Visoka poslovna škola
strukovnih studija
LESKOVAC

Висока пословна школа
струковних студија
ЛЕСКОВАЦ

TURISTIČKA GEOGRAFIJA

Prof. dr Naume Marinoski
M.Sc. Predrag Stamenković
M.Sc. Dragana Ilić

Leskovac, 2015.

VISOKA POSLOVNA ŠKOLA STRUKOVNIH STUDIJA
LESKOVAC

TURISTIČKA GEOGRAFIJA

Prof. dr Naume Marinoski
M. Sc. Predrag Stamenković
M. Sc. Dragana Ilić

LESKOVAC 2015.

TURISTIČKA GEOGRAFIJA

Prof. dr Naume Marinoski
Predrag Stamenković, M.Sc.
Dragana Ilić, M.Sc.

Izdavač:
Visoka poslovna škola strukovnih studija Leskovac

Glavni i odgovorni urednik:
dr Milena Marjanović, prof.

Urednik publikacije:
dr Ivan Mihailović, prof.

Recenzenti:
Prof. dr Vukašin Šušić
Prof. dr Ivanka Nestoroska

Štampa:
Scero-print - Niš

Tiraž:
160

Leskovac, 2015

ISBN: 978-86-84331-56-6

Sadržaj

Predgovor 11

I UVOD U TURISTIČKU GEOGRAFIJU

1 Konstitucija turističko-geografskog proučavanja 14
1.1 Putopisni stadijum 14
1.2 Migracioni stadijum 15
1.3 Destinacioni stadijum 16
1.4 Integrativni stadijum 17
2 Turistička geografija u sistemu nauka 17
2.1 Odnosi turističke geografije sa drugim naučnim disciplinama 18
2.1.1 Odnosi turističke geografije sa naučnim disciplinama čiji predmet proučavanja ima veze sa turizmom 18
2.1.2 Odnosi turističke geografije sa geografskim disciplinama . . 21
2.1.3 Odnosi sa opšte-geografskim disciplinama 24
3 Turistička geografija kao turizmološka i geografska disciplina 24
4 Podela turističke geografije 25
4.1 Opšta turistička geografija 26
4.2 Regionalna turistička geografija 26
4.3 Primenjena turistička geografija 26

II TEORIJSKO-METODOLOŠKI PRISTUP TURISTIČKO-GEOGRAFSKOG PROUČAVANJA

1 Predmet turističko-geografskih proučavanja 29
2 Zadaci turističke geografije 31
3 Ciljevi turističko-geografskog proučavanja 32
3.1 Teorijski ciljevi 32
3.2 Praktični ciljevi 34
4 Metode turističko-geografskog proučavanja 36

III TURISTIČKE VREDNOSTI

1 Turistička vrednost prostornih sfera 44
1.1 Emitivna sfera 44
1.2 Atraktivno-receptivna sfera 44
1.3 Komunikativna sfera 45
1.4 Korelativne vrednosti prostornih sfera i turistički razvoj 46

2 Vrednosti turističko-geografskog položaja 47
2.1 Turistički vrednosni parametri matematičkog položaja 47
2.2 Turistička vrednost fizičko-geografskog položaja 48
2.3 Turistička vrednost prostorno-geografskog položaja 48
2.3.1 Položaj u okviru određene geografske sredine. 49
2.3.2 Položaj prema pravcima turističkih kretanja 49
2.3.3 Turističko-geografski položaj prema emitivnim zemljama . 50
2.3.4 Turističko-geografski položaj prema konkurentnim zemljama 51
2.4 Funkcionalne vrednosti turističko-geografskog položaja. 51
2.4.1 Tranzitnost 52
2.4.2 Kontaktnost 53
2.4.3 Polivalentnost. 53
2.5 Položaj prema veličini uticaja. 54
2.6 Povoljnost turističko-geografskog položaja 55
3 Vrednosna određenost interakcija turizma i geografske sredine. 55

IV TURISTIČKA VALORIZACIJA ATRAKTIVNIH POTENCIJALA PROSTORA

1 Turistička valorizacija nebeskih tela i svemirskih pojava. 60
2 Turistička valorizacija geoloških vrednosti 63
3 Turistička valorizacija reljefa 64
3.1 Turističke vrednosti planina 65
3.2 Turistički značaj vulkana 69
3.3 Turistička valorizacija kanjona i klisura. 71
3.4 Turistički značaj obalnog reljefa. 72
3.5 Glacijalne reljefne forme kao turistička vrednost. 74
3.6 Eolske forme kao turistička vrednost 74
3.7 Turistička valorizacija pećina 75
4 Turistička vrednost vremena i klime. 77
4.1 Vreme kao turistička vrednost 77
4.2 Klima kao turistička vrednost. 78
4.3 Mikroklima kao turistička vrednost 87
5 Voda kao turistička vrednost. 88
5.1 Turistička valorizacija mora i okeana. 89
5.2 Jezera kao turističke vrednosti 94
5.3 Turistička valorizacija reka. 96
5.4 Vodopadi i slapovi kao turističke vrednosti 97
5.5 Izvori kao turistička vrednost 98
5.6 Lednici kao turistička vrednost. 100

6 Turistička valorizacija biljnog i životinjskog sveta 101
6.1 Vegetacija kao turistička vrednost 102
6.2 Životinjski svet kao atraktivna turistička vrednost. 107
7 Turistička valorizacija antropogenih atraktivnih potencijala 108
7.1 Turistička valorizacija kulturno-istorijskih atraktivnosti 109
7.1.1 Vrednovanje istorijskih atraktivnosti 110
7.1.2 Vrednovanje arheoloških turističkih atraktivnosti 110
7.1.3 Vrednovanje kulturno-istorijskih spomenika i spomen obeležja površinskog karaktera 112
7.1.4 Kulturne institucije. 116
7.2 Etnografske turističke vrednosti 117
7.2.1 Tradicionalno graditeljstvo. 118
7.2.2 Tradicionalna zemljoradnja 119
7.2.3 Tradicionalno stočarstvo 120
7.2.4 Tradicionalne zanatske delatnosti. 120
7.2.5 Hrana i piće kao etnografska turistička vrednost 121
7.2.6 Narodna nošnja kao turistička vrednost 122
7.2.7 Narodne pesme i igre kao turistička vrednost 122
7.3 Manifestacione turističke vrednosti 123

V GENERATIVNI POTENCIJAL EMITIVNIH REGIJA

1 Prirodni kriterijumi tipologije emitivnih turističkih regija 128
2 Društveni kriterijumi tipologije emitivnih turističkih regija. 130
2.1 Bogate emitivne regije 131
2.2 Emitivne regije demokratskih sredina 132
2.3 Kriterijum broja stanovnika 132
2.4 Kriterijum obrazovnog nivoa stanovništva. 132
2.5 Kulturni kriterijum 133
2.6 Konfesionalne emitivne regije 133
2.7 Urbane emitivne regije 134

VI SAOBRAĆAJ I TURIZAM

1 Železnički saobraćaj 138
2 Drumski saobraćaj 139
3 Vazdušni saobraćaj 140
4 Saobraćaj na vodi 141

VII INTERREGIONALNI TURISTIČKI TOKOVI

1 Prostorna distribucija turističkog prometa u svetu 145
2 Interregionalni turistički tokovi Evrope 147
3 Interregionalni turistički tokovi Amerike 149
4 Interregionalni turistički tokovi azijsko-pacifičke regije 151
5 Interregionalni turistički tokovi afričke regije 152
6 Interregionalni turistički tokovi Srednjeg Istoka 154

VIII REGIONALIZACIJA I TIPOLOGIJA RECEPTIVNIH PROSTORA

1 Definisanje turističke regije 158
2 Tipologija turističkih regija. 159
3 Hijerarhija turističkih regija 161

IX TURIZAM KAO AGENS TRANSFORMACIJE PROSTORA

1 Transformacija prostora emitivne sfere turizma 163
2 Transformacija prostora komunikativne sfere turizma 165
3 Transformacija prostora atraktivno-receptivne sfere 166

X TURIZAM I ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE

1 Međunarodni pristup zaštite životne sredine 172
2 Zaštićena područja Srbije 175
3 Zaštita i unapređenje životne sredine turističke destinacije 175

XI OPŠTE I POSEBNO PROSTORNO PLANIRANJE

1 Planiranje kao savremena razvojna kategorija 180
2 Opšte prostorno planiranje 180
3 Posebno prostorno planiranje 184
4 Planiranje prostora za turističku namenu 184

XII TURISTIČKO-GEOGRAFSKI POLOŽAJ SRBIJE KAO PROSTORNA VREDNOST

1 Teritorijalne specifičnosti 187
2 Balkanski turističko-geografski položaj 188
3 Položaj prema glavnim pravcima turističkih kretanja u Evropi 189

4 Položaj prema emitivnim regijama 190
5 Položaj prema konkurentnim turističko-receptivnim zemljama 191
6 Funkcionalnost turističko-geografskog položaja 192

XIII ATRAKTIVNI POTENCIJALI RAZVOJA TURIZMA SRBIJE
1 GEOMORFOLOŠKE TURISTIČKE VREDNOSTI

1.1 Turističke vrednosti Panonske nizije 195
1.2 Planine kao turistička vrednost Srbije 196
1.2.1 Kopaonik 197
1.2.2 Zlatibor 199
1.2.3 Divčibare 200
1.2.4 Tara 202
1.2.5 Avala 204
1.2.6 Fruška Gora 205
1.2.7 Vršačke planine 208
1.2.8 Šar planina 209
1.2.9 Stara planina 211
1.2.10 Zlatar 212
1.2.11 Golija 213
1.2.12 željin 213
1.2.13 Jastrebac 214
1.2.14 Beljanica 215
2 Klima kao turistička vrednost Srbije 216
2.1 Faktori klime Srbije kao turistička vrednost 217
2.2. Klimatski elementi kao turistička vrednost Srbije 219
2.2.1 Temperatura vazduha 219
2.2.2 Padavine 220
2.2.3 Insolacija 220
2.2.4 Vlažnost vazduha 221
2.2.5 Vetrovi 221
3 Hidrografske turističke vrednosti 222
3.1 Mineralne i termomineralne vode 222
3.1.1 Vrnjačka Banja 223
3.1.2 Soko Banja 224
3.1.3 Niška Banja 225
3.1.4 Gamzigradska Banja 226
3.1.5 Mataruška Banja 227

3.1.6 Vranjska Banja 228
3.1.7 Bukovička Banja 229
3.1.8 Ovčar Banja 230
3.1.9 Bogutovačka Banja. 230
3.1.10 Zvonačka Banja 231
3.1.11 Gornja Trepča 231
3.1.12 Banja Vrujci 232
3.2 Reke kao turistička vrednost Srbije 232
3.2.1 Dunav 232
3.2.2 Velika Morava 233
3.2.3 Ibar 234
3.2.4 Drina. 234
3.2.5 Sava 234
3.2.6 Tisa 235
3.3 Jezera 235
3.3.1 Prirodna jezera 235
3.3.2 Veštačka jezera 236

XIV OSNOVNE KARAKTERISTIKE TURISTIČKOG PROMETA SRBIJE 1 POSEĆENOST TURISTA

2 Boravak turista 244

XV TURISTIČKE REGIJE SRBIJE

1 Ciljevi prostornog razvoja turizma 248
2 Diferencijacija turističkih celina Republike Srbije. 249
3 Karakteristike izdvojenih prostornih turističkih celina strategijom razvoja . . 251
3.1 Beograd. 252
3.2 Vojvodina 252
3.3 Istočna Srbija 253
3.4 Zapadna Srbija 253

XVI PROSTORNI RAZMEŠTAJ OBLIKA TURIZMA U SVETU

1 Atraktivni potencijali alpske turističke regije 258
1.1 Konfiguracija kao atraktivnost Alpa. 259
1.2 Klimatske vrednosti Alpa 260
1.3 Hidrografske karakteristike Alpa 261

1.4 Biogeografska raznovrsnost 262
1.5 Antropogene atraktivnosti. 263
1.6 Razvoj turizma na Alpima 263
1.6.1 Francuski Alpi 266
1.6.2 Italijanski Alpi 267
1.6.3 Nemački Alpi 267
1.6.4 Švajcarski Alpi i turizam u Švajcarskoj 267
1.6.5 Austrijski Alpi i turizam Austrije 269
1.6.6 Problemi i perspektive za razvoj turizma u Alpima 271
2 Sredozemne turističke regije. 272
2.1 Hidrografske karakteristike Sredozemnog mora 272
2.2 Klima kao turistička vrednost Mediterana 275
2.3 Karakteristike vegetacije Mediterana 277
2.4 Kulturne vrednosti Sredozemlja 278
2.5 Mediteranske turističke regije u Španiji i njen turizam 279
2.6 Azurna rivijera 282
2.7 Turistički region na Apeninskom poluostrvu i turizam u Italiji 288
2.8 Slovenačko primorje. 292
2.9 Hrvatsko primorje. 292
2.10 Crnogorsko primorje. 296
2.11 Albansko primorje 296
2.12 Turističke regije Grčke i njen turizam 297
2.13 Bosfor i Istanbul 301
2.14 Crnomorske turističke regije 302
2.14.1 Bugarska crnomorska obala 302
2.14.2 Rumunska crnomorska obala 303
2.14.3 Adžarska regija. 303
2.14.4 Abhadska turističko-geografska regija 303
2.14.5 Sočanska turističko-geografska regija 304
2.14.6 Krimska rivijera 304
3 Turizam u Americi 305
3.1 Turizam i turističko-geografske regije Severne Amerike. 305
3.1.1 Turističko-geografske regije SAD 305
3.1.2 Turističke vrednosti Kanade. 309
3.2 Turizam i turistički regioni u Srednjoj Americi 309
3.3 Turizam Južne Amerike 310
4 Turizam Australije i Okeanije. 312
5 Turizam Azije 313
5.1 Turističke vrednosti Kine 314

5.2 Jugoistočna Azija 314
5.3 Južna Azija 315
5.4 Jugozapadna Azija 316
6 Turizam Afrike 317
6.1 Turizam u istočnoj Africi 317
6.2 Afrički Mediteran 318

LITERATURA 321

Predgovor

Turistička geografija je disciplina koja prva počinje da proučava turizam sa aspekta njegove povezanosti sa geografskom sredinom. Ona je konstituisana na osnovu evolucije saznanja kako turizma kao pojave, tako i procesa i odnosa koji su plod saznanja o prostornim vrednostima. Kao etablirana nauka ona je usvojila svoju metodologiju sa jasno definisanim predmetom, zadacima i ciljevima svoga proučavanja. U sistemu nauka ima svoje mesto, što je preduslov da se proučava u okviru visokog obrazovanja.

Ona je zastupljena u skoro svim studijskim programima koji omogućavaju školovanje kadrova iz oblasti turizma. Jednostavno nije moguće formiranje turističkih ponuda i konkretnih proizvoda bez turističko-geografskih saznanja. Isto tako, plasman na turističkom tržištu nije moguć bez prostornih saznanja turističke tražnje. Upravo se do ovih saznanja dolazi preko proučavanja turističke geografije.

Na Fakultetu za turizam i ugostiteljstvo u Ohridu Turistička geografija se proučava od 1970. godine, odnosno od njegovog osnivanja kao Više turističko-ugostiteljske škole. Ona je predstavljala jedan od najvažnijih fundamentalnih i aplikativnih sadržaja. Turistička geografija je, kao udžbenik na ovoj instituciji, izdavana u pet izdanja. To je jedna od osnova da se ovaj udžbenik izda i za studente Visoke poslovne škole strukovnih studija u Leskovcu.

Zahvaljujući TEMPUS programu, došlo je do pristupa kreiranju ove publikacije. Ona time dobija međunarodni karakter i otvoren pristup njenom korisćenju.

Ovo izdanje se temelji na predmetnom programu turističke geografije ustanovljenom na Visokoj poslovnoj školi strukovnih studija u Leskovcu, pri čemu se koriste izdanja sa Fakulteta za turizam i ugostiteljstvo u Ohridu. Po svojim karakteristikama udžbenik je uređen po najnovijim propisanim preporukama i standardima bolonjskog procesa.

Autori smatraju da je ova publikacija preporučljiva ne samo studentima Visoke poslovne škole i studentima turizma na drugim institucijama, već i stručnoj i široj naučnoj javnosti, kao i čitalačkoj publici uopšte. Njihova zainteresovanost će biti veliko zadovoljstvo učesnika u izdavanju ove knjige.

Autori

Glava I

Uvod u turističku geografiju

Razvoj turizma je u stalnom usponu u svetu, u regionalnim i državnim prostornim celinama. On je jedan od najkarakterističnijih fenomena u ljudskom istorijskom razvoju. Kompleksnost i složenost su plod veoma heterogenih uslova u kojima se javlja. Tako dobija dimenziju prostorne sinergije i interakcije faktora i elemenata. Geografska sredina uslovljava turističke procese, a turizam je sastavni deo transformacije određenih sredina, pa se na osnovu toga određuje širok naučni interes. U naučnom proučavanju posebno mesto zauzima upravo prostorna etabliranost saznanja. Ona proizilazi iz činjenice da se turističke potrebe javljaju u odeđenim prostornim uslovima. Da bi se one zadovoljile neophodno je savlađivanje prostora. Turističke potrebe se zadovoljavaju u specifičnim geografskim sredinama u kojima su turističke vrednosti njihovi sastavni sadržinski elementi.

Obzirom na to da je geografija najkompleksnija nauka o prostoru Zemlje, odnosno da se prostor kao posebna sredina najobuhvatnije proučava od strane geografije, ona je i najpozvanija da rešava naučne probleme u ovoj sferi i u prostornom poimanju turizma.

Turistička geografija kao nauka je prva započela da se bavi prostornim problemima turizma iz prostog razloga što je prostornost najuočljivija dimenzija ovog fenomena. Tako se prostornost diferencira kao specifični aspekt proučavanja turizma. Prostornost kao poseban aspekt proučavanja se nalazi u tesnoj vezi sa drugim aspektima kako bi kompleksnost, složenost i heterogenost ovog fenomena mogla da se razreši na optimalan način.

Sagledavanje razvojne dimenzije turizma nije moguće bez geografskog proučavanja prostora. Na osnovu ovih proučavanja može se odrediti vrednosni status prostornih elemenata na osnovu kojih možemo govoriti o turističkom razvoju. Turistička kretanja se mogu predvideti samo ako se primene mehanizmi proučavanja geografske sredine kao celine različitih vrednosti. Tako aksiološki koncept turističko-geografskog proučavanja prostora se uspostavlja na relacijama od pojave do razrešenja turističke potrebe.

Turističko-geografska proučavanja su veoma heterogena. Na osnovu toga se izdvajaju posebne prostorne celine koje se mogu iskoristiti za turističku namenu. To znači da je neophodno imati naučni pristup da bi se utvrdili atraktivni potencijali, resursna receptivna osnova, emitivnost i komunikativnost.

Turizam se javlja kao specifičan element geografske sredine, često sa dominantnim značajem. Time se potencira potreba proučavanja turizma kao prostorne kategorije od strane posebne naučne discipline kao što je turistička geografija. Zato je i prirodno da je ona zastupljena u studijskim programima

koje naučni interes usmeravaju ka turizmu. Tako ona zauzima mesto koje joj u teoriji i praksi pripada.

Na osnovu ovako izražene prostorne određenosti dolazi do konstitucije turističke geografije kao nauke koja je u tesnoj vezi sa razvojem turizma, jer se ona paralelno sa njim razvija. Ona ima utemeljeni teorijsko-metodološki pristup i utvrđeno mesto u sistemu nauka. Na osnovu toga ona može da odgovori na pitanja savremenih naučnih izazova koje turizam i geografski prostor diktiraju.

Sadržaj i ciljevi proučavanja turističke geografije kao naučne discipline:

-dobijanje saznanja o potrebi naučne zasnovanosti turističke geografije kao naučne discipline;

-sticanje znanja koja se odnose na paralelan razvoj turizma kao savremenog fenomena i konstitucije turističke geofrafije kao naučne discipline;

-utvrđivanje teorijsko-metodološkog pristupa proučavanja turističke geografije, preko predmeta, ciljeva, zadataka i metoda koji su u funkciji utvrđivanja i optimalnog korišćenja naučnih vrednosti i

-određenje mesta turističke geografije u sistemu nauka i njena podela na posebne grane u okviru naučne problematike kojom se one bave.

1 Konstitucija turističko-geografskog proučavanja

Turističko-geografska proučavanja se baziraju na teorijsko-metodološkom pristupu koji omogućava otkrivanje naučne istine. To znači da ovaj prilaz obezbeđuje preciziranje domena naučnog interesa, a isto tako obuhvata racionalnost u proučavanju i naučnom osmišljavanju. Razvoj svake naučne discipline ima postupne periode. Tako se i turističko-geografska proučavanja nalaze u okviru ovog konteksta. Turistička geografija kao naučna disciplina ima svoje korene i razvojne karakteristike. Pojava i razvoj ovih naučnih proučavanja ima svoje stadijume u kojima se naučna saznanja nadograđuju. U tom smislu možemo izdvojiti sledeće stadijume:

- putopisni
- migracioni
- destinacijski
- integralni

1.1 Putopisni stadijum

Turistička geografija svoje korene nalazi u putopisnoj literaturi. Najpre su opisivani određeni fenomeni. Lepi i privlačni predeli su bili predmet

opservacije i deskripcije. To znači da se u ovom stadijumu daje prostorni razmeštaj elemenata lokalne sredine. Putopisna literatura omogućuje da se dođe do saznanja ne samo o osnovnim karakteristikama prostorih celina, već i o specifičnim pojavama i odnosima koje mogu biti interesantne za čitaoce i posetioce. Naime, opis intresantnih prostora podrazumeva preporuku onima koji su spremni za putovanja. Putopisi pozivaju one koje nisu posetili opisane prostore da ih posete.

Korišćenje putopisa nije prestalo ni u uslovima kada je turističko-geografska nauka u odmakloj fazi razvijenosti. Zato je tretman putopisa od posebnog značaja za razvoj turističko-geografske naučne misli.

Opservativno-deskriptivni stadijum u razvoju turističko-geografskih proučavanja se karakteriše prepoznavanjem određenih fenomena, od fenomena koji pripadaju bliskim ili srodnim naučnim oblastima sa kojima se ova proučavanja nalaze u uzajamnoj vezi. Zato on predstavlja povoljnu osnovu za sagledavanje turističkog fenomena u prostornom smislu.

1.2 Migracioni stadijum

Posle opisanog stadijuma nastupa stadijum proučavanja turističkog fenomena kao što su migracije. Porast broja učesnika u turističkoj aktivnosti koji se sele u određenom vremenskom periodu otvara problem savlađivanja prostora. Turizam predstavlja veoma dinamičnu pojavu u geografskom prostoru tako da savlađivanje prostora predstavlja neospornu komponentu u njegovoj definiciji. Turisti savlađivanjem prostora praktično migriraju. Ovo je najuočljivija karakteristika turističkog fenomena. Ova karakteristika, koja predstavlja deo kompleksa koji poseduje turizam, zapravo je turistička migracija.

Turistička migracija je prostorno-geografska pojava koja se razlikuje od drugih vrsta migracionih pojava. Ovo proizilazi iz činjenice da se turizam bitno razlikuje od sličnih pojava u društvu i to ne samo u savremenim uslovima, već i u genetsko evolutivnom kontekstu. Razlike se primećuju kako u kvalitativnim, tako i u kvantitativnim okvirima. Trajne migracije, kao što su raseljavanja i naseljavanja, obavljaju se prinudno ili radi pronalaženja boljih uslova za rad i život. Egzodusi su poznati u vojnim uslovima, prirodnim katastrofama i kataklizmama ili pri epidemijama i nesrećama. Ljudi zauvek napuštaju svoja mesta življenja zbog ovakvih vanrednih situacija. Trajna iseljavanja preduzimaju se u ekonomski devastiranim sredinama, u kojima jednostavno nema uslova za život i rad. Isto tako, zbog formiranja bračnih zajednica ili zapošljavanja, ljudi odlučuju trajno da se nasele u sredine koje su izvan mesta njihovog rođenja.

Radi profesionalnih obaveza, služenja vojnog roka ili školovanja, preuzimaju se ***privremena migraciona kretanja***. Takve su ekonomske migracije. U ovu grupu se ubrajaju pečalbarske migracije i sezonska ispaša

stoke, poznate kao stočarske migracije. Znači, i u ovim slučajevima evidentna je promena sredina u okviru nužnosti iz egzistencijalnih razloga.

Turistička putovanja su takve migracije kojima se zadovoljavaju rekreativne i kulturne potrebe. To znači da se radi o esencijalnoj prirodi sa dominantnošću sekundarne prirode. Turističke migracije su migracije koje obuhvataju "pustolovine" radi ***zadovoljstva*** ili po sopstvenoj želji učesnika. Ovakve karakteristike imaju samo još religiozne migracije. Međutim, s obzirom na to da je religija satavni deo kulture ona se uklapa u migracije koje podrazumevaju zadovoljenje ovih vrsta kulturnih potreba. Na osnovu toga, putovanja iz mesta stalnog boravka u hodočasna mesta predstavljaju turističke migracije, jer se radi o duhovnim zadovoljstvima. Savremena religijska kretanja poseduju organizacionu komponentu i komponentu turističke potrošnje.

Turoperatori pokazuju izuzetnu zainteresovanost za ovu vrstu turističkih kretanja zbog moguće profitabilnosti. Time se ona razlikuju od analognih religiskih putovanja u istorijskom kontekstu. Možemo da zaključimo da su turističke migracije jedine migracije iz zadovoljstva, a ne iz prinude. Turizam se na ovom stadijumu saznanja tretira kao turistička migracija sa karakteristikama organizovanosti i ograničenja vremenskog trajanja, što odražava njegovu kvalitatativnu dimenziju.

Kvantitativna specifičnost ove migracije je masovnost. Smatra se da se, prema broju učesnika u turističkim kretanjima u svetu, radi o najvećoj privremenoj migraciji ne samo u sadašnjem vremenu, već i u istorijskim okvirima. Savlađivanje prostora radi zadovoljavanja rekreativnih i kulturnih zahteva jeste civilizacijska opsesija najvećeg dela stanovništva na Zemlji. Procenjuje se da se oko 4 milijarde ili približno oko 2/3 stanovništva sveta uključuje u domaćim i međunarodnim turističkim kretanjima. Na osnovu ovih karakteristika se, u ovom stadijumu razvoja, turistička geografija konstituiše kao nauka o turističkim kretanjima.

1.3 Destinacioni stadijum

Destinacioni stadijum razvoja turističko-geografskog proučavanja je stadijum u kome elementi geografske sredine imaju dominantno mesto. Naučni interes za atraktivnim prostornim celinama predstavlja naprednu konstituiciju turističko-geografskih proučavanja jer zalazi u otkrivanje razloga savlađivanja prostora. Turističko-geografska proučavanja na ovom nivou razvoja sadrže valorizacione komponente. Time se uspostavlja posebna relacija u izučavanju turističkog fenomena. Ona se odnosi na tretman prirodnih i antropogenih sadržaja, kao vrednosti prema kojima su usmerene turističke aktivnosti. Isto tako, ovaj stadijum podrazumeva naučni interes koji se odnosi na receptivne faktore i kapacitete i njihove povezanosti sa atraktivnim sadržajima.

Turističko-geografska proučavanja su usmerena ka proučavanju prostornih celina kao što su lokaliteti i mesta, regioni i državne teritorije. Turistički prostor se određuje prema tome da li poseduje mogućnosti za formiranje turističke ponude i da li je prostor prepoznatnjiv po turističkim karakteristikama.

1.4 Integrativni stadijum

Analizom prethodnih stadijuma možemo da ustanovimo da se turističko-geografska proučavanja stalno unapređuju. Opisivanje prostornih celina ne može da dovede do naučne egzaktnosti, iako ima doprinos u određenju problema interesa. Isto tako turizam se ne može svesti samo na kretanje, iako nije sporno da je savlađivanje prostora osnovna komponenta turističke aktivnosti.

Turizam se ne može svesti samo na atraktivno-receptivnu sferu geografskog prostora iako je ona prepoznatljiva. On se odvija u širem kontekstu geografskog prostora. Evidentan je odnos pojave turističkih potreba i geografske sredine. Isto tako, pravci kretanja turista su u interakciji sa geografskim karakteristikama prostora. Prema tome, turističko-geografska proučavanja ne mogu biti površna i jednostrana, već suštinska i kompleksna.

Savremeni nivo razvoja turističko-geografskog proučavanja podrazumeva dublji prodor u fenomene turizma i prostora zbog otkrivanja njihovih suštinskih karakteristika. Geografska sredina predstavlja kompleksnu povezanost i međuzavisnost elemenata organskog i anorganskog porekla. Oni se javljaju kao činioci koji uslovljavaju turistički fenomen. Na osnovu karakteristika elemenata geografske sredine koji se nalaze u vezi sa turističkim fenomenom određuje se njegov suštinski karakter i oblici kroz koje se ispoljava.

Turizam postaje sastavni deo geografske sredine. Zato je veoma važno da se konstatuje da se turističko-geografska proučavanja nalaze u ulozi koja omogućuje definisanje i diferencijaciju ovih veza i odnosa i otkrivanja njihovih karakteristika, kako u interaktivnom smislu, tako u povezanosti sa drugim fenomenima. Na osnovu ovakve konstitucije i razvoja naučne misli uspostavlja se turističko-geografska teorija, koja u praksi nalazi puno opravdanja za svoju primenljivost.

2 Turistička geografija u sistemu nauka

Konstituisanje turističke geografije kao naučne discipline, pored utvrđivanja teorijsko-metodološkog okvira proučavanja, podrazumeva i preciziranje njenog mesta u sistemu nauka. U tom kontekstu potrebno je sagledati sledeća opredeljenja:

- odnosi turističke geografije sa drugim naučnim disciplinama;

- turistička geografija kao turizmološka i geografska naučna disciplina;
- podela turističke geografije

2.1 Odnosi turističke geografije sa drugim naučnim disciplinama

Turistička geografija je u vezi sa brojnim naučnim disciplinama. Ovakve odnose nameće multidisciplinarni prilaz proučavanju turizma u određenom prostoru. Jednostavno, savremena nauka ne priznaje izolovanost i isključivost. Turistikoj geografiji su potrebna saznanja drugih naučnih disciplina, kao što ona pomaže drugim naukama. Samo tako ona može doći do naučne istine.

Odnose turističke geografije prema drugim naučnim disciplinama treba posmatrati u dve sfere. Jedna sfera su nauke koje u fokusu svoga interesa imaju problematiku koja dotiče turizam, a druga je sfera geografskih saznanja ili interes usmeren ka problematici geografske sredine i njenih sadržinskih elemenata. Ovakva saradnja turističke geografije proizilazi iz jedinstva između turizma i prostornih vrednosti.

2.1.1 Odnosi turističke geografije sa naučnim disciplinama čiji predmet proučavanja ima veze sa turizmom

S obzirom na složenost problema elemenata prostora geografske sredine i turizma, od naučnih disciplina čiji predmet proučavanja dotiče i turizam posebno mesto zauzimaju:

- ekonomija;
- sociologija;
- psihologija;
- medicina;
- istorija;
- etnografija i etnologija;
- arheologija;
- brojne umetnosti;
- informatika i
- ekologija

Ekonomske nauke spadaju u grupu nauka koje su dale veliki doprinos rasvetljavanju karakteristika ovog fenomena. Proučavanja ekonomskih uticaja turističke mobilnosti, karaktera turističkog prometa, ostvareniih ekonomskih

rezultata turističke potrošnje, uticaja turizma na druge privredne i vanprivredne delatnosti i karakteristike turizma u kontekstu ukupnog ekonomskog razvoja su samo neka polja koja omogućuju otkrivanje odnosa između geografske sredine i turizma. Na osnovu ovih saznanja može se rasuđivati o rasprostranjenosti faktora, elemenata i uticaja turizma u prostoru što je od osnovnog značaja tretmana geografske interakcije.

Sociološka proučavanja omogućavaju saznanja o društvenim odnosima turizma u okviru geografske sredine. Turistička geografija, na bazi ovih saznanja, može doneti zaključke o društvenim karakteristikama i različitim prostornim celinama. Društveni odnosi u turizmu imaju važan uticaj na geografsku sredinu. Sa druge strane turizam utiče na društvene procese u geografskoj sredini, tako da je neophodna međusobna saradnja između turističke geografije i socioloških disciplina.

Psihologija predstavlja naučnu disciplinu koja proučava motivaciju i ponašanja turista. Na osnovu saznanja o psihološkim karakteristikama, željama i potrebama ove klijentele, turistička geografija može da valorizuje prostorne elemente. Tako će utvrditi odgovarajući izbor od strane turista što predstavlja veoma važan faktor turističke tražnje. S obzirom na to da ličnost ima centralnu poziciju i u turističkoj ponudi, psihološka proučavanja treba da omoguće turističkoj geografiji da otkrije specifičnu sadržinu turističke ponude. Na osnovama tražnje, u kojoj značajno mesto zauzimaju afiniteti turista i ponašanja učesnika, kao dela turističke ponude, a koja su predmet proučavanja psihologije i posebno psihologije turizma može se otkriti ovaj deo prostorne uslovljenosti turizma i geografske sredine.

Medicinska proučavanja su od izuzetne važnosti pri otkrivanju zakonitosti koje proizilaze iz odnosa između turizma i geografske sredine. Ova proučavanja su usmerena ka naučnim saznanjima u vezi uticaja elemenata geografske sredine na zdravstveno stanje turista i potencijalnih turista. Umor, premor i odsustvo rekreativnih mogućnosti su dominantni razlozi zbog kojih turisti napuštaju određenu sredinu. Takođe, medicinska proučavanja su usmerena ka utvrđivanju saznanja o medicinskim kvalitetima geografske sredine i njenom korišćenju za rekreativnu i zdravstveno-turističku namenu.

Medicinska nauka daje odgovore na pitanja koja nadmorska visina odgovara lečenju pojedinih bolesti, kako klima utiče na zdravstveno stanje ljudi, kakvo je dejstvo flore, kakav je zdravstevni značaj voda i slično. Ova saznanja turističkoj geografiji omogućuju da ukaže na pogodnosti određene sredine za razvoj turizma, jer medicinske nauke daju optimalne parametre za odvijanje zdravstveno-rekreativnih aktivnosti u datom geografskom prostoru.

Istorija omogućava saznanja o određenim događajima i ličnostima koja imaju poseban značaj kao turističke vrednosti geografske sredine. Istorijski događaji privlače turiste, jer su deo prostornog resursnog sadržaja. Geografska sredina koja poseduje sadržajnu istoriju predstavlja sredinu pogodnu za razvoj

turizma. Turistička geografija koristi ova saznanja u cilju valorizacije turističkih antropogenih vrednosti određene sredine. Od posebnog značaja je istorija kulture, jer su kulturno-istorijske vrednosti nezaobilazna osnova turističkog razvoja, a turistička geografija je zainteresovana za njihov prostorni razmeštaj i uticaj na turizam, odnosno turističke prostorne celine.

Etnografska i etnološka proučavanja nalaze se u uskoj vezi sa turističkom geografijom. Naime, radi se o takvim proučavanjima kojima se dobijaju naučna saznanja o celokupnom narodnom stvaralaštvu u određenoj geografskoj sredini. Narodno stvaralaštvo predstavlja posebnu turističku vrednost zbog čega zaslužuje primenu u turizmu. Turistička geografija se nalazi u situaciji utvrđivanja mogućnosti za korišćenje ovih vrednosti u turizmu. Njihovim prostornim razmeštajem omogućuje se poseta i boravak turista.

Arheološka proučavanja u naučnom interesu turističke geografije zauzimaju slično mesto kao i prethodno navedene nauke. Arheološki artefakti i lokaliteti predstavljaju atraktivnu vrednost. Zato turistička geografija, koristeći saznanja ove nauke, vrši odgovarajuću turističku valorizaciju. Preko turističke valorizacije aktiviraju se arheološke vrednosti i postaju dostupne turističkoj poseti.

Umetničko stvaralaštvo turistička geografija koristi kao deo turističkog prostora. Brojne arhitektonske građevine, skulpture, fontane, slike, pozorišne i muzičke predstave su veoma značajne za razvoj turizma. Njihova vrednost i prostorni razmeštaj ne može ostati van dometa turističko-geografskog interesa. Naprotiv, ova saznanja predstavljaju veoma važnu komponentu proučavanja odnosa turizma i geografske sredine.

Turistička geografija je u vezi i sa savremenim naukama kao što je ***informatika***. Preko informatičke tehnologije uspostavljaju se GIS procesi koji imaju značajnu primenu u objašnjavanju turističkih pojava, jer omogućavaju virtuelnu prezentaciju elemenata turizma u okviru geografske sredine. Informatika omogućava da se dođe do saznanja koja su neophodna i u drugim sferama turističko-geografskih proučavanja.

Geografska sredina predstavlja predmet naučnog interesa ***ekologije*** i geografskih disciplina. Otuda su odnosi između turističke geografije i ekologije posebno naglašeni.

Ekologija je jedna od najznačajnijih savremenih nauka. Ona proučava odnose elemenata životne sredine. Obzirom na to da karakter životne sredine određuje emitivnost turističke aktivnosti i da bez očuvanja i unapređenja životne sredine nije moguć razvoj turizma, ekologija zauzima posebno mesto u ovim proučavanjima. Zbog simbioze elemenata organskog i anorganskog porekla, koja imaju dominantni uticaj na opstanak turizma u određenoj geografskoj sredini, ekologija i turistička geografija su u neraskidivoj vezi.

2.1.2 Odnosi turističke geografije sa geografskim disciplinama

Turistička geografija ostvaruje odnose sa prirodno-geografskim, društveno-geografskim i opšte-geografskim disciplinama.

Od ***prirodno-geografskih disciplina*** turistička geografija posebne odnose ostvaruje sa sledećim disciplinama:

- fizičkom geografijom;
- geomorfologijom;
- klimatologijom;
- hidrologijom i hidrografijom i
- biogeografijom.

Fizička geografija je, takođe, nauka koja proučava pojave i procese geografske sredine fizičkog karaktera. To su uticaji endogenih i egzogenih sila, kao i sadržinskih elementa kao posledica fizičkih procesa. Većina tih pojava ima atraktivno-motivirajuće turističke karakteristike. Na osnovu ovih saznanja turistička geografija se nalazi u mogućnosti da valorizuje atraktivnosti što upućuje na neophodnu saradnju sa ovom geografskom disciplinom.

Geomorfologija je nauka koja proučava reljef. Reljef predstavlja veoma značajan element geografske sredine. Geomorfologija daje saznanja o izgledu i rasprostranjenosti reljefa i reljefnih formi, kao i o njihovoj genezi i evoluciji. Ova saznanja su veoma važna u procesu turističke valorizacije. Reljef u turističkom razvoju ima dvostruki značaj. Sam po sebi predstavlja atraktivno-motivski faktor, a deluje i na druge elemente geogarafske sredine. Zato je posebno važna veza koja postoji između geomorfologije i turističke geografije.

Klimatološka proučavanja imaju više dimenzionalni značaj u tretmanu odnosa između geografske sredine i turizma. Klimatski uslovi predstavljaju osnovu turističkog razvoja. Parametri klime upućuju na definisanje zdravstveno-rekreativnih pretpostavki. Klimatološka proučavanja turistička geografija koristi u procesu valorizacije ne samo kod utvrđivanja uticaja klime u globalnim okvirima, već i kada treba da odredi karakteristike pojedinih klimatskih faktora i elemenata u funkciji razvoja turizma u određenoj geografskoj sredini. Na bazi klimatoloških proučavanja turistička geografija je u stanju da odredi optimalne vrednosti za odvijanje turističkih aktivnosti i da utvrdi prostornu razmeštenost geografskih celina pogodnih za razvoj turizma.

Hidrološka i hidrografska proučavanja za turističku geografiju su sličnog značaja kao i klimatološka. Kvaliteti akvatorijuma, voda i njihova prostorna razmeštenost omogućavaju optimalne turističke aktivnosti. Proučavanje voda omogućuje turističkoj geografiji da uputi na najpodobnije geografske sredine za razvoj turizma. Voda kao turistička vrednost posmatra se kroz prizmu atraktivno-motivacijskog karaktera, ali i kao element geografske

sredine koji je u uskoj vezi sa drugim njenim komponentama. Voda je osnova razvoja i opstanka turizma u geografskoj sredini.

Biografska proučavanja su neophodna radi utvrđivanja vrednosti biljnog i životinskog sveta kao faktora razvoja turizma. Na osnovu karakteristika određenih biogeografskih faktora i elemenata, kao i njihovog prostornog razmeštaja turistička geografija može da izvrši turističku valorizaciju. Odatle proizilazi da su biogeografija i turistička geografija upućene na zajedničku saradnju.

Turistička geografija je u vezi i sa drugim prirodno-geografskim disciplinama. Kao primer može da se naznači ***pedologija.*** Ova nauka daje saznanja o karakteristikama tla tako da se nalazi u vezi sa proizvodnjom zdrave hrane koja je veoma važna u savremenom razvoju turizma.

Navedene prirodno-geografske discipline omogućuju turističkoj geografiji da osmisli odnose između turizma i prirodne sredine. Samo na ovaj način turistička geografija može da proučava korišćenje prirodne sredine i istovremeno očuvanje njenog kvaliteta od delovanja degradacionih uticaja.

Turistička geografija je usko povezana sa ***društveno-geografskim*** disciplinama. Tretman društvenih pojava u turizmu je isto toliko važan kao i tretman prirodnih i fizičkih u geografskoj sredini.

Od društveno-geografskih disciplina turistička geografija posebne odnose ostvaruje sa sledećim disciplinama:

- demografijom;
- ruralnom geografijom;
- urbanom geografijom;
- saobraćajnom geografijom;
- ekonomskom geografijom i
- političkom geografijom

Demografija se nalazi u uskoj vezi sa turističkom geografijom. Njihova povezanost je višedimenzionalna. Turistička geografija koristi saznanja o obimu i strukturi stanovništva u emitivnom prostoru kako bi odredila prostorni razmeštaj segmenata turističke tražnje prema odgovarajućoj geografskoj sredini. Proučavanja demografskih karakteristika receptivnog stanovništva su, takođe, od velikog značaja za turističku geografiju. Na bazi ovih saznanja temelji se ocena prihvatljivosti turizma u receptivnoj geografskoj sredini i njegov budući razvoj.

Turizam, pored drugih karakteristika predstavlja i specifičnu migraciju ljudi. Demografska proučavanja su povezana sa turističkom geografijom u sferi

obima, dinamike i vrste turističkog prometa, kao i u sferi uticaja turizma na receptivno stanovništvo u određenoj geografskoj sredini.

Urbana geografija predstavlja naučnu disciplinu koja proučava karakteristike urbanog prostora i urbanih jezgara, kao i njihov prostorni razmeštaj. Ove sredine imaju dvostruki značaj u turizmu. To su geografske sredine iz kojih se regrutuje turistička klijentela i mogu da budu sredine koje svojim kulturno-istorijskim vrednostima i trgovačkim mogućnostima privlače turiste. Turistička geografija i urbana geografija imaju međusobnu saradnju, kako u domenu odnosa turizma i geografske urbano-emitivne sfere, tako i u odnosima turizma i receptivne turističke sredine.

Ruralna i turistička geografija sarađuju na planu proučavanja odnosa turizma i seoskog i agrarnog prostora. Seoska sredina je sve privlačnija turistima. Zbog toga su saznanja o strukturalnim elementima ovih geografskih sredina neophodna turističkoj geografiji u procesu turističke valorizacije. Značajan je, takođe, i interes seoskih sredina za razvoj turizma, što predstavlja osnovu za saradnju između ovih disciplina.

Saobraćajna i turistička geografija zajednički interes za saradnju nalaze u saznanjima o stepenu povezanosti prostora gde se stvara turistička potreba i prostora gde se ta potreba zadovoljava. Saobraćajna geografija ukazuje na način i sredstva za savlađivanje prostora, kao i na razmeštaj saobraćajne strukture u geografskoj sredini. Ova saznanja omogućavaju turističkoj geografiji da odredi prostorne celine za razvoj turizma u kontekstu pristupačnosti i povezanosti.

Ekonomska geografija predstavlja naučnu disciplinu koja proučava ekonomske procese unutar geografske sredine. Saradnja sa turističkom geografijom ostvaruje se na polju dobijanja saznanja o uticaju ekonomskih resursa u geografskoj sredini na turizam. Turistička geografija koristi ekonomska saznanja u procesu turističke valorizacije i planiranju razvoja, kao i u proučavanju prostorne funkcionalnosti i određivanju smernica nastupa na turističkom tržištu.

Politička i turistička geografija imaju zajedničke dodirne tačke. Ovo proizilazi iz činjenice da karakter političkih odnosa u velikoj meri određuje nivo razvoja turizma u određenoj geografskoj sredini. Politički odnosi određuju i mobilnost stanovništva, što je od krucijalne važnosti za turistička kretanja.

Politička geografija rasvetljava odnose među državama i političkim asocijacijama i daje saznanja o mestu država u ovim kontekstu. Ona pomaže turističkoj geografiji da odredi geografske državno-teritorijalne celine koje su podobne za usmeravanje turističke ponude.

Ova saznanja, takođe, upućuju na mogućnosti za razvoj turizma povezane sa političkom stabilnošću.

2.1.3 Odnosi sa opšte-geografskim disciplinama

Turistička geografija se nalazi u vezi sa ***opšte-geografskim*** disciplinama kao što su:

- kartografija i
- regionalna geografija

Kartografske prilaze smo objasnili kao neophodni metodološki okvir turističko-geografskih proučavanja. Iz toga se može zaključiti da turističko-geografska proučavanja nisu moguća bez kartografije. Ona omogućuje da se saznanja prenesu na kartu i da se u proučavanjima ona iskoristi kao podloga. Proizilazi da turistička geografija i kartografija imaju širok prostor saradnje.

Regionalno-geografska proučavanja su kompleksnog karaktera. Obuhvataju sve elemente pojedinih prostornih celina. Pošto veći deo elemenata ovog kompleksa sadrži komponente značajne za razvoj turizma, naučni interesi turističke i regionalne geografije su međusobno povezani. Brojni odnosi u okviru geografske prostorne celine su značajno polje interesa ovih nauka.

3 Turistička geografija kao turizmološka i geografska disciplina

Obzirom da turistička geografija izučava odnose između turizma i geografske sredine, proizilazi da njeno mesto pripada sistemu turizmoloških i geografskih nauka.

Turistička geografija pripada naukama iz oblasti turizma, zato što ona otkriva fundamentalne zakonitosti turizmološkog fenomena u prostoru. Izučavanje turizma pripada većem broju disciplina. U prethodnom poglavlju smo analizirali povezanost turističke geografije sa različitim ne geografskim disciplinama. Utvrdili smo da je njihov zajednički naučni interes ***turizam***. Razume se da svaka od ovih disciplina turistički fenomen izučava sa svog aspekta čime nalaze mesto i u turizmološkom sistemu nauka. To znači da i turistička geografija pripada ovom sistemu nauka. Ona se u ovom sistemu nalazi paralelno sa ostalim disciplinama. U tom pogledu, nju treba odrediti kao disciplinu koja proučava ***prostorne karakteristike turizma***.

Za razliku od jasno definisanog mesta turističke geografije u oblasti nauka o turizmu, njeno mesto u sistemu ***geografskih nauka*** je različito tretirano od strane pojedinih teoretičara. Ovi pristupi zavise od tretmana turističkog fenomena.

Geografi koji turizam posmatraju kao dominantnu determinantu prirodne sredine, turističku geografiju svrstavaju u prirodno-geografske discipline. Sa druge strane, tretman turizma kao društvenog fenomena upućuje na to da je reč o društveno-geografskoj disciplini. Međutim, treba konstatovati da turistička geografija izučava složene i kompleksne odnose između geografske sredine i

turizma. Oni se karakterišu povezanošću prirodnih i društvenih pojava. Zato turističku geografiju ne treba tretirati niti kao čisto društveno-geografsku, niti kao prirodno-geografsku disciplinu.

Tretman turizma kao turističke migracije upućuje na to da bi turistička geografija mogla pripadati geografiji stanovništva ili demografiji. Međutim, ovakav pristup je jednostran zato što se turizam ne može svesti samo na kretanje i radi toga nominovati kao turistička migracija. I u ovom slučaju očigledna je njegova sadržajnost izvan migracionih okvira.

Neki autori turistički fenomen tretiraju kao privrednu delatnost. Sa tog stanovišta, turističku geografiju određuju kao deo ekonomske geografije. „Brojnim i raznovrsnim specifičnostima koje sadrži u sebi, turizam u osnovi, predstavlja privrednu delatnost, a ponekad u pojedinim oblastima i veoma važnu, pa čak i vodeću delatnost. Zato se smatra logičnim da se zakonitostima razmeštaja turizma, njegovom prostornom organizacijom i ostalim vezama sa geografskom sredinom bavi posebna grana ekonomske geografije -turistička geografija“ (Dinic, 1990).

Međutim, jasno je da turizam nije samo privredna delatnost, mada se to ne isključuje. Radi se o fenomenu sa primetljivim sociološkim, psihološkim, pravnim i prostornim sadržinskim karakteristikama. Iz ovoga proizilazi da je njegovo mesto u okviru ekonomske geografije sporno.

Nameće se da je u pogledu mesta turističke geografije u sistemu geografskih nauka najprihvatljiviji stav J. K. Jefremova (Jefremov, 1973 prema Diniću, 1990). Prema ovom autoru turistička geografija je grana ***opšte geografije***. Ona u predmetu svoga istaživanja teži ka otkrivanju univerzalnih i posebnih karakteristika odnosa turizma i geografske sredine koji su veoma heterogene prirode.

4 Podela turističke geografije

Turistička geografija kao naučna disciplina koja ima svoju konstituciju permanentno se razvija. To je jedan od razloga što ona ima utvrđeno mesto u sistemu nauka. Novi sadržaji i proširena polja interesa vode ka novim nivoima turističko-geografskog proučavanja. Na osnovu ovakvog razvoja u savremenim uslovima, može se govoriti i o podeli turističke geografije. Tako se uspostavljaju i posebne discipline u njenom okviru.

Imajući u vidu opseg i karakter naučnog interesa turistička geografija se može podeliti na:

- opštu;
- regionalnu i
- primenjenu

4.1 Opšta turistička geografija

Opšta turistička geografija proučava teorijsko-metodološka pitanja vezana za statusne kategorije, definicije i diferencijacije i tipološko-funkcionalne odnose. To je nauka koja se bavi osnovama geografskog globalnog razmeštaja turizma u prostoru, njegovom interakcijom sa geografskom sredinom kao opšte osnove razvoja i praktičnim razvojnim problemima na globalnom nivou. Prema tome, opšta turistička geografija se karakteriše primetljivom fundamentalnošću svog izučavanja.

4.2 Regionalna turistička geografija

Regionalna turistička geografija otkriva zakonitosti koje proizilaze iz odnosa turizma i geografske sredine u pojedinim delovima prostora. Ova turističko-geografska disciplina ima destinacijski pristup u razmatranju turizma. Ona turizam izučava u određenim regionalnim okvirima: lokaliteta, mesta, regiona, državne teritorije, kontinenta ili Zemlje kao celine.

4.3 Primenjena turistička geografija

Primenjena turistička geografija predstavlja naučnu disciplinu vezanu za saznanja koja se primenjuju na konkretne sadržinske elemente u geografskoj sredini. Prilikom predviđanja lokacije plažnog prostora, trim staza, zabavnih parkova i slično, u određenjoj sredini neophodna su konkretna turističko-geografska proučavanja. Ona se odnose na rešavanje posebnih problema. Veoma važno mesto ova proučavanja imaju u dobijanju saznanja kojima bi se obezbedilo prostorno i urbanističko planiranje u određenoj turističko-geografskoj sredini. Prema tome, radi se o aplikativnom pristupu u proučavanju odnosa turizma i utvrđene geografske sredine.

Kratak rezime sadržaja:

Turistička geografija je naučna disciplina koja proučava savremene razvojne karakteristike turizma u prostoru. Naučni interes koji ona ima se stalno unapređuje procesima karakterističnim za uzajamne odnose između turizma i geografske sredine. Stoga je konstitucija ove nauke prolazila kroz različite stadijume, od putopisnog, preko migracionog, destinacijskog do integralnog.

Paralelno sa razvojem turizma u svim njegovim domenima i adekvatnim razvojem turističke geografije, menjao se i predmet njenog proučavanja. Ova nauka u savremenim uslovima kao predmet svog proučavanja obuhvata odnose između turizma i geografske sredine.

Ciljevi njenog proučavanja su teorijski i praktični. Teorijski ciljevi se odnose na određene zakonitosti i zakonomernosti unutar odnosa turizma i

geografske sredine i prostornog okruženja. Praktični ciljevi se odnose na primenu saznanja u konkretnim uslovima turizma vezanih za geografski prostor.

Zadaci se odnose na dobijanje saznanja o značaju koji turistička geografija ima u razvoju turizma i geografske sredine.

Obzirom na složenost pojava i odnosa u turizmu i geografskoj sredini turistička geografija koristi široku metodologiju u svojim proučavanjima. Prostorni i kartografski metodi su najprimenljivii metod ove nauke, ali ona koristi i standardnu metodologiju koja se koristi i u drugim naukama, na primer analizu i sintezu, kvantitativne metode, metode modeliranja, sondaže i informatičku metodologiju.

Pitanja za diskusiju:

- Navedite stadijume konstitucije i razvoja turističko-geografskog proučavanja.
- Navedite šta obuhvata putopisna literatura kao stadijum turističko-geografskih proučavanja.
- Kakav stadijum turističko-geografskih proučavanja je migracioni stadijum?
- Navedite neke oblike migracija koji nisu turističke migracije.
- Koja je osnovna karakteristika turističkih migracija?
- Šta obuhvata destinacijski stadijum turističko-geografskih proučavanja?
- Kakav stadijum je integralni stadijum turističko-geografskih proučavanja?

Glava II

Teorijsko-metodološki pristup turističko-geografskog proučavanja

Genetsko-evolutivni procesi konstitucije turističke geografije kao posebne discipline podrazumevaju izdržani naučni pristup. To znači da se saznanja karakteristična za turističko-geografska proučavanja vezuju za adekvatni teorijsko-metodološki okvir. Prema tome ovaj pristup obuhvata jasne odredbe sledećih komponenata:

- predmet
- zadaci
- ciljevi i
- metode

Sadržaj i ciljevi teorijsko-metodološkog pristupa proučavanja turističke geografije kao naučne discipline:

-dobijanje saznanja o predmetu proučavanja turističke geografije;
-sticanje znanja o ciljevima i zadacima proučavanja;
-savladavanje metodologije koja će omogućiti pravilnu primenu metoda, tehnika i instrumenata u proučavanju pojava i odnosa između turizma i geografske sredine;
-određivanje mesta turističke geografije u sistemu nauka, s obzirom na to da je u akademskom rešavanju problema neophodno imati naučni pristup.

1 Predmet turističko-geografskih proučavanja

Da bi se odredio predmet proučavanja turističke geografije, neophodno je poći od opšte konstatacije da je turizam kompleksna i složena pojava. To upućuje na pojave i odnose koji se međusobno prepliću i pripadaju različitim poljima naučnog interesovanja. Iako aspekti proučavanja imaju dodirnih tačaka, oni otkrivaju zakonomernosti koje su karakteristične za posebne naučne discipline.

Turistička geografija svoj naučni interes usmerava upravo ka posebnim odnosima karakterističnih za turistički fenomen. Međutim, određivanje predmeta proučavanja turističke geografije ima različiti pristup u zavisnosti od nivoa razvoja i u zavisnosti od tretmana turističkog fenomena. Njegovo teorijsko poimanje i praktična iskustva određuju pristup turističko geografskom interesu.

Već smo konstatovali da turistička geografija svoje korene nalazi u putopisnoj literaturi. To je stadijum opisivanja privlačnih predela, tako da je ***putopis*** osnovni interes sagledavanja geografske sredine, prostornih celina predstavlja bazu posete različitih poklonika, a putopis osnovni interes deskriptivne geografije. Međutim, putopis je daleko stariji od pojave turizma. To znači da putopis predstavlja avangardu promotivnim aktivnostima u turizmu.

Turistička geografija svoj naučni interes usmerava ka savlađivanju prostora. To se bazira na sve većem broju učesnika u turističkoj aktivnosti. Najuočljiviji sadržinski element turizma u prostoru je upravo turističko kretanje. Turističko-geografska proučavanja u ovom smislu kao svoj predmet interesovanja određuju ***turistička kretanja.***

Tretman turizma kao privredne delatnosti, a prema tome i kao ekonomske kategorije usmerava na to da predmet proučavanja turističke geografije bude ***razmeštaj i ekonomska valorizacija resursa*** i drugih faktora turističko-ekonomskog razvoja. Prema ovom pristupu predmet turističke geografije bi bio ekonomski značaj turizma u geografskom prostoru. Ovakav tretman se vezuje za period razvoja nauke u kome su naglašene potrošnja i profitabilnost kao osnova turističke aktivnosti.

Konstatovali smo da se razvoj turizma u geografskom prostoru uglavnom vezuje za atraktivne prostorne celine. Tako ***turistička destinacija*** sa prirodnim i antropogenim karakteristikama predstavlja predmet naučnog interesa ove discipline.

Međutim, ako se pođe od univerzalne definicije turizma, prema kojoj turizam predstavlja zbir pojava i odnosa koji proizilaze iz putovanja i boravka posetilaca nekog mesta, ako boravak ne predstavlja stalno naseljavanje i ako sa tim boravkom nije povezana privredna delatnost, odnosno, ako se ovom aktivnošću zadovoljavaju određene rekreativne i kulturne potrebe, preko potrošnje u toj finkciji, konstatovaće se da turizam nije jednostrana pojava, već se radi o kompleksnim i složenim karakteristikama.

Prema tome, putopis kao predmet interesa ima površnu dimenziju i na njemu se ne mogu svesti saznanja turističko-geografskih proučavanja.

Nije sporno da turizam sadrži migracionu komponentu i savlađivanje prostora iz jedne u drugu sredinu, jer je turizam uslovljen karakteristikama prostora. Ali se on ne svodi samo na kretanje. Savlađivanje prostora je samo jedna od njegovih komponenti. Prema tome, predmet proučavanja turističke geografije se ne može svesti na turističko kretanje kao migracione pojave.

Turizam ima uočljive ekonomske karakteristike razvoja. Ali, to su uglavnom posledice aktivnosti. Zato se razmeštaj ekonomskih resursa u funkciji razvoja turizma ne može smatrati predmetom proučavanja turističke geografije.

Predmet turističko-geografskog proučavanja se ne svodi na atraktivno-receptivni prostor, već ima širu prostornu dimeziju. Turizam nastaje u

određenom geografskom prostoru, u njemu se odvija, od njega zavisi i na njega utiče. To znači da je turizam nedeljiv deo geografske sredine. Njegova prostorna osnova nije sporna, kao što nisu sporne i ostale komponente kao što su opisi, migracije, atraktivnosti ili posledice. Ali, predmet turističko-geografskog proučavanja je ipak jasno određen.

Prema tome, *predmet turističko-geografskih proučavanja su upravo pojave i odnosi između turizma i geografske sredine.*

2 Zadaci turističke geografije

Turistička geografija postavlja zadatke čijim rešavanjem se dolazi do naučne verodostojnosti. Zadaci proizilaze iz predmeta proučavanja. Polazeći od naučnog interesa usmerenog ka pojavama i odnosima turizma i geografske sredine ova naučna disciplina treba da razreši značajan kompleks problema. Kompleksno geografsko proučavanje turizma podrazumeva dobijanje sledećih naučnih saznanja:

- utvrđivanje sadržinskih karakteristika turizma i njegovo diferenciranje od sličnih pojava u geografskoj sredini;
- otkriće elemenata geografske sredine koji deluju podsticajno na stanovništvo za uključivanje u turističku aktivnost. Na osnovu ovoga potrebno je da se utvrdi razmeštaj prostornih celina i sadržajnih elemenata koji predstavljaju faktor pojave turističkih potreba. To su prostorne celine iz kojih se regrutuje turistička klijentela. Znači da se radi o proučavanju karakteristika emitivnih sredina u geografskom prostoru;
- turistička valorizacija elemenata geografske sredine kao činioca turističke aktivnosti i njihova uloga u prostornom razvoju i razvoju turizma. Zadatak turističke geografije je da odredi mesto prirodnih i antropogenih vrednosti u razvojnom i tržišnom smislu;
- sagledavanje prostornog razmeštaja i karakteristika receptivnh faktora i njihova uloga i uticaj na turistički razvoj geografske sredine, kao i interakcija u ovom pogledu;
- studiozni pristup povezanosti elemenata geografske sredine i povezanosti različitih sfera turističke aktivnosti u konteksu razvoja ove delatnosti.
- sagledavanje geografske osnove diferencijacije određenih oblika turizma;
- turistička regionalizacija i tipologija određenih prostornih celina kao dela geografske sredine.

- planiranje prostora i druge forme planiranja u funkciji turističkog razvoja;
- proučavanje međuregionalnih turističkih tokova;
- proučavanje karakteristika odnosa turizma i zaštite živnotne sredine;
- turizam kao agens transformacije geografskog prostora;
- sagledavanje karakteristika razvoja turizma u svetu, regionalnim celinama, državama i utvrđenim destinacijama.

3 Ciljevi turističko-geografskog proučavanja

Ciljevi turističko-geografskog proučavanja određuju specifičnost ove naučne discipline. Preko utvrđivanja ciljeva se izražava smisao naučnog pristupa u tretiranju međuzavisnosti koje proizilaze iz posledica turističkog razvoja u datoj geografskoj sredini. Zapravo, smisao rešavanja zadataka koji se odnose na proučavanja u okviru Turističke geografije je sadržan u realizaciji naučnih ciljeva.

Rešavanjem zadataka turističko-geografskog proučavanja treba da se ostvare odgovarajući ključni ciljevi. To znači da se ciljevi proučavanja zasnivaju na postavljenim zadacima. Oni mogu biti:

- teorijski i
- praktični

3.1 Teorijski ciljevi

Teorijski ciljevi turističko-geografskog proučavanja u osnovi su sadržani u preciznosti definisanja, diferenciranju i sistematizaciji naučne zakonomernosti. Kao posebne teorijske ciljeve treba navesti sledeće:

- cilj utvrđivanja sadržinskih karakterisktika turizma i njegovo diferenciranje od drugih pojava u geografskoj sredini jeste njegovo precizno određenje. Na osnovu toga izdvajaju se uslovi pojave i razvoja turističke delatnosti u geografskoj sredini. Turističko-geografskim proučavanjima turizma ostvaruje se naučna preciznost i visok nivo egzaktnosti.
- proučavanje prostornih celina u kojima se formira turistička potreba je sa ciljem utvrđivanja zakonitosti uspostavljanja dinamičnog turističkog razvoja. Sa teorijske tačke gledišta cilj ovih proučavanja jeste definisanje i diferencijacija elemenata emitivne geografske sredine. To je osnova koja omogućuje da se izvrši njihova izdržana klasifikacija i tipizacija.

- turistička valorizacija predstavlja neophodni istraživački proces. Njen cilj je preciziranje, izdvajanje, inventarizacija i vrednovanje elemenata životne sredine koji predstavljaju osnovu turističkog razvoja. Njihovim otkrićem, razmeštajem i utvrđivanjem turističke vrednosti određuje se resursni kapacitet geografskog prostora. On je u vezi sa prirodnim i antropogenim faktorima u atraktivno-motivacionoj sferi turističke delatnosti.
- cilj proučavanja zastupljenosti i razmeštaja smeštajnih kapaciteta je sličan turističkoj valorizaciji prirodnih i antropogenih atraktivno-motivacionih elemenata geografske sredine. I ovde se radi o obezbeđenju razvoja i sadržajnosti ponuda. Ova proučavanja su, takođe, usmerena ka utvrđivanju stepena turističke izgradnje. Njihov cilj je da se dođe do naučnih saznanja o optimalnoj opterećenosti geografske sredine. Od velike važnosti je, takođe, sagledavanje usaglašenosti gradnje sa postojećim prirodnim i antropogenim elementima. Na osnovu toga treba da se izbegne degradacija i devastacija turističkog prostora pod uticajem razvoja smeštajnih kapaciteta, trgovine, uslužnog zanatstva, zdravstva, kulture, sporta, komunalnih usluga, uloge domicilnog stanovništva i drugih faktora turizma geografske sredine.
- povezanost u turizmu je krucijalno pitanje. Cilj ovog proučavanja je da se, na bazi saznanja koja otkrivaju pozitivne i negativne okolnosti u ovoj sferi, odrede one koje predstavljaju optimalnu mogućnost za razvoj turizma u geografskoj sredini. Isto tako, cilj sagledavanja komunikativnih odnosa je da se omogući najracionalniji pristup posetilaca turističkom prostoru.
- proučavanjem mogućnosti diferenciranja određenih oblika turizma na osnovu uticajnih elemenata geografske sredine ostvaruju se razvojni i tržišni ciljevi. Teorijski cilj je da se prostor iskoristi na adekvatan način u kontekstu razvoja oblika turizma. Na osnovu pak mogućnosti razvoja više oblika turizma bazira se i sadržajnost turističke ponude u nastupu na turističkom tržištu.
- procesom turističke regionalizacije ostvaruje se teorijski cilj koji podrazumeva utvrđivanje principa izdvajanja prostornih celina za turističku namenu. S obzirom na to da se turizam dinamično razvija i zahvata sve veći prostor, u teorijskom smislu nije moguće da se ovaj fenomen proučava globalno u okvirima geografske sredine bez primene metoda i principa regionalizacije. Cilj regionalizacije je da omogući selektivnost pri izboru geografskog prostora za turistički razvoj. Cilj je da se dođe do reprezentativnosti regiona u ovom smislu. Regionalizacijom se ostvaruje cilj utvrđivanja pravaca

turističkog razvoja u kontekstu odnosa sa specifičnostima elemenata geografske sredine.

- cilj planiranja prostora za turističku namenu je da se geografska sredina racionalno iskoristi i da se u tu funkciju stave svi raspoloživi kapaciteti. Tako se dolazi do aktiviranja elementa geografske sredine.
- proučavanjem međuregionalnih turističkih tokova treba da se utvrde ustaljeni ili tradicionalni pravci u geografskoj sredini. Na osnovu ovih saznanja određuju se karakteristike turističko-geografskog položaja kao faktora razvoja i kao vrednosti same po sebi. Planiranje turizma u određenoj geografskoj sredini jednostavno nije moguće bez saznanja o turističkim tokovima. Teorijski cilj ovih proučavanja je da se ima uvid u pozitivne i negativne konsekvence turističkih kretanja.
- cilj proučavanja karakteristika odnosa turizma i zaštite životne sredine je da se utvrdi značaj koji oni imaju u funkciji održivog razvoja turizma. To se odnosi na tretman zaštićenih prostora kao atraktivno-motivacione baze, uloge turizma u zaštiti i unapređenju geografske sredine i turizma kao faktora ugrožavanja geografske sredine.
- cilj proučavanja turizma kao agensa transformacije geografskog prostora je da se utvrde kako fizionomske, tako i funkcionalne konsekvence razvoja ove delatnosti.
- proučavanje turizma pojedinih turističkih regiona u svetu ima za cilj korišćenje iskustava. Turistički razvoj geografskih sredina je specifičan, tako da se može preneti na druge sredine. Isto tako, ova proučavanja imaju za cilj da se dođe do saznanja o sredinama ka kojima je moguće usmeriti turističku ponudu. Cilj ovih proučavanja je da se podigne nivo znanja i informacija, a na osnovu toga da se kreira turistička poseta.
- turističko-geografsko proučavanje ima za cilj da dobijene rezultate interpretira na turističkim mapama pomoću kartografskih sredstava. Tako se omogućuje plastičnost prikaza dobijenih naučnih saznanja.

3.2 Praktični ciljevi

Praktični ciljevi proučavanja sadržani su u primenljivosti teorijskih saznanja u praksi. Oni se nalaze u međusobnoj uslovljenosti i povezanosti ili u interakcijskom odnosu. Teorijski ciljevi su bezpredmetni ako ne mogu da se primene u praksi. Praksa inicira realizaciju teorijskih ciljeva i daje osnovu izvlačenja zaključaka ovog karaktera. Praktični cilj je sardžan u mogućnosti

izbora afirmativnih uslova i odstranjivanju i marginalizaciji opstruktivnih procesa. Zato su praktični ciljevi u tesnoj vezi sa teorijskim. Ostvarivanje praktičnih ciljeva se odnosi na konkretne pojave i odnose. Na osnovu ove povezanosti i primenljivosti kao praktične ciljeve turističko-geografskog proučavanja treba izdvojiti sledeće:

- praktični cilj definicije pojava i odnosa turističkog karaktera podrazumeva preuzimanje konkretnih aktivnosti u geografskom prostoru. Bez ovih određenja nije moguće planirati prostor za turističku namenu, proglasiti turističko mesto ili prepoznati turistička kretanja.
- usmeravanje turističke ponude predstavlja praktični cilj turističko-geografskog proučavanja, a proizilazi iz utvrđivanja odgovarajućih emitivnih prostornih celina i njihovih karakteristika. Turistički razvoj, takođe, u velikoj meri zavisiće od sadržinskih elemenata emitivnih geografskih sredina, zato što njene uslove određuju turističke potrebe na koje treba odgovoriti u okviru tržišnih odnosa.
- turistički razvoj se bazira na postojanju vrednosti prostora. Turističke vrednosti su odraz konkretnih elemenata geografske sredine tako da se bez turističke valorizacije ne može osmisliti lokalni turistički razvoj, formirati posebna turistička ponuda i osmisliti selektivni oblici ove delatnosti. Praktični ciljevi su sadržani u valorizaciji kako posebnih prostornih celina, tako i izdvojenih elemenata kao turističkih vrednosti.
- lokalni turistički razvoj podrazumeva izbor konkretnih lokacija smeštajnih kapaciteta. On nije moguć ako se ne zna karakter prostornih komponenti i receptivnih sadržaja. Razvoj posebnih sredina podrazumeva njihovu konkretnu vrednost.
- saznanja komunikativnih karakteristika prostora u funkciji turizma imaju dvodimenzionalni karakter.

Na osnovu ovih karakteristika bazira se konkretni razvoj. Naime, komunikacije predstavljaju faktor po sebi i činilac razvoja ostalih komponenti u svakom, posebnom delu prostora.

Komunikacione karakteristike se ne mogu zapostaviti pri kreiranju turističkih aranžmana. Naprotiv, one su neizbežna osnova agencijskog poslovanja.

- Ova proučavanja omogućuju da se kreira konkretna turistička ponuda određene sredine na osnovu mogućnosti diferencijacije selektivnih oblika turizma;

- Na osnovu turističko-geografskog proučavanja se omogućuje kreiranje razvoja konkretnih prostornih celina od lokaliteta do makro regiona.
- Na osnovu ovih saznanja mogu da se iskoriste konkretni resursi u funkciji turističkog razvoja;
- Proučavanje turističko-geografskog položaja ima konkretni značaj kako u funkciji određenih vrednosti, tako i u tretmanu samog po sebi kao vrednosti;
- Zaštita životne sredine ima praktični značaj kao vrednosti lokalne sredine;
- Transformacija prostora pod uticajem turizma kao praktični cilj proučavanja je sadržana u izbegavanju negativnih pojava u konkretnim geografskim prostorima;
- Saznanja o drugim turistički razvijenim sredinama imaju za cilj da se primene u konkretnim razvojnim planovima. Praktični cilj je sadržan i u mogućnostima plasmana turističke ponude u atraktivne sredine izvan određene geografske sredine;
- Praktični cilj korišćenja karte u turizmu pre svega leži u konkretnim orijentacijama u turističkim kretanjima. Jednostavno, bez karte nije moguće savlađivanje prostora.

4 Metode turističko-geografskog proučavanja

Turistička geografija do svoje naučne istine dolazi korišćenjem svoje metodologije. Složenost, kompleksnost i širina predmeta proučavanja podrazumeva primenu brojnih naučnih metoda. Metodologija se razvija u saglasnosti sa potrebama određenih odgovarajućih naučnih misli. S obzirom na to da je turistička geografija geografska i turizmološka naučna disciplina, ona koristi svoju geografsku metodologiju i metodologiju turizmologije.

U ovim proučavanjima se uglavnom koriste sledeći metodi:

- prostorni;
- genetsko-evolutivni;
- metod sistematizacije;
- komparativni metod;
- matematičko-statistički;
- kartografski;
- informatički

Najviše primenjivan metod u turističko-geografskim proučavanjima je ***prostorni metod***. Ovaj metod omogućuje da se otkriju pojave i odnosi u geografskoj sredini. Na osnovu prostornih relacija može da se uoči povezanost prirodnih i antropogenih vrednosti u funkciji turističkog razvoja. Prostorni odnosi omogućuju diferencijaciju turističke celine u odnosu na druge sredine. U prostoru se javljaju razlike koje određuju ne samo specifičnost turističkog prostora, već i u samom turističkom prostoru. Primenom ovog metoda mogu se izdvojiti specifične komponente turističke celine.

Prostorni metod predstavlja metod koji je neophodan u terenskim istraživanjima. Bez primene ovog metoda nije moguće izdvajanje prostornih celina. Ovaj metod omogućuje prihvatljivost organizacije sadržinskih elemenata u funkciji razvoja turizma.

Genetsko-evolutivni metod se koristi u svim naučnim disciplinama. U turističko-geografskim proučavanjama ovaj metod se koristi radi utvrđivanja postanka pojava i odnosa u geografskoj sredini i turističke aktivnosti. Ovim metodom se određuju i implikacije koje su proizašle iz tih odnosa. Metod omogućuje da se sagleda stanje turističko-geografskih procesa, da se utvrde tendencije i da se prognoziraju kretanja u budućnosti. Na osnovu ovog metoda vrši se turističko planiranje prostora.

Metod sistematizacije u turističko-geografskim proučavanjima koristi se u cilju uspostavljanja relacija elemenata turističko-geografskog prostora. Ovaj metod omogućuje da se brojne pojave, procesi i kompleksi osmisle u okvirima sistema kojem pripadaju. U primeni ovog metoda klasifikacija je izuzetno primenljiva zato što je u odnosima između turizma i geografske sredine prisutno mnogo pojava i odnosa istog ranga. Ovim proučavanjima vrši se i tipizacija. Tipologija kao poseban vid sistematizacije pojava i odnosa koji postoje omogućava osmišljavanje njihove posebnosti.

Uporedni ili komparativni metod u istraživačkom procesu turističke geografije koristi se da bi se pravilno vrednovale pojave i procesi u odnosu na okruženje. Ova metoda omogućava poređenje vrednosti turističkih pojava prirodnog ili antropogenog porekla. Na osnovama ovog metoda određuje se veličina prostorne celine u odnosu na druge iste i različite celine. Isto tako, on omogućuje da se odredi i pripadnost pojedinih turističkih sadržaja turističkoj prostornoj celini. Primenom ovog metoda određuje se veličina turističkog prostora i negovo hijerarhijsko rangiranje. U principu ništa nije toliko veliko ili malo, značajno ili beznačajno, korisno ili nekorisno, staro ili novo dok se ne uporedi sa adekvatnim odrednicama. Upravo zato je ovaj metod i metodski princip od krucijalne važnosti za tuirstičko-geografska proučavanja.

Matematičko-statistički metodi se koriste radi dobijanja preciznih kvantifikacija faktora i elemenata turističko-geografskih sredina. Određivanje turističke gustine, gustine turističke izgrađenosti i saturacije nije moguće bez primene ovih metoda. Određivanje teritorijalnosti, takođe, podrazumeva

korišćenje kvantifikacije. Od veoma velike je važnosti primena ovih metoda u procesu turističke valorizacije prostora. Kvantifikacija se primenjuje kada se određuje ponderacija sadržaja pri korišćenju prostora za određene turističke namene. Ovaj metod je neophodan i kada se određuju optimalne vrednosti određenih pojava u funkciji turističke aktivnosti. Na primer, denivelacija planinskih strana, vrednosti temperature vazduha, visina snežnog pokrivača i slično. Posebno je važna kvantifikacija turističkog prometa, pri čemu je neophodno koristiti turističku stastistiku. Iako se često statistika tretira kao neprecizan izvor podataka, ipak ona predstavlja osnovu u sagledavanju odnosa između turizma i geografske sredine. Statistika je važna pretpostavka naučne egzaktnosti pri utvrđivanju zakonomernosti u ovoj sferi. Ove specifičnosti ukazuju na to da je pri korišćenju ovog metoda neophodno pristupiti permanentnoj proveri podataka, kao i kritičnosti i selektivnosti čime bi se maksimalno izbegle nepreciznosti.

Kartografski metod omogućava da se odnosi između geografske sredine i turizma na najočigledniji način i najkonciznije interpretiraju pomoću mape. To znači da kartografska metoda može da se koristi na sledeća dva načina:

- karta kao cilj turističko-geografskog proučavanja i
- karta kao sredstvo

Turističko-geografsko proučavanje treba da omogući kartiranje elemenata i uticaja sadržaja u odnosima između geografske sredine i turizma. Primena ovog metoda doprinosi stvaranju turističkih mapa odnosno karata. To se postiže prenošenjem dobijenih saznanja na kartu. Na osnovu ovog metodskog pristupa omogućava se eksplicitno slikovito lociranje pojava i odnosa turizma u geografskom prostoru.

Turističko geografske karte imaju uticajno mesto u promotivnim turističkim aktivnostima, zbog toga što se smatraju neizostavnim sadržajem i posebnim promotivnim materijalom. Turističke karte su verodostojan promotivni sadržaj koji proizilazi iz određenja karte kao cilja proučavanja turizma. Karte su sastavni deo turističkih prospekata i kataloga, jer je nezamislivo imati ove materijale bez kartografskog sadržaja. Prema tome, kartografskim metodom se ostvaruje cilj promotivnih aktivnosti u turizmu.

Karta je neophodna za dobijanje određenih saznanja o turističko-geografskoj sredini. Bez karte je nemoguće izučavanje turističkog prostora. Ona omogućava sagledavanje njenih elemenata.

Na osnovu karografskih rezultata omogućava se lakše kretanje turista, turističkih pridružnika i vodiča. Karta se koristi za pravilnu orijentaciju u prostoru. To znači da je neophodna turističkom voditeljstvu. Pri turističkom vođenju pored turističkih karata koriste se i geografske i topografske mape. Tako kartografski metod dobija širi značaj u turističko-geografskim proučavanjima.

Karta je neophodno istraživačko sredstvo. Ona se koristi u kreiranju i sprovođenju turističkog planiranja. Na osnovu kartiranja se mogu sprovesti prostorni planovi i doneti urbanistička rešenja.

Prema tome, turističko-geografska proučavanja ne mogu prenebregnuti ovaj metodološki pristup, jer se njime omogućava dobijanje rezultata u istaživačkim postupcima. Naučna saznanja upućuju na stalnu proveru i dopunu karata kroz konsultacije i korekcije na osnovu novih naučnih saznanja.

Od savremenih metoda posebno mesto zazimaju ***informatičke metode***. U savremenim uslovima informatika se nameće kao osnovna metodologija naučnog istraživanja u univerzalnom smislu. Prema tome, ona se neizostavno koristi i u turističko-geografskim istraživanjima. Primenu ovih metoda možemo povezati različitim poljima naučnog interesa. Njih možemo sistematizovati na sledeći način:

- informatička metodologija podrazumeva formiranje baze podataka o odnosima između turizma i geografske sredine;
- upotrebu komunikacija u funkciji saznanja o vrednostima geografske sredine u razvoju turizma;
- korišćenje GIS sistema kako bi se došlo do lociranja i utvrđivanja turističkih vrednosti u turističkom prostoru;
- korišćenje pokazatelja informatičkog karaktera u funkciji parametara utvrđivanja razvoja;
- korišćenje informacija u funkciji vođenja turističkih grupa i
- utvrđivanje signalizacije turističkih lokaliteta i objekata.

U turističko-geografskim proučavanjima koriste se i ***druge metode*** koje su univerzalno prihvaćene u turističkoj teoriji i praksi. To su metode ***opservacije, eksperimentalni metod, metod modeliranja, istorijski metod, metod anketiranja i intervjua, sondiranje i metodi analize i sinteze***. Ovi metodi su deo opšteg-metodološkog karaktera i deo metodologije turističke teorije i prakse tako da se mogu primenjivati i u ovom kontekstu, ali i da se odnose na šire područje naučnog interesa (Marinoski, 2002).

Obzirom na složenost odnosa između turizma i geografske sredine neophodna je primena ***kombinovane metodologije***. Primena pojedinih metoda nije isključivog karaktera. Naprotiv, različite metode će omogućiti dolazak do naučne istine na najbolji mogući način. To znači da je neophodno da se prihvate različiti pristupi utvrđivanja turističko-geografskih saznanja.

Kratak rezime sadržaja:

Savremena turistička geografija kao predmet proučavanja određuje pojave i odnose između turizma i geografskog okruženja.

Zadaci proučavanja turističke geografije su obrađeni u ovom udžbeniku. Oni se odnose na definisanje odnosa između turizma i geografske sredine, emitivnih prostornih celina i njihove razmeštenosti, valorizaciju elemenata geografske sredine kao činilaca turističkog razvoja, povezanosti prostornih celina u funkciji turizma, proučavanja turističkih regionalnih celina i sagledavanja prostornih karakteristika turizma.

Ciljevi proučavanja turističke geografije mogu biti teorijski i praktični. Teorijski ciljevi se odnose na otkrivanje zakonitosti i zakonomernosti koji proizilaze iz odnosa između turizma i gegrafske sredine. Oni se odnose na sve prostorne sfere turističke delatnosti. Prakični ciljevi se odnose na primenu znanja u konkretnim prostornim odnosima između turizma i geografske sredine.

Turistička geografija koristi široku naučnu metodologiju. Kao i u drugim naukama koriste se genetsko-evolutivni, uzročno-posledični principi, princip sistematizacije i princip uporedivosti.

S obzirom na to da se turizam proučava sa prostorne tačke gledišta, prostorni metod je najprimenjiviji u ovim proučavanjima. Ali, koriste se i sledeći metodi: analitički, matematičko-statistički i informatički, metod modeliranja, kartografski i istorijski metod.

Pitanja za diskusiju:

- Navedite komponente teorijsko-metodološke prirode turističko geografskih proučavanja.
- Navedite šta je predmet proučavanja turističke geografije, imajući u vidu pristup koji podrazumeva sve stadijume razvoja turističko-geografske misli.
- Navedite zadatke pručavanja turističke geografije.
- Kako možemo podeliti ciljeve turisičko-geografskih pručavanja?
- Navedite teorijske ciljeve turističko-geografskih proučavanja.
- Navedite praktične ciljeve turističko-geografskih proučavanja.
- Navedite metode turističko-geografskih pručavanja.
- Šta podrazumevamo pod prostornim metodom turističko-geografskih proučavanja?
- Šta se podrazumeva pod genetsko-evolutivnom metodom, metodom sistematizacije i komparacije turističko-geografskih proučavanja?

- Kakav metod je matematičko-statistički metod turističko-geografskih proučavanja?

- Na koji način možemo iskoristiti kartografski metod?

- Navedite neke od savremenih i ostalih metoda u turističko-geografskim proučavnjima.

- Šta je kombinovani metod u turističko-geografskom pručavanju?

Glava III

Turističke vrednosti

U turističkoj teoriji i praksi, u vezi sa odnosima koji se javljaju između turizma i geografske sredine, postavljaju se pitanja čijim razrešenjem se omogućuje kreiranje razvojnih politika, koje omogućuju održivost i harmoničan, human i racionalan način korišćenja prostora. Turističke vrednosti u tom kontekstu zauzimaju posebno mesto, jer se odnose na širok dijapazon pojava i odnosa.

Pojam vrednosti ima široku upotrebu u nauci i svakodnevnoj praksi. Vrednost se upotrebljava kao suprotstavljenost nevrednosti ili bezvrednosti. Ona može da se odnosi kako na pozitivne, tako i na negativne pojave i procese u geografskoj sredini, u pogledu interakcije i sinergije sa turizmom. Plod ovih odnosa su stavovi i sudovi koji mogu biti „za“ i „protiv“. Vrednost se određuje prema korisnom i nekorisnom. Vrednovanje u turizmu treba shvatiti kao proces koji omogućuje da se oceni značaj određenih kategorija u pogledu njihovog korišćenja kao komponente razvojnog karaktera. Turističke vrednosti pedstavljaju u isto vreme ideal prema kome treba da se teži i optimalnu okolnost koja implicira afirmativne procese u geografskoj sedini. Turističke vrednosti su prostorne dimenzije razvojnih procesa i dobijeni rezultati na osnovu ovih normiranih kategorija.

Aksiološki pristup razvoja turizma u geografskoj sredini uključuje se u globalni prostorni sistem. Turističke vrednosti su u isto vreme deo prostornog sistema i rezultat delovanja tog sistema. To znači da se turističke vrednosti ne svode samo na izdvojene pojedinačno normirane elemente prostora, već su plod prostornih kategorija u celini. One su neraskidivi deo ovih interakcijskih veza.

Sadržaj i ciljevi proučavanja turističkih vrednosti prostornih sfera:

-preko proučavanja turizma kao migracione pojave treba omogućiti sagledavanje karakteristika koje postoje u odnosu na druge migracije;

-prostorno-sadržinska osnova turizma omogućava diferencijaciju prostornih sfera turističke aktivnosti i njihovih karakteristika;

-proučavanje turističko-geografskog položaja omogućava saznanja koja su važna kako u turističkom razvoju, tako i u tržišnom tretmanu turizma;

-interakcija između turizma i geografske sredine omogućava sagledavanje uticaja i funkcionalnih karakteristika u određenim prostornim celinama.

1 Turistička vrednost prostornih sfera

Prostorni karakter turizma je karakterističan po svojim sferama. Ovo proizilazi iz uzročno-posledičnih odnosa. Naime, turizam sadrži vrednosti koje su zastupljene upravo u prostornim dimenzijama različitog karaktera. Sfere turističke aktivnosti imaju dvojni aksiološki značaj. One su vrednost same po sebi i to su prostorne celine u kojima vrednosne komponente određuju specifičnosti njegove fenomenologije. Isto tako, turističke vrednosti se vezuju za interakcije koje postoje između sfera koje ih određuju. Na osnovu tih vrednosti možemo govoriti o dinamici razvoja, o pravcima i smerovima, dužini trajanja i kvalitetu turističkih pojava i odnosa.

U turističkoj aktivnosti izdiferencirane su vrednosti sledećih prostornih sfera:

- emitivna,
- atraktivno-receptivna i
- komunikativno-prostorna sfera

1.1 Emitivna sfera

Kvalitativne i kvantitativne vrednosti geografske sredine koje opredeljuju ***emitivnu sferu*** predstavljaju determinantu broja turista i potencijalnih turista. To je prostorna celina u kojoj se formira turistička potreba i iz koje se regrutuje turistička klijentela. Tako se ova sfera može odrediti na osnovu vrednosti uticaja inicijativnih faktora. Emitivna sfera je određena elementima kao što su: stepen urbanizacije, ekonomskog razvoja, pokazatelja kulturnog nivoa stanovništva i kultivacije prostornih sadržaja, parametara političkog stanja, organizacijskih uslova i demografskih vrednosti, koji određuju karakteristike mobilnosti stanovništva.

Turističko-geografska proučavanja usmerena su ka izučavanju emitivne sfere u turizmu kako bi se mogao odrediti razvoj ove pojave, a time obaviti segmentacija turističkog tržišta na bazi elemenata koje sadrži.

Veličina sfere turističke aktivnosti zavisi od vrednosti prostornih elemenata koje sadrži. Ova sfera, međutim, nije izolovana. Ona se nalazi u uskoj vezi sa atraktivno-receptivnom i komunikativnom sferom, tako da se može povećati ili smanjiti u zavisnosti od ove interakcije.

1.2 Atraktivno-receptivna sfera

Atraktivno-receptivna sfera predstavlja prostornu vrednost privlačenja, smeštaja i obezbeđivanja uslova za zadovoljavanje turističkih potreba. Uticaj ove sfere, određen je vrednosnim stepenom i oblicima atraktivnosti i kvalitetom

usluga. Vrednosni nivo atraktivnosti omogućuje ne samo proširenje ove, već utiče i na proširenje emitivne sfere. Tako na primer Ajfelova kula ima izvanrednu privlačnost čime proširuje emitivnu sferu na ceo svet. Retko postoji čovek koji ne bi hteo da vidi ovu impozantnu i lepu arhitekturu. Radi toga se ove dve sfere turističke aktivnosti nalaze u međusobnoj korelativnoj povezanosti. Primetljiva atraktivno-receptivna vrednost geografske sredine uslovljava povećani uticaj na emitivnost, a povećana emitivnost uslovljava aktiviranje i proširenje atraktivno-receptivne sfere.

Atraktivno-receptivna sfera određena je kvantitativnim i kvalitativnim karakteristikama. One se odnose na atraktivni fond, na nivo i kvalitet izgrađenosti. Na osnovu ovih vrednosti se određuju oblici turističke aktivnosti i sadržaji koje poseduju. Određenim oblicima turizma koji se baziraju na vrednostima geografske sredine odgovara specifična emitivna sfera. Stoga je veoma važno odrediti kojim oblicima odgovara vrednost atraktivno-receptivnog fonda. Na osnovu toga se formiraju konkretni turistički proizvodi koji su usmereni ka emitivnoj sferi. Ona se određuje na bazi vrednosti obima, dinamike i strukture turističkog prometa i vrednostima interakcijskog karaktera sa emitivnom sferom.

1.3 Komunikativna sfera

Komunikativna sfera je treća veoma važna prostorno-sadržinska osnova vrednosti turizma. Ova se sfera nalazi između emitivne i atraktivno-receptivne sfere. Bez postojanja ove sfere, jednostvano, nije moguće postojanje drugih dveju sfera. Pored drugih komponenti, veličina emitivne sfere određena je udaljenošću od atraktivno-receptivne sfere, mogućnostima kao i stepenom i kvalitetom povezivanja. Komunkativna sfera se, prema tome, mora posmatrati kroz prizmu vrednosti prostorne distance, potencijalnosti i stepena razvoja saobraćaja.

U pogledu distance, emitivnost se smanjuje njenim povećanjem. U uslovima jednakog atraktivno-receptivnog uticaja emitivna sfera protezaće se do mesta dodira sa sferom bližeg turističko-geografskog prostora.

Postojanje potencijalnih mogućnosti za povezivanje omogućuje buduće uzajamno približavanje ovih dveju sfera.

Nivo razvoja komunikativne sfere je od krucijalne važnosti. Razvoj u velikoj meri, u prostorno-vremenskom smislu, približava međusobne uticaje emitivne i atraktivno-receptivne sfere. Tako na primer, kosmički brodovi, avioni ili brze železničke pruge značajno približavaju ove dve sfere turističke aktivnosti. Može se konstatovati da su baš brzina i masovnost u prevozu osnovne pretpostavke pojave i razvoja turizma. Tako se prostor brže i ekonomičnije savlađuje.

Povezanost se, međutim, ne sme gledati samo sa aspekta načina prevoza, već i sa aspekta atraktivnosti samog putovanja. „Atraktivnost putovanja, kao sastavne komponente savlađivanja prostora, mora biti usaglašena ne samo sa tražnjom turista, već i sa pratećim prirodnim uslovima. Kao primer treba navesti žičare na Alpima. U određenim slučajevima to je i jedina mogućnost prevoza turista, ali ovo savlađivanje prostora je i veoma atraktivano" (Jovičić, 1981). Korišćenje ovog prevoza kroz prostor sa večitim snegom i ledom, visokih vrhova, kanjonskih useka i dolina ima izuzetnu čar. Slično je sa železnicom pri putovanju preko mostova i tunela, sa plovidbom jezerima i splavarenjem rekom ili helihoptersko razgledanje turističkog prostora.

1.4 Korelativne vrednosti prostornih sfera i turistički razvoj

Povezanost, emitivnost i atraktivna receptivnost i turistički razvoj nalaze se u izrazitoj korelaciji. Atraktivno-receptivnata sfera sa naglašenim vrednostima i razvijenom emitivnom sferom uslovljava poboljšanje povezanosti. Sa druge strane, povezanost stimuliše emitivni proces i razvoj turizma u atraktivno-receptivnim sferama. Neke geografske sredine, međutim, sa naglašenim atraktivno-receptivnim vrednostima nisu dovoljno povezane. Reč je o ekonomski nerazvijenim sredinama, koje zbog slabih investicionih mogućnosti nisu uspele rešiti problem povezanosti. Naspram toga, tranzitni pravci su, i u odsustvu dodira sa atraktivno-receptivnom sferom, dobro povezani zbog komunikacije i drugih delatnosti vezanih za ovakve prostorne celine. Jasna je specifičnost međusobne korelativnosti i turističkog razvoja.

Korelaciju između triju sfera turističke aktivnosti i turističkog razvoja uglavnom treba sagledati na sledeći način:

- kada postoji izrazita emitivnost i naglašeni uticaj atraktivno-receptivne sfere i dobra povezanost, reč je o razvijenom turizmu;
- ako je emitivnost naglašena, ali povezanost loša, atraktivno-receptivna sfera se ne može dovoljno razviti, čime ona ostaje potencijal za razvoj u promenjenim uslovima;
- ako je emitivna sfera slaba, atraktivno-receptivna sfera naglašena, a povezanost dobra, turistički razvoj nije moguć bez promene elemenata emitivne sfere;
- ako je emitivna sfera razvijena, atraktivno-receptivna sfera primetljiva, a povezanost slaba, isto tako, radimse o potencijalnoj mogućnosti razvoja koji će se realizovati poboljšanjem povezanosti i
- ako je emitivnost slaba, atraktivno-receptivna sfera ima slab uticaj, a povezanost je loša, nema turističkog razvoja i ne govori se o potencijalnim mogućnostima ovog smera (Marinoski, 2002)

Dobra povezanost je imperativ turističkog razvoja, ali ona zavisi i od turističkog razvoja u celini, odnosno od razvoja kako atraktivno-receptivne, tako emitivne prostorne sfere turizma.

2 Vrednosti turističko-geografskog položaja

Relacije između elemenata geografske sredine određene su geografskim položajem. Kada su ove relacije i lokacije elemenata turističkog karaktera ili imaju vezu sa turizmom, njih treba označiti ***turističko-geografskim položajem***. To znači da se parametri geografskog položaja mogu uspešno koristiti u određivanju odnosa između elemenata sa turističkim značajem. Ovi parametri određuju turističko-geografski položaj na različite načine. Njih treba sistematizovati na sledeći način:

- matematički
- fizičko-geografski
- prostorno-geografski parametri
- funkcionalni parametri

2.1 Turistički vrednosni parametri matematičkog položaja

Matematički položaj predstavlja osnovnu relacijsku i lokacijsku komponentu geografskih prostora, što znači da je osnova i turističko-geografskih proučavanja. Naime, u ovim proučavanjima najpre se određuje tačna lokacija na karti korišćenjem matematičkih parametara. Ova određenja se ostvaruju preko parametara kao što su: severna i južna širina, istočna i zapadna dužina, nadmorska visina, časovne zone, površina teritorije turističkih prostornih celina i distance između određenih elemenata geografske sredine.

Matematički položaj u turističko-geografskim proučavanjima se koristi da bi se ostvarile topografske i druge orijentacije u prostoru što ima, ne samo teorijski značaj, već i praktičnu primenljivost. Kao primer treba navesti da je veoma važno u turističkom vođenju odrediti strane sveta ili na topografskoj karti izračunati nagibe terena ili denivelacije staza.

Obzirom da se vasiona određuje kao turističko-destinacijska kategorija, neophodno je koristiti i astronomsko-matematičke parametre. Ovi parametri su važni ne samo kada se profesinalno izvode astronautički letovi, već i u uslovima posmatranja nebeskih pojava i tela koje privlače pažnju turista.

Prema tome, matematički položaj turističkih vrednosti i sadržinskih elemenata se odnosi i na tačno određenje lokacije i prostornih distanci koje izlaze iz okvira Zemlje.

Najveća primena parametara matematičkog položaja u turističko-geografskim proučavanjima je u kreiranju informativnih i promotivnih sadržaja koji navode turiste na tačnu lokaciju.

2.2 Turistička vrednost fizičko-geografskog položaja

Fizičko-geografski položaj turističkih objekata i prostornih celina koristi parametre koje proizilaze iz sadržinskih elemenata geografske sredine. Kao parametri ovog položaja koriste se sledeći elementi: reljef, klimatski uslovi, hidrgafija, vegetacija, naselja, saobraćajnice, industrijski kompleksi ili poljoprivredna dobra. Turističko geografski položaj korišćenjem ovih parametara daje pravu lokaciju. On utvrđuje relacije elemenata geografske sredine iste i različite prirode. Tako se može govoriti o turističko-geografskom položaju planine u odnosu na drugu planinu ili u odnosu na određenu obalu, pored reke, grada, u okviru klimatskih zona i slično.

Za razliku od parametara matematičkog položaja koji su isključivo kvantitativnog, ovi parametri su uglavnom kvalitativnog karaktera, a kvantitativnost koriste kada se određuju distance odnosa turističkih elemenata geografske sredine.

Karakter ovog položaja ima isto tako orijentacionu prirodu. Na osnovu ovih pokazatelja lakše je doći do turističkih vrednosti, jer parametri koji su elementi geografske sredine predstavljaju pogodan orijentir u prosoru.

Ovaj položaj se može posmatrati i kao vrednost sama po sebi, jer predstavlja povoljnu osnovu razvoja. Kao primer možemo navesti da je vrednost turističkog lokaliteta veća ako se on nalazi pored više atraktivnih elemenata geografske sredine. Takav položaj omogućuje kompleksnost korišćenja resursa, odnosno raznovrsnost turističke ponude.

Parametri fizičko-geografskog položaja imaju i promotivni karakter. Kao primer treba istaći da položaj u mediteranskoj turističkoj zoni upućuje na povoljnost boravka što predstavlja pozitivnu preporuku i poziv za posetu.

Prema tome, parametri fizičko-geografskog položaja imaju kompleksni značaj u utvrđivanju odnosa turizma i geografske sredine.

2.3 Turistička vrednost prostorno-geografskog položaja

Prostorno-geografske karakteristike turističko-geografskog položaja proizilaze iz lociranosti određene turističko-geografske sredine, u odnosu na šire prostorne celine ili drugih prostornih celina. Ovim se položajem utvrđuje pripadnost ili međusobna povezanost i uslovljenost prostornih celina koje određuju turistički razvoj. Utvrđivanje prostorno-geografskog položaja omogućuje da se sagledaju mogućnosti turističkih vrednosti određene

geografske sredine u odnosu na širi prostor kome pripada ili druge prostorne kojima se nalazi u vezi u ovom pogledu.

Parametre ovog položaja treba sistematizovati na sledeći način:

- položaj u okviru određene geografske sredine;
- položaj prema pravcima turističkih kretanja;
- položaj prema emitivnim prostorima i zemljama;
- položaj prema konkurentnim prostornim celinama

2.3.1 Položaj u okviru određene geografske sredine

Položaj u okviru određene geografske sredine integriše parametre matematičkog i fizičko-geografskog položaja. Na taj način turističko-geografski položaj određene geografske sredine se označava kao precizna lociranost u prostoru šire geografske sredine. U ovom smislu može se govoriti o turističko-geografskom položaju u okviru određenog kontinenta, državne teritorije, poluostrva ili ostrva ili dela regionalne celine. Na primer, Španija je evropska zemlja, teritorija pripada Južnoj Evropi. Znači ako se time određuje turističko-geografski položaj konstatovaće se da je reč o južno-evropskoj zemlji. Ili time što se ova zemlja nalazi na Pirinejskom poluostrvu da se radi o pirinejskoj zemlji, odnosno pripadnost Mediteranu je određuje kao mediteransku zemlju.

Prostorni položaj upućuje na određene karakteristike koje poseduje ova geografska sredina. Karakteristike šireg prostora se pripisuju prostoru kome se određuje turističko-geografski položaj. To se može odnositi na klimu, hidrografiju, kulturu i druge osobenosti geografske sredine, što može imati razvojni i promotivni značaj. Na osnovu ove odredbe možemo govoriti o specifičnostima španskog turizma, uzimajući za primer ovaj prostor.

Adekvatan je pristup kad se određuje turističko-geografski položaj manjih turističko-geografskih prostornih celina, na primer turističkog lokaliteta u okviru turističke zone.

2.3.2 Položaj prema pravcima turističkih kretanja

U geografskoj sredini, kao interakcijski odnos između emitivne, komunikativne i atraktivno-receptivne sfere, utvrđeni su pravci ***kretanja*** turističke klijentele. Izučavanje turističko-geografskog položaja prema ovim prostornim sadržajima je od velikog značaja. Ovim proučavanjima se dolazi do saznanja o mogućnostima za obezbeđenje veće posećenosti, a time i intenzivnijeg razvoja turističke prostorne celine čiji se položaj određuje. Za razliku od položaja u okviru određene geografske sredine koji ima statični

karakter, ovaj je promenljiv. Promenljivost proizilazi iz dinamičnosti turističke aktivnosti.

U zavisnosti od brojnih i heterogenih uticaja javljaju se preusmeravanja tokova turističkih kretanja. Preusmeravanja mogu biti plod otkrića i afirmacije novih turističko-geografskih sredina. Intenziviranjem posećenosti postojećih turističkih destinacija dolazi do veće dinamičnosti fluktuacije turističke klijentele kroz prostor turističkih kretanja. Sa druge strane, emitivnost određenih prostornih celina se povećava. Razvoj društva povećava mobilnost stanovništva. On je u funkciji legitimiranja novih emitivnih sfera turističke aktivnosti. Tako nastaju novi pravci turističkih kretanja što uslovljava promenu turističko-geografskog položaja prema ustanovljenim pravcima. Kao primer koji potvrđuje fleksibilnost turističko-geografskog položaja u ovom smislu može poslužiti otvaranje istočnoevropskih zemalja prema svetu. Na ovaj način se utvrđuje nova emitivna sredina čime se koriguje istočni pravac turističkih kretanja u Evropi.

Pravci turističkih kretanja određuju se na osnovu analiza obima i strukture turističkog prometa, kao i strukturom, stepenom razvoja i korišćenjem komunikacija između emitivnih i atraktivno-receptivnih sfera.

Određenje ovog položaja omogućuje planiranje razvoja i održivi nastup na turističkom tržištu.

2.3.3 Turističko-geografski položaj prema emitivnim zemljama

Turističko-geografski položaj prema ***emitivnim zemljama*** je od velikog značaja za turistički razvoj. U slučaju jednakih parametara komunikativnosti, atraktivno-motivacijskog fonda i receptivnih kapaciteta, turisti bi izabrali bližu turističku destinaciju. No, s obzirom na to da je u praksi ova kombinacija skoro nemoguća treba da se vrše duboke analize odnosa određene geografske sredine prema emitivnom prostoru. Istraživanja bi obuhvatila: demografske faktore, političko stanje, ekonomski razvoj, kulturni nivo, navike i tradiciju i ostale faktore.

Turističko-geografski položaj, u ovom smislu podrazumeva relacije turističke prostorne celine prema prostornim celinama i državnim teritorijama odakle turisti najviše putuju. Kao osnova u ovom kontekstu može poslužiti utvrđivanje položaja turističke destinacije prema najrazvijenijim zemljama sveta, jer se može pretpostaviti da su to glavne emitivne zemlje. Međutim, analizom turističkog prometa se može preciznije doći do saznanja koje emitivne zemlje, u određenom vremenskom intervalu, posećuju geografsku sredinu čiji je turističko-geografski položaj predmet interesa. Ona obezbeđuje saznanja o mogućnostima za eventualno poboljšanje postojećih odnosa.

Turističko-geografski položaj treba analizirati i u odnosu na potencijalni emitivni prostor. To podrazumeva povećanje populacije, poboljšanje komunikativnosti i sl. Na osnovu toga mogu se obavljati strategiska planiranja u

plasmanu turističke ponude na određenom prostoru. Analiza turističko-geografskog položaja prema emitivnim zemljama treba da bude permanentni proces, jer se radi o parametrima koji su prilično promenljivi. Kao primer možemo uzeti Albaniju kao emitivnu zemlju za Srbiju. Ona se do 1992. godine nije rangirala zbog minornog nivoa posećenosti svojih turista.

Nakon dve godine ona zauzima svoje mesto u turističkom prometu koji je realizovan u Srbiji, iako se radi o relativno niskom nivou posete i boravka. Razloge treba tražiti u političkim promena u ovoj zemlji koji su omogućili da njeno stanovništvo može da se uključi u turističku aktivnost.

2.3.4 Turističko-geografski položaj prema konkurentnim zemljama

Turističko-geografski položaj prema konkurentnim zemljama ima razvojni i tržišni značaj. Na bazi ove analize određuju se države i prostorne celine koje privlače turiste. Turističko-geografske sredine, u ovom smislu, nastoje da poboljšaju svoju poziciju. One to rade kvalitativnom intervencijom u atraktivno-motivacijskom fondu i razvojem svoje receptivne sfere.

Ovaj pristup omogućuje dinamičan turistički razvoj. Isto tako, na ovoj osnovi se poboljšava sadržaj turističke ponude čime dobija konkurentni tržišni značaj. Analiza turističko-geografskog položaja prema konkurentnim zemljama se odnosi na ***konkurentnost u širem i u užem smislu.***

Konkurentnost u ***širem*** smislu podrazumeva analizu parametara turističko-gegrafskog položaja prema vodećim turističkim zemljama u regionalnim sredinama sveta i kontinenta. U ovom kontekstu određuje se mesto turističko-geografske sredine na globalnom turističkom tržištu.

Konkurentnost u ***užem*** smislu se odnosi na analizu parametara turističko-geografskog položaja zemlje ili druge turističko-geografske celine prema onima koji su u direktnoj paraleli. Najčešće se radi o prostorno, relativno bližim ili čak susednim državama ili turističko-geografskim celinama.

2.4 Funkcionalane vrednosti turističko-geografskog položaja

Turističko-geografski položaj sadrži ***funkcionalne*** karakteristike. Pod funkcionalnošću podrazumevamo prostorne relacije kojima se u geografskoj sredini utiče na sadržaj i oblike turističke aktivnosti. Funkcionalnost turističko-geografskog položaja se implicira na karakter odnosa između turizma i geografske sredine. To znači da ona u velikoj meri određuje turistički razvoj.

Funkcionalne karakteristike turističko-geografskog položaja treba diferencirati na sledeći način:

- tranzitnost

- kontaktnost i
- polivalentnost

2.4.1 Tranzitnost

Tranzitnost predstavlja funkcionalnu karakteristiku turističko-geografskog položaja koja bazira na prostornim mogućnostima prometa putnika i turista kroz određenu geografsku sredinu. Tranzitnost označava karakteristiku turističko-geografskog prostora da kroz njega prolaze putničke komunikacije i da se na osnovu toga obavlja promet putnika i robe. Razume se da je velika verovatnoća da će putnici i turisti prilikom tranzita kroz ovakvu turističko-geografsku sredinu, u određenom vremenskom intervalu, prekinuti svoje putovanje. Razlozi prekida putovanja su odmor vozača, potreba za hranom i druge fiziološke potrebe, kupovina ili razgledanje atraktivnih sadržaja u tranzitnom prostoru. Na osnovu toga se javlja mogućnost ostvarenja turističke potrošnje, što je osnovni ekonomski parametar ovog oblika funkcionalnosti turističko-geografskog položaja.

Tranzitna funkcionalnost u turizmu je nezavisna od fonda atraktivno-motivacionih vrednosti. čak i u uslovima kada ovakvi faktori razvoja nisu zastupljeni i kada je prostor bezličan i pust tranzitnost geografske sredine omogućava turističku posećenost i potrošnju. Atraktivnost prostora je, međutim, od velikog značaja u ovom kontekstu.

Funkcionalni karakter turističko-geografskog položaja je važan i sa aspekta korišćenja za promociju turizma i turističkih vrednosti. Ove geografske sredine omogućuju da se uspostave mehanizmi promotivnih aktivnosti. Tranzitni pravci su izvanredno značajan prostor za postavljanje bilborda i panoa sa turističkim sadržajem.

To je isto tako, prostor koji može da se iskoristi u funkciji distribucije promotivnih sadržaja. Raznovrsni, štampani promotivni materijali plasiraju se baš pomoću saobraćajnih sredstava koja koriste tranzitni prostor.

Ovaj prostor je sam po sebi veoma pogodan za lociranje informativno-reklamnih punktova gde turisti, isto tako, mogu dobiti promotivni materijal, ali i izvorne informacije o turističkim mogućnostima kako tranzitnog prostora, tako i njegovog okruženja. Aktivnosti informativnih punktova omogućuju da se afirmišu turističke vrednosti i da se turisti opredele za posetu atraktivnih sadržaja turističko-geografske sredine.

Tranzitnost omogućava izlazak iz maršute kretanja turista kako bi se posetili lokaliteti i objekti, odnosno turističke destinacije u geografskoj okolini. Tako, tranzitivnost se javlja u funkciji turističkog razvoja ne samo tranzitnog prostora, već i šire turističko-geografske sredine.

Najbolja solucija jeste, ako tranzitni pravci prolaze kroz geografsku sredinu koja pored ove funkcionalne karakteristike ima i bogat fond atraktivno-motivacijskih vrednosti, turističku infrastrukturu i suprastrukturu. To predstavlja mogućnost dugotrajnijeg zadržavanja putničke i turističke klijentele. Putnička klijentela se u ovakvim uslovima transformiše u turističku.

Ove karakteristike turističko-geografskog položaja omogućuju pojavu i razvoj specifičnog oblika turizma koji je određen kao ***tranzitivan turizam,*** a izdvojen je na osnovu kriterijuma dužine boravka turista.

2.4.2 Kontaktnost

Kontaktnost turističko-geografskog položaja predstavlja funkcionalnu osobinu koja izražava kohezioni sadržaj u odnosu na okolni prostor. Kontaktnost omogućuje intenzivniji razvoj turizma. Ona je u suprotnosti sa izolacijom, koja može biti osnovni razlog u ograničavanju ove delatnosti u geografskoj sredini. Naglašena kontaktnost je u funkciji korišćenja odnosa između ekonomski nejednako razvijenih zemalja, različitih političkih sistema i grupacija, državnih teritorija, kontinentalnih celina, klimatskih i biogeografskih uslova i dr.

Ako se ekonomski nerazvijena zemlja nalazi u kontaktu sa razvijenijom, treba očekivati povećanje broja turista u nerazvijenoj zemlji. Politički antagonizam između susednih država može biti razlog za odsustvo turista u ovim relacijama. Naspram toga, dobrosusedski odnosi imaju pozitivnu konotaciju u ovom kontekstu. Ako se određeni prostor graniči sa više zemalja, manjine u jednoj i u drugoj zemlji mogu biti faktor za veću turističku mobilnost stanovništva. Radi se o nacionalnoj ili verskoj homogenizaciji ili o odsustvu jezičkih barijera što se pozitivno odražava na turistički promet.

Naročito je značajan turističko-geografski položaj između dva kontinenta. Na primer, položaj Turske u ovom smislu, sam po sebi, predstavlja turističku vrednost, jer ako se turista nalazi na mostu Bosfora on se u isto vreme nalazi i u Aziji i u Evropi što je poseban kuriozitet. Ali, važnije je da ovakav položaj omogućuje prepletanje više različitih civilizacija.

Kontaktnost raličitih klimatskih i biogeografskih uslova ima tipično rekreativno-zdravstveni i estetski značaj. Zdravstveno-rekreativna vrednost dopunjuje se estetskom komponentom, jer kontaktnost omogućava veoma heterogene vizuelno-dekorativne sadržaje različitih pejzaža. Kao primer može da posluži položaj Kopaonika na kome se sjedinjuju arktički i mediteranski uticaji. Na osnovu toga se javlja impresivan vegetacioni kolorit.

2.4.3 Polivalentnost

Polivalentnost kao funkcionalna osobina se odnosi na turističko-geografski položaj koji omogućuje korišćenje različitih mogućnosti za turističku

aktivnost. To je položaj geografskog prostora u odnosu na druge prostorne celine sa različitim atraktivno-motivacijskim vrednostima i različitim oblicima turističke aktivnosti. Fizionomija i funkcionalnost određenog prostora uslovljeni brojnim činiocima deluju na sadržajnost ponude u kontekstu korišćenja karakteristika vrednosti okruženja. Tako diferencirane različite prostorne celine na osnovu ovakvog položaja imaju kompleksniji sadržaj. Polivalentne karakteristike ima turističko-geografski položaj određene turističke destinacije koja se nalazi neposredno do druge prostorne celine sa komponentama koje su različitog sadržaja. Kao primer ovakvog turističko-geografskog položaja može se navesti položaj Srbije koja je kontinentalna, u odnosu na balkanske zemlje koje izlaze na more. Na osnovu ovog položaja moguće je formirati zajedničku ponudu sa tim zemljama, jer Srbija ima bogatstvo planina ili banja. Prema tome, položaj omogućuje kompleksnost i sadržajnost različitih mogućnosti.

2.5 Položaj prema veličini uticaja

Turističko-geografski položaj treba sistematizovati na osnovu veličine prostornog uticaja elemenata geografske sredine. Ovaj položaj zavisi od međusobnih odnosa i povezanosti emitivne i atraktivno-receptivne sfere u određene prostorne okvire. Prema ovom kriterijumu turističko-geografski položaj može biti:

- svetski
- kontinentalni
- regionalno-internacionalni
- nacionalno-regionalni
- lokalni

Kada atraktivno-receptivna sfera ima toliko širok uticaj da prema njoj gravitira svetska turistička populacija, uspostavljaju se adekvatni turistički tokovi. Prostorne celine koje se nalaze u kontaktnom prostoru ovakvog gravitacionog uticaja imaju ***svetski turističko-geografski položaj***. Kao primer može da se navede Njujork koji ima svetski turističko-geografski položaj, u odnosu na turističke gravitacione tokove iz Evrope prema Floridi. Ili, ovakav položaj imaju atlanske zemlje Evrope, u odnosu na turistički gravitacioni uticaj Evrope prema Americi.

Kontinentalnim turističko-geografskim položajem je označen geografski prostor koji se nalazi između emitivne i receptivno-atraktivne sfere, u okvirima određenog kontinenta. U Evropi takav položaj imaju prostorne celine koje se nalaze između kontinentalnih emitivnih zona turističkih aktivnosti Severne, Srednje i Zapadne Evrope i atraktivno-receptivnih zona Alpa i Sredozemnog mora.

Regionalno-internacionalni značaj poseduje turističko-geografski kompleks u okviru određenih kontinentalnih delova koji obuhvataju teritoriju dve i više država. U tom smislu, može se na primer govoriti o balkanskom turističko-geografskom položaju. Takav položaj ima Srbija u odnosu na emitivne susedne zemlje i receptivno-atraktivna sfera Grčke.

Nacionalno-regionalni značaj ima turističko-geografski položaj u okviru određene državne teritorije. Ovaj se položaj odnosi na prostor koji se nalazi između regiona u državnim teritorijama. Prema tome, ovaj se položaj naziva i ***međuregionalni.***

Lokalni značaj turističko-geografski položaj ima u odnosu na prostorne celine u okviru regiona. Ovakav položaj se odnosi na prostorne celine poznatih izletničkih kretanja u okviru turističkih destinacija. Kao primer može se navesti mesto Vlasotince koje se nalazi između Leskovca i Vlasinskog jezera.

2.6 Povoljnost turističko-geografskog položaja

Turističko-geografski položaj prema nivou funkcionalnosti koja se odnosi na kvalitativnu dimenzju može biti:

- povoljan i
- nepovoljan

Povoljan turističko-geografski položaj je onaj položaj u kome svi parametri imaju takav značaj da deluju afirmativno na razvoj turizma.

Povoljnost može biti višedimenzionalna. Zato je važno da se diferenciraju parametri koji imaju pozitivnu konotaciju, u odnosu na one koji nemaju takve karakteristike. U svakom slučaju, analizom treba apostrofirati povoljnosti u međusobnim prostornim relacijama ove vrste.

Nepovoljan turističko-geografski položaj se odnosi na stanje kada njegovi parametri imaju opstruktivni i ograničavajući uticaj. U takvim uslovima, ukoliko je to moguće neophodna je intervencija, koja bi bila usmerena na poboljšanje turističko-geografskog položaja određene destinacije.

3 Vrednosna određenost interakcija turizma i geografske sredine

Turizam kao prostorna pojava nalazi se u uskoj međuzavisnosti sa geografskom sredinom. Da bi se mogla odrediti ova uzajamnost potrebno je definisati geografsku sredinu. U literaturi se sreću razni pojmovi kojima se predstavljaju karakteristke određenog prostora. U opticaju su termini kao što su ljudska sredina, odnosno okolina ili životna sredina, odnosno okolina, kao i geografska sredina.

Kada se radi o ljudskoj sredini ili okolini, pretenciozno se imputira stav da prostor pripada samo čoveku. Ljudska okolina je prostor gde čovek doseže, dok je ljudska sredina onaj prostor u kome čovek živi.

Životna sredina je šira kategorija. Životna sredina je prostor u kome se odvija život. To je prostorna celina u kojoj žive određene životinjske i biljne vrste i ljudi. Okolinom se smatra sve ono što utiče na obezbeđivanju egzistencije. Prema tome, reč je o sredini i okolini u kojoj se živi svet, u zavisnosti od elemenata nežive prirode, nalazi u određenom sistemu koji nazivamo eko-sistemom.

Geografska sredina je prilično široka teritorija. Ona obuhvata elemente organskog i anorganskog porekla i proteže se izvan prostora u kome ima uslove za život. To znači da se geografska sredina proteže i izvan planete Zemlje i doseže svemirske prostore. Ovakva određenost geografske sredine upućuje na to da se radi o prostoru u kome su ljudska okolina i životna sredina direktno inkorporirani, ali se ne izjednačuju sa njihovim granicama.

Obzirom da smo svedoci početnih svemirskih turističkih putovanja, smatramo da je upotreba pojma ***geografska sredina*** adekvatniji. Svemir postaje geografska sredina prema kojoj se usmeravaju turisti sa avagardnim aspiracijama.

U ovom smislu geografska sredina nema granice. Ali pod terminom geografska sredina podrazumevaju se i relativno male prostorne celine u kojima se elementi od kojih je sačinjena nalaze u sistemima organskog, anorganskog i antropogenog porekla. Veliki deo ovih sadržina u geografskoj sredini i sama sredina kao sistem vrednosti, uslovljavaju turistički razvoj. Turizam, sa svoje strane, predstavlja faktor koji geografsku sredinu stavlja u funkciju svog postojanja. Time on vrši određene izmene geografske sredine. Turizam postaje sadržinski element geografske sredine. Interakcija između geografske sredine javlja se u svim sferama turističke aktivnosti.

U emitivnoj sferi elementi geografske sredine koji produkuju turističku potrebu imaju osobine kontradikcije, degradacije, devastacije, alineacije i umora. Geografska sredina u emitivnom prostoru predstavlja razlog za uključivanje turista u turističku aktivnost zato što su njeni elementi različiti, čak i kontradiktorni elementima geografske sredine u atraktivno-receptivnoj sferi. Prenaseljenost, kao i proces urbanizacije deo su najvažnijih faktora za pojavu turističke aktivnosti. Ovaj geografski prostor razlikuje se od turističkog prostora prema stepenu zagađenosti, a otuđenost stanovništva predstavlja veliki socijalni problem. Više elemenata geografske sredine razlog su pojave umora. On se odstranjuje između ostalog i posetom gegrafskim sredinama u kojima postoje uslovi za odmor. Kao faktori uključivanja turista u turističke tokove navode se elementi geografske sredine političkog, ekonomskog, organizacionog, kulturnog i društvenog karaktera.

Uslovi geografske sredine u komunikativnoj sferi nalaze se u naglašenoj međuzavisnosti sa turističkim razvojem. Na komunikativne faktore deluju prirodni i antropogeni faktori koji imaju afirmativne i ograničavajuće osobine. S obzirom na to da komunikativna sfera predstavlja sferu koja se ne može izdvojiti od turističkog razvoja, odnosno da se posmatra izolovano, jasno je da osobine ove geografske sredine imaju krucijalan značaj. To je naročito važno s obzirom na to da se na bazi kvaliteta komunikativne geografske sredine baziraju i posebni, selektivni oblici turizma. Prema tome, ona sama po sebi predstavlja bazu razvoja turizma.

Potrebno je konstatovati da se interakcija između geografske sredine i turizma posebno primećuje u atraktivno-receptivnoj sredini. Prema osobinama ove sfere turističke aktivnosti bazira se i turistički razvoj. Na osnovu karakteristika atraktivnih i receptivnih resursa određen je tretman turističkog prostora, turističkog mesta i, generalno, turističke destinacije, geografske sredine. I pored toga što su ostale sfere turističke aktivnosti sadržinski deo ovog prostornog fenomena, ipak, epitet ***turistički*** pripada prostoru u kome se zadovoljavaju turističke potrebe.

Turizam sa svoje strane deluje na geografsku sredinu. On postaje njen prepoznatljivi deo, a deluje u fizionomskom i funkcionalnom smislu. Tako, pored atraktivno-receptivne sfere koja je evidentno prepoznatljiva po turizmu i emitivna i komunikativna dobijaju sadržaje koji sa prostornog aspekta poseduju specifične karakteristike. Može se konstatovati da interakcija između turizma i geografske sredine predstavlja višedimenzionalan odnos i ne svodi se samo na uticaj turizma na geografsku sredinu, već i obrnuto.

Kratak rezime sadržaja:

Prostorni karakter turizma je karakterističan po svojim sferama, kao što su: emitivna, atraktivno-receptivna i komunikativno-prostorna sfera. Emitivna sfera je prostorna celina u kojoj se formira turistička potreba i iz koje se regrutuje turistička klijentela. Atraktivno-receptivna sfera predstavlja prostornu vrednost privlačenja, smeštaja i obezbeđivanja uslova za zadovoljavanje turističkih potreba. Komunikativna sfera se nalazi između emitivne i atraktivno-receptivne sfere, pa se prema tome mora posmatrati kroz prizmu vrednosti prostorne distance, potencijala i stepena razvoja saobraćaja. Relacije između elemenata geografske sredine određene su geografskim položajem. Kada su ove relacije i lokacije elemenata turisitčkog karaktera njih treba označiti turističko-geografskim položajem. Parametre koji određuju turističko-geografski položaj možemo sistematizovati na sledeći način: matematički, fizičko-geografski, prostorno-geografski i funkcionalni.

Parametre prostorno-geografskog položaja možemo sistematizovati na sledeći način: u okviru određene geografske sredine, prema pravcima turističkih

kretanja, prema emitivnim prostorima i zemljama i prema konkurentnim prostornim celinama. Funkcionalne karakteristike turističko-geografskog položaja možemo diferencirati na sledeći način: tranzitnost, kontaktnost i polivalentnost.

Pitanja za diskusiju:

- Navedite turističku vrednost prostornih sfera.
- Šta podrazumevamo pod emitivnom sferom?
- Šta podrazumevamo pod atraktivno-receptivnom sferom?
- Šta podrazumevamo pod komunikativnom sferom?
- Navedite korelativne vrednosti prostornih sfera i turističkog razvoja.
- Navedite vrednosti turističko-geografskog položaja.
- Objasnite turističko-vrednosne parametre matematičkog položaja.
- Objasnite turističku vrednost fizičko-geografskog položaja.
- Objasnite turističku vrednost prostorno-geografskog položaja.
- Definišite položaj u okviru određene geografske sredine.
- Definišite položaj prema pravcima turističkih kretanja.
- Objasnite turističko-geografski položaj prema emitivnim zemljama.
- Objasnite turističko-geografski položaj prema konkurentskim zemljama.
- Navedite karakteristike funkcionalnosti turističko-geografskog položaja.
- Objasnite tranzitnost turističko-geografskog položaja.
- Objasnite kontaktnost turističko-geografskog položaja.
- Objasnite polivalentnost turističko-geografskog položaja.
- Navedite kakav sve može biti turističko-geografski položaj prema veličini uticaja.
- Kakav je svetski položaj?
- Kakav je kontinentalni položaj?
- Kakav je regionalno-internacionalni položaj?
- Kakav je nacionalno-geografski položaj?
- Kakav je lokalni položaj?

Glava IV

Turistička valorizacija atraktivnih potencijala prostora

Geografska sredina treba da se posmatra kao složeni sistem prostornih elemenata. Njegova složenost proizilazi odatle što elementi koje sadrži ne predstavljaju prost zbir, već su međusobno povezani i uslovljeni. Oni sačinjavaju podsisteme, kao deo globalnog sistema geografske sredine. Sama geografska sredina se prostire na relativnom prostoru. Geografska sredina je turistički lokalitet, ali je i svemirski prostor.

U geografskoj sredini deluju elementi prirodnog i antropogenog porekla. Oni su isto tako, u interakcijskoj vezi i kao takvi deluju na turizam. Pojavom turizma u geografskoj sredini njeni elementi dobijaju turistički značaj i u tom pravcu funkcionalne osobine.

Sadržaj i ciljevi proučavanja turističke valorizacije atraktivnih potencijala prostora:

-proučavanje vasionskih tela i pojava sa ciljem da se iskoriste za kreiranje turističke ponude,

-proučavanje makroreljefnih i mikroreljefnih formi i turizma ima za cilj da se iskoriste njihove komponente za turističku namenu,

-proučavanje flore i faune, tj. njihove zastupljenosti i prostornog razmeštaja u određenoj sredini,

-proučavanje antropogenih sadržaja geografske sredine, tj. njihovih komponenata inventarizacije, diferencijacije, hronologije, načina korišćenja u turisitičkoj delatnosti i njihov razmeštaj,

-klima predstavlja jedan od osnovnih atraktivno-motivacionih faktora u turističko-geografskoj sredini. Njeno proučavanje omogućava kreiranje razvoja i dizajniranje različitih turističkih programa,

-proučavanje značaja vode u turizmu treba da istakne mogućnosti u zadovoljavanju osnovnih i turističkih potreba. Preko diferencijacije hidrografskih vrednosti i naglašavanje atraktivnih svojstava omogućava optimalno korišćenje u turističkom razvoju.

1 Turistička valorizacija nebeskih tela i svemirskih pojava

Razvoj nauke omogućava i izaziva čoveka da izađe izvan naseljenih geografskih prostora. On dopire do najudaljenijih delova na planeti Zemlji. Netaknuta priroda Amazonije ili antarktička belina ne samo što su stavljeni u domen čovekovog interesa zbog privrednog iskorišćavanja, već su i interesantan atraktivni prostor za posetu od strane turističke populacije. Na taj način geografske sredine koje izazivaju osećaj straha i nesigurnost pri poseti, geografskim proučavanjima se transformišu u sredine koje se mogu posetiti od strana turista. Turisti slede naučnike u osvajanju geografske sredine. Istraživači ***morskih dubina*** veoma brzo dobijaju društvo znatiželjnih turista koji žele da se bave podvodnim aktivnostima.

Osvajanje svemira se nalazi u ovom kontekstu. Formiranje ***svemirskih stanica*** već je podstakla želju određenih krugova da se pridruže astronautima. Tako se stvara posebna turistička klijentela koja ulaže milione dolara samo da bi mogla da boravi u svemirskoj geografskoj sredini, daleko od Zemlje.

Očigledno je da će pojedina nebeska tela biti turistička destinacija. Nebeska tela će biti mesta sa kojih će se ***posmatrati druga svemirska tela*** i pojave. Turisti će imati kuriozitetnu mogućnost ***da posmatraju i planetu Zemlju, sa jednog specifičnog ugla***. Ali nebeska tela i pojave ne predstavljaju samo destinacijske turističke vrednosti. Oni nisu samo geografska sredina koja treba da se poseti. I bez posete i preuzimanja ovakvih turističkih angažmana zadržavaju interes turista. Zbog toga zaslužuju pažnju stručne i naučne turizmološke javnosti.

Geografske sredine u kojima je izraženo odsustvo oblačnosti u noćnim časovima su pogodni prostori za ***posmatranje sazvežđa, rasporeda zvezda, planeta i kertanja drugih nebeskih tela***. Posmatranje ima egzotične karakteristike. Njihovo korišćenje je posebno interesantno u kombinaciji sa ***večernjim piknicima***. Isto tako, ova posmatranja mogu da se stave u edukativnu dimenziju. Astronomska predavanja treba da budu deo sadržine boravka posebno kada se radi o učeničkoj populaciji.

Za nebeska tela se vezuju ***legende i sujeverja*** što može da bude interesantno za turiste. Padanje meteora nije samo edukativni element geografske sredine. Postoje razna praznoverja i običaji u momentu kada "pada zvezda". U vezi sa padanjem meteora za turiste su interesantne i "***meteorske kiše***". One se retko dešavaju, ali kada treba da se pojave neophodno ih je uključiti u turističku ponudu. Ovo proizilazi od toga što su turisti spremni strpljivo da gledaju u nebeski svod da bi zabeležili ovaj nesvakidašnji fenomen.

Ova pojava, kao i druge slične pojave javljaju se u određenom vremenskom intervalu. Retkost je sadržana upravo u činjenici da treba da prođe i više godina da bi se ponovo ovakvi fenomeni pojavili na nebu. Dešava se da samo mali broj ljudi u svom životu nekoliko puta budu svedoci ovakvih pojava,

pošto ova jata meteora koji se kreću po određenim stazama, samo na *33 godine* prelaze preko zemljinog puta.

Za pojavu ***kometa*** vezuju se izražajne ***predrasude.*** Verovalo se da su one razlog koji predskazuje neizlečive bolesti, ratove i smrti. Ove predrasude su odstranjene, ali ne i želja da se vidi ovakva pojava. Impresivna je svetla glava, prosleđena ogromnim repom čija dužina iznosi 200.000 kilometra. Atraktivnost je sadržana kako u lepoti, tako i u retkosti pojavljivanja. ***Halejevoj kometi***, na primer, potrebno je oko 75 godina da obiđe Sunce. Očigledno se radi o posebnom fenomenu koji budi veliki interes, a može da se vidi od strane turista samo jednom u svom životnom veku.

Za turiste su interesantne i ***magline***. ***Kumova Slama ili Mlečni Put*** koji se smatraju veoma tajanstvenom i ljubopitnom pojavom. Njihova lepota potiče od izgleda bljeskave trake skupocenih kamenja. Iako se zna da ona u suštini predstavlja galaktičku maglinu koja se sastoji od nebeske prašine i gasa, odnosno miliona zvezda, ona ne prestaje da budi interes posmatrača.

Veoma je interesantan ***izlazak, ali i zalazak sunca***. Ovi fenomeni su ovekovečeni na mnogim turističkim fotografijama. Radi se o prekrasnom pogledu koji u kombinaciji sa pejzažnim elementima geografske sredine izaziva izvanredno osećanje estetske harmonije. Sunčeva svetlost pri zalasku sunca predstavlja kolaž crvene, žute i crne boje. One su ukomponovane u nesvakidašnju lepotu.

Sunčevi zraci su razlog za stvaranje ***nebeskog plavetnila***. Vedri dani prosleđeni azurnim nebom su upečatljivo prijatni za turiste.

Za turiste egzotično značenje ima i pojava ***duge***. Prelamanjem svetlosti u česticama vodene pare stvara se privlačan pogled.

Romantične karakteristike poseduje ***pun mesec***. U stadiujmu ove mesečeve mene, a posebno u vedrim noćima, mesec potpuno osvetljava prostor. U ovakvim uslovima su prijatne šetnje i druženje u prirodi.

Pomračenje Sunca i Meseca predstavlja veoma interesantnu pojavu. Pomračenje Sunca može da bude delimično (prstenasto) i potpuno. Najatraktivnije je potpuno pomračenje. Retkost ove pojave je sadržana u činjenici da se pomračenje Meseca ne dešava svake godine, a nekad i jednom, dva ili tri puta godišnje. Sunce ima dva pomračenja u toku godine.

Karakteristično je da nebeske pojave i tela koja se posmatraju ne mogu biti praćeni sa svih tačaka na Zemlji. Oni se mogu posmatrati samo sa određenog geografskog prostora. Kao primer može da se navede da se od svakog mesta na Zemlji potpuno pomračenje Sunca može videti samo jednom, na svakih 360 godina. Zbog toga, se mesta sa kojih mogu da se posmatraju ovakve pojave transformišu u mesta turističke posete.

Jednu od privlačnijih pojava predstavljaju sunčeve fleke. Raspoređene u grupama one sačinjavaju ogromne vitlove naelektrisane materije koja izbija iz unutrašnjosti Sunca u formi latinskoga slova U. Sunčeve fleke oslobađaju naelektrisane elektrone. Oni koji dolaze do zemljine atmosfere izazivaju električne efekte. Takav efekat je ***polarna svetlost***. Nesvakidašnjost polarnih noći je privlačna za turiste pošto je svojstvena samo za polarnu geografsku sredinu.

Za pomenuta nebeska tela i pojave karakteristično je da imaju komplementarni značaj u turističkom razvoju. Oni se najbolje uključuju u turističku ponudu kao animacijski sadržaj. Neophodno je njihovo praćenje i dobro poznavanje od strane davaoca turističkih usluga kako bi mogle da se na optimalan način iskoriste.

U funkciji turističke valorizacije ovih elemenata geografske sredine grade se i specijalizovani objekti za posmatranje i simulaciju. To su astronomske ***opservatorije i planetarijumi***.

Opservatorije mogu da stave svoja sredstva za posmatranje, pre svega teleskope, na raspolaganje turistima. Stručna lica u opservatorijumima daju odgovarajuću pomoć i instrukcije što olakšava snalaženje u procesu posmatranja nebeskih tela i pojava.

Planetarijum je objekat pomoću koga se simulira svemir. On omogućuje vizuelni i auditivni osećaj svemirskog, beskonačnog prostora, a u isto vreme predstavlja maketu kojom se može više naučiti o karakteristikama planetarnog sistema i njegovih elemenata.

Napredak u saznanjima da nebeska tela i pojave predstavljajući turističku vrednost, sadržanu u njihovim atraktivnim svojstvima, omogućuju da se oni iskoriste na optimalan način u zadržavanju interesa turista. Međutim, treba imati u vidu da se oni javljaju i u specifičnom funkcionalnom smislu. Nebeska tela se koriste kao element ***orijentacije*** u geografskoj sredini. Zvezda Severnjača i Veliki Medved, Sunce i Mesec omogćuju turistima i turističkim vodičima lakše snalaženje u prostoru. Obzirom na to da se nebeska tela kreću u pravilnim vremenskim intervalima, veoma je održiva konstatacija ***da su nebeska tela najtačniji časovnici.***

Pravilno prolaženje Sunca kroz meridijan i potreba usaglašavanja ovog lokalnog vremena sa vremenom šire državne teritorije uslovljava uvođenje zonalnog vremena, odnosno ***časovnih zona***. Zemlja je podeljena u 24 časovne zone, a svaka od njih obuhvata po 15° geografske dužine. Razlika u vremenu između dve časovne zone iznosi jedan čas.

Poznavanje časovnih zona predstavlja turistički funkcionalnu vrednost. Vreme se po časovnim zonama koristi pri sastavljanju turističkih aranžmana i organizovanju putovanja, a izražena je i informacija za korisnike usluga u turističkoj aktivnosti.

2 Turistička valorizacija geoloških vrednosti

U turizmološkoj i turističko-geografskoj literaturi jako malo prostora se posvećuje geološkim pojavama. Iako je ovo pitanje dosta marginalizovano, ipak zaslužuje pažnju.

Treba da se složimo da ***kaustobioliti*** imaju univerzalan značaj za razvoj čoveka. Turizam se nalazi u ovom kontekstu, tako da je u njemu neophodno korišćenje ovih geoloških elemenata. Nafta i njene prerađevine predstavljaju neizostavan faktor u saobraćaju tako da se komunikativna sfera upravo podupire na postojanju ovih agenasa. Slične osobine imaju i druga čvrsta goriva koja, kao i električna energija, predstavljaju osnovu u svim savremenim delatnostima.

Univerzalan značaj imaju i ***minerali***. Ali u turizmu oni zauzimaju mesto koje poseduje i posebnu vrednost. Najčešća forma korišćenja minerala je kao ogledni sadržaj u edukativnim procesima. Njihova lociranost u prirodi podstiče pažnju učenika i studenata. Zato ovaj segment turističke klijentele često boravi u rudarsko-geografskoj sredini i dobija saznanja o mineralima koji se u njoj nalaze. Posebno su interesantna nalazišta retkih minerala.

Turisti žele da sa sobom ponesu deo mineološkog bogatstva i zato su oni deo ***turističkih suvenira***.

Minerali se, zajedno sa dragocenim metalima, koriste kao izvanredna ***ornamentika nakita***, koji pak, s obzirom na svoju autentičnost i lepotu, bude interes kod turista.

Od kuriozitetnog i edukativnog značaja za turističku klijentelu su pojave ***fosila***. Oni su veoma retki u prirodi. Preko njih se omogućava vraćanje u geološku istoriju i postanka žive materije, odnosno živog sveta na Zemlji.

Slike 1. i 2. *Fosilni ostaci*

Fascinantna su saznanja da su na prostoru Balkanskog poluostrva živeli lavovi, tigrovi, žirafe i antilope, kao što je čudesno u Sibiru pronaći fosil mamuta. Pored ushićenja koja produkuju ovakvi primeri, fosilna otkrića su dokument o promeni uslova u geografskoj sredini kroz geološku istoriju.

Za turiste nisu interesantni isključivo sami fosili, već i ***mesta*** gde su pronađeni. Tako ovi lokaliteti postaju mesta turističke posete. Veliki broj minerala i retkih skupocenih kamenja, kao na primer, rubini, smaragdi, safiri, dijamanti, brojni plemeniti metali i fosili krase vitrine ***muzeja.*** čak su diferencirani i posebni geološko-mineološki muzeji koji privlače turiste.

3 Turistička valorizacija reljefa

Reljef se može definisati kao prostorna povezanost uzvišenja i udubljenja. Zbir svih neravnina određuje izgled Zemlje. To je osnova za nadgradnju sa drugim sadržinskim elementima geografske sredine. Drugi elementi modifikuju reljef, ali su u direktnoj zavisnosti od reljefnih karakteristika. Tako je prirodna geografska sredina od interakcijskog karaktera. Reljef određuje karakteristike klime, voda i biljnog i životinjskog sveta, ali i zavisi od njih.

Slični interakcijski karakter reljef ima i u odnosima sa antropogenim elementima geografske sredine. On utiče na žitelje, naselja, na domaćinstva, saobraćaj, pa čak i na državno-teritorijalne celine, ali se sa druge strane oblikuje pod uticajem čoveka. U kontekstu uzajamne povezanosti i međusobne uslovljenosti nalazi se i turizam. Veza između turizma i reljefa je multidimenzionalna. Ona se javlja u svim prostornim sferama turističke aktivnosti. Kontradiktorne reljefne karakteristike su razlog zbog koga ljudi putuju iz emitivnog prostora, u druge sredine. Oni su upućeni na putovanje iz ravničarskih ka planinskim prostorima i obrnuto. Ravnica tera turiste da se kreću ka planinama zbog njene monotonije. Oskudni planinski prostor je razlog zbog koga se ljudi kreću ka prostornim celinama sa interesantnim reljefnim karakteristikama. To znači da se reljef javlja kao uticajni sadržaj u turizmu. On deluje u emitivnoj sferi kao podsticajni faktor, na osnovu reljefne različitosti sa prostornim celinama u turističkim destinacijama.

Njegovo mesto je značajno za turizam u komunikativnoj sferi. Naime, reljefne konfiguracije prostora u velikoj meri određuju saobraćajne pravce. To znači da su kotline i blagi nagibi osnovne reljefne predispozicije za trasiranje saobraćajnica. Isto tako, prevoji u planinama su najpogodnija mesta preko kojih se saobraćajno povezuju kotline.

Savremena tehnika i tehnologija u izgradnji saobraćajnica omogućava premošćavanje i najnepristupačnijih reljefnih konfiguracija. Ona doseže dotle da se pomoću savremene gradnje tunela, ostrva sjedinjuju sa kopnom (tunel ispod La Manša), ili se pak anuliraju velike neprohodne visine (tunel ispod Mon Blana). Međutim, i pri realizaciji ovakvih projekata, zaobilazni putevi ne gube na svojoj turističkoj funkciji. čak i u takvim uslovima oni se koriste za razgledanje okolnog prostora. često su nezamenljivi, s obzirom na to da se

kretanjem po koridorima teško stiže do željene planinske lokacije. Najviši vrhovi se savladavaju pomoću žičara i zupčastih železnica.

Reljef je značajan i za lociranje vazdušne infrastrukture. Široki ravni prostori su jedinstvene reljefne forme u kojima može da se locira aerodrom. Tako ravnice imaju veoma važnu ulogu u komunikativnom pogledu. Slična zaravnjenja su u vezi sa izgradnjom heliodroma. To su takve lokacije koje omogućavaju turističkim centrima da budu relativno više posećeni. U planiranju velikih turističkih kompleksa neophodno je voditi računa o morfološkim karakteristikama koje će omogućiti lociranje ovakve saobraćajne infrastrukture. Reljef je bitan i u vodenom saobraćaju, pošto je morfologija akvatorijuma osnova za lociranje pristaništa i dokova. Na ovaj način reljef se javlja kao značajna pozitivna ili negativna determinanata u komunikativnoj sferi turizma. Ipak, reljefne karakteristike su najznačajnije u atraktivno-receptivnoj sferi.

Reljef je jedan od najimpresivnijih i najprivlačnijih elemenata prirodne geografske sredine. Njegova privlačnost proizilazi iz heterogenih formi koje poseduje. U ovu grupu ulaze kako makroreljefni, tako i mikroreljefni elementi geografske sredine. Najznačajnije makroreljefne forme su planine i vulkani, a od mikroreljefnih formi interes kod turista pobuđuju klisure i kanjoni, krajbrežja, cirkovi, valovi i pećine.

3.1 Turističke vrednosti planina

Morfološke karakteristike planinskog reljefa same po sebi predstavljaju turističku vrednost, ali u velikoj meri vrše uticaj na druge elemente prirodne sredine kao što su klima, hidrografija i biogeografske karakteristike. Isto tako, planine poseduju brojne, heterogene i međusobno povezane elemente. Ove forme se mogu istaći posebnim turističkim vrednostima, ali su i deo zajedničke prostorno-geografske celine.

Karakteristično je da, u morfološkom smislu, planine poseduju nekoliko sadržinskih elemenata koji se koriste za turističku namenu. To su ***planinske strane, planinski vrhovi i zaravljeni delovi planine***.

Zbog toga što se planine, u najvećoj meri, koriste kao zimsko-sportski i turističko-geografski prostori, njihove strane imaju veoma veliki značaj za turizam. Na planinskim stranama se trasiraju skijaške staze, trim staze i staze po kojima se savladavaju planinske visinske tačke.

Kapacitet planinskih strana za trasiranje skijaških staza se određuje njihovom ***denivelacijom***. Pod denivelacijom skijaških staza podrazumeva se visinska razlika između startne tačke staze i tačke koja je određena kao cilj. Optimalna opterećenost skijaške staze iznosi jedan skijaš na metar visinske razlike.

Planinske strane su pogodne za lociranje ***skijaških skakaonica.*** To su posebne konfiguracije. Oni treba da omoguće zalet i doskok skakačima, tako što se biraju tereni sa odsecima, širokim ravninama i naklonima ka odseku da bi mogla da se savlada ova prostorna razlika. Izbor ovakvih lokacija se temelji i na mogućnosti za lociranje prostora za gledaoce.

Pored ove namene, odseci u okviru planinskih strana se koriste i za njihovo savladavanje u ***alpinističkim*** aktivnostima. Posebno su u ovom pogledu interesantni karpesti odseci.

Lokacija ***staza za šetnje i trim staze*** planinskih strana vezuje se za raščlanjenost planinskog reljefa, ali i za kompleksne elemente ovakve geografske sredine. Nadmorska visina je razlog da planinski vazduh ima posebne karakteristike. Njegova svežina i čistoća omogućava izvanredan osećaj prijatnosti.

Planinski vrhovi imaju poseban značaj zato što su to interesantni delovi za posmatranje okruženja. Privlačna je i njihova lepota, tako što se uvek nalazi u domenu opservacije. Turisti od podnožja planina i planinskih strana prihvataju njihovu markantnost i posebnost. Sa druge strane, planinski vrhovi su mesta sa kojih se najupečatljivije prezentuju planinski dekor, okolni ravničarski tereni u podnožju i akvatorijalne površine.

Zaravnjeni prostori u planinskom reljefu se koriste za ***lociranje kapaciteta za smeštaj*** i receptivne činioce turističkog razvoja. Tako se uspostavlja jedna harmonična relacija između podnožja, planinskih strana i vrhova, što predstavlja optimalnu funkcionalnost.

Kompleksnost planinskog prostora proizilazi iz prisustva šumske vegetacije, ali i od sadržajnosti u pogledu retkih vidova flore i faune. Oni se nalaze u simbiotičnoj povezanosti sa vodopadima, aktivnim vulkanima, lednicima, planinskim jezerima, termalnim izvorima i drugim elementima ove geografske sredine.

Privlačnost planinskih prostora je u tesnoj vezi sa njihovim položajem u odnosu na gusto naseljene nizijske prostore. Koliko su planinski prostori i bogatstvo planinskih atraktivno-motivskih vrednosti i receptivni kapaciteti bliže do naseljenih geografskih sredina, toliko je veći turistički značaj planina. Ovo proizilazi iz činjenice da broj žitelja predstavlja sam po sebi potencijal za razvoj turizma. Isto tako, žitelji mogu da koriste turističku infrastrukturu koja koincidira sa infrastrukturama drugih elemenata životnih procesa.

Važan faktor u turističkom aktiviranju planina predstavlja pristupačnost do atraktivno-motivacijskih vrednosti i receptivnih kapaciteta. Smetnju u ovom smislu predstavlja raščlanjenost reljefa i strmnih nagiba. Iz ovih razloga izgradnja saobraćajnica i infrastrukturalnih sadržaja je povezana sa značajno višim troškovima, što može da dovede u pitanje ekonomičnost u odvijanju turističke delatnosti. U ovom kontekstu je unošenje specifične komunikativne

infrastrukture. Morfološke karakteristike planine upućuju na lociranje infrastrukture i suprastrukture. Blagi nakloni su lakše savladivi od strmnih.

Ekonomija prostora u planinama je od imperativnog značaja. Zato se prilazi racionalnoj gradnji. Veličina soba i apartmana je relativno mala, što znači odgovarajućih dimenzija.

Planine se mogu podeliti na osnovu sledećih kriterijuma: ***veličine, funkcionalnih karakteristika i starosti postanka.***

Na osnovu ***veličine*** planine su svrstane u sledeće tri grupe:

- visoke;
- srednje i
- niske

U grupu ***niskih planina*** ubrajaju se planine čija je nadmorska visina do 1.000 metara. Kapacitet ovih planina je najmanji i one se kao turistički prostor koriste samo u severnim delovima zemlje gde se snežni pokrivač zadržava duže od 3 meseca.

Srednje planine su planine čija se nadmorska visina kreće od 1.000 do 2.000 metara. Po svojim kapacitetima one su iznad niskih planina. Na ovim planinama moguće je trasiranje skijaških staza, a koriste se i za šetališne aktivnosti.

Visoke planine su one čija je nadmorska visina iznad 2.000 m. Karakteristično je da su to dominantne reljefne forme. Povoljne su za vidikovce i alpinizam. Snežni pokrivač se zadržava duže, a i ukupna denivelacija je veća u odnosu na ostale planine. Zbog toga se najveći broj zimsko-sportskih centara nalazi upravo na ovim planinama.

Prema ***funkcionalnim karakteristikama*** planine se dele na:

- izletničko-rekreativne;
- sportsko-manifestacione i
- kombinovane

Izletničko-rekreativne planine su planine koje se nalaze u neposrednoj blizini emitivnih geografskih sredina. Tako one služe za rekreaciju i za relativno kratke boravke.

Sportsko-manifestacione planine su one planine koje se koriste za organizovanje takmičenja koja prevazilaze lokalni karakter. U ovu grupu najinteresantnije i najznačajnije su one koje omogućavaju organizaciju Olimpijskih igara, Svetskih šampionata i Svetskih kupova.

Kombininovane planine su planine koje se koriste i za jednu i za drugu namenu. To znači, da se one nalaze u blizini emitivnih prostora, a pogodne su za organizovanje takmičenja visokog ranga.

Planine se prema ***postanku i izgledu*** dele na:

- stare gromadne i
- mlade venačne

Slika 3. *Alpi-mlade venačne planine*

Slika 4. *Olimp-stare gromadne planine*

Stare gromadne planine su karakteristične po zaobljenim vrhovima i blagim nagibima strana. Ako su iz grupe visokih planina, one su veoma povoljne za lociranje zimsko-sportskih terena.

Mlade venačne planine su karakteristične po oštrim vrhovima i strmim nagibima. Mnogo je važno da se izdvoje one strane koje su povoljne za lociranje skijaških staza. Prema tome, i stare gromadne i mlade venačne planine su pogodne za razvoj zimsko-sportskih aktivnosti. Međutim, neophodno je poštovanje sledećih uslova da bi se mogli trasirati tereni za alpsko skijanje. To su sledeći uslovi: (Jeršić, 1985)

Minimalna nadmorska visina treba da iznosi 1.000 m na osojnoj strani, a 1.500m na prisojnoj strani.

Minimalna dužina trajanja snežnog pokrivača, višeg od 15 cm treba da iznosi 90 dana.

Neophodno je da nema šumskog pokrivača, odseka i drugih smetnji.

Minimalna visinska razlika je 200 m.

Nagib terena je 20-45%.

Površina skijaške teritorije je 500 ha.

U ovim okvirima treba voditi računa o trasiranju staza za početnike i takmičarske discipline, kao što je slalom, veleslalom ili spust. To znači da je neophodno da se izdvoje tereni sa različitim nagibima.

Izbor terena sa različitim nagibima se odnosi i na trasiranje staza za sankanje i za bob, a isto tako za trim staze. I pored toga što je aktiviranje planina u turizmu povezano sa brojnim poteškoćama investicijske i organizacijske prirode, kao i komunikacijskim problemima, planine sve više privlače turiste. Kao potvrda može da posluži činjenica da je u porastu broj planinskih centara i kompleksa koji nalaze mesto u turističkoj ponudi.

Među najznačajnijim planinskim kompleksima vodeće mesto imaju Alpi. Oni predstavljaju najveću kompleksnu planinsku celinu u kojoj se razvija ovaj vid turističke aktivnosti. Alpi imaju i najdužu turističko-ugostiteljsku tradiciju u svetu. Prva gostionica je otvorena još u VII veku.

Od evropskih planina u turističku ponudu su uključene i druge koje se sa svojim vrednostima mogu obeležiti kao specifične celine. Među njima treba istaći Pirineje, Skandinavske planine, Tatre, Karpate, Rila i Šarske planine. U svetu su poznate Apalačke, Kordiljeri i Andi u Americi, Atlas i Kilimandžaro u Africi, Kavkaz i Himalaji u Aziji. Turističke vrednosti ovih planina se karakterišu izrazitim specifičnostima.

Pored ovih planina u turizam su uključene i druge koje, ipak, ne mogu da im pariraju. Njihov broj stalno raste zato što se planine ne koriste samo u zimskim mesecima, već i u letnjem periodu. S obzirom na to da razvoj planinskog turizma ne mora da se vezuje za skijaške aktivnosti, otvara se širok prostor za uključivanje u turistički razvoj i onih planina koje nemaju takve mogućnosti.

3.2 Turistički značaj vulkana

Vulkani predstavljaju specifične geomorfološke oblike. Pod uticajem visokih temperatura i pritisaka koji deluju u unatrašnjosti Zemlje kroz pukotine u litosferi, na površini se javljaju ogromni izlivi lave. Izlivanje je prosleđeno i ispuštanjem pepela, gasova, vodene pare i čvrstih materija. Isto tako, njih slede eksplozije, buka i potresi.

Ovakve karakteristike vulkanskih pojava upućuju na pitanje o njihovom turističkom značaju. Može li ovakva aktivnost da bude turističko-atraktivno-motivska kategorija?

Odgovor leži u činjenici da i pored agresivnosti kojom se vulkan može javiti, i pored opasnosti koje može da prouzrokuje, ipak su posećeni od strane turista. Radi opasnosti od povreda ili pak opasnosti po život, poseta je u strogo organizovanoj i kontrolisanoj formi.

Penjanje do kupastih uzvišenja vulkana ima rekreativno dejstvo. To može da se poredi sa alpinističkim aktivnostima. Ali za turiste je mnogo značajnije da su prisutni u blizini kratera, kako bi mogli da budu svedoci „stvaranja Zemlje“, u trenutku posete. Impresivnost prostora, posmatranje

izlivanja lave, dimljenje i pojava belih oblaka pare iz vulkanskih kratera, kao i podzemni potresi su razlozi zbog kojih se turisti dive sili prirode.

Slika 5. *Vulkan „San Miguel“ – El Salvador*

Kuriozitetnost vulkanskih fenomena je apostrofirana i njihovom retkošću. Oni nisu široko rasprostranjeni u kontinentalnim unutrašnjostima, već se može reći da su čak pravilno raspoređeni. Od ukupno 624 aktivna vulkana danas u svetu, Ognjenom pacifičkom pojasu pripada 418 ili skoro 70% od svih vulkana u svetu. Druga poznata oblast su priobalni delovi Sredozemnog mora, treća na Istočno-afričkom bregu i četvrta u srednjem delu Atlantskog okeana.

Aktivni vulkani su atraktivniji u odnosu na ugašene. Ali, često i ovi vulkani privlače turiste. Posebno je značajna edukativna karakteristika ovih atraktivno-motivacijskih formi.

Među najposećenije vulkane u svetu spadaju vulkani Vezuv i Etna u Italiji, Havajska i Kanarska Ostrva i ostrvo Santorini u Egejskom Moru.

Vulkani dovode do zatrpavanja plodnog zemljišta, uništavanja plaža, urivanje naselja i uništavanje života ljudi. Ovakve negativne okolnosti su razlog da se konzerviraju zatrpani gradovi. Takvi su Herkulanijum i Pompeja. Vulkanska lava i pepeo su „zaustavili život u jednom trenutku“ i tako ga zadržali do današnjeg dana. Kada su otkopani ovi lokaliteti, otkriven je čudesan, neponovljiv vidik. Stvoren je „muzej bez gradnje“. Za turiste su značajne i postvulkanske pojave kao što su mofete i fumaroli. One imaju edukativne i kuriozitetne atraktivne karakteristke.

3.3 Turistička valorizacija kanjona i klisura

Rečne doline poseduju neke forme koje imaju značaj za turistički razvoj. Doline reka koje imaju strme strane zovu se klisure, a one sa vertikalnim stranama kanjonima. Kanjoni i klisure su nastali fluvijalnom erozijom u relativno čvrstim karpima zato što je u njima slabo izražena stranična erozija. Pojava kanjona i klisura može da bude predisponirana i tektonskim procesima.

Slika 6. *Sićevačka klisura – Srbija*

Ovakvi, tesni delovi u dolinama reka su locirani najčešće između dve kotlinske celine. Sa valorizacione tačke gledišta njihov značaj za turizam leži u tome što preko njih tangiraju putni pravci koji vode ka turističkim prostornim celinama. Zbog toga su u njima locirani objekti karakteristični za tranzitni turizam.

Rekreativni značaj klisura i kanjona proizilazi iz uticaja koji imaju na druge elemente geografske sredine. Posebno je važan uticaj klime pošto se u ovakvim predeonim celinama oseća strujanje vazduha. Zbog toga oni poseduju i posebne mikroklimatske karakteristike. Ovakve okolnosti stvaraju specifičnu floru i faunu. Ova pojava je specifična i zbog toga je dosta retka. Visoke strane izazivaju ushićenje kod turista zbog njihovog kuriozitetnog značaja. Treba konstatovati da kanjoni i klisure predstavljaju pojave koje u relativno kratkom vremenskom intervalu vezuju turističku publiku. Zbog toga, turistička valorizacija upućuje na odgovarajuće receptivne kapacitete. Radi se o izletima, ekskurzijama sa edukativnim karakteristikama i tranzitnim posetama.

Iz razloga što su komunikacije usmerene da se protežu kroz ovakve fluvijalne forme, nisu retke klisure sa monumentalnim značajem. Kao primer može da se navede kanjon na reci Sutjesci, čiji se značaj vezuje za borbe u II svetskom ratu.

Najveći turistički značaj u svetu ima Veliki Kanjon na reci Kolorado. Ovaj kanjon je dug 2.250 m, a njegova dubina iznosi 1.800 m.

U evropskim okvirima jedna od najvećih klisura je đerdapska klisura. Ona se nalazi na reci Dunav između Srbije i Rumunije. Duga je 100 km, a stenovite strane su visoke i do 300 m.

Zbog vrednosti koje poseduju ove turističke, atraktivno-motivske forme su delovi nacionalnih parkova. Kolorado je stavljen i pod zaštitu Uneska pri Organizaciji ujedinjenih nacija.

3.4 Turistički značaj obalnog reljefa

Među reljefnim formama koji imaju poseban turistički značaj spadaju krajbrežja okeana, mora i jezera. Ove pojave su formirane radom unatrašnjih i spoljašnjih sila. Tektonski, vulkanski, erozivni, zoogeni i fitogeni procesi su osnovni razlozi koji doprinose stvaranju ovakvih reljefnih formi. Klasifikaciju ovih turističkih vrednosti dao je S.M. Stanković.

Tektonske epirogene obale su nastale transgresijom vodene površine ka formama nastalih epirogenim procesima. Ovi bregovi su slabo razuđeni i izrazito peskoviti. Upravo peskovitost potencira njihovu vrednost. Kao primeri mogu se navesti obale Holandije i Belgije (Stanković, 2003).

Tektonske rasadne obale su nastale transgresijom mora ka tektonskim oblicima, najčešće odsecima. Odlikuju se grubom razuđenošću. Obala je karakterističana po strmim stranama, a tektonski horstovi su pretvoreni u ostrva i poluostrva. Tipičan primer je poluostrvo Halkidiki u Egejskom moru.

Tektonske nabrane obale nastale su transgresijom ka reljefu koji je zahvaćen horizontalnim kretanjem litosfere. One se odlikuju velikom razuđenošću. S obzirom na to da se karakterišu kombinovanim formama, anulirana je monotonija. Antiklinale se pretvaraju u ostrva i poluostrva, a sinklinale u zalive, kanale i moreuze. Heterogenost reljefnih formi povećava mogućnosti za izbor turističkih sadržina. Kao primer za ovakve vrednosti S. M. Stanković navodi posebno obale u sektoru Dalmacije u Hrvatskoj.

Potopljavanjem prostornih celina u koje se izliva vulkanska lava formiraju se ***vulkanske obale***. Odlikuju se velikom razuđenošću. Najčešće se radi o bregovima karpestog i peskovitog oblika. Tamo gde postoji vulkanski pesak formirane su plaže. Karakteristične vulkanske obale nalaze se pored turistički najrazvijenijih vulkana, kao što su Havaji, Vezuv, Etna, Stromboli, Santorini i Kanarska ostrva.

Akumulativne fluvijalne obale su nastale potapanjem rečnih ušća. Tako se stvaraju ***limani***. Ove obale su peskovite i u tom pogledu imaju izražajnu turističku vrednost. Ali plitko more i mogućnost zamućivanja predstavljaju

nedostatke ovih bregova. Ovakvi forme se javljaju na ušćima Dunava, Volge, Nila i drugih većih reka.

Erozivne karstne obale su nastale potapanjem karstnih reljefnih formi. Karakteristične su za obale u čijem geološkom sastavu preovladavaju krečnjačke stene. Ove obale su dosta razuđene zbog toga što je transgresija zahvatila uvale, vrtače i karstna polja stvarajući zalive, dok su uzvišenja među njima pretvorena u ostrva. Ovakve obale su karakteristične za jadransko krajbrežje u kojem tipičan primer predstavlja Bokokotorska obala.

Erozivne glacijalne obale su nastale na taj način što je transgresija zahvatila ovakve forme. Ovi bregovi su najrazuđeniji. Tipične su obale u kojima preovladavaju ***fjordovi***. To su zalivi čija je voda prodrela valovskim dolinama lednika. Fjordovi su najznačajnija turistička atrakcija na Skandinavskom poluostrvu. Oni predstavljaju veoma impresivnu reljefnu strukturu. Iako se nalaze u prostoru čije klimatske prilike ne dozvoljavaju kupališne aktivnosti u dužem vremenskom periodu, lepota prostora je razlog da se ostvari najmanje 3.000.000 noćenja u toku godine (Vasović i Jovičić, 1974).

Eolske obale su takve obale kod kojih je transgresija zahvatila forme koje su nastale erozijom i akumulacijom vetra. To su široke peščane obale. Njihova turistička vrednost je značajna sa aspekta strukture supstrata, ali su dosta monotone i beživotne.

Najkarakterističnije ovakve obale su obale između pustinjskih predela i akvatorijuma. Kao na primer treba da se navedu obale Arabijskog poluostrva, Crvenog mora i Persijskog zaliva.

Koralske obale su tipične ***zoogene*** forme. Karakteristične su za tropska mora u kojima korali imaju intenzivan razvoj. Javljaju se u prstenastoj formi kao ***atoli*** ili ***u vidu greda***. Raspadanjem korala stvaraju se izvanredni peščani supstrati sa impresivnim esteskim karakteristikama.

Najznačajnije priobalne reljefne forme su ipak one koje su nastale ***abrazivnim procesima***. Sve navedene obale koje su nastale na različite načine su podložne abraziji. Sila talasa modifikuje prostor. Ovim procesima stvaraju se niske peščane obale ili ***žala.*** Ove forme su najpogodnije za korišćenje kao plaže.

Monotonija abrazivnog aluvijuma može da se izbegne kada se na kretanje talasa ka obali ispreči neko ostrvo. U takvim uslovima erodirani materijal u abrazivnom procesu akumulira se između ostrva i obale. Tako se obala sjedinjuje sa ostrvom čineći ***prevlaku ili tombolo***. Ovakve forme imaju značajnu turističku vrednost. Tipičan primer predstavlja Sveti Stefan na crnogorskom delu jadranskog krajbrežja.

Obale se osposobljavaju za turističke aktivnosti različitog sadržaja, od pešačenja do kulturnih aktivnosti. Ipak, najznačajniji sadržaj je formiranje ***plaže***. Plaža treba da se definiše kao deo obale koji se koristi za kupališne aktivnosti i aktivnosti sunčanja. Prema tome, ona ne može da se svede samo na peščanu

formu. Primera radi, žalo je samo jedan vid plaže sa peščanim supstratom. Plaža može da bude i peščano-šljunkovita, šljunkovita i kamenita, retko travnata, a ima primera i uređenih plaža koje su popločane ili su formirane od betonskog materijala. Peščane i peščano-šljunkovite plaže se smatraju za najpogodnije prostorne celine za sunčanje i kupanje kao turističke aktivnosti.

U uslovima kada je dug i širok niski plažni prostor, odnosno ako su plaže nepregledne, one imaju monotone karakteristike. Zato se turistička vrednost plaža povećava ako su one odvojene odsecima i klifovima. Tako se stvara vizuelna estetska impresivnost. Tesne obale i plaže poseduju turističku vrednost kao mogućnost za intimnost. Tipičan primer ovakvih plaža su ***kalanaci,*** koje su nepristupačne sa kopna zbog toga što su ograđene visokim odsecima.

Među najpoznatijim plažama u svetu treba istaći sledeće: Kopakabanu, Majami, Akapulko, San Trope, Adaluzijska, Rimini ili „Plaža Evrope", Zlatni pjasci, Algarve, Antalija, Zlatni Rat i Ulcinjska plaža.

3.5 Glacijalne reljefne forme kao turistička vrednost

U periodu glacijacije stvoreni su određeni reljefni oblici koji privlače turiste. Oni mogu da budu erozivnog i akumulativnog karaktera. Za turiste su od posebnog značenja ***cirkovi, valovi i morene.*** Turistička vrednost ovih formi je sadržana u njihovoj kuriozitetnosti i edukativnim karakteristikama.

Cirkovi su udubljenja polukružnog oblika. Oni su zastupljeni u visokim planinama, odnosno iznad snežne granice. Nastala su erozivnom silom lednika. Prema tome, geografski se protežu do prostora zahvaćenog glacijacijom u diluvijalnom periodu ili u pleistocenu. Najjužnija planina ovakvih pojava na severnoj hemisferi je Rila u Bugarskoj.

Karakteristična forma je ***valov***. On se proteže od cirka u pravcu doline. Ovakva dolina je Logorska Dolina u Sloveniji.

Za turiste je interesantan i ***morenski*** materijal. On se javlja u vidu morenskih prepreka koji stvaraju ***termalne basene***, ali i kao "***kamene reke***". Ovakvo, zaokruženo kamenje kao plod glacijalnih procesa je dosta retko. Na Balkanskom poluostrvu ih ima na planinskim stranama Pelistera.

3.6 Eolske forme kao turistička vrednost

Eolske forme se javljaju u geografskim sredinama u kojima vetar može da modifikuje reljef. Vetar stvara interesantne prostorne elemente u pustinjama i ravnicama. Neki od tih eolskih erozivnih i akumulativnih reljefnih sadržaja su privlačni za turiste. Uzbudljive su posete ***peščanim dinama***. Ali, pustinja zajedno sa ovim formama, ipak, nije privlačna do te mere, da može da se

konstatuje, da postoji povezanost sa turizmom. Unikatne i egzotične su ***oaze***. One su nastale erozivnim dejstvom vetra. Protkane vegetativnim sadržajima kao kontrast okolnom "beživotnom prostoru", oaze su najprivlačnije eolske forme u pustinjskom reljefu. Iako je poseta skromna, ipak, njenu privlačnost treba naglasiti. Turisti u beskrajnom pustom prostoru nalaze život upravo u ovim oazama.

3.7 Turistička valorizacija pećina

U grupu reljefnih formi koje pripadaju karstnoj eroziji i akumulaciji posebno mesto zauzimaju pećine. One su nastale pod uticajem hemijskih procesa u kojima voda razlaže krečnjačke stene. Pećine su predisponirane pukotinama tako što je mehaničko i hemijsko dejstvo uzajamno. Pod uticajem karstne erozije stvoreni su sistemi podzemnih kanala i proširenja. Akumulacija krečnjačkih elemenata omogućava formiranje stalaktita i stalagmita, odnosno impresivnog pećinskog nakita.

Slike 7. i 8. Postojnska jama

Pećine poseduju kuriozitetne, turistički atraktivne karakteristike. Kuriozitetnost proizilazi od njihove retkosti i strukture. Brojni lavirinti, ponori, sale i pećinski kanali bude osećaj ushićenja. Kuriozitetnost je potencirana mogućnošću da se bude duboko u utrobi zemlje. Turisti se nalaze u posebnoj, neponovljivoj geografskoj sredini. Isto tako, turistička vrednost pećine se ispoljava izvanrednim sadržinskim karakteristikama posmatranih iz ugla lepote koju pećina poseduje.

Priroda je stvorila izvanredna dela. Ona je mogla da oblikuje brojne skulptorske i filigranske sadržaje izrazitih estetskih dimenzija. U pećinama se mogu videti retke harmonične forme linije i boje. Za turiste su posebno impresivni koncerti koji se održavaju duboko ispod zemlje. Podzemne reke, jezera i retki životinjski svet predstavljaju posebnu vrednost, zato što dopunjuju egzotičnost pećinske sadržine. Pećine su često karakteristične i po prisustvu paleolitskih ostataka. Naime, one su bile skloništa čoveku u početku njegovog razvoja. Ovakve pojave i pojave skamenjenih ostataka životinja kao posebni

fosilni elementi pećine daju joj i znamenite i edukativne karakteristike. Prisustvo spomenutih sadržaja određuje pećinu kao veoma značajnu morfološku turističku vrednost.

Turistička valorizacija pećine polazi od dimenzija njenih hodnika i lavirinta. Njihova dužina i otvorenost određuje viši nivo u njenom značenju. U ovom kontekstu treba prihvatiti veličinu sala i strukturu hodnika, lavirinta i proširenja. Ako su hodnici i lavirinti prohodni to znači da se pećina može lakše razgledati od strane turista.

Za turističko aktiviranje pećina od velike važnosti je bogatstvo pećinskog nakita, stubova, pećinskih zavesa, prisustvo zajezerenih površina, reke i potoci, životinjski svet, fosili i paleolitski ostaci.

Aktiviranje pećina u velikoj meri zavisi od njihovog geografskog položaja i pristupačnosti. Najpovoljnije su one u blizini drugih turističkih atraktivno-motivskih sadržaja. One koje se nalaze u blizini frekventnih saobraćajnica i koje su lako pristupačne imaju prednost, u odnosu na druge pećine.

Turističko korišćenje pećina povezano je sa instaliranjem posebne infrastrukture. To podrazumeva, u prvom redu, rešavanje problema pristupačnosti. U uslovima kada nije moguće izgraditi staze treba da se priđe instaliranju žičara i liftova. U unatrašnjosti pećine treba da se obezbedi osvetljenje i sistem koji garantuje bezbedno i stručno razgledanje pećine.

Prema tome, radi se o zahvatima koji traže povećane izdatke u investicionim okvirima što može da dovede u pitanje ekonomičnost korišćenja pećine. Ovo upućuje na stav da treba voditi računa o ovakvim problemima.

Iz ovih razloga, od mnogo pećina u svetu samo je mali broj turistički aktiviran. Među najbolje uređenim pećinama u svetu spadaju Mamutska pećina i Flint Ridž. Ovaj pećinski sistem je i najduži u svetu. On iznosi 237 km. U pogledu turističke posećenosti isto tako zauzima vodeće mesto u svetu.

Među najpoznatijim pećinama koje su uređene za turističku posetu spada Postojna u Sloveniji. Tradicija otvorenosti za posete ove pećine datira od 1819. godine. Ova pećina je poznata po dobro uređenim kanalima i salama, izvanrednom nakitu i hidrologiji i po endemičnom vidu faune. U njoj živi čovečja ribica (Proteus anguinus).

Osim pećina, edukativni sadržaji pogodni za turističke posete su i jame i ponori. One su pogodne za speleološka osvajanja i trening aktivnosti.

Od drugih karstnih formi kao što su vrtače, uvale, karstna polja i škrape ne poseduju posebne atraktivne osobine. One se ipak mogu iskoristiti u edukativne turističke aktivnosti.

Prema tome, od karstnih formi pećine imaju najveću turističku vrednost tako da su osnova razvoja speleološkog turizma.

4 Turistička vrednost vremena i klime

Stanje meteoroloških uslova u određenoj geografskoj sredini ima osnovni značaj za odvijanje turističkih aktivnosti. Od vremenskih prilika i klimatskih karakteristika zavisi mobilnost stanovništva. Ako su vremenski uslovi povoljni može se očekivati da će se veći broj turista uključiti u turističku aktivnost i obrnuto. Isto tako, vreme i klima u velikoj meri deluju na saobraćajnu povezanost, kao i obezbeđivanje komunikacija. Na ovim karakteristikama se temelji turistički razvoj. U tom smislu, može se govoriti o njihovim afirmativnim i opstruktivnim uticajima. U nekim geografskim sredinama oni deluju povoljno i podstiču turistički razvoj, a u nekim onemogućavaju aktivnosti.

Karakteristično je da vreme i klima deluju na zdravlje ljudi. "čovekov organizam nije ravnodušan prema vremenu. Neposredno korišćenje vazduha za aeroterapiju ili helioterapiju ne može da se sprovede u uslovima kišovitog, hladnog i značajno oblačnog vremena ili pri jakim vetrovima" (Rakičević, 1986).

Na zdravstveno stanje čoveka deluju kako klimatski uslovi u celini, tako i posebni klimatski elementi. Ali od velikog značaja su i vremenske prilike. Zato je potrebno da turistička valorizacija obuhvati i vreme i klimu.

4.1 Vreme kao turistička vrednost

Pod ***vremenom*** se podrazumeva trenutno stanje meteoroloških uslova. Vreme može biti vlažno ili suvo, vedro ili oblačno, vetrovito ili mirno, hladno ili toplo, snežno ili kišovito, prozračno ili maglovito i sveže ili zagušljivo. Ovakvi vremenski uslovi, s obzirom na njihovu ograničenu trajnost utiču na geografsku sredinu u odgovarajućim okvirima. Vreme kao uticajna kategorija se odnosi na određeni prostor, što sugeriše da se razlikuje od vremena drugih sredina, čak i kada se radi o prostoru istog klimatskog uticaja (Marinoski, 2012).

Veoma je bitan uticaj vremena na turistička kretanja. Vreme može pozitivno da deluje na uključivanje turista u turističke aktivnosti. Primera radi, toplo vreme, odnosno „vreli dani“ su jedan od bitnih faktora za bekstvo ka „svežim prostorima“. Vremenski uslovi imaju uticaj na opštu mobilnost stanovništva, tako da se turizam ne nalazi izvan ovog konteksta. Naspram pozitivnih uticaja stoji uticaj koji ima ograničavajući karakter. Nepovoljni vremenski uslovi mogu da budu razlog za smanjenje interesa ili čak za odlaganje putovanja.

Zbog toga je od velike važnosti tačna informacija o vremenskim uslovima. U ovom pogledu poseban značaj ima vremenska prognoza. Ona turistima sugeriše kakvu će odeću i opremu poneti i u kom vremenskom intervalu će se uključiti u turističku aktivnost. Treba da se istakne da je, sa

praktične tačke gledišta, veoma važno da turističke agencije i turističke organizacije imaju informacije u vezi sa vremenskom prognozom i vremenskim prilikama. Dugoročna prognoza vremena može da ima značajnu ulogu u lociranju usluga u prostornom i vremenskom smislu u određenoj geografskoj sredini. Na primer, priredbe i manifestacije na otvorenom, izlet i piknik treba planirati u periodu povoljnih vremenskih uslova. Znači da je karakter turističkih sadržaja koje posetioci mogu da koriste u direktnoj zavisnosti od parametara meteoroloških vrednosti.

Vreme je važno, ne samo u sferi boravka, odnosno u atraktivno-receptivnoj sferi, već i u komunikativnoj sferi. Ove informacije su posebno važne učesnicima u prevozu, jer će tako imati mogućnosti za odgovarajuće organizovanje. Ono može da uspori saobraćaj i da bude razlog određene nesigurnosti i rizika. Loši vremenski uslovi su često razlog brojnih saobraćajnih udesa i nezgoda. Za razliku od toga putovanje je prijatno kada su vremenske prilike naklonjene.

4.2 Klima kao turistička vrednost

Klima, za razliku od vremena, predstavlja prosečnu vrednost meteoroloških uslova, praćenih u vremenskom intervalu dužem od deset godina. Što je ovaj interval duži, saznanja o klimatskim karakteristikama su preciznija.

Prema Alisovu, klima je zakonita naizmeničnost meteoroloških procesa, određena kompleksom fizičko-geografskih uslova, koja se izražava u višegodišnjem režimu vremena, praćena u određenom mestu (Dukić, 1967).

Klimatske karakteristike prostora predstavljaju osnovu turističkog razvoja. One određuju oblike turističkih aktivnosti, kao i njihovu ukupnu dinamiku, a deluju u svim sferama turističke aktivnosti.

Klima je faktor kontradikcije između geografske sredine u kojoj se formira turistička potreba i one u kojoj se ona zadovoljava. Prema tome, ona se javlja kao značajan faktor emitivne sfere turističke aktivnosti. Klimatski uslovi u emitivnoj sferi karakteristični po niskim temperaturama, predstavljaju faktor koji podstiče ljude da napuste tu sredinu u potrazi za toplim prostornim celinama. Na osnovu ovih karakteristika klime, treba tražiti razloge formiranja zimskih centara u mediteranskom prostoru, što predstavlja jednu od prvih formi turističkog razvoja uopšte. Posetioci mediteranskih mesta koji žive u severnijim geografskim širinama, teže da u toku godine budu konstantno u toploj sredini, i u zimskom i u letnjem periodu.

Žitelji toplih kontinentalnih geografskih sredina u letnjem periodu godine teže da pobegnu od nepodnošljivih vrućina i omorina. Oni žele da, u uslovima u kojima se u njihovoj sredini „topi asfalt“, pobegnu i jednostavo se rashlade.

Iz sredina u kojima su retke snežne padavine ljudi se sele ka sredinama sa upečatljivom snežnom egzotikom.

Značajan je uticaj klime i u komunikativnoj sferi. Klimatski uslovi mogu da budu naklonjeni savladavanju geografskog prostora, a mogu imati i negativan uticaj. Posebno, u ovom smislu, deluju određeni klimatski elementi. Magla, na primer, predstavlja problem u odvijanju drumskog i vazdušnog saobraćaja. Stranični vetrovi i njihov intenzitet obstruiraju vazdušni saobraćaj. Snažni vetrovi i bure predstavljaju negativnu okolnost u odvijanju saobraćaja na vodi. Led, sneg i poledica deluju negativno u odvijanju putnog saobraćaja. Velike vrućine, takođe, možemo staviti u ovaj kontekst. Očigledno je da pri planiranju saobraćajnih aktivnosti treba voditi računa o klimatskim karakteristikama.

Od izrazite važnosti je i uticaj klime u atraktino-receptivnoj sferi. Klima, sama po sebi, predstavlja turističko-atraktivan faktor. Blagi klimatski tipovi privlače turiste. Ali, ona deluje i na druge elemente u geografskoj sredini. Klima utiče na reljef, hidrološke karakteristike i hidrografske sadržaje, biogeografske osobine i antopogene komponente geografske sredine. Ovi odnosi su interakcijski, jer i pomenute prostorne komponente deluju na klimu.

Proučavanje klime nema samo teorijski karakter u oblasti odnosa turizma i geografske sredine, već i praktičnu primenljivost. Naime, položaj i vrste smeštajnih jedinica se određuju u zavisnosti od klimatskih uslova. Klimatski uslovi utiču na gradnju i korišćenje smeštajnih kapaciteta.

Klimatske karakteristike zavise od ***klimatskih faktora*** i ***klimatskih elemenata***. Turistička valorizacija treba da obuhvati i klimatske faktore kao činioce modifikacije karakteristika koje poseduje i klimatske elemente koji su izraz klimatskih osobina. Upravo se klimatske prilike mogu definisati kao splet uzajmnih vrednosti klimatskih elemenata koji se javljaju kao modifikatori. Klimatske prilike se, međutim, izražavaju preko klimatskih elemenata. Zato je neophodno poznavati i faktore i elemente klime.

Klima zavisi od sledećih ***faktora***: zemljine rotacije i revolucije, geografske širine i dužine, nadmorske visine, rasporeda mora i kopna, ekspozicije, pedoloških karakteristika, vegetacije i antropogenih uticaja.

Turistička valorizacija klimatskih faktora najčešće se uzima u kontekstu karakteristika klimatskih elemenata ili klimata u celini na određenom prostoru. Treba, međutim, imati u vidu da i određeni faktori klime mogu biti turistički atraktivni. Primera radi, treba navesti da je vrednost mediteranskog uticaja, između ostalog sadržana u poruci koja se odnosi na blagost klime u celini, što predstavlja poziv za posetu. Slične vrednosti se mogu izvući i iz položaja u blizini mora, nadmorske visine ili vegetacionih klimatskih uticaja.

U najznačajnije ***klimatske elemente*** ubrajaju se: insolacija, temperatura vazduha, vazdušni pritisak, vetrovi, vlažnost vazduha, oblačnost, kiša i sneg.

Kombinaciom klimatskih faktora i klimatskih elemenata definisani su klimatski tipovi koji pripadaju klimatskim pojasevima.

***Klimatski elementi*,** sami po sebi, predstavljaju turističku vrednost. Naime, oni deluju na čovekov organizam i zato se primaju kao povoljni i nepovoljni. Turističkom valorizacijom se određuje, pre svega, atraktivna komponenta svakog klimatskog elementa posebno. Valorizacija ima i funkconalnu dimenziju, jer se na osnovu ovih pokazatelja određuje period korišćenja, oblik turističke aktivnosti, nivo prometa i slično. Isto tako, određene vrednosti klimatskih elemenata imaju promotivan turistički karakter. Turisti donose odluke na osnovu prezentovanih osobina ovih elemenata.

Insolacija predstavlja klimatski element koji se odnosi na sunčane vremenske periode u određenoj turističkoj destinaciji. Ona se izražava u trajanju sunčanog sjaja. Za turistički boravak povoljnije su one geografske sredine u kojima je duže trajanje sunčanog sjaja. Insolacija podrazumeva uticaj ultraljubičastih i infracrvenih zraka na ljudski organizam i njegove organe. Ultraljubičasti zraci uništavaju mikroorganizme. Znači, deluju baktericidno. Ultraljubičasti i infracrveni zraci deluju pozitivno u stvaranju pigmentacije kože i intenziviraju zarastanja rana. Postoperativni rehabilitacioni procesi najbolje se odvijaju u geografskoj sredini sa značajnom insolaciojom. Sunčanje se koristi za poboljšanje zdravstvenog stanja kod oboljenja zglobova, a smatra se i jednim od najefikasnijih načina tretmana psorijaze. Zbog toga se, u mestima u kojima postoji dugotrajna insolacija grade solarijumi kao deo turističke supstrukture.

Jasno je da insolacija u ovom smislu ima pozitivan uticaj na čovekov organizam. Međutim, mora se voditi računa o dužini eksponiranja ultraljubičastim zracima zato što može doći do neželjenih posledica. Opekotine su najblaža forma prekomerne izloženosti ovim zracima.

Turistička valorizacija prostora, u ovom smislu, mora imati u vidu komponente koje mogu da anuliraju direktno izlaganje sunčanim zracima. To znači da treba vredonovati mogućnosti zasenjivanja. Najbolja solucija je vegetaciono zasenjivanje, ali nisu isključene i druge mogućnosti.

Trajanje sunčevog sjaja je važno i kao faktor izgradnje toplotne infrastrukture. Naime, uz pomoć sunčane energije i korišćenjem solarnih ćelija obezbeđuje se topla voda za smeštajne kapacitete, što se pozitivno odražava na ekonomičnost poslovanja.

Temperatura vazduha je jedan od najznačajnijih klimatskih elemenata. Turistička valorizacija obuhvata srednje mesečne i srednje dnevne temperature. Srednje mesečne temperature predstavljaju prosečnu vrednost srednjih dnevnih temperatura u određenom prostoru. Sezonski karakter turizma relativizuje srednje godišnje vrednosti temperature vazduha. Zato se srednjim mesečnim vrednostima, kao parametrima, određuje turistički razvoj. Parametri ovih vrednosti određuju dužinu turističke sezone. To se posebno odnosi na sezonu

sunčanih i kupališnih aktivnosti. Kao najniža vrednost za navedene aktivnosti uzima se srednja mesečna temperatura od 18ºC.

Srednja dnevna temperatura je, isto tako, važan pokazatelj turističkih aktivnosti zato što se preko njih oslikavaju uslovi u određenom vremenskom periodu u toku meseca, po danima. Ovi pokazatelji bliže ocrtavaju mogućnosti za turističke aktivnosti.

Temperaturu vazduha treba staviti u kombinaciju sa vlažnošću vazduha i provetrenošću. Ako su temperature visoke, vlažnost vazduha velika, a nema vetrova stvaraju se uslovi za zagušljivost. To negativno deluje na turistički boravak. Turisti lakše podnose visoke temperatire ako je vlažnost vazduha manja, a provetrenost dobra.

Vlažnost vazduha predstavlja posebnu klimatsku turističku vrednost. Smatra se da su najpovoljniji uslovi za boravak turista oni u kojima je relativna vlažnost vazduha 60%, a temperatura oko 22ºC. Povećana vlažnost vazduha negativno utiče na čovekovo zdravlje zato što otežava disanje. Ona se teško podnosi zbog toga što smanjuje mogućnost za isparavanje vode iz čovečjeg tela, što povećava njegovu temperaturu. Problemi u ovim uslovima imaju oboleli od krvnih sudova i jetre. Vlažan, hladan vazduh ima uticaj na pojavu reumatizama, a negativno deluje na sve oblike artroze. Ovakvi klimatski uslovi su razlog respiratornih oboljenja, kao što su bronhitis i laringitis, a negativno deluju na asmatična oboljenja.

Magla se javlja kao jedan od najznačajnijih faktora aerozagađenosti. Zagađeni vazduh u uslovima magle pretvara se u ***smog***. To je razlog za pojavu bolesti respiratornosg sistema, akutnih trovanja, alergijskih oboljenja osetljivih organa, kao i malignih oboljenja.

Magla izaziva osećaj hladnoće pošto se njene kapi, pri kontaktu sa kožom koja ima višu temperaturu od vazduha, hlade i isparuju. Magla je faktor koji omogućava širenje gripa i oboljenje grudi. Iz tih razloga ljudi žele da pobegnu iz maglovitih sredina, što je razlog da se ukuljuče u turistička kretanja.

Padavine imaju negativno, ali i pozitivno značenje za turistički boravak. ***Kiše*** mogu da paralizuju turističke aktivnosti, za razliku od ***snežnih padavina*** koje prave ***snežni pokrivač***.

Uz pomoć padavina vazduh se prečišćava od bakterija koje se nalaze u njemu. Ali, one posredno inficiraju tlo, baš kao što preko zagađenja vode mogu da dođu i do čoveka. Tako se javljaju epidemije tifusa, kao jednog od mogućih posledica zagđenja. Neke bolesti se javljaju pri frontalnim padavinama. Takve su migrene, napadi epilepsije, astme i reumatične krize.

Sneg pozitivno deluje, ne samo sa aspekta stvaranja snežnog pokrivača, već i zbog snežnog ambijenta koji je privlačan za turiste. Padanje snežnih pahuljica ima izrazitu estetsku i kuriozitetnu dimenziju, jer se ambijenti i pejzaži ulepšavaju ovom posebnom pojavom.

Snežni ambijent je povoljan za odvijanje skijaških aktivnosti. Minimalna dubina snežnog pokrivača za ovu namenu treba da iznosi najmanje 15 cm.

Vazdušni pritisak ima značajno mesto u turističkom boravku. On opada sa nadmorskom visinom, a menja se pri prolasku vazdušnih frontova. Normalna visina vazdušnog pritiska iznosi 1.013 milibara. Naglo povećanje vazdušnog pritiska usporava disanje, što uslovljava duboko udisanje, čime se povećava količina apsorbovanog kiseonika, usled čega se povećava broj crvenih krvnih zrnaca i hemoglobina.

Naglo opadanje vazdušnog pritiska uslovljava poremećaj krvnih sudova i srca, negativno se odražava na osobe obolele od leukemije, tuberkuloze, porođajne, grudne i stomačne krize i povećava bol kod reumatičara. Zato je od velike važnosti utvrditi zdravstveno stanje turista, posebno pri planinarskim turističkim aktivnostima.

Vetrovi su klimatski element posebne vrednosti za turistički razvoj određene destinacije. U procesu turističke valorizacije od velike važnosti je ocena provetrenosti. Blagi vetrovi deluju pozitivno na turistički boravak za razliku od silnih vetrova i bura. Upravo vetrovi olujnih karakteristika mogu paralizovati turističke aktivnosti.

Vetar može da deluje na zdrava i obolela lica. Umereni vetrovi podstiču disajne pokrete, dok ih snažni vetrovi smanjuju. Umereni vetrovi koji se kreću preko akvatorijuma obogaćuju se vlažnošću koja povoljno deluje na kupače u suvim i toplim sredinama. Oni pozitivno deluju na aktiviranje funkcije kože i cirkulacije krvi, odstranjuju teškoće prekomernog isparenja i deluju smirujuće na nervni sistem kod razdraženih lica. Kao primer za jak i suv kontinentalni vetar može da se navede Bura. Sušta suprotnost njemu je Maestral, koji ublažava temperaturu vazduha u letnjim mesecima, osvežava kupače i uslovljava veće prisustvo morske pare, joda i ozona u vazduhu, što ima pozitivan i zdravstveno-rekreativan značaj. Osim toga, on omogućava i druge rekreativne aktivnosti mora i jezera. Takav primer je jedrenje.

Vetrovi mogu uticati i na druge elemente klime, kao što je visina snežnog pokrivača. Vetar Fen, u zimskim i prolećnim mesecima topi sneg u severnim podgorjima na Alpima, zbog čega ga tamo nazivaju "snegožder". Time se skraćuje skijaška sezona u toj geografskoj sredini. Jaki vetrovi, kao jedan od kompleksnih elemenata geografske sredine, ne samo što modifikuju neke od ostalih klimatskih uslova, već mogu direktno uticati kroz prirodne sadržine i antropogene forme. Mnoga naselja i vidovi visoke vegetacije mogu da budu na udaru naleta vazdušnih masa. Infrastruktura i suprastruktura u turističkim destinacijama može biti uništena. Ovi vetrovi razređuju kupače ili u celosti onemogućuju turističke aktivnosti. U skijaškim centrima dolazi do paralize u zimsko-sportskim turističkim aktivnostima.

Treba konstatovati da se u turističkom razvoju ne mogu svi klimatski tipovi iskoristiti na isti način. Zbog toga, je neophodno sagledati klimatske karakteristike. Pored niza mogućih kombinacija klimatskih elemenata i klimatskih faktora, klimatolozi definišu različite klime. U literaturi su zabeležane klasifikacije klime prema: Kepenu, Siliniču, Emanuel de Martonu, Hetneru, Vojejkovu, Peniu i Bergu, Kamenskom, Seljaninovu, Kajgoradovu i Alisovu.

Uzimajući u obzir genetski princip koji koristi Alisov, smatramo da se njegova klasifikacija može uspešno analizirati u kontekstu mogućnosti razvoja turizma. Polazeći od uslova opšte cirkulacije vazduha, ovaj klimatolog je izdvojio 7 osnovnih klimatskih pojaseva. To su: ekvatorijalni, dva tropska, dva umerena i dva polarna. Među osnovnim klimatskim pojasevima nalazi se 6 prelaznih pojaseva. To su: dva pojasa ekvatorijalnih monsuna, dva suptropska i subarktička pojasa.

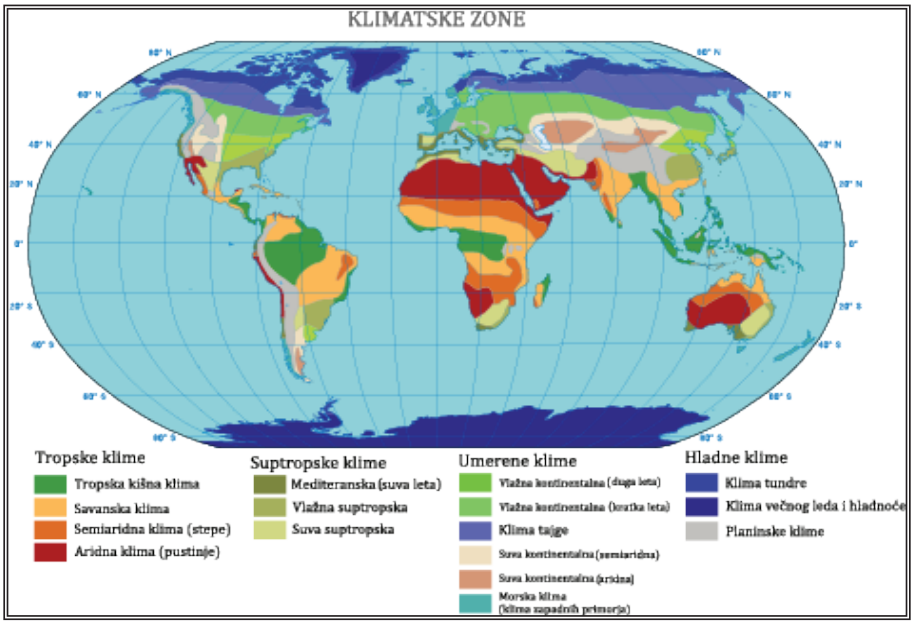

Slika 9. *Svetski klimatski pojasevi*

Pojas ekvatorijalnog vazduha se odlikuje toplom i vlažnom klimom u toku cele godine. Srednja godišnja temperatura u predelima Amazonije, sliva Kongo i malajskog arhipelaga je viša od 22°C. Padavine se javljaju u visini od 2.000 mm do 12.000 mm (čerapundži). Vlažnost vazduha iznosi preko 80%. Zbog takvih uslova, turisti koji dolaze iz drugih klimatskih uslova teško se aklimatizuju. „U prvim mesecima belci teško podnose visoke temperature i veliku vlažnost vazduha, često bez daška vetra. Organizam se navikava, ali sa značajnim poremećajima: snižava se krvni pritisak, puls se ubzava do 140-150 udara u minutu, temperatura tela se povećava i do 38ºC, znojenje premašuje i 1

litar na sat, oseća se žeđ, a ljudi piju i do 10 litara vode dnevno. Pored toga javlja se apatija, smanjuje se apetit i radna sposobnost" (Dukić, 1967). Iz ovih razloga turistička aktivnost se suočava sa velikim problemima. Okeanski vetar u primorskim obalama, donosi osveženje tako što su ostrva i obale daleko povoljniji za razvoj turizma od kontinentalnih prostora. Tipičan primer su ostrvske grupe Malajskog Arhipelaga i Melenzije.

Pojas tropskog vazduha je karakterističan po tome što se u njemu javlja: ***tropsko-monsunska klima, klima savana i pustinjska klima***.

Tropsko-monsunska klima je najrasprostranjenija u primorskom delu jugoistočne Azije, severoistočnom delu Australije, severoistočnoj Amazoniji i istočnim krajevima Venecuele.

Ova klima se odlikuje time što ima dva godišnja vremena i to: *letnji monsun i zimsko vreme.* Klimatski uslovi za vreme letnjih monsuna slični su ekvatorijalnoj kontinentalnoj klimi ili klimi prašuma. Temperature su tada najviše, vlažnost vazduha je veća od 70%. Padavine su više od 1.000 mm. Prema tome, radi se o nepovoljnim uslovima za boravak turista. Posebno je nepovoljna pojava orkanskih i uraganskih vetrova koji mogu ne samo da oteraju turiste, već i da unište objekte koji su u funkciji turističkih aktivnosti ovih geografskih sredina.

Zimsko vreme nije tipično zimsko vreme koje se tako određuje u umerenom i arktičkom vazduhu. To je, isto tako, vreme sa visokim temperaturama, ali sa odsustvom padavina. Ovakvi uslovi povoljno deluju na turiste.

U ovom pojasu nalaze se krajbrežja i ostrvski prostori u kojima temperatura vazduha, vlažnost i trajanje insolacije povoljno deluju na turistički razvoj. Ove prostorne celine se nalaze severno i južno od 10º do povratnika. Turistički najpoznatiji su Mali i Veliki Antili u Karipskom moru, Havaji i ostrvske grupe u Polineziji. Na obalama Brazila najpoznatija je rivijera u Rio de Ženeiru.

Savanska klima je karakteristična za Južni Sudan, ravan deo Etiopije, zapadni Madagaskar, unutrašnjost Dekana i Indokine, severne Australije, zatim za meksičku tihookeansku obalu, za poluostrvo Jukatan, za sliv Orinoka i za Brazilsku visoravan. Ova klima je povoljna za turističke aktivnosti. Srednja godišnja temperatura vazduha je 26,5ºC. Juna i jula najniža vrednost iznosi 23,9ºC, odnosno 23,8ºC. Iako su dosta visoke, temperature su dobro podnošljive zbog toga što je relativna vlažnost vazduha manja od 80%.

Pustinjska klima koja pripada pojasu tropskog vazduha ima srednju godišnju temperaturu od 18ºC. Karakteristična je po velikim temperaturnim razlikama u toku dana. Danju se vazduh zagreva do 58ºC, a tlo i do 80ºC. U toku noći temperatura može pasti i ispod nule, pa tako možemo zabeležiti mrazeve u tropskim pustinjama. Kao primer se može navesti El-Azizi u Libiji. Rigidnost

ove klime temelji se na suvom vazduhu i odsustvu padavina. U određenim delovima Sahare pada manje od 40 mm vodenog taloga. Neretko se javljaju peščane bure.

Zbog ovakvih karakteristika klimatskih elemenata, ove prostorne celine turisti zaobilaze. Bezvodnost je razlog da tropske pustinje budu ocenjene beživotnim osobinama.

Oaze su mesta u kojima iz dubine zemlje izvire arterska voda. Oko njih se razvija vegetacija, a zbog njihove egzotičnosti razvija se i turistička aktivnost.

Generalno, pustinja je geografska sredina koja ne može da se uključi u turistički razvoj, ako se uzmu u obzir klimatske karakteristike. Poseta se najčešće vezuje za nesvakidašnjost, specifične sredine i mogućnost avanturističkih aktivnosti (jahanje kamila po pustinjskom pesku).

Subtropski vazduh se proteže od povratnika do 40º severne i južne georafske širine. Najpoznatije prostorne celine koje pripadaju ovoj klimi su: Sredozemno more, Kalifornija, Florida, Japanska ostrva, istočni breg Azije i Korejsko poluostrvo, jugozapadna Australija, južna Afrika i srednji deo čilea, kao i deo Argentine u okviru pomenutih širina.

Ovu klimu karakterišu relatvno umerene vrednosti. Letnje temperature se kreću od 22 do 30ºC. Godišnje temperaturne amplitude su relativno male i iznose od 5 do 25ºC. Visina padavina je mala i kreće se od 200 do 1.500 mm. Posebno je vredno istaknuti odsustvo padavina u letnjem periodu godine. Naime, ovaj pluviometrijski režim je povoljan za aktivnosti kupanja i sunčanja.

Zime su blage. Pojave leda i poledica su retke, a snežne padavine su redak kuriozitet. Zbog navedenih uslova suptropska klima se smatra najprijatnijom klimom na planeti Zemlji. Najveću turističku posećenost destinacija, čiji prostor pripada ovim geografskim širinama upravo treba tražiti u blagosti suptropske klime.

Umerena klima **se** nalazi između suptropskog i subarktičkog pojasa vazduha. Ovaj pojas se uglavnom proteže između 40º i 60º geografske širine. Uzimajući u obzir to da se geografska sredina u kojoj se javlja umerena klima nalazi pod uticajem kako toplih, tako i hladnih masa, u njoj razlikujemo četiri godišnja doba. U letnjem delu godine temperature su relativno visoke. Srednja julska temperatura kreće se oko 22ºC. U zimskom periodu godine u nekim delovima temperatura se spušta i ispod nule.

Padavine se javljaju u toku cele godine. U zimskom periodu javljaju se snežne padavine, dok se kiše sa najvećom količinom vodenog taloga javljaju u proleće i jesen.

Umerenost ove klime uslovljava da se i ovi prostori svrstaju u najposećenije od strane turističke klijentele. Ali, karakteristično je da su

izdvojene dve turističke sezone. Letnja, u kojoj preovladavaju mogućnosti za kupališne aktivnosti i zimska, u kojoj dominira skijanje.

Za turistički razvoj od velikog značaja je ***planinska klima***. Ona ima različite karakteristike u zavisnosti od njenog položaja. Planine u tropskim klimatskim uslovima razlikuju se od onih u umerenim.

Nadmorska visina predstavlja faktor koji određuje temperaturu vazduha na planini. Naime, sa povećanjem nadmorske visine dolazi do opadanja temperature. Ovo opadanje iznosi od 0,6ºC do 1ºC na 100 m i naziva se ***aerotermički gradijent***. On zavisi od geografske širine i ekspozicije reljefa. Njegova vrednost je manja u nižim geografskim širinama i u blizini mora. Ovakvo opadanje temperatura sa porastom nadmorske visine u letnjem periodu godine pozitivno se odražava na turistički boravak na planini, zato što omogućava osveženje.

Godišnja ***temperaturna amplituda*** je manja u planinama nego u nizijama. Dnevne amplitude su, međutim, dosta izražene i mogu da dostignu vrednosti i do 40ºC, što može da se smatra negativnom okolnošću.

Planinska klima se karakteriše i pojavom ***temperaturne inverzije***. Naime, zbog povećane insolacije u višim planinskim predelima, temperature vazduha imaju veću vrednost. U kotlini se u isto vreme ujezeruje hladan vazduh i magla, a temperature vazduha su znatno niže. Ova pojava, isto tako, deluje pozitivno na opredeljivanje turista za posetu i boravak na planini. Osunčanost i više temperature su veoma bitna turistička vrednost za aktivnosti na planini.

Planinska klima ima pozitivan zdravstveni uticaj. Povećanjem nadmorske visine smanjuje se vazdušni pritisak. Ovo smanjenje deluje na smanjenje kiseonika u vazduhu, što uslovljava znatno čistiji vazduh.

Na visinama 600-1.000 m u znatnoj meri se smanjuje količina prašine i mikroba u vazduhu. Na visinama preko 1.000 m oni potpuno isčezavaju (Jovićić, 1983).

Planinski vazduh pozitivno deluje na povećanje crvenih krvnih zrnaca i hemoglobina, rahitičnih pojava, na probleme sa disanjem i druge respiratorne probleme, endokrine probleme i na one koji su u vezi sa psihičkim stanjem organizma.

Zbog dugotrajne insolacije i usled čistog vazduha i njegove razređenosti, delovanje ultraljubičastih zraka na planini je veoma efikasno u podsticaju pigmentacije kod posetioca. Turisti na planini u relativno kratkom vremenskom intervalu dobijaju lep ten.

Sve komponente geografske sredine na planini, koje su u vezi sa klimatskim uslovima, imaju pozitivno dejstvo na metaboličke procese.

Na ovim povoljnostima klime na planini temelji se ***klimatizam,*** kao turistički razvijen stadijum ove geografske sredine. Planinski klimatski uslovi su povoljni za boravak turista i u letnjoj i u zimskoj sezoni.

Pojasevi subarktičkog i arktičkog vazduha karakteristični su po niskim temperaturama. Temperatura u letnjem periodu u subarktičkom pojasu iznosi oko 10ºC, u zimskom periodu temperatura se spušta i do 50ºC ispod nule. U arktičkom pojasu temperature vazduha su ispod nule u toku cele godine, a zabeležene su i temperature niže i od 80ºC.

Ovako niske temperature nepovoljno deluju na turističku posetu. Zato ovakve geografske sredine privlače najmanji interes kod turističke klijentele.

4.3 Mikroklima kao turistička vrednost

U procesu turističke valorizacije posebno mesto zauzima karakter ***mikroklime***. Pod mikroklimom podrazumevamo karakteristike meteoroloških elemenata na relativno malom prostoru. Takve su karakteristike klime gradova, kotlinskih polja, jezera ili delova prostornih celina kao što su planina, ravnica ili pustinja. Uticaj mikroklime je polidimenzionalan. Planiranje prostora nije moguće ako se nema u vidu ovaj faktor.

Pri lociranju receptivnih kapaciteta mora se voditi računa o ekspoziciji, kao značajnom faktoru mikroklime. Prisojne strane su u letnjem periodu toplije za 5-6ºC od osojnh strana.

Ako ima razlike u nagibu iste strane javljaju se razlike u temperaturi, kao posledica ugla pod kojim padaju sunčani zraci. Ako je ovaj ugao veći od 3º temperatura će biti viša za 0,3ºC.

Ekspozicija je veoma važna vrednost. Strane okrenute ka zapadu su toplije od onih na istočnoj strani, zato što se značajan deo toplotne energije sunca u prepodnevnim časovima troši na isparavanje vlage. Zapadna strana poslepodne je suva. Ekspozicija deluje i na zadržavanje vlage u zemljištu. Najmanja je u najvišim delovima strana, a najveća na dnu kotline.

Snežni pokrivač se duže zadržava na osojnim, nego na prisojnim stranama, što direktno utiče na turističke zimsko-sportske aktivnosti i trasiranje skijaških staza.

Na mikroklimu deluje i vegetacija. D. Dukić navodi temperaturu u oazama Takla Makana, koja je preko dana u letnjim mesecima niža za 5-6ºC od pustinjske, a u toku noći je za isto toliko viša. Razlika između vlažnosti vazduha u oazama i pustinjama je preko 40%. Šumski zaštićen pojas smanjuje brzinu vetra, isparavanje, temperaturu vazduha i temperaturu zemljišta.

Na mikroklimu deluju i jezerski akvatorijumi. Kao primer ovakvog uticaj P. Vujović navodi Ohridsko jezero. Bitolj i Ohrid se nalaze na skoro istoj

nadmorskoj visini i približnoj severnoj geografskoj širini. Pod uticajem ovog akvatorijuma temperaturna amplituda u Ohridu je za 3,2ºC manja u odnosu na Bitolj. Leta su umerenija u Ohridu, a zime hladnije u Bitolju. Ovaj uticaj zavisi od volumena akvatorijuma. Ako je zapremina veća i uticaj je naglašeniji. U ovom kontekstu uticaji akvatorijuma se odnose i na vlažnost vazduha, brzinu vetrova, pa čak i na oblačnost.

5 Voda kao turistička vrednost

Voda predstavlja osnovnu pretpostavku ljudskog života. Bez mogućnosti korišćenja vode ljudski život ne može opstati. Na planeti Zemlji, kao geografskoj sredini, ukupni vodni kapaciteti su određeni u hidrosferskom sistemu. U hidrosferi učešće svetskog mora iznosi 94%. Ostalih 4% pripada kopnenim vodama u koje se uvršćuju jezera, reke i podzemne vode, kao i vode u čvrstom stanju, u obliku leda, u polarnim geografskim sredinama i na visokim planinama. Vodena prostranstva i vodene hidrosferske forme, u velikoj meri, deluju na druge elemente životne sredine. To su faktori koji u određenim okvirima oblikuju reljef. Voda je modifikator klime i ona određuje raspored biljnog i životinjskog sveta. Voda predstavlja osnovni faktor čovekovog načina života.

Pored toga što voda predstavlja neophodan element za život ljudi koji ljudi koriste za utoljenje žeđi, pri ishrani i održavanju higijene, voda predstavlja komunikacijsku osnovu koja se koristi za prevoz dobara, putnika i turista. Voda, isto tako predstavlja biogeografski prostor. Naime, akvatorijalni prostori su životna sredina brojnih biljaka i životinja. Ovakva sredina je sredina hidrofilne vegetacije. Tako, svetsko more osim toga što predstavlja osnovni izvor vlage, ono je i proizvođač kiseonika. Hidrofilna vegetacija oslobađa 75% od kiseonika, a apsorbuje 65% od ugljendioksida (Dukic, 1967).

Vode predstavljaju izvanredan izvor hrane, zato što u njima žive brojni životinjski vidovi, koji za čoveka imaju isključiv značaj. Iako svetsko more zauzima dve trećine ukupne površine Zemlje i iako je uočljiva zastupljenost drugih hidrografskih formi, voda predstavlja krucijalni problem današnjice.

Zbog enormnog zagađivanja voda, jedan od osnovnih problema čovekovog razvoja je vodosnabdevanje. I pored primene savremenih sredstava prečišćavanja voda, ne može se postići kvalitet izvorske vode. Zato se javlja potreba da se, barem privremeno, napusti urbana sredina i da se dođe u sredinu u kojoj će posetilac moći da ostvari kontakt sa prirodnim vodenim izvorima.

Isto tako, zagađenjem voda dolazi do pojave smanjenja mogućnosti rekreativnih aktivnosti u okviru domicilne sredine. Zbog toga se javlja potreba za iznalaženjem kvalitetnih vodenih resursa izvan mesta stalnog življenja turista. Određene hidrografske forme poseduju značajne sadržinske i fizionomske vrednosti. To su komponente koje pored ostalih elemenata određuju atraktivnost

kao osnovu posete turista. Dominantnu atraktivnu osobinu hidrografskih resursa predstavlja njihova rekreativnost. Voda omogućuje turistima da zadovolje potrebe za kupanjem i rashlađivanjem.

S obzirom na to da granična vrednost odvijanja kupališnih aktivnosti iznosi 18ºC, korišćenje hidrografskih objekata zavisi od klimatskih prilika. Kada se temperatura smanjuje, skraćuje se kupališna sezona. To znači da će se povećanjem geografske širine skratiti period u godini za ovakve rekreativne aktivnosti. Isto tako, sezona se smanjuje povećanjem nadmorske visine, jer temperatura vode zavisi i od ovog klimatskog faktora. Najdužu sezonu imaju mora u ekvatornim i tropskim klimatskim uslovima. U ovim klimatskim pojasevima i nema klasične sezonalnosti.

Hidrografske turističke resursne atraktivnosti sadrže posebne specifičnosti. Kod nekih od njih, u zavisnosti od vrste ili ostalih karakteristika prirodne sredine, kuriozitetna i estetska turistička svojstva mogu da budu čak i dominantna. Tako, na primer, najveći vodopad, kao deo reke, poseban je zbog njegove veličine. No, voda može da bude isprepletena estetskim sadržajima i kao takva predstavlja značajnu privlačnost.

Dešava se da se za hidrografske objekte vezuju i određeni istorijski događaji, pa tako oni dobijaju na monumentalnom značaju.

Atraktivna svojstva vezuju se za svaku hidrografsku vrednost posebno. Ali, isto tako ona su različito zastupljena po određenim oblicima hidrografskih objekata. Ona su prisutna kod mora i okeana, jezera, reka, termomineralnih izvora, gejzira i lednika.

5.1 Turistička valorizacija mora i okeana

Mora i okeani su turistički najposećeniji. Najveći broj turista u svetu usmeren je ka ovim vrednostima, što znači da su one najatraktivnije. Međutim, nisu sva mora podjednako atraktivna za turiste, kao što ni svi delovi mora nemaju isti značaj za turistički razvoj. Atraktivnost mora i okeana je sadržana u međuzavisnosti hidroloških elemenata i elemenata geografske sredine kao celine. To znači da hidrološki, klimatski, geomorfološki i biogeografski elementi predstavljaju interakcijsku povezanost, na kojoj se temelji privlačnost mora i okeana.

Temperatura vode predstavlja jedan od najznačajnijih elemenata u turističkoj valorizaciji mora kao hidrografskih objekata. Pored zavisnosti od klimatskih uslova ona je određena i dubinom morskog akvatorijuma, količinom priliva slatke hladnije vode i kretanjem morskih struja. Ako je dubina veća, temperatura u letnjem delu godine, kada se odvijaju kupališne aktivnosti, je niža. Veća količina priliva hladnije vode smanjuje temperaturu vode mora. Sličan uticaj imaju i hladne morske struje.

Možemo da konstatujemo da je povoljnost za kupanje određena najnižom graničnom vrednošću vode od 18ºC. To znači da kupališne mogućnosti poseduju mora i njegovi delovi koji se nalaze između 40º severne i 40º južne geografske širine. To nam govori da u severnim i južnim prostorima izvan ovog pojasa ova aktivnost ima ili kraću sezonu ili uopšte ne postoji zato što nema takvih uslova.

Kao primer za određivanje trajanja sezone kupališnih aktivnosti može da posluži Sredozemno more. U njegovim severnim delovima kupališna sezona traje do četiri meseca, dok u južnijim traje i do pet meseci.

Providnost morske vode je od velike važnosti za razvoj turizma. Ona zavisi od klimatskih karakteristika. U prvom redu određena je osunčanošću geografske sredine. Povećanjem osunčanosti, povećava se i providnost vode. Sa druge strane, providnost se smanjuje pod uticajem zagađenja raznih hemijskih i bioloških komponenti. Brojni agensi industrijskih voda, izlivi nafte i slično predstavljaju zagađivače koji značajno smanjuju providnost vode. Suspendovane čestice i erodirani materijal, isto tako, predstavljaju faktor smanjenja providnosti. Ovakav supstrat je razlog zbog koga se voda zamućuje.

Providnost zavisi i od sastava morske akvatorijalne podloge. Karakteristično je da se plitka mora, čije je dno peskovito, lako zamućuju. Prema tome, providnost se povećava u uslovima kada ne postoji spoljašna zagađenost morske vode i kada ne postoje faktori za zamućivanje izazvani unutrašnjim faktorima. Providnost se smanjuje količinom planktona i količinom soli, a povećava se povećanjem temperature.

Rekreativnost providnosti morske vode sadržana je u mogućnosti za osećaj prijatnosti pri kupanju. Providna voda sama po sebi upućuje na čistoću i nezagađenost, što predstavlja izvanrednu atraktivnu mogućnost za ovakve aktivnosti. Aktivnosti ronjenja i podvodne ribolovne aktivnosti, kao deo rekreativne komponente, pogodnije su za sprovođenje u čistoj vodi.

Providnost morske vode je mogućnost za podvodne aktivnosti kroz koje se posmatraju biljne i životinjske vrste, kao i druge litoralne forme. To znači da je rekreativnost sjedinjena sa estetičnošću. Na ovaj način, providnost se javlja kao značajna estetska hidrološka kategorija. Najveću providnost od svih mora i drugih akvatorijumskih formi ima Sargasovo more. Njegova providnost iznosi 66m.

Boja morske vode predstavlja značajan turističko-valorizacijski element. Zbog boje voda koje poseduju mora i okeani, a koja ne mogu da se iskoriste za kupališne aktivnosti, ipak se uključuju u turističku ponudu. Turistički posetioci prijatno se osećaju kada mogu da posmatraju nepregledno plavetnilo morskog horizonta.

Boja morske vode ima estetsku turističku vrednost. Tamno plava boja ima najveću vrednost. Ona zavisi od osunčanosti i odsustva oblaka, od kretanja

vode, boje morskog dna, biografskih karakteristika i taloga suspednovanih čestica.

Boja vode ima promotivni značaj u turizma. Preko nje se mora preporučuju turistima, kao posebna vrednost. često se čak po boji određuje i toponimika. Kao primer može da se navede Azurna rivijera koja je dobila ime po plavetnilu. Najpovoljnije okolnosti za izrazito plavetnilo vode je odsustvo oblaka ili magle i velika osunčanost. U ovakvim uslovima nebo se sjedinjuje sa plavetnilom morske vode, što je slučaj upravo sa prostorom Azurne rivijere. Kretanje morske vode u vidu talasa predstavlja razlog za pojavu belih nijansi, koje isto tako imaju dekorativnu dimenziju.

Morsko dno može da bude stenovito i peščano. Na osnovu njegove boje se javlja i boja mora i okeana. Boja vulkanskih stena je razlog crne boje mora.

Određene morske biljke i životinje su razlog za morski kolorit. Bogata rasprostranjenost crnih algi se uzima kao razlog da se tako oslovljava Crno more. Crveno more ima crvenkastu boju zbog toga što mu je površina morskog dna prekrivena crvenim algama. Žuto more ima žućkaste nijanse, zbog nanosa koji sadrže velike reke koje se ulivaju u ovo more, tako da je dobilo i adekvatno ime. Boja može da zavisi od otpadnih voda, čime se gube optičke osobine mora kao turističke vrednosti.

Salinitet morske vode i njen hemijski sastav predstavljaju značajnu specifičnost. To je dominantan, prioritetan faktor, u odnosu na slatkovodne vode. Turisti se najčešće pri odlučivanju između ovakvih hidroloških karakteristika i slatkih voda opredeljuju za morsku vodu. Razlog leži u njenim zdravstvenim i rekreativnim karakteristikama. Salinitet morske vode zavisi od ***klimatskih uslova*** u kome se nalazi, ***morskih struja i priliva slatke vode*** reka koje se ulivaju u more. Salinitet se smanjuje sa ***prilivom slatke vode***. Zato je ona manja u blizini ušća reka.

Morske struje vrše katalizaciju saliniteta vode. One povećavaju ili smanjuju ovu vrednost. Prosečan salinitet svetskog mora je 35‰. Najveći je u Crvenom moru (45‰), a najmanji u Baltičkom moru (1 - 12‰). Znači da se salinitet povećava u morima u kojima je isparavanje veće i da je ova vrednost manja u morima hladnijih klimatskih zona.

Treba konstatovati da je salinitet najznačajnija komponenta ***hemijskog sastava***. Ali, prisustvo joda, magnezijuma, sicilijuma i drugih minerala u morskoj vodi ima veliki značaj. Oni poseduju zdravstveno-rekreativnu karakteristiku kao turističku atraktivnost, ali, isto tako, morska voda se koristi za lečenje oboljenja. Kao primer može da se navede sledeći stav J.Dinića: "Morska voda povećava oksidaciju. Izbacivanjem ugljendioksida ubrzava cirkulaciju i povoljno deluje na organe vida i sluha."

Kretanja morske vode deluju pozitivno i ograničavaju turistički boravak. Ona mogu biti ***vertikala i horizontalna***.

Vertikalna kretanja su značajna zbog toga što omogućavaju da se duboki slojevi snabdevaju kiseonikom. Na taj način se omogućava egzistencija biljnog i životinjskog sveta, što svakako ima generalno pozitivnu konotaciju u turističkom razvoju.

Horizontalna kretanja se javljaju u vidu ***plime i oseke, morskih struja i talasa.***

Plima i oseka su kretanja morske vode pod uticajem gravitacionog delovanja Sunca i Meseca. Za vreme plime nivo mora se izdiže, a za vreme oseke se spušta. Tako dolazi do oscilacija koje menjaju obalnu liniju. Na prvi pogled ova kretanja nemaju nikakav direktan uticaj na odvijanje turističke aktivnosti i samog turističkog razvoja.

Međutim, ako se ima u vidu da plima kod Trsta iznosi 70 cm, to govori o problemima koji se javljaju korišćenjem obale za kupališne aktivnosti ili određenje lokacija za smeštajne kapacitete i uređenje plaža. Uticaj plime i oseke, u ovom smislu može se shvatiti ako se navede primer Granvila u zalivu Sv. Mihaela u Velikoj Britaniji gde plima doseže 11,7 m, a u Kardifu u Bristolskom zalivu je još veća. Najveća plima na Zemlji je izmerena u zalivu Fendi između N. Škotske i N. Branzvika na istočnoj obali Severne Amerike gde doseže 16 m.

Bez sumnje je da ovakve vrednosti oscilacija nivoa mora imaju izraziti uticaj u planiranju prostora i korišćenja resursa.

Morske struje su stalna kretanja površinskih slojeva vodenih masa. One u nekim delovima svetskog mora ne menjaju pravac, a u nekim se, u zavisnosti od godišnjeg doba, kreću u suprotnom pravcu. Postanak morskih struja vezuje se za vetrove i razliku u vazdušnom pritisku, temperature i saliniteta, nejednakog isparenja morske vode u različitim širinama i perioda topljenja leda u većim geografskim širinama.

Morske struje ne deluju direktno na boravak turista u priobalnim delovima. Međutim, pod njihovim uticajem se zagreva ili rashlađuje morska voda priobalja kroz koje prolaze. Tako se stvaraju povoljni hidrološki uslovi za kupališne turističke aktivnosti. Promenama temperature vode ova morska kretanja deluju na klimatske uslove u primorskim geografskim sredinama. Na taj način se indirektno oseća uticaj morskih struja na opšte uslove turističkog boravaka u ovim geografskim sredinama. Kao primer, može da se navede Golfska struja koja povećava temperaturu vode, a time i temperaturu vazduha. Njen uticaj je jedan od razloga da klima u celoj Zapadnoj Evropi bude blaža. Zbog delovanja ove morske struje u geografskoj sredini u kojoj se javlja nema ledenih bregova, a severnoevropska obala je toplija.

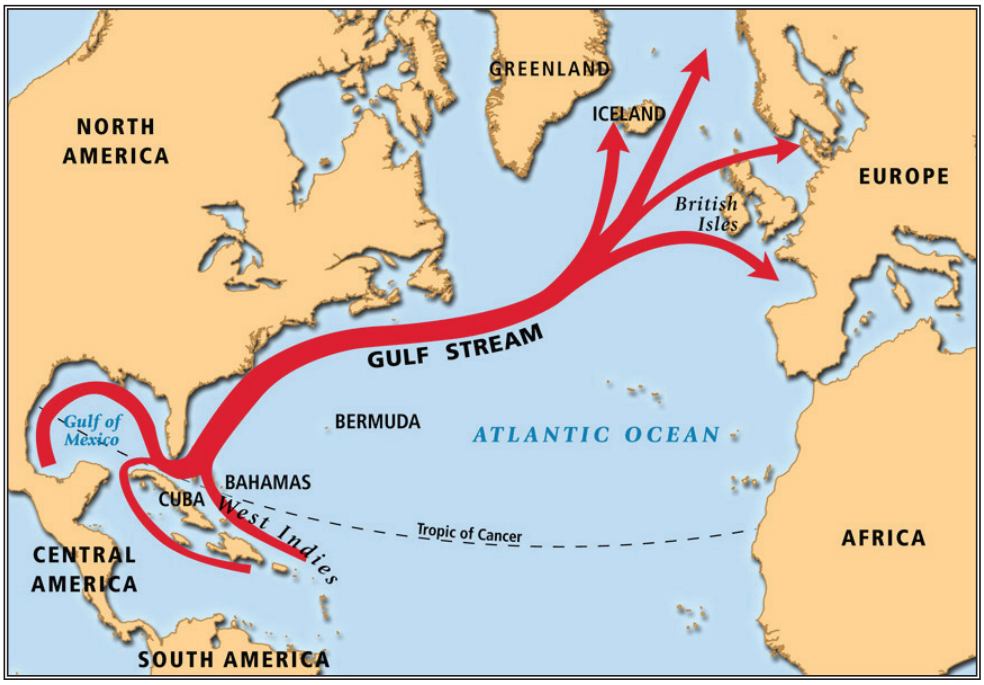

Slika 10. *Topla Golfska struja*

Morski talasi su kretanja vode pod uticajem vetrova, a retko podvodnih zemljotresa, dislokacija u zemljinoj kori i vulkanskih eksplozija i erupcija. Jaki vetrovi i navedeni drugi faktori morskih talasa mogu da imaju čak i ***opasno dejstvo***. Oni su u stanju da onemoguće plovne aktivnosti. Zbog visokih talasa može da dođe i do prevrtanja plovila. To znači, da visoki talasi koji dostižu visinu i do 20 m, a brzinu 180 m/sek onemogućuju aktivnosti označene kao „sportovi na vodi". Isto tako, visoki talasi onemogućavaju kupališne aktivnosti i aktivnosti sunčanja. Talasi čak mogu da poplave krajbrežna naselja, time i plaže koje su prve na udaru ovih hidroloških pojava.

Naspram ovih negativnih uticaja treba prihvatiti da talasi imaju značajan pozitivan uticaj. Turistička valorizacija treba da obuhvati kao deo vrednosti ***rasčišćavanje*** morske vode pod uticajem talasa. Tako se povećava rekreativno dejstvo priobalnog dela mora, što je veoma važno za kupališne aktivnosti.

Morski talasi obogaćuju priobalni vazduh ***kapljicama*** morske vode, čime se povećava količina joda i drugih hemijskih elemenata, što pozitivno deluje na opšte zdravstveno stanje posetilaca i lečenje određenih bolesti, na primer respiratornih sistema.

U pojasu tropskog, suptropskog i umerenog vazduha u periodima odsustva padavina česta je pojava smanjenja vlažnosti vazduha. Morski talasi predstavljaju osnovni katalizator ovakvih stanja, što doprinosi zdravstveno-

rekreativnom dejstvu ove geografske sredine. Pod uticajem talasa ostvaruju se optimalne vrednosti vlažnosti vazduha.

Uticaj ovog agensa je veoma upečatljiv i u pogledu katalizacije temperature vazduha. U letnjim mesecima morski talasi osvežavaju vazduh, što je u funkciji prijatnog boravka na obali.

Veći talasi se koriste za surfovanje i skijanje po njima. To su atraktivne rekreativne aktivnosti specifičnog karaktera. Time se potencira animacijska vrednost talasa.

Ako su talasi visine do 50 cm poseduju ***estetske vrednosti***, jer razbijaju monotoniju morskog horizonta.

Na osnovu ovakvih vrednosnih karakteristika možemo konstatovati da talasi pružaju veoma sadržajne komponente za boravak turista na obali mora.

5.2 Jezera kao turističke vrednosti

Jezera su hidrografske forme čija voda ispunjava udubljenje u kopnu. Jezera se mogu sresti u kontinentalnim prostorima, na nekim ostrvima, u nekim dolinama i rekama i na visokim planinama. To znači da se radi o delovima geografske sredine koji se razlikuju i prema svom geografskom položaju i prema nadmorskoj visini na kojoj se nalaze. Prema postanku jezera mogu da budu ***prirodna i veštačka***.

Od ***prirodnih jezera*** najveći značaj imaju ***tektonska*** jezera. Karakteristično je da su ova jezera najveća po svojoj površini pa su tako njihovi kapaciteti najznačajniji. Značaj ovih jezera u turističkom razvoju se podupire na hidrološkim karakteristikama akvatorijuma. Zato njihova turistička valorizacija obuhvata parametre koje navodimo u objašnjenju kvaliteta mora.

Neka jezera, na primer Mrtvo more koje ima izrazito slanu vodu i čiji hemijski sastav omogućava da se koristi za lečenje određenih oboljenja i posebno Kaspijsko jezero, koje je najveći zatvoreni akvarijum na svetu, su u mnogo čemu slična morima.

Privlačna za turiste su Bajkalsko i Ohridsko jezero koja se nazivaju "muzejima živih fosila." Laduško, Onješko, velika američka jezera i Balaton spadaju u grupu najposećenijih jezera na svetu.

Glacijalna jezera su veoma atraktivna. U ovu grupu spadaju alpska jezera. Turistička vrednost nekih od ovih jezera je sadržana u činjenici da se mogu iskoristiti za kupališne aktivnosti i aktivnosti sunčanja. Takva su Ženevsko, Bodensko, Lago di Mađore, Nešetelsko i Firdvaldštatsko, Bledsko i Bohinjsko jezero.

Međutim, uzimajući u obzir da se nalaze u većim geografskim širinama, njihova sezona se smanjuje na mesec do dva meseca.

Za razliku od ovih, većih jezera, koja poseduju različite mogućnosti za turističkie aktivnosti, glacijalna jezera na visokim planinama imaju niske temperature vode, pa tako nije moguće odvijanje aktivnosti kupanja. To su jezera sa izvanrednom lepotom. Zbog izražene estetske turističke vrednosti ova jezera se nazivaju „***gorskim očima***."

Veoma atraktivna su ***karstna jezera***. Ona mogu da nastanu ujezeravanjem vode u karstnim poljima. Takav primer je Skadarsko jezero. Isto tako, procesom karstno-fluvijalne erozije i akumulacije nastaju kaskadne forme u kojima voda formira ovakva jezera. Tipičan primer su Plitvička jezera.

Vulkanska jezera su nastala ispunjavanjem kratera vodom. U turističko valorizacionom smislu ova jezera se označavaju značajnim kuriozitetnim vrednostima, jer su veoma retka.

Veštačka jezera su vodene akumulacije u branama, preprečenim delovima rečnih dolina. One se najčešće grade zbog meliorativnih ili hidroenergetskih ciljeva. Međutim, u zavisnosti od hidroloških, klimatskih uslova i uređenosti obala, mogu da se iskoriste i za kupališne aktivnosti.

Generalna konstatacija je da su jezera pogodna za odvijanje sportova na vodi i šetnje po njihovim obalama. Osnovu za ovakve rekreativne aktivnosti su kompleksnost jezerske geografske sredine i estetska komponenta. Za razliku od kupališnih aktivnosti koje zavise od temperature vazduha i vode, spomenute aktivnosti se odvijaju u onim sredinama koje ne poseduju slične klimatske i hidrološke karakteristike.

Prema atraktivnim svojstvima koja poseduju jezera mogu biti samostalna i komplementarna. Jezera čija veličina i klimatske karakteristike u kojima se nalaze značajna estetska i kuriozitetna svojstva vode i geografske sredine omogućuju formiranje turističke ponude nezavisno od drugih atraktivnih uticaja, predstavljaju samostalne turističke motive. U ovu grupu ulaze već spomenuta jezera.

Komplementarnu turističko-motivsku vrednost imaju ona jezera koja svoju privlačnost kombinuju sa drugim komponentama. Kao primer treba da se navedu upravo „gorske oči" i najveći broj veštačkih jezera.

Stepen aktraktivnosti jezera zavisi i od kontinentalnosti lokacije, što znači da veći značaj imaju ona jezera koja se nalaze u unutrašnjosti, u odnosu na ona koja su u blizini morskih obala. Ovo proizilazi odatle što su primorski delovi i morska voda značajna konkurenska prednost kada se radi o kupališno-rekreativnim aktivnostima, u odnosu na jezera i jezerske vode.

Međutim, u ovakvim uslovima kod jezera nije narušena njihova komplementarnost, tako da su važan segment turističke ponude.

5.3 Turistička valorizacija reka

Reke spadaju u grupu hidrografskih turističkih vrednosti koje zaslužuju mesto u valorizacionim aktivnostima. Njihov značaj u turističkom razvoju i formiranju turističke ponude je kompleksan.

Plovne reke su komunikacijska kategorija s obzirom da se preko njih obavlja transport robe i dobara za potrebe turističke privrede. Mogućnost prevoza same turističke klijentele je od neposredne važnosti za turističku aktivnost. Najbolja solucija je kada se reka koristi za povezivanje, ali i za ***krstarenje*** savremenim i dobro uređenim brodovima. U turističkoj praksi prisutne su organizovane ture, koje omogućuju posmatranje vrednosti rečnih obala i rečnog korita. Među aranžmanima turističkih agencija sreću se krstarenja brodovima po Volgi, Dnjepru, Donu, Dunavu, Seni, Temzi, Rajni, Majni, Nilu i Misisipiju.

Na rekama se odvijaju i druge plovidbene aktivnosti. S obzirom na to da su ravničarske reke karakteristične po malim brzinama vode, omogućava se organizovanje ***regata*** i plovljenje relativno malim plovilima.

Planinske reke imaju veliku brzinu i na njima mogu da se odvijaju ***sportovi na „divljim vodama"***. Za ovu namenu vrši se prisposobljavanje korita. Kao primer može da posluži uređeno korito za ovu namenu reke Treske, nizvodno od veštačkog jezera Matka kod Skoplja.

Osim toga, veoma je privlačno ***splavarenje*** na brzim vodama. Kao primer može da se navede splavarenje na reci Tari, kao posebna turistička ponuda.

Kupališne aktivnosti reka povezane su sa termičkim uslovima vazduha i vode. U ovom smislu, geografske širine i nadmorske visine na kojima se nalazi vodotok ili neki njegov deo, imaju osnovni turistički značaj. Neophodno je da temperatura vode i vazduha kao srednjemesečna vrednost bude najmanje 18ºC, što smo već konstatovali kao vrednost koja se odnosi na vodu mora i jezera. Za ovu aktivnost neophodno je da voda reka bude čista. To znači da je I ili II klase, obzirom na to da samo ovaj kvalitet vode može da se koristi za kupanje. Međutim, geografska sredina reka poseduje veliki problem u ovom smislu, jer se zbog zagađenja ove klase retko sreću.

Za odvijanje kupališnih aktivnosti treba izabrati delove rečnih dolina sa proširenim obalama. Takve su aluvijalne ravni i rečne terase. Kao osnovna mogućnost korišćenja za ovu namenu je njihovo uređenje, prisposobljavanje i opremanje.

Bogatstvo riba omogućuje korišćenje reka za ***ribolovne aktivnosti***. Za ovu namenu povoljnost bi predstavljalo utvrđivanje lokacija i platformi na obalama, kao i korišćenje plovila.

Delovi rečnih obala se ***uređuju za boravak*** pored njih. Zvuci i šumovi vode, klokoti i talasanje, pozitivno deluju na boravak turističke klijentele. Zbog toga obale reka su izvanredna ***šetališta***, ali i prostrane celine koje se mogu koristiti za trasiranje trim staza. U urbanim delovima reka, obale se uređuju u vidu ***kejeva, dokova i pristaništa***, čime se prostoru obezbeđuje polifunkcionalnost.

Reke mogu predstavljati opasnost po geografsku sredinu. Poplava je pojava koja može da degradira i uništi okolni prostor. Zato turistička valorizacija treba da ima u vidu regulaciju reka i obezbeđenje od ovakvih prirodnih nepogoda. Pri lociranju objekata, u funkciji turističkih aktivnosti, mora se voditi računa o vodostaju, kako bi se izbegle neželjene posledice.

5.4 Vodopadi i splavovi kao turističke vrednosti

Pod uticajem fluvijalne erozije kao i u uslovima tektonske preindisponiranosti nastaju interesne forme koje se označavaju kao ***vodopadi i splavovi.***

Vodopadi su vertikalni odseci u rečnom koritu sa kojim je korito podeljeno na viši i niži nivo. Procesom razaranja stena ili propadanjem jednog dela korita u tektonskim procesima stvara se odsek u dolini reke. Dolina završava na višoj ravni, a njeno produženje je duboko ispod nje. Jednostvano, korito „nestaje“ na visini na kojoj bi se očekivalo. Zbog toga voda pada ka donjem delu korita, čineći jednu nesvakidašnju sliku.

Ovakva pojava je veoma atraktivna za posetioce, jer je retka i markantna u geografskoj sredini. Zbog toga ima kuriozitetni turistički značaj. Vodena masa koja pada sa jednog na drugi nivo „presečenog“ korita stvara izraziti vizuelni efekat. Isto tako, lepa, glatka ili razbita površina vode je prosleđena interesantnim šumovima i bukom čime se potencira estetska dimenzija ove hidro-geomorfološke turističke atraktivnosti.

Kada su vodopadi stepenasto poređani u rečnom koritu na više nivoa, formiraju se slapovi. Ništa manje, u odnosu na vodopade nisu atraktivni ni slapovi. Njihova retkost budi osećaj ushićenja čime se potencira turistička atraktivna vrednost kao kuriozitet.

Vodopadi i slapovi imaju i edukativne atraktivno-motivske karakteristike. To su primeri kojima se objašnjavaju selektivnost erozije, karakteristike fluvijalne erozije tektonika i formiranje poprečnih raseda u dolini reke.

Najveći vodopad u svetu je Engelov Vodopad na reci Durun u Venecueli. Visok je 1.054 metara. Turistički najposećeniji je vodopad Nijagara u Severnoj Americi, visok 51 m, vodopad na reci Rajni kod Šafhauzena i

Viktorijini Vodopadi u Africi. U našem susedstvu najuređeniji su vodopadi i slapovi u mestu Voden, u severnom delu Grčke.

5.5 Izvori kao turistička vrednost

Izvori su turistički interesantne hidrografske forme. To su mesta gde izdanska voda izlazi na površinu. Bez obzira na vrstu i oblik izvora i kvalitet njihovih voda, može da se konstatuje da je boravak pored izvorskih voda prijatan doživljaj za posetioce.

Izvorska voda predstavlja atraktivnost, sama po sebi, zbog toga što se sve manje sreće hemijski i bakteriološki ispravna voda za piće. Tako se, mogućnost susreta sa izvorom i pijenja izvorske vode na njemu smatra izrazitom privlačnošću.

Za turiste su interesantni izvori koji imaju veću izdašnost. Takva su ***vrela***. Izdašnost vrela može da dostigne i do150 m3/sek . Ova vrela se nazivaju voklijski, po Voklisu kod Avinjona.

Iz ove grupe izvora posebno su interesantna ***intermitentna vrela*** koja se javljaju u intervalima od nekoliko minuta ili sati.

Interesantne su i ***estavele*** koje se u vlažnom delu godine javljaju kao izvori, a u sušnom periodu kao ponori.

Pored obala mora, u kriptodepresijama se javljaju ***vrela slane vode***.

Kao primere turistički-aktiviranih izvora geografskih sredina treba navesti vrela Bosne ili Mlave u Srbiji, Biljanine izvore i izvore kod Sv. Nauma u Makedoniji.

Pored izvora čiste vode, koji nisu mineralizovani, za turiste su posebno privlačni mineralni izvori.

Mineralni izvori se javljaju kao:

- hladni mineralni izvori;
- termomineralni izvori i
- gejzeri

Hladni mineralni izvori su karakteristični po tome što imaju hladnu vodu, obogaćenu mineralnim materijama. Temperatura ove vode iznosi do 20ºC.

Prema hemijskom sastavu, izvori mineralne vode mogu biti kiselkasti, alkalni, slani, gorki, gvozdasti, sulfatni, jodni i radioaktivni. S obzirom na hemijski sastav, mineralne vode su pogodne za lečenje određenih oboljenja. Zbog toga su klasifikovani prema lečilišnim mogućnostima (Dinić, 1990).

Termomineralni izvori imaju poseban značaj za turistički razvoj. Kao parametre turističke valorizacije uzimaju se upravo hemijski sastav i termičke

karakteristike. Korišćenjem medicinskih znanja određuje se uticaj ovih agenasa na zdravlje. Ove vrednosti su osnova za razvoj banjskog turizma. Naime, banje su suprastrukturalni objekti u kojima se koriste terapijske mogućnosti termomineralnih voda u lečenju određenih bolesti.

Turistička valorizacija treba da obuhvati izdašnost i temperaturu vode kao parametre, u funkciji određenja kapaciteta korišćenja resursa, obima i kvaliteta smeštaja, uređenja i opremanja prostora.

Prema temperaturnim vrednostima termomineralne vode su diferencirane na sledeći način:

- hipertermalne čija je temperatura viša od 40ºC
- homeotermalne čija je temperatura od 35-40ºC i
- hipotermalne čija je temperatura od 20-35ºC

Hipertermalne vode su vode najviših temperatura. Njihov kapacitet u odnosu na ostale kategorije, je najveći, jer se voda sa ovako visokim temperaturama može hladiti običnom vodom, čime se povećava njena količina. Visoka temperatura vode omogućava njeno korišćenje i za zagrevanje prostorija.

Homeotermalne vode su termomineralne vode čija temperatura ima vrednost temperaturne izdržljivosti ljudskog organizma. Po svojim kapacitetima se nalaze posle hipertermi.

Hipotermalne vode su one sa relativno najnižim termičkim vrednostima. U pogledu kapacitetnih vrednosti imaju adekvatnu poziciju u odnosu na ostale dve vrste termomineralnih voda.

Korišćenje termomineralnih voda može biti u sledećim oblicima:

- kupanje;
- pijenje;
- ispiranje;
- inhaliranje i
- peloidno oblaganje.

Način korišćenja vode zavisi od lečilišnih i rekreativnih potreba klijentele, kvaliteta vode, izdašnosti i resursa koje poseduje prostorna celina.

Kupanje i pijenje su najčešći oblici korišćenja vode pri tretmanima od različitih bolesti. Kupanje se obavlja u posebnim bazenima i kadama, a voda se pije iz kaptaža sa ugrađenim i otvorenim česmama. U ovim tretmanima kontrola lekara je neophodna. Kvalitet voda u pogledu mineralizacije je osnova da se često ona flaširа i kao takva koristi za piće.

Ispiranje je forma koja se koristi kod tretmana otorinolaringoloških i očnih bolesti, povreda i rana. Ovi tretmani podrazumevaju gargare, polivanje i nanošenje obloga.

Neki izvorišni prostori termomineralnih voda imaju ***peloid ili fango***. To je blato pomešano vodom. Blato je mineralizovano tako da pozitivno deluje na ljudski organizam i njegove organe. Najčešće se koristi kod lečenja kožnih i reumatičnih oboljenja, ali i kao agens za vitalizaciju organizma. Tretman podrazumeva oblaganje čovekovog tela ovim materijalom.

Korišćenje termomineralnih voda se najčešće vezuje za specijalno izgrađene objekte u kojima posetioci mogu da dobiju adekvatne tretmane i smeštaj za vreme boravka. To su ***banje ili banjski kompleksi***. Njihove resursno-atraktivne karakteristike su osnova diferencijacije banjskog turizma kao posebnog oblika turističke ponude i razvoja geografske sredine.

Banjski turizam je u svetu široko rasprostranjen. Tradicija korišćenja banja doseže do antičkog doba. Banje su posebno bile aktuelne u rimskom periodu. U Evropi među banjama sa najdužom tradicijom spadaju Karlove Vari, Baden Baden, Viši, Visbaden, Rimske Toplice i dr.

Gejziri su termalni izvori karakteristični za vulkanske geografske sredine. Spadaju u grupu intermitentnih izvora. Voda u ovim izvorima se javlja u pravilnim vremenskim intervalima. Gejziri nastaju tako što se voda koja dolazi do otvora kanala rashlađuje. Relativno rashlađena voda stvara čep, u odnosu na vruću vodu u dubljim delovima gejzirskog sistema. Pod pritiskom zagrejane vode, rashlađen deo vode izbija na površinu, pa se tako javlja vodeni stub, koji može biti visok i do 60 m.

Turistička valorizacija ovom fenomenu daje kuriozitetne karakteristike, jer je redak i impozantan. Ali, treba napomenuti da se voda gejzira koristi i u rekreativne svrhe. To znači da poseduje i rekreativnu atraktivnost kao izrazitu turističku vrednost.

Gejzirska voda se koristi, preko toplotnih instalacija, i za zagrevanje stanova i drugih suprastrukturalnih objekata. Tipičan primer je Rejkjavik, u kome su ovakve instalacije najzastupljenije, s obzirom na brojnost i kapacitet gejzira Islandskog ostrva.

5.6 Lednici kao turistička vrednost

Lednici su hidrografske forme označene kao akumulirana zamrznuta, kompaktna voda u visokim planinama ili u polarnim predelima. Lednik je ledena masa koja se formira od prostranog snežnog pokrivača poznatog kao ***firn ili snežnik*** procesom taloženja. Da bi se objasnio lednik treba da se zna šta je to ***snežna granica***. To je linija na koju pada toliko snega koliko će se i otopiti. Iznad nje se nalazi prostor večitog snega koji se iz godine u godinu gomila.

Tako nastaje firn. On je plod snežnog pokrivača koji se zadržava, s obzirom da se ne otapa. U najnižem sloju snežnika ili firna nastaje led koji se pod pritiskom gornjih slojeva kreće. I sama ledena masa lednika se sastoji od slojeva ili listova, zbijenih, nabranih i odvojenih prašnastim ledenim supstancama. Tako se pod pritiskom leda kreću i slojevi lednika. Ova kretanja su veoma bitna i nisu uočljiva za posetioce i turiste. Lednik za posmatrače izgleda kao zamrznuta reka koja stoji. To znači da za turiste kretanje nema atraktivnu dimenziju. Turistička valorizacija, u ovom smislu, ledniku daje edukativan značaj, jer su interesantnija saznanja o postanku lednika i posledice koje kretanje nosi od uočljivosti njegovog kretanja.

Lednici privlače turiste svojom lepotom. Na osnovu toga možemo konstatovati da turistička valorizacija ocenjuje lednike kao elemente geografske sredine sa izrazitim estetsko-atraktivnim karakteristikama.

Da bi lednici bili dostupni turističkoj klijenteli i da bi se ostvarila sigurnost posete okolni prostor se uređuje i izgrađuju se žičare.

Lednici se koriste i za skijaške aktivnosti u uslovima kada nema snežnog pokrivača na nižim nadmorskim visinama planina. U tu funkciju se uređuju skijaške staze. To znači da lednici poseduju rekreativno-atraktivne osobine. Međutim, mnogo je važno da se vodi računa o pukotinama koje se javljaju u lednicima, a koje predstavljaju veliku opasnost za ovakvu vrstu rekreacije.

U literaturi su izdvojena četiri tipa lednika. ***To su alpski, aljaski, norveški i grenlandski.***

Turistički najatraktivniji su alpski lednici. Njihovi jezici se protežu po dolini ovog planinskog sistema. Najduži je lednik Aleč (26,8 m). Svojom impozantnošću se ističe i lednik Pesterce čija dužina iznosi 10,4 km.

Lednika ima u svim klimatskim pojasevima. Na Skandinavskom poluostrvu lednički jezici se kreću do samog mora. U ekvatorskom pojasu lednici se javljaju u visokim planinama, odnosno na visinama od 4.600 m. Tako lednici Kilimandžara u Africi predstavljaju pravi kuriozitet.

6 Turistička valorizacija biljnog i životinjskog sveta

Biljni i životinjski svet, kao sastavni deo geografske sredine, je u neposrednoj vezi sa turizmom. Ove vrednosti se javljaju u svim sferama turističke aktivnosti.

Odsustvo ovakvih vrednosti u mestu stalnog življenja turista je jedan od faktora koji podstiče turiste da se uključe u turističku aktivnost. Naime, urbanizacija i porast naselja u određenoj sredini smanjuje fond zastupljenosti biljnog i životinjskog sveta. Tako nastaju degradacioni i devastacioni uslovi. Sve manje su mogućnosti za življenje ljudi u sadržajnoj i sačuvanoj biogeografskoj sredini. To ih podstiče i usmerava ka sredinama sa sasvim

drugačijim karakteristikama. Oni se kreću ka prostorima bogatim vegetacijom i atraktivnim životinjama.

Biljni i životinjski svet predstavlja turističku vrednost i u komunikativnoj sferi. Putnici su u toku putovanja zainteresovani za prostor kroz koji se kreću. Zelenilo, šarenilo cvetova i raznovrsnost životinja turistima ostavlja impresivan utisak. Zato je prijatno da se putuje kroz sredinu bogatu biljnim formacijama i životinjskim svetom.

Raspored i bogatstvo ovih formi zavisi od klimatskih, reljefnih i hidroloških karakteristika prostora. Ali, isto tako postoji povratno dejstvo. Biljni i životinjski svet utiče na ostale elemente geografske sredine. Ovi sadržaji predstavljaju jednu od osnova atraktivno-receptivne sfere.

6.1 Vegetacija kao turistička vrednost

Biljni pokrivač ili vegetacija predstavlja zastupljenost i prostorni razmeštaj različitih biljnih vrsta, u određenoj geografskoj sredini. Pod uticajem nadmorske visine, geografske širine, reljefa, klimatskih karakteristika, vodenih resursa, karaktera zemljišta, delovanja čoveka i međusobnim delovanjem, određuje se karakter vegetacije. To se odnosi na oblike florističkih sadržaja, veličinu površina na kojima je zastupljena, različiti razmeštaj, bujnost, koloritnost i egzotičnost.

Turistička valorizacija vegetacije se odnosi kako na opšte, tako i na posebne vrednosti.

Široko rasprostranjena i raznovrsna vegetacija predstavlja ***univerzalnu*** vrednost čovekovog života. U tom kontekstu, treba prihvatiti i njeno korišćenje u turističkoj aktivnosti. To podrazumeva da je vegetacija zapravo neizostavni sadržaj opstanka ljudskog života. Ona je osnovni izvor kiseonika i prerađivač vazduha.

U turističkoj aktivnosti vegetacija ima izrazitu ***rekreativnu i zdravstvenu vrednost.*** Upravo je čist vazduh jedan od najznačajnijih elemenata privlačnosti geografske sredine. Boravak na čistom vazduhu uslovljava prijatan osećaj posetilaca vegetacijski bogatih sredina. On je faktor uspešnih sportskih aktivnosti. To je razlog što se pripreme sportista najčešće vezuju za ovakve sredine.

Uticaj vegetacije na zdravlje je kako preventivnog, tako i lečilišnog i rehabilitacionog karaktera. Lečenje bolesti često se vezuje za boravak u šumskom prostoru.

Rekreativnost je, kao vrednost, sadržana u činjenici da vegetacija ***zadržava prašinu***. Na taj način ona predstavlja faktor čistoće vazduha, što je važna osnova za prijatan boravak u vegetacijski bogatoj sredini.

Šume deluju na ***stišavanje vetrova***, čime se omogućuje izbegavanje neprijatnosti koju može doneti ovaj klimatski element, kako po posetioce tako i po infrastrukturu i suprastrukturu, koja je osnova turističkog razvoja. Jasno je da su ublaženi vetrovi, isto tako rekreativna komponenta geografske sredine.

Šumovi i zvuci vegetacije prijatno deluju na organe sluha posetilaca, što predstavlja značajnu rekreativnost. Kontekst čulne restitucije treba povezati činjenicom da vegetacija predstavlja faktor ***smanjenja buke***, odnosno da omogućuje zaštitu od izlaganja ovoj vrsti neprijatnosti.

Vegetacijsku rekreativnost turistička valorizacija otkriva u ***zelenilu*** koje omogućuje da se oči odmaraju. To uslovljava prijatan osećaj.

Zasenjeni prostori su veoma prijatna rekreativnost, u uslovima kada su visoke temperature vazduha i kada postoji visoka insolacija i radijacija. Zbog toga, plaže koje imaju vegetaciju koja zasenjuje u procesu valorizacije imaju veću vrednost od onih koje to nemaju.

Rekreativna vrednost vegetacije je sadržana i u ***eteriji***. Naime, prijatni mirisi eteričnih ulja deluju povoljno na disajne organe i poboljšavaju opšteg stanja organizma.

Aktivnosti ***šetnje i boravka*** u šumskim predelima generalno imaju pozitivne rekreativne i zdravstvene karakteristike. Stoga se logorovanje i pešačenje vezuju za ove prostore.

Harmonija linija, boja i formi vegetacije predstavlja zapravo vrednost ***estetskog*** karaktera, jer potencira lepotu kao vizuelni izraz priridnog sadržaja. Tako, zelenilo i razni cvetovi svojom estetskom atraktivnošću predstavljaju osnovu turističkog razvoja.

Vegetacija je karakteristična i po svojim ***kuriozitetnim*** osobinama. Kompleksi šuma i pojedine vrste rastinja imaju ***reliktne i endemične*** vrednosti. To znači da turiste privlače svojom retkošću i nesvakidašnošću i potenciraju ovakvu geografsku sredinu kao prostor za posetu. Ali, kuriozitet je i kad se određene biljke nađu u prirodnim sredinama u kojima ne bi mogle da se jave. Takvu vrednost zaslužuju određene vegetacijske oaze. Kao primer može da se navede opstanak masline ili palme u nekim izdvojenim delovima kontinentalne geografske sredine umerenih širina.

Monumentalnost, kao turistički atraktivnu osobinu vegetacija poseduje u uslovima kada se za ovakve celine ili same primerke ovog karaktera vezuju istorijski događaji. Takav je primer šuma u kojima su se odvijale bitke određenih ratova ili stabla koja svedoče o istorijskim događajima.

Druga veoma značajna dimenzija korišćenja vegetacije u turizmu je ***humanizacija*** prostora. U ovom kontekstu, koji podrazumeva unapređenje turističko-geografske sredine, posebno mesto zauzima hortikulturalno i parterno

opremanje. Na osnovu toga se zasniva uređenost prostora što je faktor prijatnog boravka posetilaca.

Biljne vrste su deo ***porodičnih bašti***, tako da predstavljaju značajnu komponentu vegetacionih vrednosti u turističkim destinacijama. Slične karakteristike uređenja i opremanja poseduje okolina ***smeštajnih kapaciteta***. To je neizostavni faktor privlačnosti.

U ***enterijernim prostorima*** cveće i egzotične biljke se koriste kao specifična ***dekoracija***. Oni su veoma važan deo uređenosti. Najčešće se koriste kao saksijsko i aranžirano cveće.

Biljne vrste se mogu naći u ***botaničkim baštama*** i ***parkovima*** u turističkim centrima. Turistički interes za ovakvim sredinama je sadržan u mogućnostima za prijatan boravak i njihovoj edukativnosti. Retke vrste biljaka se mogu prezentovati isključivo na ovaj način, što je posebno izraženo.

Određene vrste biljaka su neizostavne za vreme ***obeležavanja praznika***. Primeri za to su jele za Novu Godinu ili hrastovo drvo za Badnjak, vrbovo za Vrbice i slično.

Od mirišljavih biljaka se dobijaju ***parfemi i dezodoransi***. Njihova primena je široka. Ali, u turizmu imaju i poseban značaj. S obzirom na geografsko poreklo mogu da se koriste kao suveniri koji podsećaju turiste na boravak u određenim lokalitetima.

Korišćenje biljaka u ugostiteljstvu je nezaobilazna komponenta. Razvoj turizma treba da ima u vidu njihovu ***gastronomsku vrednost*** koja se bazira na nutricionističkim vrednostima i dekorativnim mogućnostima.

Razmeštaj vegetacije na Zemlji je raznovrstan, u zavisnosti, pre svega, od klimatskih karakteristika, ali i ostalih elemenata geografske sredine.

Umerene oblasti su bogate i sadržajno raznovrsne. Na severnoj hemisferi klimatski uticaji Mediterana se prožimaju arktičkim i sibirskim vazduhom. To uslovljava da se javi vegetacija koja ima elemente ovih uticaja. Tako se u vegetacionom smislu, umerene širine mogu odrediti kao prostor izrazitih turističkih vrednosti. U pogledu uticaja nadmorske visine, u nizijskim delovima se javlja stepska, dok se na planinama javlja raznovrsna šumska i pašnjačka vegetacija. Planinska vegetacija je spratno razmeštena. Najniži delovi su karakteristični po hrastovoj, zatim sledi mešovita i bukova, pa četinarska i degradirana šuma.

Bujne šume su prava atrakcija za turiste. Iznad ovog šumskog pojasa javljaju se livade i pašnjaci. Mešavina travnate flore je osnova raznovrsnih eteričnih ulja. Ispašom stoke ona se apsorbuju u mleku, tako da se dobijaju najkvalitetniji sirevi. Tako ovaj pojas dobija polifunkcionalan turističko-atraktivan značaj.

Među najposećenije prostorne celine u svetu spada ***Mediteran***. Zbog visokih temperatura i odsustva padavina, u ovoj regiji vegetacija je specifična. Da bi zadržale vlagu, ove biljke su karakteristične po debeloj kutikuli njihovih listova. Preovlađuje grmušasta vegetacija nazvana makija. Turistička valorizacija kao posebno atraktivnu vrednost treba da odredi zimzelenu dendrofloru u kojoj dominantno mesto zauzimaju sledeće vrste: čempres, beli bor, keder, palme i mediteranski hrast.

Ukrasne biljke su predstavljene kaktusima, agavama i leandrima. Za mediteransku geografsku sredinu karakteristična je zastupljenost agruma, smokvi i nara. Zbog velikog isparavanja, karakteristične su biljke koje ispuštaju eterična ulja.

Prvi cvetovi mimoze se smatraju predznacima proleća i bude širok interes posetilaca. Na osnovu toga se bazira „Praznik mimoze“ sa defileom u Herceg Novom.

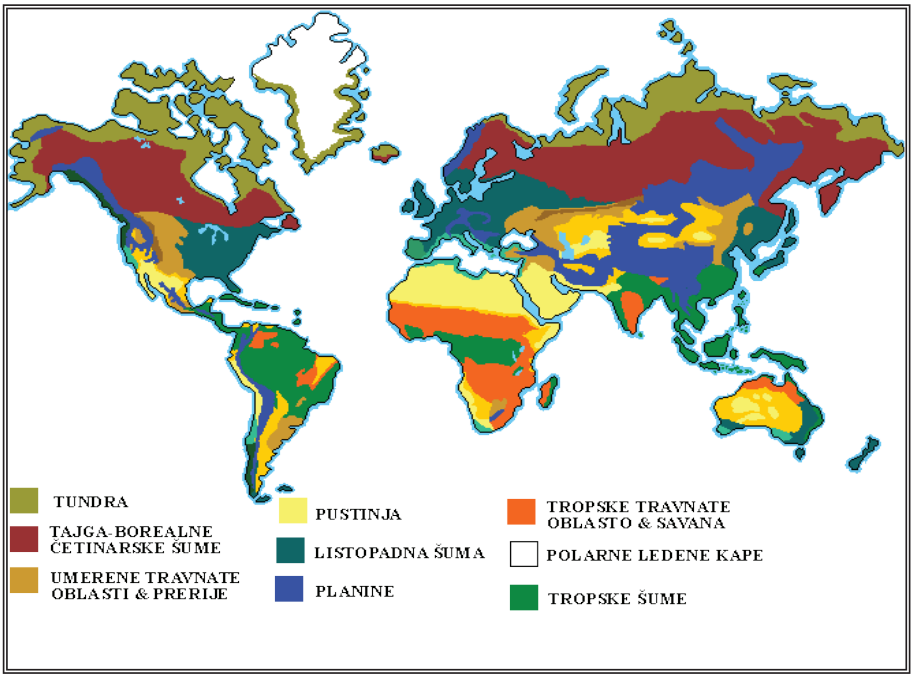

Slika 11. *Svetski pojasevi vegetacije*

Po svojim karakteristikama za turiste je veoma privlačna ***kalifornijska*** regija. Zbog povećane vlažnosti, prisutne su i veoma razvijene specifične forme. Takva je na primer Sekvoja gigantika. To je najveće drvo na Zemlji. Prečnik njegovog stabla može da dostigne i do 30 m, što predstavlja poseban kuriozitet za turiste. Isto tako, ovde su zastupljeni i eukaliptusi koji zajedno sa sekvojom predstavljaju najviše florističke vrste, a ima i drugih četinara.

Veoma interesantne su vegetacije ***Azorskih, Kanarskih i Zelenortskih ostrva***. Ova ostrva i ostrvske grupe karakteristične su po bujnoj i specifičnoj vegetaciji. Na njih deluju klimatski uslovi i pedološka osnova, ali i izolovanost od kontinentalnog prostora. Vegetacija čini ova ostrva još privlačnijim za turističku aktivnost.

U ***Kini*** ima oko 20.000, a u Japanu 5.000 vrsta biljaka. Među njima se nalaze egzotične, lepe i reliktne vrste. Po svojoj endemičnosti i reliktnosti u literaturi se ističe biljna vrsta Gingo biloba koja prirodno raste samo u jugozapadnom delu Kine i označava se kao živi fosil (Stanković, 2003). Ovakva kompleksnost omogućuje kreiranje turističkih tura bogatog sadržaja.

U ***Japanu*** se sreću endemične vrste paprati. Pažnju zaslužuju: orhideje, bambusi, palme, fikusi, lovorova šuma i magnolija, čija je turistička vrednost veoma izražena.

Sahara je pustinjaka regija i u najvećem delu vegetacije i nema. Izuzetak su oaze u kojima palme i zelenilo predstavljaju izuzetnu privlačnost za turističku posetu.

Južno od Sahare se sreću biljne forme pustinjskog, stepskog, savanskog i tropskog porekla. Kao primer se mogu navesti sve vrste palmi, od urmi, do palmi banana. Za turiste u tropskim delovima interesantni su veoma razvijeni paprati i lotos.

Bambusi, tikovo, sandalovo i kamforovo drvo, hibiskusi, orhideje i fikusi su deo veoma izraženog kolorita ***Indokine, Šri Lanke, Filipina i Malajskog arhipelaga.*** Ovo bogatstvo čini prostor turistički veoma atraktivnim. Bali, kao jedno od najznačajnijih mondenskih odmarališta u ovoj geografskoj sredini, svoju turističku reputaciju zasniva, pored ostalog, i na osnovu egzotične i lepe koloritnosti vegetacije, u kojoj su impresivni sadržaji, zapravo raznovrsni cvetovi.

Najbogatija i najbujnija vegetaciona regija u svetu je ***Amazonija***. Njen značaj ima univerzalne razmere, s obzirom na to da predstavlja najveći prečišćivač vazduha Zemlje u celini. Ona poseduje izvanredne biljne vrste koje kod turista pobuđuju izraženi interes.

U ***Australiji i Tasmaniji*** se, zbog uticaja tropske, suptropske i kontinentalne klime, kao i drugih ekoloških uslova, javljaju raznovrsne formacije. I ovde se sreće od tropskih do pustinjskih vrsta. Tipični predstavnici australijske regije su eukaliptus i akacija. Turistička vrednost se podupire upravo na izrazitoj raznovrsnosti koja je pre svega plod uticaja različitih tipova klime.

Na ***jugu Afrike*** preovlađuju zimzelene biljke, među kojima posebno mesto u turističkoj ponudi zaslužuje aloja zbog njene autohtonosti u ovoj geografskoj sredini.

Najsiromašnije u vegetacionom smislu su geografske prostorne celine ***Antarktika, Ognjene Zemlje i Foklandskih Ostrva***. Zbog toga je njihov turistički značaj veoma limitiran.

6.2 Životinjski svet kao atraktivna turistička vrednost

Životinjski svet predstavlja komponentu čovekovog opstanka. Životinje su deo lanca ekosistema bez kojih, sasvim sigurno, svet ne može imati ovu dimenziju koju poseduje u savremenim uslovima. Životinje čoveku služe za zadovoljavanje različitih potreba što upućuje na univerzalni značaj. Međutim, životinjski svet ima i turistički značaj. Životinje se koriste za rekreaciju, sport i zabavu. Prema tome zauzimaju značajno mesto u turističkim aktivnostima.

U emitivnoj sferi turističke aktivnosti sve su manje mogućnosti za konzumiranje ekološke, a biološki ispravne ***hrane***. Zbog toga turisti putuju u sredine u kojima traže ovakve mogućnosti. čak i ako se ovo pitanje prihvati hipotetički, treba priznati da turisti tragaju za hranom koja je sveža i koja je pripremljena na tradicionalni način. Tako su agrokombinati, u kojima se nalaze farme, kao i mesta u kojima se gaje životinje za ishranu, osnova za razvoj seoskog i agrarnog turizma. Prema tome, snabdevanje ugostiteljskih kapaciteta životinjskim prehrambenim proizvodima je deo tradicionalne turističko-ugostiteljske ponude.

Domaće životinje se u turizmu koriste kao ***edukativna*** mogućnost. Preko turističke aktivnosti ljudi se izvorno obogaćuju saznanjima o načinima gajenja i korišćenja životinja.

Neke od domaćih životinja se koriste u turizmu kao rekreativna mogućnost. Takav je slučaj sa ***jahanjem***. Turisti se aktivno uključuju u ove aktivnosti, ali, isto tako su u stanju da prate takmičenja u jahanju i sličnim veštinama.

U uslovima kada turisti imaju mogućnosti posmatranja životinja radi se o manifestacijskim aktivnostima. Ovakav karakter imaju ***smotre životinja, viteške igre*** i slično.

Domaće, zajedno sa divljim životinjama, deo su ***cirkuskih*** predstava i zabavnih parkova. Životinje su, isto tako, žitelji ***zooloških vrtova i akvarijuma***.

Od pomenatih mogućnosti jasno je da se radi o širokom dijapazonu korišćenja životinja u turističkim aktivnostima. Ipak, za turizam su od najvećeg značaja ***lovni i ribolovni*** životinjski vidovi. Preko ulova i odstrela ostvaruju se osnovne aktivnosti u okviru ribolovnog i lovnog turizma.

Isto tako, životinjski svet je pogodan za praćenje i posmatranje. To je jedna od savremenih formi turističke aktivnosti. ***Lov kamerom*** već ulazi u tradicionalne okvire turističke ponude kao ***safari turizam.***

Pod uticajem ostalih faktora geografske sredine, razmeštaj životinjskog sveta na Zemlji je veoma sadržajan. S obzirom na to da su različiti prilazi u odvijanju lovnih i ribolovnih aktivnosti, regionalna rasprostranjenost životinjskih vrsta ima poseban značaj za turizam.

U literaturi su izdiferencirane tri osnovne ekološke sredine u kojima se javljaju životinjski vidovi. To su mora i okeani, kopnene vode i kopno. Prve dve ekološke životne sredine karakteristične su po vodenim životinjama. U ovim geografskim sredinama se, osim ribolovnih aktivnosti, odvijaju i aktivnosti podvodnih posmatranja, ali i lov određenih vrsta kao što su krokodili i vodene kornjače.

U svetu se mogu diferencirati regionalne celine sa specifičnom zastupljenošću životinjskog sveta. Za turiste su interesantne životinje zastupljene u ***Etiopiji, Madagaskaru i Polineziji***. U grupu ovih životilja prisutni su: slon, žirafa, majmun, tigar, lav, antilopa, anakonda i noj.

Najzastupljeniji životinjski svet se vezuje za ***Amazoniju***. Ovde su zastupljene posebne vrste: puma, mravojed i anakonda, a karakteristična je i po mnogobrojnim pticama kao što su papagaji, kolibri, veliki orlovi i veliki mršojedi, koji se hrane lenjivcima i majmunima (Vasović, 1985).

Za ***Australiju*** tipičan primer su torbari kojih ima oko 230 vrsta. Među njima je veoma popularan kengur. Od ptica interes zadržava rajska ptica.

Prostor ***severno od povratnika*** je veoma bogat životinjama. U ovu faunističku celinu javljaju se atraktivni predstavnici. Među njima treba istaći jelene, srne, divokoze, muflone, divlje svinje, medveda, vuka, jazavaca i kune, a od ptica tetrebe, fazane, golubove, orlove, guske, labudove, sokole i jastrebove.

Na osnovu rasporeda određenih životinjskih vrsta u geografskom prostoru koji smo obradili diferencirane su lovne i ribolovne regije i centri.

7 Turistička valorizacija antropogenih atraktivnih potencijala

Antropogeni elementi geografske sredine su izraziti atraktivni turistički resursi. Njihova vrednost se bazira na činjenici da su postali kreativne aktivnosti, tako da često predstavljaju obeležje određenih sredina. Oni se nalaze u interaktivnoj vezi sa razvojem turizma.

Kulturni i civilizacijski nivo stanovništva i kulturna baština su faktori koji određuju turistički razvoj. Turistički, pak, razvoj je faktor koji omogućuje da se antropogene tekovine afirmišu i da izađu iz anonimnosti. Reputacija ovih vrednosti je u funkciji razvoja geografske sredine. Ove atraktivnosti se afirmacijom određuju kao faktor odvijanja turističke delatnosti.

Turističkom valorizacijom antropogene atraktivnosti dobijaju ekonomsku i socijalnu vrednost. Tržišni karakter turističkih atraktivnosti ima

specifično mesto. To je prodaja bez promene mesta utvrđenih vrednosti. Preko turizma kultura dobija svoju reputaciju.

Vrednost kulturne baštine bez turističke posete predstavlja puki potencijal. Kultura i civilizacija su vredne samo ako mogu da budu inspirativne i ako plene svojim valorizacionim osnovama. One su u funkciji unapređenja ličnosti. Da bi se to ostvarilo neophodno je da se poseti geografska sredina u kojoj su sadržinski elemenati.

Antropogene turističke vrednosti su raznolikog karaktera u prostorno-geografskom smislu. Njihov značaj zavisi i od ostalih elemenata geografske sredine. U ovom pogledu, položaj i povezanost su veoma naglašeni. Za utvrđivanje turističke vrednosti isto tako je važan stepen ljudskog razvoja i smisao za značaj antropogenih atraktivnosti.

Turistička valorizacija antropogenih sadržaja geografske sredine podrazumeva komponente inventarizacije, diferencijacije, hronologije, načine korišćenja u turističkoj delatnosti i njihov razmeštaj.

Antropogene turističke atraktivnosti treba podeliti na sledeće forme:

- kulturno-istorijske;
- etnografske;
- manifestacione i
- ambijentalne

7.1 Turistička valorizacija kulturno-istorijskih atraktivnosti

Pod ***kulturno-istorijskim atraktivnostima*** se podrazumevaju pojave i odnosi koji zadržavaju intres turista na osnovu njihove povezanosti važnih događaja i ličnosti iz istorije, kao i kulturne baštine i kreativnosti koja se proteže od najstarijih istorijskih perioda do savremenih civilizacijskih uslova u svetu i u određenim regionalnim prostornim celinama. Bogatstvo ove baštine je deo razvojnog osnova turizma i tržišnog pristupa.

Kao razvojna kategorija, turistička valorizacija podrazumeva uvažavanje ovih atraktivnosti u kontekstu ostalih vrednosti. Tržišni karakter upućuje na to da se na osnovu stepena i zastupljenosti u prostoru može kreirati integralna i specifična turistička ponuda i da se mogu formirati turistički proizvodi u kojima će kulturno-istorijski asortoman biti dominantan.

Turističkom valorizacijom se kulturno-istorijske atraktivnosti mogu grupisati na sledeći način:

- istorijski;
- arheološki;

- površinski kulturno-istorijski spomenici i spomen obeležja i
- kulturne institucije i umetnička dela.

7.1.1 Vrednovanje istorijskih atraktivnosti

Vrednovanje istorijskih događaja i lokaliteta je veoma važno za razvoj turizma s obzirom na to da mogu biti u funkciji zadržavanja pažnje turista. Iako se radi o specifičnom segmentu turističke ponude ove vrednosti u geografskoj sredini mogu da imaju karakter osnovnog resursa, ali mogu biti i deo kompleksnosti povezane drugim antropogenim i prirodnim vrednostima.

Turistički lokaliteti i događaji istorijskog karaktera imaju specifičnu vrednost. Naime, ratna polja najčešće su obeležena i uređena, ali na osnovu istorijske vrednosti i u uslovima kada su bez ikakve signalizaacije mogu biti atraktivna. Ovaj kontekst se odnosi i na obične stene ili drveća važnih za događaje iz istorije. U ovim vrednostima atraktivnost se temelji na monumentalnosti. Vrednovanje istorijskih lokaliteta i događaja kao parametar odnosi se na vremensku dužinu podsećanja i na značaj koji imaju. Ono može da se vezuje za narod, državu ili svet u celini.

Na osnovu konverzivne ekonomske funkcionalnosti istorijski lokaliteti dobijaju tržišnu vrednost i postaju deo strukturisanog sadržaja turističke ponude na turističkom tržištu.

Primeri ovakvih atraktivnosti potiču kako iz davne tako i novije istorije. Takav je Termopilski klanac, ali i Kosovo polje ili Zabrnjak. Ovo su izdvojeni primeri, ali zastupljenost je mnogo šira u geografskim sredinama u svetu. Skoro da ne postoji država, a da nema ovakve atraktivnosti.

7.1.2 Vrednovanje arheoloških turističkih atraktivnosti

Prirodni i društveni uslovi i geografski položaj su prostorna određenost pojave i egzistencije ljudske civilizacije. S obzirom na izdiferencirane prostorne celine na širem prostoru u kojima je ovaj razvoj bio optimalan, kulture i civilizacije su postojale u različitim sredinama. Međutim, vihor istorijskih događaja je uslovljavao da su promene bile evidente. Jedna civilizacija je zamenjivala drugu. Pri tome se dešavalo da istorijski događaji kulturu i civilizaciju potpuno pokopaju. Time su destrukcijom nad jednom stvarali drugu kulturu, ali su stvarali i kulturne slojeve. Arheologija se javlja u funkciji otkrića delova istorije i kulture. Upravo se zahvaljujući njoj pojave i odnosi arheološkog karaktera određuju kao turistička atraktivnost.

Arheološke turističke atraktivnosti svoju vrednost ispoljavaju u vidu lokaliteta i predmeta koji se tretiraju kao pronalasci, u vidu artefakata i sociofakata. Najbolja solucija je da se autentični predmeti prezentuju turističkoj

publici na samom mestu arheološkog lokaliteta. Tako se organizuje specifičan oblik kompleksne arheološke turističke ponude. Prezentacija predmeta pronalazaka se najčešće realizuje preko muzejskih postavki, u okviru vizitor centara ili izloženih zbirki.

Vrednost arheoloških pronalazaka može biti monumentalnog, estetskog i kuriozitetnog karaktera. Njihov naglašeni edukativni i kulturini sadržaj otvara široke mogućnosti kreiranja turističkih proizvoda. Kopije arheoloških predmeta se koriste kao turistički suveniri i prigodni pokloni. Ovo je dobra forma za prezentaciju arheološke kulturne baštine.

Arheološke turističke vrednosti potiču iz različitih perioda razvoja društva u svetu. To znači da su one vezane za dugi istorijski razvoj čovečanstva, od paleolita do novije istorije.

Paleolitom se označava kameno doba i deli se na stariji paleolit (600.000-80.000 god.) i mlađi paleolit (80.000-10.000 god.). Ljudi su živeli u prirodnim skloništima. Najčešče su to bile pećine, tako da su atraktivnosti vezane za ova staništa i sredstava koja su koristili u svojim životnim aktivnostima. Tako su njihova oruđa, oružja, grafiti i crteži forme koje privlače pažnju turista. „Pećinski čovek iz epohe ***orinjak*** (80.000-65.000 god.) bavi se u isto vreme graviranjem na kosti, slikanjem i skulpturom.“ (Kolaric, Pavlovic, 1975). Najstariji tragovi figura nazvane Venera se sreću u pećinama širom Evrope do Rusije, a najpoznatije su iz Brisempua u Francuskoj i Vilandorfa u Austriji. Umetnost epohe ***magdalenina*** (50.000-10.000) nalazi se u pećinama La Madlen, Kromanjon, Lasko i Lurd u Francuskoj i Altamira u Španiji (Kolaric, Pavlovic, 1975).

Paleolitska nalažišta u Srbiji su utvrđena u Gradacu kod Kragujevca, Risovači kod Aranđelovca i Zlotskoj pećini na području Kučaja koja se smatraju najbogatijim nalazištem ove vrste.

Mezolit (10.000-6.000 god.) je prelazni period od paleolita ka neolitu. On je karakterističan po oružju i oruđu od grubo obrađenog kamena i crtežima na kojima su ljudske figure i figure životinja stilizovane. Primeri ove umetnosti se mogu videti u Mas d' Azil u Francuskoj, u pećinama Andaluzije, Estramadura i Sijera Morene u Španiji“ (Kolarić, Pavlović, 1975).

Slika 12. *Pećina Altamira – Španija*

Slika 13. *Lepenski Vir – Srbija*

Neolit (6.000-1.800 god.) je karakterističan po zanatskoj proizvodnji posebno keramike. On je široko rasprostranjen u Evropi, najčešće pored reka i jezera, tako da su lokacije veoma česte. Među najpoznatijim kulturno-istorijskim spomenicima ovog vremena treba izdvojiti dolmene (dva velika uspravna bloka i preko njih treći) u Kornvalu u Engleskoj, Bretanji i Malti, mehiri (veliki blokovi u jednom redu) u Karnaku u Bretanji i kronilehe (krstno poređane blokove), kao Stounhendž u Britaniji.

Ostaci ovog doba su prisutni i u Panonskoj niziji, Transilvaniji i na Balkanskom poluostrvu. U Srbiji se najvažniji lokaliteti nalaze u đerdapu. Lepenski Vir je najsadržajnije naselje sa oko 140 kuća. To je i turistički najatraktivnija vrednost ove vrste. Iz ovog doba datiraju i nalazišta u Vinči i Starčevu kod Beograda i Pločniku kod Prokuplja, međutim ona nisu turistički valorizovana.

Doba metala se odnosi na proizvode od bakra i zlata, zatim legura kao na primer bronza i na kraju gvožđa. To vreme se proteže od sredine trećeg milenijuma do prve polovine prvog milenijuma pre naše ere i karakteristično je po dekorativnom nakitu, oružju i predmetima za svakodnevnu upotrebu. Nalazišta su u obliku palafita (naselja na polju iznad vode) i teramara (naselja na polju iznad zemlje) i nekropolama (grobovima različitog oblika, ukopanih, zidanih ili uklesanih). Kultura bronzanog doba je veoma zastupljena na Iberijskom poluostrvu, Britanskim ostrvima, Balkanskom poluostrvu, Zapadnoj i Istočnoj Evropi.

Doba gvožđa je poznato po bogatim nalazištima u Evropi. Među njima se posebno izdvaja Halštat u Donjoj Austriji po kome se imenuje i prvi period (1.250-450 god. p.n.e) ovog doba. Drugi period je Latan (350-100 god. p.n.e) za koji se vezuje kulturni uspon i vojnička prevlast Kelta od Španije do Male Azije i od Skandinavije do Balkana.

Metalno doba je u Srbiji prezentovano artefaktima iz nekropola. Tom vremenu pripadaju velike nekropole na Karaburmi i Rospi ćupriji, u Novom Pazaru i Atenici kod čačka. Narodni muzej u Beogradu poseduje bogatu zbirku koja pripada ovom dobu.

7.1.3 Vrednovanje kulturno-istorijskih spomenika i spomen obeležja površinskog karaktera

Kulture i civilizacije su posebno izražene preko kulturno istorijskih spomenika i spomen obeležja koji su sačuvani na površini Zemlje. Njihovo vrednovanje podrazumeva kategorije koje se vezuju za monumentalnu, estetsku i kuriozitetnu atraktivnost. Poseta ovih vrednosti od strane turista ima izrazite kulturne, edukativne i socijalne karakteristike. Isto tako, na osnovu konverzivne funkcije koju poseduje turizam, a koja je najbolje izražena kod ovih atraktivnosti postoji značajna ekonomska komponenta. Konverzivna funkcija je

čak uslovila diferencijaciju posebne grupe ugostiteljskih kapaciteta tipa heritidž hotela i restorana.

Kulturno nasleđe ovog karaktera ima profanu i sahralnu dimenziju. To znači da obuhvata stvaralaštvo u funkciji osnovnih egzistencijalnih aktivnosti i verskih obrednih procesija. I u jednom i u drugom slučaju javlja se umetničko stvaralaštvo.

Hronologija kultura i civilizacija upućuje na veoma stare kulturno-istorijske vrednosti. Ostaci ovog nasleđa su veoma interesantni za turiste u različitim delovima sveta.

Mesopotamija je prostor u kome se javlja jedna od najstarijih civilizacija. Na njenom tlu su postojale Sumerska i Akadska, Stara Vavilonska, Asirska, Nova Vavilonska i Persijska civilizacija. Neobične građevine datiraju od pre 5.000 god. p.n.e. Najreprezentativniji su ostaci Vavilona.

U dolini Nilamse razvila ***Stara Egipatska civilizacija*** predstavljena autentičnim arhitektonskim i likovnim stvaralaštvom. U ovo kulturno nasleđe se ubrajaju piramide, sfinge, hramove, obelisci i druge vrednosti. Smatra se da su sfinge stare 3.500 god. Prava atrakcija su piramide u Gizi, Memfis koji je prestonica Starog Egipta i Teba, koja je poznata kao dolina kraljevskih grobnica.

Snažan potencijal za razvoj turizma, predstavlja kulturno-istorijska tradicija, kao i spomeničko nasleđe ***Kineske civilizacije***. Smatra se da je kineska država formirana u 2357. god. p.n.e. Znači, kineska civilizacija "nije sinula i nije se ugasila već je dugovečna". S obzirom na to što se ona bazirala na poljoprivredi, mnogi vladari gradili su nasipe i kanale na jednoj strani i tvrde zidine za odbranu državnih granica na drugoj strani. Za turiste, posebnu znamenitost i kuriozitet predstavlja "Kineski Zid" najveći i najmasovniji odbrambeni objekat starog sveta. Ovaj zid je dug 2.450 km, visok do 18 m, a širok 5 do 8 m.

Doline reka Inda i Ganga su kolevke ***Indijske civilizacije*** koja se dinamično razvijala.

U Latinskoj Americi stare civilizacije su ostavile značajne kulturno-istorijske spomenike. Tikal je centar civilizacije ***Maja***. Hramovi u obliku piramida se nalaze u Gvatemali. Na Andima dominiraju ostaci kulture ***Inka***, među kojima Maču Pikču pobuđuje poseban interes, a kultura ***Asteka*** se razvila na Jukatanu u Meksiku.

S obzirom na geografski položaj Sredozemlja, prirodno je što su se u ovom regionu još od praistorijskog perioda pa sve do danas razvijale razne civilizacije. Sredozemlje se može čak i smatrati jednom od oblasti sa najstarijom kulturom i civilizacijom u svetu. To je razlog prisustva brojnih kulturno-istorijskih spomenika na ovom prostoru, koji su po svojim vrednostima jedinstveni u svetu.

Egejska epoha se razvijala od 3.000 god. do 2.000 god. p.n.e. Odlikuje se mermernim ženskim skulpturama. Primeri ove umetnosti su pronađeni na Kritu, na obalama male Azije, Severne Grčke i Trakije.

Kritska ili Minojska kultura potiče od 2.000 do 1.500 god. p.n.e. Ona se razvila na ostrvu Krit. Poznata je po arhitektonskim dekoracijama visokih umetničkih vrednosti.

Mikenska kultura je trajala od 1.500 do 1.100 god. p.n.e., a razvila se na Peloponezu. Ova kultura datira iz 1.300 god. p.n.e. u Mikeni. Predstavljena je spomenicima na Akropolju, teatrima u blizini Korinta i drugim kompleksima. Uticaj ovih civilizacija je prisutan u širem prostoru u Sredozemlju, kao i u Maloj Aziji, Južnoj Italiji, Balkanu i Severnoj Africi.

Etrurska umetnost se javlja u VIII p.n.e. na zapadnim obalama Italije, između Tibra i Arna. Etrurci su bili vešti graditelji. Mostogradnja, svodovi i kupole preovlađuju u ovom graditeljstvu. Hramovi na Apeninskom poluostrvu građeni su u etrurskom stilu.

Pod uticajem antičke visoke kulture impozantno se *razvila* ***Stara rimska civilizacija***. U periodu od V veka p.n.e. do IV veka n.e. Rimljani su stvorili monumentalne spomenike, gradove (Rim, Pompeja) i sakralne građevine kao što su hramovi, koloseumi, trijumfalne kapije, akvadukti i vijadukti, terme i drugi objekti. Budući da je Rimsko carstvo bilo rasprostranjeno na celom prostoru oko Sredozemlja, evidentno je prisustvo rimske kulturološke opcije na navedenoj teritoriji.

Antička kultura je prisutna i na teritoriji Srbije. Arhajska kultura se sreće u Novom Pazaru, a rimska je široko rasprostranjena. Ona se sreće u rimskim gradovima Sirmium (Sremska Mitrovica), Singidunum (Beograd), Viminacium (Kostolac), Pontes (Kostolac kod Kladova), Herreum-Margi (ćuprija), Naissus (Niš) i Caričin grad kod Lebana.

Raspadom Rimskog carstva i stvaranjem ***Vizantije*** na ovom prostoru, figurirala je civilizacija koja predstavlja simbiozu između rimske državne uprave i novostvorene hrišćanske religije. Ostaci ove civilizacije su brojni hramovi rasprostranjeni na tlu Balkanskog poluostrva.

U Srbiji su najznačajniji spomenici ***vizantijske kulture*** predstavljeni crkvama i manastirima. Takvi su primeri Visokih Dečana, Sv. Bogorodica i Sv. Nikola kod Kuršumlije, Sv. đorđe (đurđevi Stupovi) iznad Novog Pazara, Bogorodična i Kraljeva crkva u Studenici, Žiča kod Kraljeva, Sv. Vaznesenje u Mileševu kod Prijepolja, Sv. Apostol u Peći, Sv. Trojica u Sopoćanima na izvoru Raške, Sv. Bogorodica Ljeviška u Prizrenu, Banjska kod Kosovske Mitrovice, Gračanica, Lazarica u Kruševcu, Ljubostinja kod Vrnjačke Banje, Manasija ili Resava u meandru reke Resava, Ravanica kod đuprije, Vraćevica pod Rudnikom, Pavlica na Ibru i Kalinić u Rakovcu, locirani u Raškoj u kojoj je Ras bio stara srpska prestonica.

Iz ovog perioda potiču utvrđeni gradovi kao što su na primer Beogradska i Smederevska tvrđava, Golubički Grad, Novo Brdo na Kosovu i Utvrđenje Manasije.

Romanska umetnost se javlja u zapadnoj Evropi od kraja X do XII veka. Predstavnici su petobrodna bazilika Klini, Sen Sernen u Tuluzu, katedrala Sent Etijen i katedrale u Kutansu u Francuskoj, San Nazaro u Milanu i Piza u Italiji, Sveti Jakov od Kapostela, kapela Sent Džona u Engleskoj, katedrala u Majncu i Notr-Dam u Bonu u Nemačkoj i katedrala u Bernu u Švajcarskoj (Kolarić i Pavlović, 1975).

U Srbiji je ova umetnost predstavljena beneditskom opatijom u Arači na Tisi kod Novog Bečeja.

Gotska umetnost se javlja u drugoj polovini XII i traje do XIV veka. Ona je zastupljena u Francuskoj, Severnoj Italiji i Jadranskom primorju, a predstavljena je najizrazitijim gotskim katedralama, vajarstvom i slikarstvom. Vitraži su prepoznatljiva tehnika. Turistički najposećenija katedrala ove umetnosti je Notr-Dam u Parizu. Ovaj stil se predstavlja i katedralama Jorka i Velsa, a katedrala u Kelnu je najpoznatija u Nemačkoj u svetu. Zamkovi, tvrđave i utvrđeni gradovi takođe privlače pažnju turista. Među najpoznatije su čester u Engleskoj, Toledo u Španiji i Sijena u Italiji.

U Srbiji gotika nije stekla zavidni nivo. Jedino se mogu izuzeti dekoracije prozora i portala u rebrastim svodovima raške i moravske škole (Kolarić i Pavlović, 1975).

Renesansna umetnost, literatura i kultura su razvijeni na Apeninskom poluostrovu, odakle se širi i u drugim mediteranskim zemljama. Ona obuhvata period od početka XV do kraja XVI veka. Centar ove umetnosti je Firenca u Italiji, ali ona se razvila i u Rimu, Milanu, Veneciji, Bolonji i u drugim gradovima. Predstavljena je brojnim katedralama, manastirskim crkvama, javnim i privatnim zgradama, skulpturama i slikarstvom. Najreprezentativnija dela su crkva Sv. Petra u Rimu, Biblioteka San-Marko u Veneciji, skluptura Davida u Firenci, portret Mona Lize đokonde i mnoga druga remek dela.

Od VII veka intenzivno se širi *islamska kultura* predstavljena brojnim arhitektonskim tvorevinama sa specifičnom građom, dekoracijom i umetničkim vrednostima. Osobit procvat islamsko graditeljstvo beleži u Maloj Aziji, Severnoj Africi, Španiji i na Balkanu.

Umetnost Baroka se odnosi na period od XVII i XVIII veka. Ona u stilskom pogledu teži visokim statusom ukrasa i raznovrsnosti ornamentike u arhitekturi koja se prožima građevinom. Kitnjavost je stil i u sklupturi.

Najpoznatija dela ove umetnosti su palate Barberini u Rimu, Pazaro u Venciji, Brera u Milanu, kraljevske palate u Luvru i Versaju, Panteon u Parizu, Belvedere u Beču, Cviger u Drezdenu, crkva Sv. Pavla u Londonu.

U Srbiji se barok uglavnom javlja u Vojvodini. Najlepša crkva ovog stila je izgrađena u Sremskim Karlovcima. Pečat ovog stila na kućama je ostavila Marija Terezija. U ovom periodu u Srbiji su podignute i Petrovaradinska, Beogradska i Niška tvrđava. To su pozitivni primeri bogate kulturne baštine.

7.*1.4 Kulturne institucije*

Kulturne institucije u turizmu imaju multidmenzionalan značaj. One su same po sebi deo atraktivne komponente turističke ponude. Njihova osnovna funkcija je zaštita kulturne baštine, njena prezentacija i organizacija načina i oblika korišćenja. Kulturno nasleđe je na ovaj način najbolje dostupano turističkoj klijenteli. Turizam je faktor koji omogućuje preko unapređenja posete afirmaciju ovih institucija, tako da je važnost interakcione prirode. Za turizam su najznačajnije sledeće institucije: muzeji i galerije, pozorišta i domovi kulture.

Muzeji i galerije su institucije koje neguju i prezentuju kulturno-istorijsko nasleđe nastalo u civilizacijskim okvirima Zemlje ili određenih njenih celina. Muzeji se mogu klasifikovati prema prostornom obuhvatu ili prema tematici koja je obeležana eksponatima koje poseduje.

Prema prostornom obuhvatu i značaju u tom pogledu muzeji mogu biti internacionalni, nacionalni, regionalni, gradski ili lokalni. Njihov sadržaj je univerzalnog karaktera. To znači da obuhvata ukupni kulturno-istorijski kompleks i kontekst pojava i odnosa. U okviru ove kompleksnosti i heterogenosti eksponati su prezentovani hronološki ili po odeljenjima tematskog karaktera. Intrenacionalni muzeji obuhvataju najznačajnije stvaralaštvo koje prevazilazi nacionalne granice. To znači da se u ovim muzejima nalaze eksponati koji su priznati u svetu na najvišem nivou. Upravo su zato i najposećeniji, a u turizmu uživaju najveću atraktivnost.

U svetu su najposećeniji sledeći: Luvr u Parizu, Britiš u Londonu, Metropoliten muzej umetnosti u Njujorku, Vatikanski muzej u Rimu, Tate modern u Londonu, Muzej moderne umetnosti u Njujorku, Centar Pompidu u Parizu, Nacionalni muzej u Seulu, Muzej Orsaj u Parizu, Muzej Del Prado u Madridu, Muzej Viktorije i Alberta u Londonu, Ermitaž u Sankt Peterburgu i De Jang muzej u San Francisku. Internacionalne galerije su riznice umetničkog stvaralaštva. Najposećenije u svetu su sledeće: Nacionalna galerija u Londonu, Nacionalna galerija umetnosti u Vašingtonu, Nacionalna art galerija u Tokiju, Nacionalna portret galerija u Londonu i galerija Degli Ufizi u Firenci.

Nacionalne institcije muzeja i galerija obuhvataju stvaralaštvo određene državne teritorije. One su tretirane kao institucije od posebnog značaja i na taj način su i finanasirane od strane države. Narodni muzej u Beogradu je uspešan primer prožimanja naciolnalne kulture i kulture širih razmera.

Regionalne, gradske i lokalne institucije su posvećene određenoj prostornoj celini i pokrivaju vrednosti nastale na njemu. One se koriste u

lokalnim okvirima za edukaciju i kulturno unapređenje domicilnog stanovništva, ali preko turizma mogu da budu u funkciji afirmacije geografske sredine i da omoguće pozitivne društvene i ekonomske rezultate. Muzeji i galerije su locirani u skoro svim gradovima Srbije, tako da predstavljaju izrazitu turističku atraktivnost.

Prema tematici muzeji mogu biti različitog karaktera. Mogu se strukturisati kao arheološki, etnološki, istorijski, kriminalistički, mineološko – petrografski, kinoteke, ribolova, lova, oslobođenja, vojni i slične tematike. Isto tako, mogu biti posvećeni određenim ličnostima, kao na primer muzej Nikole Tesle ili Jovana Cvijića u Beogradu. Ovi muzeji imaju značajnu kulturološku i edukativnu dimenziju.

Pozorišta, opere, filharmonije i druge kulturne ustanove kaošto su domovi kulture i kulturni centri imaju isto tako važno mesto u redu atraktivnosti. One omogućuju da živa kultura nađe svoje mesto u turističkoj ponudi. U svetu se kao najlepše dvorane i opere tretiraju sledeće: Bečka državna opera, Mađarska državna opera u Budimpešti, Metropoliten opera u Njujorku, Opera Gornije u Prizu, Rojal Albert Hal u Londonu, Muzikveren i Viener koncertna dvorana u Beču, Karnegi Hol u Njujorku, Bostonska simfonijska dvorana, Milanska skala, Boljšoj teatar, Sidnejska opera, Semper operska kuća u Drezdenu, Guandzhou u Kini, Valt Dizni hala u Los Anđelesu, Praška državna opera, Auditorio de Tenerife na Kanarskim ostrvima, Esplenada u Singapuru, Marinski teatar u Sankt Peterburgu i Nacionalni centar za izvođačke umetnosti u Pekingu.

U Srbiji glavna koncentracija ovih institucija je u Beogradu u kome je lociran najveći broj pozorišta i kulturnih ustanova. Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu, Narodno pozorište u Beogradu, Jugoslovensko dramsko pozorište, Narodno pozorište u Subotici, Atelje 212, Zvezdara teatar i pozorište Boško Buha, kao i Beogradska filharmonija, Filmski centar Srbije, Centar za kulturu u Loznici, Dom kulture Mihajlo Pupin u Idvoru i Zadužbina Ilije Kolarca u Beogradu imaju status od posebnog kulturnog značaja.

Pored ovih ustanova pozorišta ima i u Novom Sadu, Somboru, Zrenjaninu, Subotici, Leskovcu i u drugim gradovima. U najvećem broju gradova rade kulturni centri i domovi kulture. Oni su nosioci kulturnih aktivnosti i materijalna baza razvoja kulturnog turizma.

7.2 Etnografske turističke atraktivnosti

Etnografske turističke atraktivnosti su pojave i odnosi koje privlače turiste na osnovu toga što izražavaju vrednosti specifičnog načina života i ponašanja, odnosno materijalnu i duhovnu narodnu kulturu na određenom prostoru. Ove vrednosti se odnose kako na etničke kolektivitete u celini, tako na

stanovništvo unutar njih ili posebnih naseljenih mesta (Marinoski, 2003). U ovom pogledu prikladna je narodna izreka: „Sto sela, sto adeta“

U okviru tradicionlnih etnografskih atraktivnih vrednosti treba izdvojiti sledeće:

- tradicionalno graditeljstvo;
- tradicionalna zemljoradnja;
- tradicionalno stočarstvo;
- tradicionalne zanatske delatnosti;
- hrana i piće kako etnografska turistika vrednost;
- narodna nošnja kako turistička vrednost i
- narodne pesme i igre kao turistička vrednost

7.2.1 Tradicionalno graditeljstvo

Tradicionalno graditeljstvo je etnografsaka atraktivnost koja se bazira na oblicima, uslovima, karakteristikama i stilu arhitektektonskih i građevinskih dela. Ove atraktivnosti obuhvataju eksterijalne i enterijalne sadržaje.

Eksterijer kao turistička atraktivnost osnovu nalazi u spoljašnim formama i sadržajima koji se odnose na građevinske objekte određene sredine. On zavisi od građevinskog materijala lokalne sredine. Narodno stvaralaštvo koristi kamen u ovim sredinama, opeku ili čepić u pedološkim uslovima u kojima preovlađuje glina, u visokim planinskim sredinama osnova gradnje je drvo, pored reka i jezera se javljaju nakolne gradnje ili soenice, u polarnim uslovima se koristi sneg i led pa se grade igla, u pustinjama šatori i slično.

U Srbiji posebnu vrednost imaju daščare i brvnare u visokim planinskim predelima i kuće nabijače u Vojvodini. U tradicionalnom graditeljstvu posebno mesto zauzima balkanska kuća koja se javlja u periodu Otomanske uprave. Fragmanti su sačuvani na širem prostoru, ali najbolji primerci su u južnoj Srbiji i Raškoj.

Enterijer tradicionalne kuće, isto tako, predstavlja značajnu turističku atraktivnost. Najbolje su sačuvane u ruralnim sredinama, a mogu se naći i u gradovima, posebno u okviru zaštićenih formi od strane države. Enterijerne atraktivnosti su odraz socijalnih i ekonomskih uslova života i rada u tradicionalnim okvirima. Preko enterijera se može prezentovati evolucija stanovanja i podizanje životnog standarda shodno uslovima koji su se razvijali.

Enterijerni elementi se mogu prepoznati prema sledećim komponentama: raspored prostorija, dekoracija zidova, pokućnina u obliku pribora za čuvanje, pripremu i služenje hrane i pića, otpremnje dobara za odeću i obuću i druge

potrepštine, ležajevi, stolovi i mase. Isto tako, enterijer obuhvata i ugrađene komponente kao što su police, kamare i dolapi.

Ovakva interpretacija karakteristika enterijera u velikoj meri se odnosi i na staru srpsku kuću. Enterijer se može prezentovati pred turističkom publikom preko raznih vrsta scenskih i teatralnih formi i preko sadržaja u ugostiteljskim i drugim receptivnim objektima. Isto tako, najveći broj elemenata enterijera su deo muzejskih postavki i zbirki, kako i izložbenih eksponata. Međutim, najbolji pristup u turističkom korišćenju ovih enterijernih elementa predstavlja neposredno prisustvo turista u ovim objektima posebno u staroj srpskoj kući. Pri tome je neophodno izvršiti valorizaciju svakog elementa posebno i njihove interakcione povezanosti i sinergejskog delovanja.

Okućnica i pomoćne zgrade i objekti kao turistička atraktivnost se nalaze u kontekstu koji obuhvata enterijernost i eksterijernost. U ovom pogledu turističku valorizaciju treba usmeriti ka sledećim elementima: bunaru ili tipičnom za srpske prilike đermu, avliji, štalama, svinjarnicima, kokošinjcima, trlima, kavezima, ambarima, kazanima, furnama, vodenicama, valjaonicama, sušaonicama i roštiljima.

Srbija spada u grupu zemalja u kojoj je ovaj atraktivno-resursni fond veoma izražen. To je osnova razvoja ruralnog turizma, delatnosti koja je jedna od prioritetnih formi održivosti.

7.2.2 *Tradicionalna zemljoradnja*

Tradicionalne zemljoradničke delatnosti su pod uticajem tehničko-tehnoloških procesa doživele velike transformacije. Primera radi *žetvarskih* aktivnosti skoro i da nema, retke su *vršidbe* korišćenjem domaćih životinja, a *kosidba* manuelnog tipa ima egzotični karakter. To znači da turizam treba da bude u funkciji njihove vitalizacije, jer su one prepuštene zaboravu. Učešće turista u ovim delatnostima ima rekreativni, kulturni i edukativni značaj. Ove aktivnosti su atraktivne za turističku klijentelu, jer imaju i izrazitu socijalnu dimenziju.

Berba grožđa, za razliku od drugih tradicionalnih poljoprivrednih grana je sačuvala brojne arhaične komponente. Zbog toga je i prava atrakcija za turiste. Ona se kombinuje sa tradicionalnom preradom i degustacijama vina i vinskih proizvoda i proizvoda od grožđa.

Srbija je poznata po vinogradarstvu i vinarstvu. Najpoznatije regije su: Župa Aleksandrovačka, Negotin Krajina, Vršačko vinogorje, Fruškogorski vinogradi i Oplenac.

Slične karakteristike ima i voćarstvo. I ova grana se odlikuje izrazitim atraktivnostima. Tradicionalne berbe, konzumacija i prerada i dobijanje

proizvoda alkoholnih i bezalkoholnih pića, kompota, džemova, slatka i suvih proizvoda su pravi izazov za turističke posetioce.

Srbija je voćarska zemlja, tako da proizvodnja i prerada voća, kao i aktivno učešće posetilaca u ovim aktivnostima može biti osnova unapređenja turističke delatnosti. Primera radi nju možemo definisati kao prepoznatljivu zemlju šljiva, malina, kajsija i breskvi. Tradicionalne aktivnosti vezane za ove i druge proizvode su, u ovom kontekstu, osnova prepoznatljivosti. Ovaj imidž omogućuje Srbiji da se promoviše na specifičan način potencijalima koji mogu naći mesta u turističkoj ponudi.

7.2.3 *Tradicionalno stočarstvo*

Stočarstvo kao i zemljoradnja, nije imuno na promene u savremenim uslovima. Došlo je do velikih promena, tako da je tradicionalizam redukovan i zadržan samo u formama koje se ne mogu izbeći. Ipak su sačuvane atraktivnosti koje omogućuju aktivan odnos turista za vreme boravka. Aktivnosti se vezuju za druženje sa domaćim životinjama, korišćenje sveže hrane, učešće u proizvodnji prerađevina i rekreiranje u formi jahanja, vođenja životinja i igranju sa njima.

Posebno je značajno bačijsko stočarenje koje obuhvata više aktivnosti u visokim planinama. Obzirom na to da je Srbija poznata po visokim planinama radi se o atraktivnom resursu izrazite vrednosti. Male ***farme i salaši*** su idealni atraktivni resursi u kojima može da se oseti tradicionalno stočarstvo.

Turistička valorizacija ***bačijskog, farmerskog i salaškog*** stočarenja treba da omogući uključivanje u turističku ponudu kao sastavni deo šire atraktivno-resursne baze. Time se ističe kao činilac turističkog razvoja, čime se omogućuje uspešno korišćenje prirodnih vrednosti i sveže i biološki ispravne hrane, a u isto vreme pored rekreativnih aktivnosti će doći do unapređenja kulturne, socijalne i edukativne dimenzije turističke delatnosti, posebno u ruralnom turizmu i ruralnom razvoju uopšte.

Ribarstvo i ribolov kao tradicionalne aktivnosti se nalaze u kontekstu opštih stočarskih aktivnosti povezanih turizmom. Srbija ovakve potencijale nalazi u bogatstvu reka, jezera i ribnjaka.

7.2.4 Tradicionalne zanatske delatnosti

Tradicionalne zanatske aktivnosti imaju značajno mesto u turističkom razvoju. Njihova heterogenost je evidentna, tako da sadrži izrazite atraktivne vrednosti. To se ogleda kako u sferi neposrednog kontaktiranja i doživljavanja samog procesa radnih aktivnosti, tako i preko proizvoda koji se dobijaju u okviru zanatskih delatnosti. U turističkoj aktivnosti ove delatnosti imaju i edukativnu i kulturnu dimenziju, jer se u ovim aktivnostima može naučiti i oplemeniti ličnost kao aktivni i pasivni učesnik. Zanatstvo je kreativna delatnost

u kojoj se dobijaju proizvodi korisni za određenu praktičnu upotrebu, ali i turistički suveniri prigodnog karaktera. U okviru turističke valorizacije potrebno je posebno oceniti atraktivnosti sledećih zanata: ***grnčarstvo i keramičarstvo, pletarstvo, kujundžistvo i filifranstvo, kazandžistvo, bakrorez, drvorez, štrikanje, vezenje, heklanje, tkanje i tapiserijstvo.***

Navedeni zanati u Srbiji imaju dugu tradiciju, a protežu se na širokom prostoru, tako da mogu biti deo kompleksne turističke ponude.

7.2.5 Hrana i piće kao etnografska turistika vrednost

Hrana i piće su deo receptivnih komponenti turističke ponude, ali i značajna atraktivna vrednost. Oni su deo gastronomskih kvaliteta na određenom prostoru u funkciji zadovoljenja primarnih potreba u okviru boravka turista, ali mogu biti i jedna od atraktivnosti. Zato je važno da se iskoriste u aksiološkom smislu kao dualna komponenta pri formiranju turističkih proizvoda.

Opšti tehničko-tehnološki razvoj i porast životnog standarda, uslovio je uvođenje savremenih pristupa u ovoj sferi. U ishrani, uopšte, i posebno u ugostiteljstvu se uvode novi sadržaji i standardi. Ali i pored toga ili pak, u želji da se tradicionalizam iskoristi na optimalan način pristupa se negovanju gastronomskih specijaliteta koji se pripremaju u okviru narodne kulture ishrane određenih prostornih celina. Na osnovu ovog kulturološkog pristupa se mogu izdvojiti ne samo proizvodi ili specijaliteti, već i prepoznatljive nacionalne kuhinje, kao posebni gastronomski identiteti. Tako se uzo vezuje za Grčku, viski za Veliku Britaniju i SAD, tekila za Meksiko, konjak za Francusku, votka za Rusiju, a pivo za Belgiju, Nemačku i češku.

U ovom kontekstu treba prihvatiti, primera radi francusku, kinesku, italijansku, tursku ili grčku kuhinju.

Srbija ima izgrađeni imidž zemlje bogate hranom i pićem. Tako su proja, gibanica, kačamak, kajmak, svadbarski kupus, pečenje i roštilj postali brendovi njene ugostiteljske ponude. Ona je prepoznatljiva po šljivovici i drugim voćnim rakijama kao što su viljamovka, kajsijevača ili dunjevača. Prepoznatljiva je i po voćnim sokovima. Oni su deo tradicionalnog kvaliteta srpskog načina pripreme i korišćenja.

U ovom pogledu posebno mesto pripada sokovima od šumskih plodova kao što su borovnica, kupina, šipak, malina ili jagoda. Njihovo uključivanje u ugostiteljsku ponudu, kao etnološki element se bazira kako na retkosti i u tom smislu originalnosti, tako i na kvalitetu koji se potencira kroz prizmu plodova biološke ispravnosti i odsustva hemijskih degrativnih elemenata, što ima poseban značaj za zdravlje posetilaca kao konzumenata. Brojni čajevi, pripremljeni od aromatičnog i lekovitog bilja su, isto tako, tradicionalna etnografska atraktivnost u Srbiji, jer je ona izrazito bogata ovim vrednostima.

7.2.6 Narodna nošnja kako turistička vrednost

Narodna nošnja predstavlja etnološku vrednost koja pobuđuje značajan interes kod turista. Atraktivnost u turističkom pogledu kod narodne nošnje je sadržana pre svega u estetskim karakteristikama i izraženom kreativnom duhu narodnih stvaralaca. Usklađenost boja, linija i formi i izdiferenciranih brojnih elemenata koje ona sadrži izražavaju njenu lepotu i funkcionalnost.

Ona je obeležje određenih etničkih kolektiviteta ili zajednica u okviru njih. Prepoznatljivost je prisutna kako na osnovu kompletne odeće i obuće, tako i prema određenim detaljima. Tako možemo prepoznati indijansku, indijsku, arapsku, bavarsku, crnogorsku ili krajišku nošnju na osnovu ukupnog sadržaja ili pak albansku po kečetu, meksikansku po sombreru ili tursku po fesu.

Narodna nošnja u Srbiji se karakteriše visokim nivoom koloritnosti. Time ona predstavlja značajan atraktivni faktor turizma. S obzirom na to da je teritorija heterogenih uslova života i zbog različith uticaja u izdvojenim njenim delovima impozantna je revijalnost ovih vrednosti. Razlike se javljaju u pogledu regionalno-geografske lociranosti stanovništva koje koristi narodnu nošnju, u pogledu pola, uzrasta članova koji je koriste, nacionalnosti i verske pripadnosti, kao i radne, svakodnevne i svečane funkcionalnosti. Impresivne su šumadijska, negotin-krajinska ili sandžačka nošnja, ali Srbija je prepoznatljiva i po šajkači i opanku.

Na osnovu ovako primerno iznetih karakteristika narodnih nošnji u Srbiji, očigledno je da se radi o izrazitom etnografskom turističkom bogatstvu. To svedoči da interes turista mogu da zadrže brojnost, raznovrsnost i kvalitetni elementi svake posebno i narodnih nošnji u celini.

Prezentacija ovih vrednosti može biti u izvornoj formi, odnosno u neposrednom kontaktu turista i stanovništva koje koristi nošnju, ali prostor za ovakvu prezentaciju se smanjuje pod uticajem savremenih modnih trendova. Nošnja može da bude predstavljena raznim vrstama scensko-teatralnih i manifestacionih aktivnosti ili pak kao deo izložbenih aktivnosti, odnosno kao eksponat u muzejskim etnografskim zbirkama. Isto tako, ona se uspešno može uklopiti u ugostiteljstvu kao animaciona forma i kao deo odeće i obuće ugostiteljskog personala. To se posebno odnosi na nacionalne restorane u kojima nošnja može da se upotrebi kao ukrasni deo u enterijernom oblikovanju prostorija.

7.2.7 Narodne pesme i igre kao turistička vrednost

Narodne pesme i igre su jedna od najznačajnijih komponenti folklora. One poseduju atraktivne turističke karakteristike, jer mogu da budu ponuđene turistima u različitim prigodama. One su najčešće umetnički izraz načina života i rada na određenom prostoru, izraz osećanja i kreativnog duha stvaralaca i stanovništva. Tematika *pesama* odnosno sadržaj i forma su vezane za selo i

poljoprivredne delatnosti, radne aktivnosti kao što su setva, žetva, berba ili okopavanje njiva. Ove se pesme mogu svrstati u radničke. Praznične i obredne pesme se izvode u vreme narodnih svetkovina, slavlja i običaja. Ljubavnim pesmama se najčešće izražavaju lične sklonosti prema voljenim osobama, porodičnim i međuporodičnim odnosima vezanih za ljubavna osećanja, događaje, običaje i kodekse ponašanja u određenim sredinama. Brojne su šaljive pesme kojima se izražava duhovitost naroda. Patriotskim pesmama se izražava ljubav prema otadžbini, a rodoljubivim pesmama se izražava ljubav prema svom narodu, odnosno etničkom kolektivitetu, sa akcentom na nepokoru, suprotstavljanje neprijatelju, opevanje borbe za slobodu, značajne istorijske ličnosti i lidere kojima je narod verovao u istorijskom kontekstu. Pečalbarskim pesmama se izražava težak život ovih migranata i nostalgija za rodnom grudom.

Srbija je riznica narodnog stvaralaštva u pogledu folklora uopšte i narodnih pesama, kao izrazitog duhovnog i kreativnog stvaralaštva. Srpski narod je opevao različite pojave i odnose. Time je stvorio antologijski fond koji može da se iskoristi u turističkoj ponudi. Prepoznatljivost je prisutna u svim tematskim sadržajima.

Narodne igre se odnose na obredne sadržaje, dečje tradicionalne zabave i igre povezane sa takmičenjima sportskog i viteškog karaktera. Ipak, dominantno mesto imaju plesovi. Oni su prepoznatljivi za određene nacije. Primera radi mogu se navesti tango, polka ili valcer. Kod balkanskih naroda dominira kolo. U Srbiji je kolo veoma popularno. Ono se izvodi na priredbama i manifestacijama, ali i na proslavama i svečanostima čime postaje nacionalni brend. Time u turizmu zauzima posebno mesto. Ono je odličje određenih sredina, tako da se i imenuje prema sredini iz koje potiče - „užičko“ ili „čačak“.

7.3 Manifestacione turističke vrednosti

Manifestacione turističke atraktivnosti predstavljaju veoma atraktivan segment turističke ponude. Svojim kvalitetom predstavljaju jedan od najznačajnijih faktora u razvoju turizma. Manifestacije se najčešće javljaju kao osnovni atraktivni faktor u kreiranju turističke ponude. One omogućuju odvijanje aktivnosti koje su povezane za vreme njihovog održavanja. Time dobijaju epitet noisioca kreiranja turističkih proizvoda. Ali, njihov značaj ne treba zanemarivati i u slučajevima kada imaju komplementarne karakteristike u turističkoj ponudi. Za turizam su posebno važne velike manifestacije koje pobuđuju interes čitavog čovečanstva. Zbog toga turistički proizvodi, koji se vezuju za ovaj oblik ponude, imaju visok nivo zastupljenosti.

Manifestacije prema prostornom gravitacionom opsegu mogu biti: svetske, kontinentalne, regionalnog međunarodnog karaktera, nacionalne, regionalne u okviru određenih državnih teritorija i lokalne. Sve se one mogu uvrstiti u turističku ponudu, ali nivo određuje i širinu turističkog tržišta.

U grupu velikih svetskih manifestacija treba uvrstiti Olimpijske igre i svetska prvenstva u različitim sportovima. Osnovni materijalni preduslov njihovog održavanja je sportska infrastruktura. Na svetskom nivou ovo podrazumeva korišćenje stadiona, dvorana i staza sa propratnom logistikom.

Veliki kulturni događaji u svetu se održavaju u već istaknutim institucijama kulture, ali se mogu koristiti i sportski stadioni, dvorane, arene i otvoreni prostori. Slične uslove koriste i velike svetske manifestacije. U oblasti sajamskih manifestacija se kao primeri mogu navesti najveći gradovi ove vrste kao Hanover ili London. Naučne manifestacije u obliku kongresa, simpozijuma i drugih skupova održavaju se u skoro svim turističkim regionima u svetu.

U Srbiji postoje uslovi za održavanje svih vrsta manifestacija. Najveće manifestacije kulture se održavaju u adekvatnim institucujama Beograda i većih gradskih sredina. Takvi su BEMUS, FEST ili BITEF. Jedna od najvećih zabavnih manifestacija je EGZIT. Ona se održava u Novom Sadu. Najveći folklorni festival u Srbiji je Dragačevska truba koji se održava u Guči. Beograd je, kao i Novi Sad sajamski grad ili centar ove vrste turističke ponude.

Manifestacije se održavaju u toku ili na kraju turističke sezone. Njihovo lociranje u toku sezone obogaćuje turističku ponudu. Za razliku od toga održavanje van sezone, ili na njenom početku i kraju je u funkciji produženja i relativizacije sezonalnosti.

Kratak rezime sadržaja:

Vasionske pojave, kao deo geografskog prostora, mogu da se valorizuju kao atraktivno-motivska osnova za razvoj turizma. Ove pojave su komplementarna sadržina turističke ponude.

Reljef predstavlja prostorni element koji ima uticaj na sve sfere turističke delatnosti. U geografskoj sredini, reljef nije samo faktor turističkog razvoja, nego i činilac prirodnih i antropogenih vrednosti. Reljef modifikuje klimatske, hidrografske i biogeografske vrednosti. To je osnova za trasiranje komunikacija, izgradnju infrastrukturnih i smeštajnih kapaciteta.

Vreme i klima predstavljaju faktore koji u velikoj meri dimenzioniraju turistički razvoj. Klima utiče na obim, dinamiku i strukturu turističkog prometa.

Voda predstavlja osnovnu pretpostavku čovekovog života. Hidrosfera omogućava opstanak i predstavlja jednu od osnovnih sfera za razvoj turizma. Mora i okeani su turistički najposećeniji. Jezera svoju vrednost izražavaju preko hidroloških karakteristika, geografskog položaja i načina postanka. Reke su atraktivne preko delova koji su plovni i ravni i brzi sa visokim padovima. Izvori su deo hidrografije i mogu se podeliti na hladne i tople. Gejziri su izvori sa ritmičkim karakteristikama. Oni poseduju, pored rekreativnih, i kuriozitetna

svojstva. Lednici privlače turiste svojom lepotom i retkošću. Ali, koriste se i kao podloga za skijaške aktivnosti.

Na zemlji su izdvojene sledeće floristične oblasti: holarktička, paleotropska, neotropska, australijska, kaplandska i antarktička. Biljni i životinjski svet se štiti zbog njihove posebnosti i retkosti i zbog mogućnosti degradacije i devastacije.

Antropogeni elementi geografske sredine su izrazito atraktivni turistički resursi, pa možemo reći da kulturni i civilizacijski nivo stanovništva i kulturna baština predstavljaju važan faktor pri određenju turističkog razvoja. Antropogene turističke aktivnosti možemo podeliti na: kulturno-istorijske, etnografske, manifestacione i ambijentalne.

Pitanja za diskusiju:

- Objasnite turističku valorizaciju nebeskih tela i svemirskih pojava.
- Objasnite turističku valorizaciju geoloških vrednosti.
- Objasnite turisitčku valorizaciju reljefa.
- Navedite koje su turističke vrednosti planina.
- Navedite turistički značaj vulkana.
- Navedite turističke vrednosti kanjona i klisura.
- Objasnite turistički značaj obalnog reljefa.
- Navedite turističke vrednosti glacijalnih reljefnih formi.
- Objasnite eolske forme kao turističku vrednost.
- Navedite turističke vrednosti pećina.
- Objasnite turističke vrednosti vremena.
- Objasnite turističke vrednosti klime.
- Navedite turističke vrednosti mora i okeana, jezera, reka vodopada i slapova, izvora i lednika.
- Objasnite turističke vrednosti vegetacije.
- Objasnite turističke vrednosti životinjskog sveta.
- Navedite turističke vrednosti kulturno-istorijskih atraktivnosti.
- Navedite turističke vrednosti arheoloških turističkih atraktivnosti.
- Navedite turističke vrednosti kulturno-istorijskih spomenika i spomen obeležja površinskog karaktera.

- Navedite turistički značaj kulturnih institucija.
- Nabrojite etnografske turističke vrednosti.
- Objasnite tradicionalno graditeljstvo kao turističku vrednost?
- Objasnite tradicionalnu zemljoradnju kao turističku vrednost?
- Objasnite tradicionalno stočarstvo kao turističku vrednost?
- Objasnite tradicionalne zanatske delatnosti kao turističku vrednost?
- Objasnite hranu i piće kao turističku vrednost?
- Navedite turističke vrednosti narodne nošnje, pesama i igara.
- Navedite turističke vrednosti manifestacija.

Glava V

Generativni potencijal emitivnih regija

Emitivna sfera turizma je karakteristična po komponentama koje su u funkciji podsticaja turista da se uključe u ovu aktivnost. To su faktori inicijativnog karaktera. Na osnovu stepena delovanja ovih komponenti geografske sredine određene su turističke emitivne regionalne celine.

Definisanje ***turističkih emitivnih regija*** vodi ka stavu da su to prostorne celine iz kojih se regrutuje turistička klijentela.

Ovaj stav sadrži određene teorijske dileme. Naime, postavlja se pitanje: Jesu li emitivne regionalne celine isključivog karaktera i da li atraktivno-receptivne turističke sredine mogu biti istovremeno i emitivne? Odgovor je potvrdan i nema isključiv karakter. Da bi se ovaj stav potvrdio treba uzeti primere kao što su veliki gradovi. Tako su London, Pariz ili Moskva najveći receptivni, ali i emitivni centri. Ovo sugeriše da u pogledu emitivnosti nema dileme da receptivnost ne sprečava emitivnost. Prema tome, prostorni odnosi u ovom smislu, sugerišu da emitivnost možemo tražiti u sredinama koje svojim vrednostima omogućuju stvaranje turističke potrebe i gde se ona izdiže na nivo motivacije. Time ne treba isključiti sredine koje su u stanju da formiraju sve pretpostavke za zadovoljenje turističkih potreba.

Na osnovu toga se postavlja sledeće pitanje: Kako prepoznati emitivne turističke regije? Odgovor treba tražiti u stavu da ove prostorne celine ispunjavaju uslove koji se vezuju za inicijativne faktore. Oni se odnose kako na prirodne, tako i na društvene uslove.

Emitivne prostorne celine se uglavnom odlikuju oskudicom elemenata prirodnih i antropogenih sadržaja, koji bi im omogućili zadovoljenje rekreativnih i kulturnih potreba. Ova oskudica se određuje u odnosu na atraktivno-receptivne sredine, koje kao turističke destinacije predstavljaju prostor ka kome su usmerena turistička kretanja iz emitivnih regija. Stepen odsustva može biti od nivoa minimalne odsutnosti do nivoa kontradiktornosti ovih sadržaja.

Svaki od evidentnih opštih elemenata geografske sredine predstavlja posebnu vrednost, ali se oni najčešće nalaze u međusobnoj povezanosti. Ka ovim vrednostima su usmereni sadržinski elementi turističke ponude, a oni su osnova za segmentaciju turističke klijentele.

Turističko-geografska proučavanja i interakcijske veze među opštih elemenata i turizma u emitivnom prostoru omogućavaju usmeravanje turističke ponude na optimalan način.

Tipologija emitivnih turističkih regija se bazira na kriterijumima koji su određeni kao faktori inicijativnog karaktera.S obzirom na to da ovi faktori deluju kauzalno sa naglašenim interakcionim uticajem veoma je teško u ovom pogledu izdvojiti izolovani kriterijum. To znači da se tipologija određuje prema njihovoj dominantnosti u regionalnoj, prostornoj celini. U emitivnoj sredini deluju prirodni i društveni faktori. Prema tome i kriterijumi za tipologiju treba da budu tretirani na ovaj način. Na osnovu ovih karakteristika diferencirane su emitivne zemlje u svetu.

Sadržaj i ciljevi proučavanja generativnog potencijala emitivnih regija:

- Definisanje turističkih emitivnih regija;

- Definisanje prirodnih kriterijuma tipologije emitivnih turističkih regija (reljefni, klimatski, hidrografski i biogeografski);

- Definisanje društvenih kriterijuma tipologije emitivnih turističkih regija (bruto domaći proizvod, demokratska konstitucija društva, broj stanovnika, obrazovni nivo stanovništva, kulturni nivo stanovništva, konfesionalna struktura i stepen urbanizacije).

1 Prirodni kriterijumi tipologije emitivnih turističkih regija

Prirodne komponente emitivnih regija predstavljaju oni sadržaji u kojima dominira odsustvo ljudskog delovanja. Prirodne pojave i procesi, koji se razlikuju ili su protivni ili kontradiktorni onima u turističkoj atraktivno-receptivnoj sredini, mogu biti osnova za utvrđivanje kriterijuma za određenje emitivnih regija.

U grupu prirodnih kriterijuma treba svrstati sledeće:

- reljefne;
- klimatske;
- hidrografske i
- biogeografske

Na osnovu kriterijuma reljefne određenosti, emitivne regije mogu biti: planinske i ravničarske.

Planinske emitivne regije su karakteristične po tome što možemo da pretpostavimo da njihovo stanovništvo ispoljava veće afinitete ka ravničarskim ili priobalnim sredinama. Kao tipičan primer može se navesti Nemačka, čiji turisti iz planinskih delova opsedaju priobalne delove Mediterana.

Ravničarske emitivne regije su prostorne celine u kojima je uočljivo odsustvo planinskog reljefa. Afiniteti stanovništva ovih regionalnih celina se vezuju za posetu planinskih prostora. U ovom smislu, kao primer može se

navesti Poljska čijim turistima, koji žive u širokim nizijskim prostorima, treba ponuditi planinske sadržaje.

Kriterijum klimatske određenosti emitivnih regionalnih celina omogućuje da se diferenciraju sredine u kojima klimatski elementi određuju stepen mobilnosti stanovništva u turističkim kretanjima. Na osnovu ovog kriterijuma mogu da se izdvoje regije toplog ili hladnog vazduha.

Emitivne regije toplog vazduha su regionalne celine u kojima su temperature vazduha u toku godine ili u pojedinim vremenskim intervalima relativno visoke, u odnosu na atraktivno-receptivne sredine. Tako se u ovim sredinama formira potreba za rashlađenjem. Prema tome, turisti ekvatorijalnih i tropskih prostora, po ovoj logici, teže ka putovanjima i boravku u prostornim sredinama hladnijeg vazduha. Osim ovih regionalnih celina, u ovu grupu regija treba uvrstiti i sredine koje u određenom delu godine imaju visoke temperature vazduha, a koje su najčešće nepodnošljive u tom delu godine. Primeri velikih metropola kao što je Beograd, gde se u letnjem delu godine topi asfalt, najbolje potvrđuju opravdanost ovog kriterijuma tipologije emitivnih regija.

Emitivne regije hladnog vazduha su kontradiktorne emitivnim regijama toplog vazduha. Regije kao što su Severna Evropa ili ruski prostori gde se javljaju niske temperature karakteristične su regije ovog tipa. činjenica da je razvoj turizma na Mediteranu započeo otvaranjem zimovališta, klijentela koja je dolazila iz Zapadne i Srednje Evrope najbolje potvrđuje ova određenja. To su regionalne celine iz kojih turistička klijentela u zimskom delu godine putuje ka toplijim prostornim celinama kao što je Mediteran.

Na osnovu hidrografskih karakteristika emitivne regije mogu da se odrede kao: kontinentalne i priobalne.

Kontinentalne emitivne regije su one u kojima nedostaju hidrografski resursi, pa su turisti usmereni ka primorskim ili jezerskim turističkim regijama. Regionalnost u ovom smislu se odnosi kako na kontinentalne države, tako i na kontinentalne prostorne celine unutar država koje mogu imati primorske karakteristike. Kao primer se mogu navesti Švajcarska i Austrija kao tipične kontinentalne države ili Rusija i Nemačka koje nisu kontinentalne države u celini, ali imaju ovakav emitivni karakter u svojim kontinentalnim delovima. Karakteristika ovih regija je da će turisti biti skloni priobalnim regionalnim tuističkim regijama.

Priobalne emitivne regije su prostorne celine koje poseduju obalne karakteristike. To mogu biti obale mora, jezera ili reka. Ove regionalne celine su karakteristične time što najčešće regrutuju turističku klijentelu koja je sklona kontinentalnim atraktivno-motivacionim vrednostima ili različitim obalnim resursima. Tako turisti mediteranskih zemalja ispoljavaju veće afinitete ka poseti alpskih i drugih planinskih regija.

Na osnovu biogeografskih karakterestika emitivne regije se mogu diferencirati na: biogeografske oskudice i biogeografske slabe raznovrsnosti.

Emitivne regije biogeografske oskudice su prostorne celine u kojima su ove vrednosti na niskom nivou. To znači da postoji odsustvo ili slaba zastupljenost. Razloge odsustva treba tražiti ili u prirodnim uslovima ili u degradaciji i devastaciji.

Nepovoljni uslovi, kao što su oni u pustinjskim ili polarnim prostorima, u kojima je oskudica prenaglašena su jedan od veoma važnih razloga da se označe kao emitivne regije i pored toga što su slabo naseljene. Pretpostavka je da bi se žitelji ovih sredina uputili ka šumovitim prostornim celinama.

Ako se uzme u vidu degradacija i devastacija kao osnova oskudice onda se urbani prostori uglavnom mogu odrediti kao emitivne regionalne sredine iz kojih se regrutuju turisti.

Emitivne regije slabe biogeografske raznovrsnosti su prostorne celine u kojima su turističke vrednosti ove vrste različite u odnosu na bogatstvo koje poseduje atraktivno-receptivni prostor. To su regije koje mogu imati određene raznovrsnosti, ali u njima nema onih koje su privlačne za turiste. Takve su regije umerenog klimata u kojem nema palmi ili lijana. Stoga se, na osnovu ovog kriterijuma, mogu odrediti različite regije u zavisnosti od nivoa različitosti bogatstva biogeografskih elemenata.

2 Društveni kriterijumi tipologije emitivnih turističkih regija

Društveni kriterijumi tipologije emitivnih regija su brojniji, u odnosu na prirodne. Ovo proizilazi iz činjenice da je turizam, pre svega, uslovljen društveno-ekonomskim okolnostima. Pojava turističkih kretanja se upravo vezuje za razvojni stadijum društva, tako da su razvojni faktori u isto vreme i osnovna kriterijumska osnova određenja prostornih celina iz kojih se regrutuju turisti. Ovi faktori mogu biti zastupljeni u kompleksnoj formi i, prema tome, mogu imati uzajamni uticaj. Ali u geografskom prostoru i pored kompleksnosti određeni uticaji su naglašeniji. Kao kriterijum tipologije emitivnih regija treba uzeti dominantnost onih sadržaja u prostoru koji vrše najznačajniji uticaj. Taj uticaj može biti naglašenog karaktera kako u fizionomskom, tako i u funkcionalnom pogledu. To su sadržaji koji određuju mobilnost turističke klijentele, pravce kretanja, dužinu boravka i oblike turističke aktivnosti.

Diferencijacija ovih sadržaja kao kriterijuma tipologije emitivnih turističkih regija nije zaokruženi proces, već proces otvorenog karaktera. Društvena određenost emitivne regije se bazira na uticajima kao što je dužina radnog vremena i uslova za produženje slobodnog vremena kao parametra dugotrajnosti turističke aktivnosti, povećane privilegije širih društvenih slojeva, mogućnosti za izdvajanje finansijskih sredstava za turističku namenu, povoljnih

političkih prilika i uticaja organizacionih sadržaja. U ovu grupu posebno mesto zauzimaju demografske karakteristike kako po obimu, tako i po strukturnim karakteristikama. One obuhvataju širok prostor uticaja.

Turistička ponuda se usmerava ka sredinama koje u demografskom smislu imaju prioritet. To su sredine u kojima broj žitelja i njihova struktura omogućuje uključivanje turističke klijentele u turističku aktivnost. Broj žitelja u urbanim sredinama, u ovom smislu, predstavlja osnovni parametar. Demografske osobine obuhvataju i obrazovni nivo stanovništva, njegovu profesionalnu strukturu, nivo kulture, konfesionalnost, socijalne i uzrasne karakteristike. Turistička ponuda je usmerena ka sredinama u kojima je visok nacionalni dohodak. U tom kontekstu parametri su porodični budžet i lični dohodak.

To su sredine sa razvijenom demokratijom, stabilnim organizacionim sistemima i otvorenošću ka ovoj delatnosti.

Na osnovu iznetih faktorijalnih karakteristika emitivnosti, možemo utvrditi sledeće kriterijume tipologije emitivnih turističkih regija:

- bruto domaći proizvod;
- demokratska konstitucija društva;
- broj stanovnika;
- obrazovni nivo stanovništva;
- kulturni nivo stanovništva;
- konfesionalna struktura i
- stepen urbanizacije

2.1 Bogate emitivne regije

Na osnovu visine ***bruto domaćeg proizvoda*** diferencirane su ***relativno bogate*** emitivne regionalne celine i države. Visoki bruto domaći proizvod je izraz kontinuiranog porasta životnog standarda, industrijalizacije, motorizacije i automatizacije određene sredine. To uslovljava porast kvaliteta života, a kvalitet života je osnova mobilnosti stanovništva i, u tom kontekstu, uključenja stanovništva u turističku aktivnost. Ova tipologija se odnosi na razvijene zemlje i regije.

Kao primer mogu da se navedu visokorazvijene zemlje sveta. Sedam najrazvijenijih država sveta su: SAD, Japan, Nemačka, Francuska, Velika Britanija, Italija i Kanada. To su i najjače turističke emitivne zemlje.

2.2 Emitivne regije demokratskih sredina

Kriterijum demokratske konstitucije društva predstavlja osnovu za diferncijaciju ***emitivnih regija demokratskih sredina.*** To su regije u kojima nema posebnih, zakonskih i administrativnih mera za uključenje njihovog stanovništva u turističke aktivnosti. Kao primere zemalja napredne demokratije treba, pre svega, istaći Zapadno-evropske zemlje. Ovaj kriterijum omogućuje da se izdvoje ovakve sredine od sredina autarhičnog poredka ili sredine u kojima se uvode posebne mere, u okviru režima napuštanja matične zemlje, od strane njenog stanovništva.

2.3 Kriterijum broja stanovnika

Broj stanovnika je kriterijum na osnovu koga se utvrđuju sledeći tipovi emitivnih regija:

- visokog fizičkog obima populacije i
- prenaseljenosti

Emitivne regije visokog fizičkog obima populacije su sredine i države u kojima je broj stanovnika veći, u odnosu na ostale sredine. Takav je primer Kine u kojoj je najveći broj stanovnika, u odnosu na sve ostale zemlje sveta. Na osnovu ovog kriterijuma mogu se odrediti i unutrašnje emitivne regije u okviru svake zemlje posebno.

Emitivne regije prenaseljenosti su države u kojima je broj stanovnika po jedinici izrazito visok, u odnosu na druge sredine. Ove sredine su emitivni potencijal zbog same koncentracije na relativno malom prostoru. To omogućuje da se lakše plasira turistička ponuda. Visoka koncentracija stanovništva stvara probleme zasićenosti ili saturacije prostora i time uslovljava potrebu od privremenog rasterećenja i uključivanja u turističku aktivnost. Primer za ovakvu tipologiju je Holandija koja spada u grupu najgušće naseljenih država u svetu. Ova zemlja, kao emitivna sredina, spada u grupu najmobilnijih država po glavi stanovnika. Holanđani imaju najveću tradiciju uključenja u turističku aktivnost.

2.4 Kriterijum obrazovnog nivoa stanovništva

Kriterijum obrazovnog nivoa stanovništva predstavlja osnovu za određenje tipova ***obrazovanih emitivnih regija***. Ove regije se određuju prema prosečnom nivou obrazovanja koje poseduje stanovništvo. Najznačajniji tip je tip emitivnih regija visokoobrazovanih stanovnika. Ove regije su veoma heterogene, tako da se sreću u različitim državama i regionalnim sredinama.

2.5 Kulturni kriterijum

Kultura kao kriterijum za tipologiju emitivnih turističkih regija obuhvata karakteristike kvaliteta života vezane za negovanje i unapređenje stila odnosa ka materijalnim i duhovnim vrednostima. Na osnovu ovog kriterijuma treba razlikovati dva tipa emitivnih regija. To su:

- emitivne regije kulturnog nivoa stanovništva i
- regije autentičnih kultura.

Emitivne turističke regije kulturnog nivoa stanovništva se mogu definsati kao prostorne celine u kojima su razvijene kulturne potrebe. Lična kultura stanovništva i kulturne institucije su prepoznatljiva karakteristika ovih regija. Prema tome, nivo biblioteka i pročitanih knjiga, pozorišta, bioskopa, muzeja i galerija i njihova posećenost treba da budu najznačajnije komponente, na osnovu kojih se određuje kulturni nivo prostornih celina.

Emitivne regije autentičnih kultura su prostorne celine prepoznatljive po specifičnom negovanju stila života. Na osnovu ovih specifičnosti baziraju se afiniteti i sklonosti ka različitim životnim pojavama i procesima. To znači da se ima poseban kulturni pristup i prema turističkim putovanjima i prema turističkom boravku.

U svetu se, u ovom pogledu, mogu izdvojiti brojne kulturne sredine. Tipologija se odnosi kako na šire regije i posebne zemlje, tako na regije u okviru nacionalnih teritorija. Kao primeri mogu da se navedu specifične kulture Kine i Indije, arapska ili zapadnoevropska kultura, na osnovu čega treba izdvojiti adekvatne emitivne regije. Broj ovih regija zavisi od broja i teritorija diferenciranih kultura.

2.6 Konfesionalne emitivne regije

Konfesionalnost, kao kriterijum za diferencijaciju emitivnih regija u turizmu, je veoma izražena u procesu tipologije jer predstavlja faktor prepoznatljivosti određenih sredina. Naime, diferencijacija u ovom smislu je veoma naglašena. Skoro da ne postoji prostorna celina u kojoj preovlađuje određena religija. Na osnovu toga i može da se govori o posebnosti geografske sredine.

U turizmu je prisutna pojava homogenizacije turističke klijentele po ovom osnovu. Pripadnici svake religije posebno gravitiraju ka sredinama koje su im bliske po ubeđenjima. Ovo ne isključuje potrebu upoznavanja drugih religija, ali uglavnom se religijske potrebe zadovoljavaju u okviru komponenti koje sadrži određeno pripadstvo. Upravo je prema ovim regijama usmerena i turistička ponuda.

Na osnovu ovog kriterijuma moguće je izdvojiti emitivne regije turizma sledećih konfesija***:*** budizma, hinduizma, islama, katoličanstva, pravoslavlja i protestanstva.

Tipove ***budističkih*** emitivnih regija treba tražiti na kineskom, indijskom i indokineskom prostoru. Indijsko poluostrovo je regija koja se može odrediti kao ***hinduistička*** emitivna geografska sredina. Emitivne regije ***islama*** su rasprostranjene, pre svega, u zemljama Magreba, Arapskog poluostrva, Indonezije i Malajskog poluostrva. ***Katoličanastvo*** se vezuje za mediteranske, srednjoevropske i zapadnoevropske zemlje, na primer Italiju, Španiju, Francusku, Portugaliju, Poljsku, češku, Slovačku i zemlje Beneluksa. To je deo prostora koji se može odrediti kao emitivna regionalna celina ovog tipa. ***Pravoslavne*** emitivne regije se uglavnom nalaze na prostoru Rusije, Rumunije, Bugarske, Grčke, Makedonije i Srbije. ***Protestanske*** emitivne regije su uglavnom locirane u Velikoj Britaniji i Nemačkoj, ali ih ima i u drugim sredinama.

Tipologija koja se bazira na ovom kriterijumu treba da ima u vidu da se i manje regionalne celine drugih konfesija mogu izdvojiti u okviru regija stanovništva dominantne veroispovesti. To upućuje na subregionalan pristup određenja emitivnog prostora.

2.7 Urbane emitivne regije

Kriterijum urbanizacije predstavlja osnovu za diferncijaciju tipa emitivnih regija u kojima se nalazi visoka koncentracija stambenih jedinica, industrijskih objekata, javnih i privatnih ustanova, trgovina, infrastrukturalnih postrojenja, škola i fakulteta, zdravstvenih i kulturnih ustanova. Kao najizrazitiji tipovi ovih regionalnih celina ističu se: konurbacije, megalopolisi i milionski gradovi.

Konurbacije su geografske sredine u kojima su više naseljenih mesta, najčešće gradova spojeni u integralnu celinu. Primeri emitivnih regija tipa konurbacija su istočna obala SAD ili Rurska oblast u SR Nemačkoj. Iz ovih regija se regrutuje i najveći broj turista u svetu.

Megalopolisi su gradske urbane sredine u kojima broj žitelja iznosi preko 10 miliona. Primeri ovakvih prostornih celina su: Sjudad Meksiko, Njujork, London, Rio de Ženeiro ili Moskva.

Gradovi čiji je broj žitelja veći od jednog miliona ili ***milionski gradovi*** su pogodni emitivni prostori turizma, jer se njihov broj stalno povećava. Stoga, ovaj kriterijum omogućuje široku osnovu za diferencijaciju. Broj ovog tipa emitivnih regija se povećava s obzirom na koncentraciju stanovništva u urbanim sredinama.

Kratak rezime sadržaja:

Tipologija emitivnih turističkih regija se bazira na kriterijumima koji su određeni kao faktori inicijativnog karaktera. U emitivnoj sredini deluju prirodni i društveni faktori.

U grupu prirodnih fakotra ubrajamo: reljefne, klimatske, hidrografske i biogeografske.

Kod društvenih kriterijuma tipologije, na osnovu izdvojenih faktorijalnih karakteristika emitivnosti, možemo utvrditi sledeće kriterijume tipologije emitivnih turističkih regija: bruto domaći proizvod, demokratska konstitucija društva, broj stanovnika, obrazovni i kulturni nivo stanovništva, konfesionalna struktura i stepen urbanizacije stanovništva.

Pitanja za diskusiju:

- Objasnite generativni potencijal emitivnih regija.
- Koji su prirodni kriterijumi tipologije emitivnih turističkih regija?
- Objasnite kriterijum reljefne, klimatske, hidrografske i biogeografske određenosti emitivnih regija.
- Objasnite kriterijum klimatske određenosti emitivnih regionalnih celina.
- Objasnite uticaj bruto domaćeg proizvoda na emitivne regionalne celine i države.
- Objasnite značaj demografske konstitucije društva emitivnih turističkih regija.
- Objasnite uticaj broja stanovnika na tipologiju emitivnih turističkih regija.
- Objasnite kriterijum obrazovnog nivoa stanovništva.
- Objasnite uticaj kulturnog kriterijuma na tipologiju emitivnih turističkih regija.
- Navedite uticaj konfesionalne strukture stanovništva na tipologiju emitivnih turističkih regija.
- Objasnite uticaj stepena urbanizacije na tipoloigiju emitivnih turističkih regija.

Glava VI

Saobraćaj i turizam

Saobraćaj predstavlja osnovni element u komunikativnoj sferi turističke aktivnosti. To proizilazi iz univerzalne definicije turizma. Ona upućuje na to da zbir pojava i odnosa u turizmu proizilazi iz putovanja, odnosno da bez savlađivanja prostora nema turizma. Zato je neophodno da se obrati posebna pažnja na saobraćajne resurse koji bi mogli afirmativno da deluju na turistički razvoj. Neodgovarajuća transportna sredstva mogu da dovedu do paralize u ukupnim turističkim kretanjima.

Sa druge strane, saobraćaj u velikoj meri zavisi od turističkog razvoja zato što omogućava popunjavanje saobraćajnih kapaciteta i njegovu dinamičnost u kvantitativnom i kvalitativnom smislu.

To znači da se ove dve delatnosti nalaze u komplementarnoj interakcijskoj vezi. "Turistički potencijali jedne zemlje, prirodne lepote, vode, planine, kulturni i istorijski motivi dolaze do punog izražaja tek sa izgradnjom saobraćajne infrastrukture, što nam govori da je turizam direktno zavisan od razvoja soobraćaja, da bi se kasnije preko saobraćaja javio i kao stimulator njegovog daljeg razvoja, a ne samo kao njegov osnovni faktor" (Kolaric, 1968). Saobraćaj u turizmu se može koristiti na različite načine. Zato je bitno poznavati performanse koje stoje na raspolaganju.

Sadržaj i ciljevi proučavanja saobraćaja u turizmu:

- Sagledavanje uloge i značaja saobraćaja u savlađivanju prostora;
- Sagledavanje uloge železničkog saobraćaja i njegovog značaja za turizam;
- Sagledavanje uloge drumskog saobraćaja i njegovog značaja za turizam;
- Sagledavanje uloge vazdušnog saobraćaja i njegovog značaja za turizam;
- Sagledavanje uloge saobraćaja na vodi i njegovog značaja za turizam.

1 Železnički saobraćaj

Železnički saobraćaj otvara eru savremenog turizma. Dugo godina ovaj je prevoz imao dominantan značaj u prevozu putnika. Udobnost prevoza, masovnost, niske cene i bezbednost doprinele su njegovoj ulozi u turizmu. Vagon-restorani prvi put su pušteni u upotrebu u Kanadi 1867. godine. Kola za spavanje su uvedena u SAD 1880. godine. U Evropi je prvi voz sa kolima za spavanje i vagon-restoranom pušten 1883. godine na liniji Pariz-Istanbul. Bio je poznat kao "Orijent Ekspres".

Najgušća i najduža mreža pruga nalazi se u Severnoj Americi i u Evropi. U Americi se nalazi 34%, a u Evropi 31% od ukupne dužine pruga u svetu. U Evropi najduži pružni sistem se nalazi u Nemačkoj, a cela elektrifikacija je prisutna u Švajcarckoj. Najveći centri železničkog saobraćaja su: Pariz, London, Berlin, Milano, Varšava, Moskva, Beograd, čikago, Njujork i Tokio (Stojmilov, 1990).

U literaturi se navode mreže značajnih železnica u Evropi. To su takozvani TEE-vozovi ili "Transevropa Ekspres". One povezuju glavne centre ovog kontinenta. Slične vozove ima i u unutrašnjosti određenih zemalja. Kao primer treba navesti vozove-hotele u Nemačkoj i Švedskoj i posebno voz ETR 300 na relaciji Milano-Napulj (Markovic, 1970).

Isto tako, postoje značajni turistički vozovi koji su specijalno osposobljeni za ovu namenu. Karakteristični su po velikoj brzini, komforu i panoramskim mogućnostima. Takav je voz "Otorelil panoramik" koji je za potrebe turista držao relaciju Marsej-Klermont-Feran.

Neki od vozova poseduju turističko-promotivna imena. Time daju dodatni doprinos razvoju međunarodnog turizma. U ovu grupu S. i Z. Marković uvršćuju vozove „Pirene-Kot d'Aržan Ekspres“, „Rivier“, „Kote d'Azir-Pilman Ekspres“, „Fleš d'Or“, „L'Oazo Ble“, „Etoal di Nor“, „Tren Ble“, „Mistral“ i dr.

U svetu su karakteristični i vozovi koji saobraćaju takozvanim „brzim prugama“. Takav je voz Pariz-Anže u Francuskoj.

U grupu super ekspresnih vozova ubrajaju se vozovi Tokaido na relaciji Tokio-Osaka i Hikari na liniji Kjoto-Nagoja.

Iako železnički saobraćaj nije ravnomerno raspoređen u geografskom prostoru ni po kvantitativnim, ni po kvalitativnim karakteristikama, on predstavlja značajan razvojni faktor turizma. Njegova funkcionalnost može se posmatrati i sa aspekta izgradnje specijalizovanih železničkih linija do visokih planinskih, zimsko-sportskih centara. U uslovima kada su oni nedostupni drugim prevozom, uvode se zupčaste železnice. Njima se savlađuju veliki usponi. Nagib najviše visinske železnice koja se proteže od turističkog mesta Interkalen do podnožja vrha Jungfrau (3.454 m) iznosi 25%. U Švajcarskoj su, isto tako, zupčastom železnicom povezani Vengen i Cermat.

Veoma važna je i uloga žičara i ski-liftova. Pored najimpozantnije žičare koja ima dužinu od 5 km, a proteže se preko masiva Mon Blan i Edij di Midija (3.843 m) povezujući Šamoni i Kurmaer ima 3 velike i 6 malih žičara. Švajcarska je još od 1967. god. imala 500 različitih žičara, dok je njihov broj u Austriji iznosio 1.259. Broj žičara se stalno povećava zato što se njima osvajaju novi planinski prostori za turističku namenu.

2 Drumski saobraćaj

Drumski saobraćaj je dominantan oblik prevoza putnika. Zbog toga se radi o isključivom uticaju na turistički razvoj u svetu. Pronalasci motora sa unutrašnjim sagorevanjem od strane G. Dajmlera i K. Benca 1883., odnosno 1885., kao i konstruisanje dizel motora R. Dizela 1893., predstavlja važan iskorak u savlađivanju prostora. Iako od vremena ovih pronalazaka do danas nije prošlo mnogo vremena, putni saobraćaj se intenzivno razvija. Primera radi 1900. godine broj automobila je iznosio 11.000, a danas on premašuje 400 miliona.

Paralelno sa povećanjem broja automobila i autobusa povećava se i dužina putne mreže. Ukupna dužina putne mreže u svetu iznosi 20 miliona km, ali karakteristično je da ona nije ravnomerno raspoređena. Angloamerika ima najviši stepen razvijenosti putnog saobraćaja. Smatra se da dužina putne mreže u ovom geografskom prostoru iznosi oko 7 miliona km. Dužina putne mreže u Evropi je oko 6 miliona. Drugi kontinenti zaostaju u razvoju putnog saobraćaja. Izuzetak su Australija u svom istočnom i jugozapadnom delu, Japan i Izrael u Aziji, Južnoafrička republika u Africi i Brazil i Argentina u Latinskoj Americi.

Permanentnim povećavanjem putne mreže omogućava se pristupačnost do turističkih centara u geografskim sredinama koje imaju periferan značaj. Putni saobraćaj omogućuje da se dođe do samih smeštajnih kapaciteta. Međutim, karakteristično je da pored širenja putne mreže, razvoj putnog saobraćaja treba posmatrati i sa gledne tačke kvaliteta komunikacija.

Prvi autoput je izgrađen između Rima i Padove u Italiji, a zatim između Minhena i Frankfurta u Nemačkoj. Dužina savremenih puteva u Nemačkoj je veća od 5.000 km, a u Italiji od 4.000 km.

Najvažniji pravci automobilskog saobraćaja u Evropi su sledeći:

- L'Avr-Pariz-Marsej-đenova-Rim-Palermo;
- London-Kale-Pariz-Ženeva-Milano-Bari;
- Lisabon-Valadolid-Bojon-Tur-Pariz-Antverpen-Dizeldorf-Hanover-Hamburg-Geteborg-Stokholm;
- Lisabon-Madrid-Barselona-Ženeva-Bazel-Kasel-Hanover-Kopenhagen-Stokholm-Helsinki;

- Ostende-Brisel-Keln-Nirnberg-Linc-Beč-Budimpešta-Beograd-Skoplje-Istanbul(Solun-Atina);
- London-Roterdam-Hanover-Berlin-Varšava-Moskva;
- Pariz-Sarbriken-Ahen-Nirnberg-Prag-Varšava-Viljnus-Peterburg;
- Hamburg-Berlin-Prag-Budimpešta-Bukurešt-Konstanca.

Od zahvata koji omogućavaju intenzivan prevoz putnika treba istaći tunel ispod Mon Blana, putni pravac od Soluna do Atine i posebno prokopavanje tunela ispod La Manša. Pored ovih preduzimanja postoje planovi za ambicioznije zahvate kao što je mogućnost za izgradnju tunela koji će povezivati Italiju sa afričkim bregom.

Na ovaj način proširuje se značaj putnog saobraćaja koji i danas ima izraziti uticaj. Ovim saobraćajem prevozi se čak 90% putnika u svetu, a u prevozu turista učestvuje sa 60 do 70%.

3 Vazdušni saobraćaj

U vazdušnom saobraćaju avionski prevoz ima dominantnu ulogu. Ovaj oblik komunikacije se javlja početkom XX veka. Prvi avion pronašla su braća Rajt. On je poleteo 1903. godine, ali kao redovno saobraćajno sredstvo u putničkom prometu javlja se oko 1930. godine. Ipak, njegov značaj za turizam je izrazitiji posle II svetskog rata. Danas turistički razvoj i ne može da se zamisli bez ovog saobraćajnog sredstva. Njime se „približavaju“ i najudaljenije tačke na Zemlji. Avion omogućuje da se „sjedine“ kontinenti, da se savladaju okeanski, pustinjski, močvarni, prašumski, planinski i polarni prostori.

Broj aviona stalno se povećava. Danas njihov broj, u komercijalnom sektoru iznosi biše od 6000, a broj malih aviona preko 250 hiljada. U saobraćaju se koriste i džinovski avioni koji su u stanju da prevezu do 500 putnika. Avioni dostižu brzinu i preko 1.000 km na čas, lete na visinama preko 11 km, a u vazduhu bez spuštanja mogu da prelete preko 10.000 km.

Vazdušnim saobraćajem u svetu se prevozi oko milion putnika godišnje. Najveći broj njih otpada na Severnu Ameriku (60 %) i Evropu (22 %).

Vazdušni saobraćaj je najrazvijeniji u SAD, Rusiji, V. Britaniji, Francuskoj i Nemačkoj. Od ukupno 4.500 aerodroma, u SAD se nalazi više od 1.000. Najveći aerodrom u svetu je čikago, a od većih treba istaći one u Los Anđelesu, Njujorku, Atlanti, Parizu, Londonu, Frankfurtu, Moskvi, Pekingu, Tokiju, Rimu, Rio de Ženeiru, Sidneju i u Kairu.

U svetu su izgrađeni i specijalizovani aerodromi koji su u funkciji turističkog razvoja. Kao primer treba navesti aerodrome u Nici, Valensiji, Malagi, Rodosu, Palma de Majorki i Dubrovniku.

Vazdušni saobraćaj predstavlja osnovnu pretpostavku za razvoj turizma određenih atraktivnih ostrva. Takav je primer sa Havajima, Kanarskim i Balearskim ostrvima, kao i ostrvima malajske, polinezijske i karipske grupe.

Među najpoznatijim aerodromima iz ove grupe spadaju Santa Marija na Azorskim ostrvima i Nasau na Bahamima, Kingston na Jamajci, San Huan u Portoriku i Hoze Marti na Kubi.

S obzirom na velike mogućnosti za dalji razvoj i tehničko usavršavanje, treba zaključiti da će i u budućnosti ovaj saobraćaj igrati sve značajniju ulogu u turizmu. Unapređene tehničke mogućnosti vazdušnog prevoza u funkciji su dostupnosti sredina koje nisu bile na karti turističkih destinacija.

Pored avionskog prevoza, u komunikativnoj sferi turističke delatnosti sve izraženija je upotreba helikoptera. On se koristi kao prevozno sredstvo, kao sredstvo za panoramsko razgledanje, ali često i kao sredstvo za spašavanje od nezgoda pri turističkim aktivnostima.

Adrenalinska turistička ponuda sadrži letenje u ekstremnim aktivnostima, kao što su paraglajding, padobranstvo ili dronovi. Time se vazdušni saobraćaj oblikuje u animacijsku formu turističke aktivnosti i dobija takmičarski karakter.

Svi navedeni vazduhoplovi se koriste u promociji turističkih sadržaja različite prirode, čime dobijaju složenu funkciju. Reputacija geografske sredine u kontekstu turističkog razvoja se povezuje upravo sa značajem koji postoji u ovoj interakciji.

4 Saobraćaj na vodi

Vodene površine su se dugo smatrale elementom geografske sredine koji ograđuje prostorne celine. To proizilazi iz činjenice da okeani i mora predstavljaju prirodne odrednice kojima se ograđuju kontinenti. Reke se uzimaju kao linije razgraničenja među državama. Međutim, vekovno korišćenje mora, jezera i reka kao plovnih puteva daju im ulogu spajanja i prožimanja prostornih celina. Naime, čak su i najstarije civilizacije koristile ove prirodne puteve i tako se međusobno „približavale“.

Vodeni saobraćaj ima prednosti nad drugim oblicima saobraćaja, s obzirom na to da se infrastruktura, koja treba da se stavi u funkciji komunikativnosti, svodi na izgradnju pristaništa i kanala kojima se poboljšava korišćenje vodnih objekata. Sami plovni putevi imaju prirodnu određenost za ovu namenu i nisu povezani gradnjom posebne infrastrukture. Zbog toga je i tradicija korišćenja ovih puteva i najduža. Kao izvanredne pomorce istorija beleži Feničane.

U savršenije je moreplovstvo Grka, a tradicija je prisutna i kod Rimljana, Normana i Vikinga. Pomorstvo je u srednjem veku prisutno u Španiji,

Portugaliji, Holandiji i Engleskoj. Moreplovstvo je omogućilo otkrivanje „novih svetova”. Plovidba do Amerike i Indije, odnosno Dalekog Istoka, podrazumevala je usavršavanje plovila. Pri kraju XVIII veka usavršuvaju se jedrilice kao što su karavele i galijane, a kliperi dostižu brzinu i do 18 milja na čas.

Parobrod predstavlja pravu revoluciju u plovidbi. Prvi parobrod je konstruisao R. Fulton 1807. godine. To je bio parabrod "Klermon". Godine 1901. konstruisan je prvi parobrod sa turbinama. Od vremena pojave prvog parobroda, do danas svetska pomorska flota beleži stalni rast. Na početku XX veka ona je iznosila oko 30 miliona BRT, a danas je njen kapacitet preko 900 miliona BRT. Za razvoj pomorskog saobraćaja od posebnog značaja su kanali koji skraćuju ove puteve. Takvi su: Suecki, Panamski, Kilski i Korintski Kanal. Najveća gustina morskih puteva se nalazi između Zapadne i Severne Evrope i Severne Amerike. U ovim pravcima svakodnevno krstari po 35.000 brodova.

Pored ovog pravca poznati su i latinoameričko-evropski, evropsko-zapadnoafrički i američko-zapadnoafrički po Atlantiku, od Persijskog Zaliva od Rta Dobre Nade, Crveno More-Šri Lanka-Singapur-Japan i Indija-Australija u Indijskom okeanu, kao i američko-azijski, američko-australijski i azijsko-australijski tihookeanski pomorski putevi. Najveća pristaništa u svetu su Roterdam, Njujork, Jokohama, Nju Orleans, Marsej i Amsterdam.

Karakteristično je da su pristaništa podložna zagađenju tako da se zbog toga retko lociraju plaže i objekti turističke prirode. Ali, to su lokaliteti koji imaju karakter centara disperzije turista ka turističkim mestima.

Za potrebe turista grade se specijalne marine u kojima se privezuju jahte i gliseri. Njih ima na Azurnom Bregu, Palm Biču, Veneciji, Akapulku, Krfu i na drugim lokalitetima u svetu. One su osnova razvoja jahting turizma.

Zbog sporosti prevoza, pomorski saobraćaj primat u prekookeanskim vezama prepušta avionu. Značajno je opadanje broja prevezenih putnika. U literaturi se navodi podatak da je 1957. godine prevoz brodom preko Atlantskog okeana koristilo 1.027.000 putnika, a 1968. godine samo 374.000. Međutim, prekookeanska plovidba nije prestala da se koristi u vidu krstarenja, što predstavlja ekskluzivnu turističku ponudu.

Priobalna plovidba se obavlja između dve obale na relativno kratkim rastojanjima. Najčešće se na ovaj način povezuju ostrva i poluostrva sa kontinentalnim obalama. U ovu funkciju kao plovila se koriste trajekti. Tako se omogućava korišćenje putničkih vozila i na izdvojenim kopnenim površinama pokraj mora. Primeri za to su trajektne linije Split-Brač, Solun-Rodos, Igumenica-Krf ili Barselona-Palma de Majorka. Trajektna plovidba se koristi i radi ostvarivanja direktne železničke veze kombinacijom ovih sredstava prevoza. Takav je primer sa trajektom na liniji Malme-Kopenhagen. Saobraćaj na vodi se ostvaruje i na većim jezerima, kao što su Kaspijsko, Ladoga i

Onjeginsko jezero, na većim jezerima u Africi i Severnoj Americi, a poseban turistički značaj ima plovidba u Lemanskom, Ciriškom, Bodenskom, Komo i Largo di Mađore u Alpima, jer je to ne samo komunikacija već i atraktivni sadržaj boravka. Rečna plovidba je veoma atraktivna za turističku klijentelu. Plovidba rekama ima najdužu tradiciju u istorijskom razvoju saobraćaja. Najstarije saobraćajnice su reke Nil, Tigar, Eufrat i Hoang Ho. Danas se u turističkoj ponudi koriste plovidbe na rekama: Rajna, Majna, Dunav, Volga, Don i Dnjepar, Misisipi, Amazon, Nil i La Plata. Plovila se koriste za ekskluzivno razgledanje Pariza, Londona, Moskve i Budimpešte.

Kratak rezime sadržaja:

Saobraćaj je osnova za savlađivanje prostora. Železnički saobraćaj otvara eru savremenog turizma. Dugo godina ovaj je prevoz imao dominantan značaj u prevozu putnika. Udobnost prevoza, masovnost, niske cene i bezbednost doprinele su njegovoj ulozi u turizmu.

Permanentnim povećavanjem putne mreže omogućava se pristupačnost do turističkih centara u geografskim sredinama koje imaju periferan značaj. Putni saobraćaj omogućuje da se dođe do samih smeštajnih kapaciteta. Međutim, karakteristično je da pored širenja putne mreže, razvoj putnog saobraćaja treba posmatrati i sa aspekta kvaliteta komunikacija.

U vazdušnom saobraćaju avionski prevoz ima dominantnu ulogu. Ovaj oblik komunikacije se javlja početkom XX veka. Ipak, njegov značaj za turizam je izrazitiji posle II svetskog rata. Danas turistički razvoj i ne može da se zamisli bez ovog saobraćajnog sredstva.

Avion omogućuje da se „sjedine“ kontinenti, da se savladaju okeanski, pustinjski, močvarni, prašumski, planinski i polarni prostori. Vodeni saobraćaj ima prednosti nad drugim oblicima saobraćaja, s obzirom na to da se infrastruktura koja treba da se stavi u funkciju komunikativnosti svodi na izgradnju pristaništa i kanala kojima se poboljšava korišćenje vodnih objekata.

Pitanja za diskusiju:

- Navedite značaj železničkog saobraćaja za turizam.
- Navedite značaj drumskog saobraćaja za turizam.
- Navedite značaj vazdušnog saobraćaja za turizam.
- Navedite značaj vodenog saobraćaja za turizam.

Glava VII

Interregionalni turistički tokovi

Turizam u skoro svim zemljama sveta poprima prepoznatljive karakteristike. On je deo ekonomske i socijalne politike koja se u njima vodi. Na osnovu toga možemo konstatovati da su one zainteresovane za njegov razvoj. Razmeštaj resursa uslovljava da se turistički tokovi usmeravaju ka različitim geografskim sredinama. Uključivanje sve većeg broja regija u turistički promet uslovljava vitalizaciju prostora, povećanje broja turista, ostvarenje pozitivnih ekonomskih rezultata, socijalne i ekološke imlikacije. Interregionalni turistički tokovi dobijaju karakter kompleksne potrage ka novim atraktivnostima i receptivnim sadržajima. U njima se uključuje različita populacija, čime se permanentno povećava broj turista i njihovih afiniteta. Interregionalni turistički tokovi se identifikuju preko prostorne distribucije turističkog prometa i kontinentalnih karakteristika.

Analizom kriterijuma diferencijacije emitivnih regija u svetu mogli smo da odredimo prostorne celine prema kojima se može usmeriti turistička ponuda. To su geografske sredine označene kao emitivne regije. Uprvo se interregionalni tokovi baziraju na odnosima emitivnosti i receptivnosti. Ove prostorne celine su različite po svojim karakteristikama. Međutim, evidentne su i specifičnosti regionalnih atraktivno-receptivnih sredina.

Sadržaj i ciljevi proučavanja interregionalnih turističkih tokova:

- Sagledavanje turističkih tokova ka različitim geografskim sredinama;
- Analiza prometa ostvarenog u različitim regionalnim celinama u kontinentalnim okirima;
- Analiza interregionalnih turističkih tokova Evrope;
- Analiza interregionalnih turističkih tokova Amerike;
- Analiza interregionalnih turističkih tokova azijsko-pacifičke regije;
- Analiza interregionalnih turističkih tokova Afrike;
- Analiza interregionalnih turističkih tokova Srednjeg Istoka

1 Prostorna distribucija turističkog prometa u svetu

Intenzivni razvoj turizma uslovio je proširenje atraktivno-receptivnog fonda čime se i turistički tokovi dinamiziraju. Interregionalni turistički tokovi su uslovili da ova pojava postane ne samo najveća migraciona pojava današnjice, već i u istoriji ljudske civilizacije (Vukonic, 1987). Kao ilustraciju dinamike

turističkih tokova treba izneti podatak da samo u međunarodnim okvirima broj dolazaka turista u svetu 2014.g. iznosi 1.138 miliona (WTO 2014). Ovome treba dodati i oko 2.000 miliona turista u nacionalnim okvirima. To govori da je u turističkim tokovima uključeno više od polovine stanovnika planete Zemlje. Povećanje broja turista u međunarodnom prometu u 2014. godini, u odnosu na 2013. godinu iznosi 4.7%, što je 51 milion kao apsolutni iznos.

Analiza tendencije povećanja turističke posete u međunarodnom turizmu u svetu pokazuje da je ona prisutna u svim regionalnim makro celinama. Najveći porast posete beleži Amerika sa 7%, Azija i Pacifik beleže povećanje od 5%, Evropa 4%, Srednji Istok 4% i Afrika 2%. Povećani obim turista u međunarodnim putovanjima je određen ulogom koju ima veći broj faktora. Značajno je da posebno mesto zauzima učešće turista iz zemalja koje u istorijskom kontekstu turističke distribucije nisu predstavljale istaknute emitivne sfere. U ovu grupu se mogu ubrojiti zemlje Centralne i Istočne Evrope, posebno Poljska i Rusija, a od azijskih zemalja Kina. Tako se broj turista iz Ruske federacije u međunarodnom prometu povećao za 13%, a Poljske za 11%. Evidentan je i porast turista iz brzorastućih ekonomija Gruzije (36%) i Azerbejdžana (27%).

Tabela 1. Rang, obim i dinamika strane turističke posete u milonima i promene u procentima za period od 2010. do 2013. godine

Region	**Međunarodni dolasci turista (u milionima)**				**Promene (%)**		
	2010.	**2011.**	**2012.**	**2013.**	**11/10**	**12/11**	**13/12**
Evropa	484.842	516.020.	534.376	563.441	6.4	3.6	5.4
Azija i Pacifik	204.889	218.511	233.534	248.070	6.6	6.9	6.2
Amerika	150.579	155.964	162.721	167.940	3.6	4.3	3.2
Afrika	49.938	49.646	52.948	55.799	-0.6	6.6	5.4
Srednji Istok	58.172	54.629	51.684	51.571	-6.1	-5.4	-0.2

Izvor: UNWTO, 2014.

Prostorna distribucija je određena prometom ostvarenim u različitim regionalnim celinama u kontinentalnim okvirima, dinamikom kretanja i ostvarenim rezultatima koji proizilaze iz posete i boravka turista. Na osnovu ovih parametara mogu se odrediti vodeće zemlje u svetu u kojima se realizuje najviši nivo turističkih dolazaka. Data tabela daje rang zemalja po međunarodnoj turističkoj poseti u milionima turista kao i procentualna kretanja u tom pogledu.

Prostorna distribucija pokazuje da je vodeća zemlja u ovom pogledu posete stranih turista Francuska, koju je 2011.godine posetilo 81,6, a 2012.godine 83 miliona turista. Slede SAD, Kina, Španija, Italija, Turska,

Nemačka, Velika Britanija, Rusija i Malezija. Najdinamičnije promene beleže Rusija i Turska, čime se one etabliraju kao nove turističke destinacije.

Na osnovu pokazatelja koje daje Svetska turistička organizacija pri Ujedinjenim nacijama kao kontinentalne regionalne celine izdvojene su: Amerika, Azija i Pacifik, Srednji Istok i Afrika. U okviru ovih geografskih celina možemo vršiti analizu interregionalnih turističkih tokova.

2 Interregionalni turistički tokovi Evrope

Analiza međunarodnog turističkog prometa sveta pokazuje da Evropa ima vodeću ulogu. Naime, u interregionalnim tokovima apsorpcija stranih posetilaca u 2012. godini u zemljama ovog kontinenta iznosi 534,2 miliona, što je učešće od 51,2% ukupnog međunarodnog turističkog prometa u svetu (UNWTO, Tourism Highlights, 2013). Impresivni rezultati se mogu staviti u vezu sa nekoliko faktora:

- najduža tradicija u turističkim interregionalnim tokovima. Naime, Evropa je kolevka ove pojave, a Velika Britanija zemlja u kojoj turizam postaje ne samo atraktivno putovanje, već i unosni biznis;
- nacionalni dohodak, porodični i lični budžet u najvećem broju zemalja omogućuje izdvajanje sredstava za turističku potrošnju;
- prisutan je visok stepen industrijalizacije i urbanizacije, kao jednog od ključnih inicijativnih faktora;
- broj urbanog stanovništva i njegova koncentracija permanentno se povećava;
- obrazovni i kulturni nivo stanovništva uslovljava da poseduje izgrađanu turističku kulturu, odnosno turističku naviku koja prelazi u tradiciju;
- turističke destinacije su relativno blizu emitivnih sredina, a saobraćajno dobro povezane;
- izrazito je bogatstvo atraktivno-receptivnih prostora i turističke izgrađenosti i uređenosti, što uslovljava sadržajnost turističke ponude i
- širenje Evropske unije i Šengenskog prostora, kao i otvaranje granica za turiste iz evropskih zemalja koje nisu članice unije ima pozitivan uticaj u ovom pogledu.

Navedeni i drugi faktori, ne samo što imaju primarni značaj u turističkom razvoju, već su uslovili diferencijaciju specifičnih turističkih regija u ovom prostoru. Dominantne regije su Mediteran i planinski destinacijski prostor Alpa. Međutim, turizam je uslovio i diferencijaciju sledećih regija: Pirineji,

centralni masiv, dolina Loare, Bavarska, Balaton, Zakopane, Skandinavija, plovne reke poput Dunava i veliki gradovi kao što su London, Pariz, Prag, Beč, Sankt Petersburg ili Moskva. Ipak se interregionalni turistički tokovi mogu pratiti u sledećim regionalnim celinama: Severna Evropa, Zapadna Evropa, Centralna i Istočna Evropa i Južna Evropa odnosno Mediteran. Na ovoj osnovi su i izdiferencirani zapadni, centralni i istočni pravac interregionalnih turističkih tokova.

Sledeća tabela daje podatke o učešću ovih regija u interregionalnim međunarodnim tokovima.

Tabela 2. Posećenost stranih turista evropske regije i učešće u ukupnom svetskom prometu

Region	**Međunarodni dolasci turista (u milionima)**				**Učešće regiona**
	2010.	**2011.**	**2012.**	**2013.**	
Severna Evropa	62.654	64.480	65.088	68.862	6,3%
Zapadna Evropa	154.374	161.477	167.193	174.276	16%
Centralna/Istočna Evropa	94.497	103.133	111.655	118.944	10,9%
Južna Evropa/Mediteran	173.317	186.930	190.441	201.359	18,5%

Izvor: (UNWTO, Tourism Highlights, 2014)

Pokazatelji iz tabele nam omogućuju da konstatujemo da je broj turista u stalnom usponu. To znači da sve regionalne celine beleže dinamičan razvoj. Indeks povećanja u Evropi je 203,3 .

U pogledu učešća u međunarodnom turističkom prometu Evrope dominantno mesto imaju zemlje *Južne Evrope i Mediterana*. One su u poslednjoj analiziranoj godini ostvarile ukupno 191,1 milion posetilaca, što predstavlja učešće od 18,5% od ukupng boravka stranih turista u Evropi. Ova konjuktura ima tradicionalan karakter s obzirom da se radi o prostoru koji je paradigma masovnog turizma. Međutim, u poslednje dve decenije turistička ponuda selektivnih formi turizma je sadržajnija, što uslovljava još veću afirmaciju i reputaciju najrazvijenije regije. Osim toga, u posttranzicionom periodu je došlo do razvoja novih regija, kao na primer primorske i planinske celine Albanije. Zapadna Evropa u 2012. godini učestvuje sa 16,1% u ukupnoj međunarodnoj turističkoj posećenosti. Ovu regiju je posetilo 166,8 miliona od ukupno 534,2 miliona turista u Evropi. Dinamika razvoja pokazuje porast u okviru indeksa 153,5 u odnosu na bazičnu 1990. godinu, što što znači da se radi o uočljivom razvoju. Ovo upućuje na to da visok nivo razvoja privrede i društvenih odnosa prati i visok nivo receptivnosti i korišćenja atraktivnih potencijala. To je povezano sa mobilnošću stanovništva.

Najveću dinamiku turističke posete beleže zemlje Centralne i Istočne Evrope. Broj stranih turista u 2012. godini je dostigao 111,6 miliona. Karakteristično je permanentno povećanje turista u svim godinama. Indeks

povećanja u odnosu na bazičnu godinu iznosi čak 329,2. To je najveći porast u odnosu na ostale regione. Porast ovakvog učešća u Istočnoj Evropi duguje se novim turističkim destinacijama koje su se afirmisale posle otvaranja u postsovjetskom periodu, čime se s jedne strane obogaćuje turistička ponuda novim sadržajima, a sa druge se omogućuje lakša cirkulacija stranih posetilaca. Severna Evropa ima najmanje učešće u ostvarenom prometu stranih posetioca. Ono iznosi samo 6.3 %. Ovaj region je u 2012. godini posetilo 69 miliona turista. Porast u odnosu na 1990. godinu je u okviru indeksa 217.7, ali je karakteristična stagnacija u poslednjih deset godina. Ovo se može protumačiti ograničenošću resursa i klimatskim uslovima koji imaju nepovoljan uticaj na opštu mobilnost i usmerenost tokova ka zemljama ove regije. Naprotiv, najveći broj turista iz Skandinavije se usmerava ka drugim turističkim regijama.

3 Interregionalni turistički tokovi Amerike

Interregionalni turistički tokovi u Americi su usmereni ka relativno velikim prostranstvima. U okviru ovih kontinenata izdvojene su sledeće regije: S. Amerika, Karibi, C. Amerika i Južna Amerika. Ovako široki prostor je razlog da treba konstatovati da pored regija koje su turistički valorizovane i aktivirane, čime su postale privlačne destinacije, postoje i prostorni potencijali koji će se razviti u narednom periodu. Ova perspektiva je prisutna od Aljaske do Ognjene Zemlje. Raznovrsnost atraktivnog potencijala proizilazi iz različitih prirodnih i antropogenih uslova na ovakvom teritorijalnom obuhvatu. Rasprostranjenost prostora uslovljava ne samo brojnost privlačnih resursa, već i različiti privredni i društveni razvoj. Životni standard u Severnoj Americi je na višem nivou, u odnosu na Centralnu i Južnu Ameriku. Kao rezultat ovih odnosa javlja se veća turistička izgrađenost i uređenost receptivnih i atraktivnih resursa u Severnoj Americi. Broj turista iz ovog prostora je takođe veći. Tokovi ovih imućnih turista su usmereni ka regionalnim unutar same regije, ali u isto vreme je Severna Amerika osnovni emitivni prostor ostalim američkim regijama. Analiza apsorpcije turista iz inostranstva pokazuje jasne disproporcije. Ovi podaci su dati u sledećoj tabeli.

Tabela 3. Posećenost stranih turista američke regije i učešće u svetskom prometu

Region	**Međunarodni dolasci turista (u milionima)**				**Učešće regiona**
	2010.	**2011.**	**2012.**	**2013.**	
Severna Amerika	99.517	102.130	106.404	110.091	10.1%
Karibi	19.539	20.117	20.730	21.229	2.0%
Centralna Amerika	7.908	8.256	8.860	9.192	0.8%
Južna Amerika	23.614	25.460	26.727	27.429	2.5%

Izvor: UNWTO, 2014.

Na osnovu pokazatelja datih u tabeli broj 3 može se konstatovati da je evidentan porast broja stranih turista u svim razvojnim godinama. Međutim, radi se o relativno blagom porastu.

Tako indeks porasta od 2005. godine koja je uzeta kao bazična godina, u 2012. godini iznosi 122,4, a učešće u svetskom prometu ove vrste je 15,8%. U odnosu na druge regije sveta ova konjuktura se može odrediti kao relativno stagnantna, iako postoji izvesno povećanje turističke posećenosti. Ovo se može objasniti ekonomskom krizom koja je najviše pogodila SAD, kao najizrazitije emitivne regije u ovom delu sveta.

Interregionalni turistički tokovi u *Americi* pokazuju dominantnost *Severne Amerike* u odnosu na ostale regije. Nju je 2012. posetilo 106,7 miliona stranih turista, tako da ona učestvuje sa 10,3 % u svetskom turističkom prometu ove vrste, a sa 65,18% u turističkoj posećenosti od strane stranih turista Amerike u celini.

Prema regionalnoj distribuciji međunarodnog putničkog prometa najposećenije države u SAD su Kalifornija, Florida, Njujork, Havaji i Nevada. Američki turisti putuju u prekookeanskim zemljama od kojih su najposećenije Velika Britanija, Francuska, Nemačka, Italija, Japan, Španija, Holandija i Švajcarska.

Na osnovu podataka UNWTO (UNWTO Tourism Highlights, 2005) Kanada se ubraja u najpopularnije turističke destinacije. Ovu zemlju najviše posećuju turisti iz SAD, a od prekookeanskih država, turisti iz Velike Britanije, Francuske, Nemačke, Australije, Japana, Južne Koreje, Meksika, Brazila, Kine i Indije.

Meksiko beleži dinamičan rast turističke posete na osnovu preduzetih mera turističke politike, promocije, izgradnje mreže autoputeva, avioinfrastrukture i poboljšanja uslova hotelijerskog smeštaja. U prometu dominiraju turisti iz SAD i zapadnoevropskih država.

Južnu Ameriku je 2012. godine posetilo 26,7 miliona stranih turista, što iznosi 2,6% svetske posećenosti ove vrste. Vodeće zemlje su Brazil i Argentina. U strukturi posetilaca preovlađuju turisti iz zemalja ove regije, slede Evropljani i turisti iz SAD. Emitivnost je relativno slaba i pored putovanja u regionu usmerena ka Centralnoj Americi, Karibima i SAD.

Karibi su veoma privlačna turistička destinacija. Ovaj prostor je 2012. godine posetilo 20,9 miliona stranih turista, što predstavlja učešće od 2,0% u svetskom turističkom prometu ovog karaktera.

Najmanju posećenost stranih turista u interregionalnim tokovima američke regije beleži Centralna Amerika koju je 2012. godine posetilo 8,9 miliona turista, što je učešće od 0,9 % u svetskom turističkom prometu. Najpopularnije destinacije su Nikaragva, Gvatemala i Kosta Rika. Ovde, isto tako, najveći broj turista dolazi iz SAD i Kanade, ali i iz Nemačke i Španije.

4 Interregionalni turistički tokovi azijsko-pacifičke regije

Azija je sa površinom od 44.100.000 km^2 najveći kontinent na zemlji i kontinent sa najvećim brojem stanovnika. Osim toga ova regija obuhvata i Australiju i Okeaniju čime se određuje kao prostor sa najvećim i najraznovrsnijim prirodnim i kulturnim atraktivnostima. To upućuje na ogroman turistički potencijal. On se odnosi kako na receptivnost, tako i na emitivnost.

Ova regija u periodu od 1990. do 2012. beleži intenzivan porast broja inostranih turista, čime se određuje kao prosperitetna sredina u narednom periodu. Podaci koji su dati u tabeli 4 jasno ilustruju karakteristike interregionalnih tokova.

Na osnovu ovih podataka može da se konstatuje da je porast u 2012. godini, u odnosu na bazičnu 1990. godinu 418,6 indeksnih poena. To znači da se radi o više od četvorostrukom povećanju prometa ili o najvećem povećanju, u odnosu na ostale regije sveta. Tako je ova regija u pogledu stranih poseta izbila na drugo mesto iza Evrope. Učešće u svetskom turističkom prometu ove vrste je 22,6%, što znači da se radi skoro o četvrtini međunarodne posećenosti u svetu.

Tabela 4. Posećenost stranih turista azijsko-pacifičke regije i učešće u svetskom prometu

Region	**Međunarodni dolasci turista (u milionima)**				**Učešće regiona**
	2010.	**2011.**	**2012.**	**2013.**	
Severoistočna Azija	111.508	115.783	122.759	127.015	11.7%
Jugoistočna Azija	69.996	77.505	84.231	93.068	8.6%
Okeanija	11.371	11.462	11.926	12.484	1.1%
Južna Azija	12.014	13.761	14.618	15.504	1.4%

Izvor: UNWTO, 2014.

U samoj regiji najveći promet ostvaruje S. I. Azija. Broj stranih turista koji su posetili ovu subregiju u 2012. godini iznosi 122,8 miliona, što je učešće od 11,9% u svetskom turističkom prometu ove vrste. Posebno dobre rezultate su registrovali Kina sa Hong Kongom, Tajland, Makao i Japan. Kao rezultat intenzivnog razvoja ekonomija povećava se broj pripadnika srednje klase koji iz ovih regija putuju ka Evropi i Americi. Olakšanje i smanjenje ograničenja pri putovanju, uspešna turistička promocija i svest o značaju turizma za ekonomiju zemalja u regiji uslovili su intenziviranje turističke mobilnosti.

Zemlje J.I. Azije beleže skromnije rezultate od S.I. Azije, ali je na osnovu podataka datih u tabeli 4 uočljivo da postoji permanentno povećanje broja stranih turista. Broj turista koji su posetili ovu regiju u 2012. godini iznosi 84,6 miliona. Oni učestvuju sa 8,2% u svetskom turističkom prometu ove vrste. Najveći porast su ostvarili strani turisti u Mijanmaru, Tajlandu i Vijetnamu.

J.Azija učestvuje sa svega 1,4% u svetskom prometu stranih turista. Međutim, karakteristično je da se broj ovih turista povećava u periodu od 1990. do 2012. godine, tako da je dostigo 14,1 miliona. Indeks porasta, u odnosu na 1990. godinu iznosi 454,8. To upućuje da se potencijali ove regije aktiviraju i da se može očekivati sličan trend i u narednom periodu.

Okeanija beleži nešto skromnije, ali ipak uočljivije rezultate. U ovoj regiji je broj stranih turista u 2012. godini dostigao 12,1 ili 1,2% učešća u svetskom turizmu.

Ova dinamika stranog turističkog prometa se može objasniti sledećim činjenicama (Nestoroska, 2013):

- otvaranje Kine je uslovio da postane vodeća zemlja regije;
- ekonomski porast zemalja regije se kreće 6-9%, što je duplo više od prosečnog svetskog rasta;
- Indija, Kina i Mijanmar su nove turističke destinacije;
- povećanje prihoda i slobodnog vremena u zemljama Singapur, Tajland, Kina, Južna Koreja i Indonezija kreira visokoobrazovanu srednju klasu koja se uključuje u turistička putovanja u zemljama regije i izvan nje;
- politička stabilnost i odsustvo političkih barijera, sa izuzetkom Filipina, gde se javljaju određene nestabilnosti, pozitivno deluju na turistički promet;
- uprošćavanje procedura i liberalizacija putovanja ima pozitivan uticaj;
- informatičko-tehnološki razvoj olakšava pristup turističkim uslugama i
- fokusuran marketing omogućuje usaglašenost ponude i tražnje.

Najveće učešće u strukturi posećenosti po regionalnoj pripadnosti imaju zemlje Azijsko-pacifičke regije sa 85%. Slede turisti iz Evrope sa 6% i Amerika sa 3%. Najveći broj turista dolazi iz Indonezije, Japana, Malezije, Australije, Velike Britanije, Kine, SAD, Južna Koreja, Indija i Tajvan (Nestoroska, 2013).

Ova regija je potisnula Američku regiju sa druge pozicije u svetskom turističkom prometu stranih turista i zauzela je njeno mesto.

5 Interregionalni turistički tokovi afričke regije

Afrika je posle Azije kontinent sa najvećom površinom, u odnosu na ostale kontinente sveta. Ona iznosi 30,4 miliona km^2. U ovoj regiji živi milijardu stanovnika. Udaljenost od Evrope kod Gibraltara je samo 14km, a između

Tunisa i Sicilije 140 km^2. Ovo znači da su severni, magrebski delovi u neposrednoj blizini emitivnih turističkih prostora, što predstavlja povoljnost turističko-geografskog položaja.

S obzirom na površinu koju obuhvata i različite geografske prirodne i kulturne resurse ovaj kontinent omogućuje različite forme turističkog razvoja. Tu su zastupljeni pustinjski, savanski, stepski, prašumski, močvarno zemljište i priobalni prostor. Na osnovu toga se može kreirati sadržajna i veoma heterogena turistička ponuda, što je razlog da jača interes klijentele za specifičnim proizvodima afričkih regionalnih celina.

Svetska turistička organizacija je u okviru afričke regije izdvojila dve subregije. To su Severna i Subsaharska Afrika. Sledeća tabela daje interregionalane međunarodne turističke tokove u Africi za period od 1990. do 2012. godine u apsolutnom broju stranih posetilaca i učešće u svetskim okvirima.

Tabela 5. Posećenost stranih turista afričke regije i učešće u svetskom prometu

Region	**Međunarodni dolasci turista (u milionima)**				**Učešće regiona**
	2010.	**2011.**	**2012.**	**2013.**	
Severna Afrika	18.756	17.058	18.464	19.582	1.8%
Subsaharska Afrika	31.181	32.588	34.484	36.217	3.3%

Izvor: UNWTO, 2013

U analiziranom periodu do 2012. godine Afrika beleži izuzetno visok nivo apsorpcije stranih turista. Ovu regiju je posetilo 52,4 miliona stranih turista čime je učešće u svetskom prometu ove vrste dostiglo 5,1%. Time je dostigla indeks povećanja u odnosu na baznu 1990. godinu od 354, što znači povećanje za tri i po puta. Veći porast u ovom periodu je ostvarila samo azijsko-pacifička regija. To svedoči da se radi o izrazito perspektivnoj regiji koja može da se odredi kao veoma prosperitetna.

Najveći deo međunarodnog prometa se ostvaruje u primorskim destnacijama i lokalitetima izrazito bogate kulturne baštine. Međutim, treba imati u vidu da je u ovoj regiji došlo do delikatnih političkih odnosa. To se pre svega odnosi na mediteranske zemlje, Nigeriju u zapadno-afričkom delu ili Sudan i Somaliju u Istočnoj Africi. To može imati značajne reperkusije u smislu smanjenja turističkog prometa. Isto tako, zemlje Bengalskog zaliva je zahvatila epidemija ebole koja dodatno ima negativni uticaj na turističke interregionalne tokove.

Razrešenje ovih kriza je faktor kojim bi se uspostavila tendencija pozitivnih rezultata u inostranom turističkom prometu. Emitivne regije koje bi gravitirale ka Africi su: Nemačka, Velika Britanija, Francuska i SAD. U zadnjoj deceniji povećao se broj turista iz Srednjeg Istoka, Severne Amerike, zemalja

Persijskog zaliva, Japana i Dalekog Istoka. To znači da su interregionalni turistički tokovi usmereni ka ovim sredinama.

6 Interregionalni turistički tokovi Srednjeg Istoka

Srednji Istok se može uvrstiti u grupu najdinamičnijih regija sveta u pogledu razvoja različitih sektora privrede, među kojima se ubrajaju i sektori putovanja i turizma. Tako turizam dobija na svom značaju. Osnovu dinamičnih poseta ove regije treba naći, pre svega u popularizaciji i afirmaciji mondenskih turističkih destinacija, kao onih u Egiptu i Ujedinjenim Arapskim Emiratima. Porast u ovoj regiji beleže i Saudijska Arabija, Bahrein i Sirija. Razlozi dolazaka su različiti. Pored kupališnih aktivnosti i aktivnosti sunčanja, ovaj prostor je bogat kulturno-istorijskim spomenicima, a primera radi Saudijaska Arabija je zemlja u kojoj se boravak vezuje za muslimanske posete Meke i Medine.

Tabela 6. Posećenost stranih turista Srednjeg Istoka i učešće u svetskom prometu

Srednji Istok	**Međunarodni dolasci turista (u milionima)**			
	2010.	**2011.**	**2012.**	**2013.**
Bahrein	-	-	-	-
Egipat	14.051	9.497	11.196	9.174
Irak	1.518	-	-	-
Jordan	4.207	3.960	4.162	3.945
Kuvajt	207	269	300	-
Liban	2.168	1.655	1.366	1.274
Libija	-	-	-	-
Oman	1.446	1.343	1.987	-
Palestina	522	449	490	545
Katar	1.519	2.527	1.170	-
Saudijska Arabija	10.850	17.498	14.276	13.213
Sirija	8.546	5.070	-	-
Ujedinjeni arapski emirati	7.432	8.129	8.977	9.990
Jemen	1.025	829	874	-

Izvor: UNWTO, 2013.

Interregionalni tokovi Srednjeg Istoka dati su preko obima i dinamike u periodu od 2010. do 2012. godine. Ovi podaci su dati u tabeli 6. S obzirom na raspoloživost atraktivno-receptivnog fonda u ovoj regiji učešće od samo 5% u svetskom turističkom prometu inostrane posete je relativno nisko. Međutim, dinamika pokazuje da je u periodu do 2010. godine došlo do šestostrukog povećanja posećenosti od strane stranih turista. To dovoljno govori da je turizam

izrazito unosna delatnost. U periodu od 2011. godine dolazi do pada ovog prometa. Razloge treba tražiti u takozvanom „Arapskom proleću“, odnosno političkim procesima i ratnim stanjima u kojima se ova regija nalazi. Ipak, navedeni interregionalni tokovi pokazuju da će se u uslovima demokratskih procesa i odsustva rigidne politika vratiti tendencije turističkih kretanja i još dinamičniji razvoj.

Kao emitivne zemlje i regije treba izdvojiti, pre svega, Veliku Britaniju, Francusku, Švajcarsku i Skandinavske zemlje, zalivske, arapske i američke zemlje.

Kratak rezime sadržaja:

Razmeštaj resursa uslovljava da se turistički tokovi usmeravaju ka različitim geografskim sredinama. Uključivanje sve većeg broja regija u turistički promet uslovljava vitalizaciju prostora, povećanje broja turista i ostvarivanje pozitivnih ekonomskih rezultata. Prostorna distribucija turističkog prometa u svetu je određena prometom ostvarenim u različitim geografskim sredinama u kontinentalnim okvirima, a dinamikom kretanja i ostvarenim rezultatima koji proizilaze iz posete i boravka turista. Analiza međunarodnog turističkog prometa sveta ukazuje da Evropa ima vodeću ulogu i da je u 2012. godini ostvarila učešće od 51,2% ukupnog međunarodnog turističkog prometa u svetu. Intereregionalni turistički tokovi u Americi pokazuju dominantnost Severne Amerike, sa učešćem od 10,3% u svetskom turističkom prometu, dok je Južna Amerika ostvarila učešće od 2,6% svetske posećenosti.

Pitanja za diskusiju:

- Objasnite interregionalne turističke tokove.
- Objasnite prostornu distribuciju turističkog prometa u svetu.
- Navedite interregionalne turističke tokove Evrope.
- Navedite interregionalne turističke tokove Amerike.
- Navedite interregionalne turističke tokove Azijsko-pacifičke regije.
- Navedite interregionalne turističke tokove Afrike.
- Navedite interregionalne turističke tokove Srednjeg Istoka.

Glava VIII

Regionalizacija i tipologija receptivnih prostora

Turističko-geografska proučavanja regionalnog karaktera su veoma važna obzirom da predstavljaju osnovu za sve ostale aktivnosti kako u razvojnom, tako i u tržišnom smislu. Razvoj se ne može osmisliti bez regionalizacije koja je podloga turističke valorizacije. Da bi se pristupilo inventarizaciji neophodno je odrediti granice u kojima će se odrediti njihova lokacija. Teritorijalno određenje turističke regije je prostorna prepoznatljivost vrednosti koje poseduje. Na osnovu toga se mogu proučavati kako intraregionalni, tako i interregionalni odnosi. Destinacijski pristup turističkog razvoja nije moguć ako se ne pristupi regionalizaciji, jer zainteresovane strane deluju u ovim okvirima. Samo na osnovu ovakvog prostornog određenja je moguće pristupiti prostornoj, ekološkoj, ekonomskoj i socijalnoj turističkoj održivosti.

Tržišni karakter turističke regionalizacije je povezan sa geografskom brendovskom kategorijom. Brendiranje se odnosi na regionalnu pripadnost. Na turističkom tržištu se nastupa kao teritorijalna prepoznatljivost teritorije kao prostorne celine, ali i kao pripadnost posebnih turističkih proizvoda određene regije.

U geografskim proučavanjima nezaobilazni predmet interesovanja predstavlja regionalizacija, jer se pojave i odnosi najbolje mogu proučiti diferencijacijom prostornih celina. Izdvojene regije imaju svoje specifičnosti, tako da se mogu komparirati, a pozitivna saznanja u kreiranju razvojnih i poslovnih aktivnosti preneti na druge regije.

Obzirom na to što turizam predstavlja značajan faktor prostora, a prostor određuje karakteristike turizma, u plansko-razvojnim dokumentima, u dokumentima dobijenih u procesu turističke valorizacije, kao i uopšte u istraživanjima turizma, regionalni aspekt zauzima značajno mesto. Zato je potrebno precizno definisati turističku regiju, odrediti tipologiju i utvrditi njenu hijerarhiju.

Sadržaj i ciljevi proučavanja regionalizacije i tipologije receptivnih prostora:

-turistička regionalizacija treba precizno da opredeli geografsku sredinu u kojoj turizam može da se prepozna kao specifična pojava u odnosu na druge pojave,

-tipologija turističkih regiona ima za cilj da se utvrde specifičnosti određenih prostornih celina za razvoj turizma u odnosu na iste, slične ili različite celine,

-hijerarhija treba da omogući sistematizaciju prostornih jedinica za razvoj turizma.

1 Definicija turističke regije

Najčešće se region definiše kao prostorna celina u kojoj elementi sadržaja čine sistemsku celinu sa preovlađujućim karakteristikama određene delatnosti. Ona je prepoznatljiv prostor ili prepoznatljiva geografska sredina po kriterijumu nivoa zastupljenosti i polarizacije. Regionalna istraživanja nastoje da otkriju na kom stepenu i na kom prostornom obuhvatu je utvrđeni fenomen homogenizovan. Ona treba da omogući da se dođe do saznanja o faktorijalnoj strukturi od koje zavisi i kao takvog ga oblikuje u njegovom delovanju na okruženje u okviru teritorijalne određenosti.

Da bi se mogla definisati i na osnovu toga izdvojiti turistička regija kao prepoznatljiva fizionomska i funkcionalna prostorna celina neophodno je poći od definicije geografske regije. Ona ima univerzalne karakteristike tako da predstavlja osnovu prepoznatljivosti posebnih, odnosno specifičnih karakteristika regije po kriterijumu preovladavajućih delatnosti. Geografska regija je jasno određena. ***Pod geografskim regionom podrazumevamo deo prostora na zemljinoj površini koji je ispunjen objektima anorganskog, organskog i antropogenog porekla.*** U okviru ovako širokog poimanja, objekti ili sadržaji mogu biti individualizovani na način da se po njima regija prepoznaje. U ovom kontekstu se može govoriti o regijama koje pripadaju industriji, poljoprivredi, šumarstvu, rudarstvu ili urbanim i ruralnim regijama. Po primeru ovih individualizacija se može pristupiti turističkoj regiji kao prepoznatljivoj prostornoj celini.

Pri definisanju turističke regije treba poći od definicije geografske regije. Jasno je, treba da se primeni analogija odredbe geografske regije, jer se pre svega radi o dimenzioniranju dela geografske sredine kao osnove u kojoj turizam ima prostorne karakteristike. Ovaj pristup upućuje da treba poći od činjenice da samo određene prostorne celine poseduju specifične vrednosti kojima mogu da zadovolje potrebe turista. Na ovako određenoj osnovi najčešće i počiva formiranje turističke ponude, kao i njihova uglavnom zonalna i regionalna rasprostranjenost. To daje za pravo da se individualizuju turističke regije, kao prostorne celine, sa specifičnim elementima geografske sredine u funkciji prostornog, ekonomskog, socijalnog i ekološkog, odnosno održivog razvoja. Turistička regija treba da poseduje sve one vrednosti koje predstavljaju preduslov za njeno postojanje, funkcionisanje i razvoj. ***Pod turističko-geografskom regijom podrazumevamo prostornu celinu u kojoj turističke vrednosti omogućavaju samostalno formiranje kompleksne turističke ponude, nastup na turističkom tržištu i samostalan turistički razvoj.***

Veoma važna prepoznatljivost je da može da zadovolji turističke potrebe posetilaca. Fizionomija prostorne celine je posledica ovog razvoja. Ona

podrazumeva specifičnu uređenost, prisustvo hotelskih kompleksa, sportsko-rekreativnih objekata, vila, parkova, cvetnih nasada, šetališta, prodavnica suvenira i drugo.

Turističko-geografska regija je prepoznatljiva po turističkoj privredi koja ima dinamičan razvoj. Ona obuhvata ugostiteljstvo, posredništvo, saobraćaj, uslužno zanatstvo, trgovinu i bankarstvo, ali preko induktivne funkcije podstiče razvoj i ostalih privrednih i društvenih delatnosti.

2 Tipologija turističkih regija

U teoriji i praksi prisutne su različite tipologije turističkih regija, u zavisnosti od primenjivanih kriterijuma i potreba istraživanja. U pogledu stepena dominantnosti turizma, turističke regije se najčešće označavaju kao ***homogene ili heterogene***.

Za Đ.Čomića ***homogene turističke regije*** predstavljaju kontinuiran prostorni obihvat u kome svi konstitutivni delovi i zone imaju što je moguće veći stepen međusobne sličnosti, a što u krajnjoj liniji vodi ka uniformnosti prostora. Homogeni karakter, turističke regije imaju i u definiciji M. Vasovića. On pod turističkom regijom podrazumeva takvu prostornu celinu u kojoj je turizam dominantna funkcija, dok je fizionomija glavna posledica te funkcije. U tom smislu prihatljiva je i definicija M. Radovića koji pod homogenom turističkom regijom podrazumeva regiju u kojoj je turizam glavni izvor dohodka. Time se apostrofira da je turizam dominantna ekonomska aktivnost i da je akcelerator ostalih privrednih delatnosti.

Treba konstatovati da su homogene turističke regije manje zastupljene od heterogenih turističkih regiona, pošto je turizam kao složena opšta pojava posebno osetljiv na ekonomske i političke promene. Razvoj više delatnosti na određenom prostoru ne samo što ne deluje na formiranje homogenih regiona, već naprotiv deluje na njihovo eliminisanje. Zbog sve prisutnijeg smanjenja homogenosti može se govoriti o homogenosti kao procesnoj kategoriji, koja je prisutnija u početnom razvojnom periodu i sve je manje prisutna u svestranosti i intenzitetu razvoja. U ovom smislu može da se govori o dva vida homogenosti, i to: globalnoj i relativnoj ili parcijalnoj. Globalna homogenost je retka i najčešće se vezuje za sintezu sličnih, uniformnih aktivnosti u homogenom fizičkom prostoru, dok se relativna ili parcijalna homogenost javlja kao rezultat delovanja jednog bitnog elementa u prostoru koji je dominantan oblik u odnosu na ostale prostorne komponente.

Heterogenim turističkim regijama se smatraju prostorne celine u kojima turizam učestvuje zajedno sa drugim delatnostima u ostvarivanju dohotka. Znači da kod heterogenih turističkih regija dominantnost turističke delatnosti određuje fizionomiju prostora. U okviru ovog tipa turističke regije, hetrogenost određuju polovi razvoja unutar prostorne celine. Polarizovani turistički region može da se

definiše kao heterogeni turistički prostor ili različiti delovi koji su komplementarni i ostvaruju veći međusobni obim razmene turističkih tokova sa centralnim turističkim mestom, nego sa susednim regionima. Znači da se za ovakvu odredbu turističkog regiona ne uzima kriterijum homogenosti, već funkcionalni kriterijum. Ovi tipovi su najzastupljeniji jer se polarizacija odnosi kako na različite karaktere turističkih oblika, tako i na odnose sa drugim delatnostima nezavisno od turističke tipologije.

U pogledu vrste atraktivnog fonda i njegovih strukturnih i funkcionalnih osobina više autora, isto tako vrše različitu tipologiju turističkih regiona. Ž. Jovičić izdvaja ***prirodne, antropogene i kompleksne,*** podrazumevajući pod prirodnim primorske i kontinentalne regije. Pod antropogenim regijama podrazumeva prostore u kojima dominiraju antropogene forme, a pod kompleksnim zastupljenost i prirodnih i antropogenih atraktivnosti.

M. Vasović predlaže klasifikaciju na osnovu toga kako je izdiferencirana životna stvarnost, odnosno primorske, planinske i jezerske turističke regije. Sličnu i korektnu klasifikaciju daje i S. Nikolić. On razlikuje ***planinske, primorske, jezerske i mešovite*** turističke regije, sa saglašnošću opštih prostornih osobina koje daju određenu homogenost.

Koristeći kriterijum stepena razvoja, turističke regije se mogu tipizirati na različite načine. Prema stepenu razvoja regije mogu biti ***potencijalne, regije u razvoju i razvijene regije*** ili pak bi mogle da se odrede kao potencijalne, afirmisane i razvijene i sl. Pod potencijalnim turističkim regijama podrazumevao prostorne celine koje poseduju turističke resurse ali iz raličitih razloga, kao na primer slabe komunikativnosti, slabe promocije ili neadekvatne organizacije ostaju puki potencijal. Razrešavanje ovih problema može da uvede regiju u kategoriju regija u razvoju ili regija u proces afirmacije.

Unapređenje sadržajnih komponenti i prepoznatljivost turističke regije od strane turista i poslovnih subjekata izvan njenih granica vodi ka nivou razvijene regije. Ona treba da bude uzor ostalim regijama da dostignu ovaj nivo.

Interesantna je tipologija koju je prema stepenu razvoja obradio Defort. On izdvaja tri grupe elemenata kojima se utvrđuje stepen razvijenosti turističkog regiona.

Na osnovu ***kombinacije razvojnih elemenata*** dolazi do sledećih tipova regija:

- sa malim mogućnostima bez budućnosti;

- u punoj zrelosti ili tradicionalne regije u kojima su potrebni dodatni marketing napori za rentabilno upravljanje ili rekonverzija opreme;

- na početku razvoja;

- kojima je potreban dodatni kapital;

- regije u kojima se traži izbalansiran odnos između ponude i tražnje i

- koje su preopremljene i gde takvo stanje teško može da se popravi.

Analogno ovako izvedenim razvojnim elementima, mogu se odrediti i druge forme na osnovu kojih bi se turističke regije tipizirale. U svakom slučaju izdiferencirane turističke regije se u svetu nalaze na različitom stepenu razvoja, različitim resurskim osnovama, specifičnom ponudom, oblicima turističke aktivnosti i turističkim proizvodima koje na različiti način prihvata segmentirana turistička tražnja.

3 Hijerarhija turističkih regija

Hijerarhija turističkih regija je važan pristup u procesu reginalizacije jer omogućuje da se uspostave relacije unutar prostornih celina. Na toj osnovi se utvrđuju nadležnosti svih zainteresovanih strana, učesnika turističke delatnosti. Preko hijerarhije se uspostavljaju organizacioni sistemi, komunikacioni odnosi, uređenje prostora za turističku namenu, gravitacione zone, promotivne delatnosti i kanali distribucije turističkih proizvoda. Zato je veoma važno definisati regionalne celine različitog nivoa i njihovu pripadnost unutar nivelisanih odnosa.

Hijerahija omogućuje funkcionalnost ne samo intraregionalnih odnosa u okviru regije višeg nivoa, već i odnose sa regijama izvan utvrđenih regionalnih celina. U tom smislu se nameće neophodnost ovakvog pristupa, jer obezbeđuje optimalnost i stabilnost relacija u svim domenima prostorne organizacije.

Iako se radi o veoma važnom pitanju organizacije prostora koje ima primenljiv karakter, ipak ono predstavlja značajan problem u istraživanju turizma tretiranog sa regionalnog, odnosno prostornog stanovištva. Hijerarhija kojom se utvrđuje funkcionalna sistematizacija u okvirima geografske regionalizacije je osnova na kojoj se može koristiti analogija pri ovakvom tretmanu turističkih prostornih celina.

U geografskoj terminologiji prisutni su pojmovi koji označavaju tertorijalno razgraničenje sa različitim prostornim obuhvatom. Ovo je posebno prisutno u regionalnoj geografiji u kojoj upotreba teritorijalnih termina nema hijerarhijski karakter. Zato se dešava da u pronalaženju odgovarajućih pojmova za određene prostorne individualizovane okvire, nema kriterijumske hijerarhije. Primera radi, u ovom smislu se koriste termini kojima se određuju pojmovi poput: oblast, područje, predeo ili kraj. Pri tome se često, u hijerarhijskom smislu pristupa zdravorazumski i ne vodi se računa o tome koja je kategorija višeg nivoa, odnosno koja kojoj pripada, koja je prostranija, a koja zauzima deo tog prostora. Na primer, često nije precizirano da li je oblast viša kategorija od predela. Isto tako, u ovom pogledu odnosi između predela i područja nisu najjasniji.

U turističko-geografskoj literaturi sreću se i različiti termini kojima se određuju prostorne celine za turističku namenu, kao što su: turističke aglomeracije, turistički kompleksi, turističke zone, turistički lokaliteti, turistički centri i sl. Pri tome svaku kategoriju treba posebno definisati.

Ovo upućuje na to da treba u svakoj prilici davati hijerarhijska određenja. Smatrajući da opšti pojmovi u geografskoj nauci treba da preciziraju pojavu, a samim tim i regiju i da u tom pogledu treba koristiti hijerarhijsku terminologiju M.Vasović opravdano smatra da regija kao univerzalna teritorijalna prostorna forma treba da bude terminološki zastupljena u naučnoj misli. Određujući ***makroregion*** kao najvišu prostornu kategoriju, omogućava se objektivnost u interpretiranju regionalnih celina koje sačinjavaju ovu prostornu celinu i svaku regiju nižeg ranga u hijerarhijskoj dimenziji.

Kao regije nižeg ranga mogu se smatrati sledeće: ***submakroregija, mezoregija, submezoregija i mikroregija***. Ne apsolutizirajući primenu termina regije kao prostornog razgraničenja ipak se može smatrati da ovakva vrsta hijerarhija najbolje izražava odnose u turističko-geografskoj sistematizaciji.

Kratak rezime sadržaja:

Turistička regionalizacija podrazumeva precizno definisanje tipova regionalnih celina i njihove hijerarhije. Pod geografskim regionom podrazumevamo deo prostora na zemljinoj površini predstavljen objektima anorganskog, organskog i antropogenog porekla.

Analogno tome, pod turističko-geografskim regionom podrazumevamo prostornu celinu u kojoj turističke vrednosti omogućavaju samostalno formiranje kompleksne turističke ponude, nastup na turističkom tržištu i samostalan turistički razvoj.

U pogledu dominantnosti turizma, turističke regione najčešće označavamo kao homogene, heterogene ili polarizovane turističke regione.

Makroregion je najviša prostorna kategorija. Kao regione nižeg ranga možemo da navedemo sledeće: mezoregioni, submezoregioni i mikroregioni.

Pitanja za diskusiju:

-Objasnite regionalizaciju i tipologiju receptivnih prostora.

-Definišite turističku regiju.

-Objasnite tipologiju turističkih regija.

Glava IX

Turizam kao agens transformacije prostora

Turizam i geografska sredina se nalaze u interakcijskoj vezi. Ova interakcijska veza se javlja na način da geografska sredina uslovljava turizam, ali isto tako, turizam predstavlja agens transformacije prostora. Razvoj turizma ne samo što svoju osnovu nalazi u prostornim uticajima, već deluje na prostor, čime mu daju posebne karakteristike. Prostorne vrednosti dobijaju drugačije fizionomske i funkcionalne osobine. One su obogaćene specifičnim sadržajima, što u funkcionalnom smislu omogućuje da se resursi optimalno, odnosno održljivo koriste. Tako turizam ostavlja tragove u geografskoj sredini.

Interakcijski odnosi turizma i geografske sredine uslovljavaju promene koje se javljaju u svim prostornim sferama turističke aktivnosti. Transformacija pod uticajem turizma je prisutna u emitivnoj, komunikativnoj i atraktivno-receptivnoj sferi.

U razvojnoj politici turizma transformacija prostora se dimenzionira u pozitivnom smislu. Tu se aksiološki pristup usmerava ka eliminisanju agenasa koji bi bili u suprotnosti sa humanističkim vrednosnim kategorijama prostora. Međutim, u korišćenju turističkih vrednosti u geografskoj sredini, kao razvojne osnove i u odvijanju aktivnosti neposredne realizacije turističkih proizvoda dolazi do pojava koje mogu da imaju negativan odraz na prostorne sadržaje. Zato je važno prepoznati i oceniti agense transformacije u svim sferama turizma.

Sadržaj i ciljevi proučavanja turizma kao agensa transformacije prostora:

-definisanje interakcijskih odnosa između turizma i geografske sredine,

-sagledavanje karakteristika transformacije prostora emitivne sfere turizma (tipologija prema stepenu razvoja: sa malim mogućnostima bez budućnosti; u punoj zrelosti; tradicionalne regije),

-sagledavanje karakteristika transformacije prostora komunikativne sfere turizma,

-sagledavanje karakteristika transformacije prostora atraktivno receptivne sfere prostora (afirmacija i popularizacija).

1 Transformacija prostora emitivne sfere turizma

Emitivna sfera je karakteristična po pojavi i razvoju turističkih potreba kod domicilnog stanovništva. Ona je plod uslova koji su karakteristični za geografsku sredinu. Ti uslovi su različite prirode. Delujući na njih turizam vrši transformaciju. U određenju emitivnih regija turizma posebnu pažnju smo

posvetili upravo ovim uslovima. To znači da se transformacija vrši u okviru promena ovih uslova. U emitivni prostor se unose turistički sadržaji, što predstavlja direktnu ili neposrednu promenu, ali i iskustva iz turističkih regija.

Pod uticajem turizma u okviru urbanih sredina unose se sadržaji posredničkkih aktivnosti. Ovo se posebno odnosi na centralne i frekfentne celine u okviru urbanih sredina. Brojne turističke agencije su deo urbanog sadržaja. Funkcionalnost posredništva omogućuje da se pojavljeni interes domicilnog stanovništva realizuje na način koji olakšava administrativne i organizacione procedure prihvatanja turističke ponude. U fizionomskom smislu svetleći izlozi turističkih agencija urbanoj sredini daju posebne ambijentalne karakteristike. One su činilac koji deluje da se dobije specifična vizuelna kompozitnost. Turističke agencije kao svoje reklame koriste i zvučne efekte komlementirajući ambijentalnost auditivnošću.

U emitivnim sredinama se unose turistički informacioni i promotivni sadržaji korišćenjem ***reklamnih panoa, bilborda, plakata i videobimova***. Ovi sadržaji se najčešće lociraju kako na objektima turističkog posredništava, tako i izvan njih. Motivi sa turističkim sadržajima se prezentuju na zidovima, ne samo poslovnih, već i stambenih objekata. U ovu funkciju se osposobljavaju ***fasade zgrada i delovi krovnih konstrukcija.*** Krovovi se koriste i kao mesta za lociranje reklamnog sadržaja. Tako građevinski objekti dobijaju turističku promotivnu funkciju.

Sama ***arhitektonska rešenja*** inspiraciju nalaze u iskustvima atraktivnih kulturnih sadržaja turističkih destinacija. Oni se ugrađuju u emitivnu sredinu, često radi podsećanja na dobre primere, ali i kao pozitivna rešenja funkcionalnosti objekata. Tako objekti u emitivnim sredinama nalikuju na one u receptivi. Ovo se odnosi kako na eksterijerne, tako na enterijerne kreacije.

Komunalna uređenost i opremljenost turističkih lokaliteta i objekata, isto tako je pozitivno iskustvo koje se prenosi na emitivnu sredinu. Analogija je kao i kod arhitektonskih iskustava. Turistička iskustva se transformišu u stil života klijentele kojoj je emitivan prostor domicijalna sredina.

Promocija turističkih agencija, poslovnih partnera, turističkih lokaliteta i objekata i konkretnih turističkih proizvoda se vrši korišćenjem saobraćajnih sredstava ***javnog prevoza.*** Radi se o promotivnim sadržajima koji se izražavaju preko vizuelnih i auditivnih efekata, u zavisnosti od performansi saobraćajnih sredstava.

Emitivne regije unose sadržaje preko kojih se prezentuje atraktivnost određenih turističkih destinacija. To se realizuje preko neposrednih nastupa i poruka. česte su pojave ***defilea i smotri*** kojima se želi da privuče pažnja domicijalnog stanovništva. Tako urbana sredina dobija kulturnu dimenziju turističke prirode. Isto tako, najveći broj emitivnih centara imaju ***sajamske i izložbene prostore*** koji se koriste za promociju i plasman turističkih proizvoda.

Transformacija emitivnog prostora je plod obrazovne i kulturne funkcionalnosti turizma. Turisti obogaćeni vrednostima koje su poprimili podržavaju promene koje su u pravcu vrednovanja objekata ovog karaktera. Primera radi, pozitivo vrednuju monumentalnost i estetičnost ovog fonda i njegovu zaštitu. Slično je i sa objektima zdravstvenog i rekreativnog karaktera. Iskustva sa turističkih putovanja, koja su turisti stekli u receptivno-atraktivnoj sferi prenose u mesta stalnog življenja. Oni u ovom pogledu doprinose unapređenju sredine u kojoj stalno žive.

2 Transformacija prostora komunikativne sfere turizma

Komunikativna sfera doživljava promene na osnovu razvoja društveno-ekonomskih odnosa i naučnog, tehničkog i tehnološkog procesa. Ovaj progres ima univerzalan značaj, ali turizam nije ovih tendencija. Mnoge geografske sredine koje su zbog konfiguracije terena morale biti zaobiđene su prohodne tako da su deo saobraćajne mreže i sistema u okviru nje čime se vrši transformacija prostora u ovoj sferi turističke aktivnosti. Time je povezanost, odnosno dostupnost turističkih vrednosti izraženija. U ovom kontekstu je i brzina i sigurnost prevoza, kao veoma važnih faktora turističkog razvoja.

Prostor se u ovoj sferi turističke delatnosti menja izgradnjom pristupnih komunikacija. U drumskom saobraćaju to su putevi do najzabačenijih, ali turistički atraktivnih destinacija. Izgradnjom zupčastih železnica i najviši delovi planina postaju dostupni turistima. Do turističkih lokaliteta i objekata se može doći izgradnjom heliodroma, a dokovi i pristaništa omogućuju da se aktiviraju resursi hidrografskih vrednosti. Izgradnja žičara je u funkciji zimsko-sportskih aktivnosti, dostupnosti vidikovaca i prirodnih atraktivnosti na visokim planinama.

Geografska sredina na ovaj način, ne samo što se manja u funkcionalnom smislu, već dobija i fizionomski nove oblike po kojima je prepoznatljiva. Na ovaj način čak se i zabite prostorne celine uklapaju u turističku ponudu, tako da one dobijaju nove sadržinske vrednosti.

Transformacija prostora pod uticajem turizma u ovoj sferi se javlja i korišćenjem i unošenjem infrastrukture za signalizaciju i vizualizaciju. To su znaci sredstva za orijentaciju i obeležja koja pomažu turistima u prevozu pri čemu su i podloga za korišćenje najsofisticiranijih informacionih sredstava.

Promotivne turističke aktivnosti su prisutne i u komunikativnoj sferi tako da se ovaj prostor menja postavljanjem panoa, bilborda i plakata na putnim pravcima. Posebne promene u ovom smislu su u pogledu postavljanja turističkih informacionih punktova u okviru saobraćajne infrastrukture (na aerodromima, na graničnim prelazima, duž komunikacijskih linija, na bezinskim pumpama i mestima za servisne usluge).

Saobraćajna sredstva na relacijama koja povezuju emitivne sa atraktivno-receptivnim sferama se koriste na sličan način kao u urbanim sredinama. Ona služe za turističke sadržaje čime dobijaju novi izgled i time deluju na prostor kojm se kreću ili koji promovišu.

Moteli i autokampovi su pogodni smeštajni kapaciteti ne samo za putnike, već i za turiste. Posebno je važna njihova funkcionalnost u pogledu razvoja tranzitnog turizma. U ovoj sferi se lociraju i objekti za rekreativne aktivnosti, odmor i relaksaciju čime dolazi do korenite transformacije prostora.

3 Transformacija prostora atraktivno-receptivne sfere turizma

Transformacija prostora pod uticajem turizma se najbolje može uočiti u receptivno-atraktivnoj sferi. Turizam je karakterističan po svojoj prirodi da valorizuje sadržaje koje ne mogu ostale delatnosti. Primera radi: običan kamen, sneg, pogled na more, planinu ili jezero, prisojna strana ili obeležje mogu dobiti tržišnu vrednost. Prostor se na osnovu ovoga menja i dobija novu funkcionalnu dimenziju.

Ovi i drugi agensi transformišu geografsku sredinu na način da se preko turizma obezbeđuje njena afirmacija i popularizacija. Nepoznati i zabiti prostori postaju privlačne destinacije. Ovo se odnosi kako na destinaciju u celini, tako na njene parcijalne sadržaje. Preko turizma se vitalizuju postojeće pojave i odnosi koje imaju posebnu funkcionalnost.

U prostor se preko turizma unose novi sadržaji. Primera radi, planine dobijaju skijaške terene, vidikovce, planinarske, alpinističke i pešačke staze i brdsku biciklističku infrastrukturu. Svi oni daju prostoru specifične karakteristike u zavisnosti od vrste turističkih aktivnosti. To je prosleđeno uređenjem i opremljivljnjem prostora. Turistički prostori se hortikulturno oblikuju, tako da planina postaje, privlačna destinacija, a ne sablastan prostor.

U priobalnim sredinama transformacija je, isto tako, prisutna preko prostornog uređenja. Naime, uređenjem plaža i propratnih objekata prostor dobija prepoznatljive karakteristike. Oprema za kupanje (svlačionice, tuševi, suncobrani, rashlađivači), spotrsko-rekreativni objekti i rekviziti, prodavnice robe za ovu namenu, suvenira i adekvatni animacioni kapaciteti su komponente koje prostoru daju specifičnu formu i sadržaj. Tako se dobija kombinovana turistička i trgovačko-fizionomska dimenzija.

Alternativne forme turizma utiču tako što unose u prostor specifično oblikovanje struktura. To se odnosi na korišćenje prirodnih predispozicija koje se oblikuju za ove, specifične potrebe. Takav je primer sa infrastrukturom, u funkciji zaletišta za paraglajding, bandži skokove ili padine u funkciji snou borda. Ovako prostor dobija novu fizionomiju, ali i način korišćenja.

Receptivni kapaciteti kao prostorni elemenat geografske sredine su jedan od najvažnijih transformatora pod uticajem turizma. Upravo turizam u geografskoj sredini svoju fizionomiju temelji i na unesenim sadržinskim elementima. Receptivni kapaciteti spadaju u grupu elemenata koji se ne mogu prenebregnuti. Naime, oni omogućavaju odvijanje turističkih aktivnosti. U ovu grupu elemenata geografske sredine spadaju objekti za smeštaj, za prehranu, pijenje i zabavu, za snabdevanje, za prevoz, za dobijanje zanatskih i servisnih usluga, objekti koji omogućavaju sadržajnost turističkog boravka, kulturne, zabavne, rekreacijske tačke kao i sport, poštanske i telekomunikacijske službe, punktovi turističkih biroa i informacijskih centara.

Pored ovih koji se smatraju direktnim turističko-receptivnim kapacitetima, izdvojeni su i indirektni u koje se ubrajaju sledeći: parkovi, šetališta, javni ukrasni objekti u koje se ubrajaju vodoskoci, fontane, skulpture, javna parkirališta i pristaništa, vodosnabdevački kapaciteti, elektrodistribucijski objekti, posebni uređaji za iluminaciju i drugi.

Navedeni kapaciteti u kvantitativnom i u kvalitativnom smislu predstavljaju osnovu za određivanje nivoa turističkog razvoja u određenoj geografskoj sredini. U savremenom svetu, turističkim receptivnim kapacitetima se posvećuje posebna pažnja. Uvode se standardi i kategorizacije bez kojih turistička aktivnost ne može da funkcioniše. To podrazueva da preko arhitektonskih rešenja, koja su u saglasnosti sa nivoom u kvantitativnom i kvalitativnom smislu prostor dobija posebnu turističku individualizaciju.

Kultura i turizam u geografskoj sredini su u naglašenoj interakciji. Ona se na generalnom planu određuje kao identifikacija koja podrazumeva da je turizam savremena kultura i da kultura nema naročitu svrhu, ako ne postoji turistička poseta. Posebni kulturni elementi geografske sredine predstavljaju prepoznatljivi turistički sadržaj. On se javlja u dvojnoj ulozi. S jedne strane, kulturni nivo stanovništva i kulturno nasleđe predstavljaju značajne faktore turističkog razvoja, a s druge strane, turizam omogućava da se kulturno nasleđe afirmiše čime izlazi iz anonimnosti i na taj način turističkom valorizacijom menja svoju poziciju u geografskoj sredini.

Preko turizma kultura dobija ekonomsku vrednost, čime se i njen značaj u prostoru unapređuje, do stepena kultnosti. Kulturne atraktivnosti i receptivna kulturna ponuda dobijaju upečatljivu reputaciju, tako da se ona unapređuje u fukncijі kreiranja turističkih proizvoda prihvatljivih za posetioce. Kultura se etablira u prostoru na način da bude u funkciji zadovoljenja turističkih potreba. Zato se ne može zamisliti svrha unapređenja kulturnih objekata, ako se oni ne posećuju. Kakva bi bila vrednost kulturnog nasleđa u geografskoj sredini ako to turisti nisu doživeli i ako se o tim vrednostima nije progovorilo?

Smisao uređenja kulturne baštine je njena poseta. Kultura je vredna samo ako može da uzdigne i oplemeni nivo ličnosti. Najbolji način za to je njena

dostupnost. Rešenja koja se preuzimaju u ovom smislu transformišu prostor, dajući mu novu fizionomiju i funkciju.

Turistički posetioci promovišu kulturu, tako da omogućuju da transformisani prostor bude atraktivan za posete potencijalne klijentele. Kulturni elementi geografske sredine se osposobljavaju kao deo receptivne sfere, čineći komplementarnost između kulture i ugostiteljstva, što je u kontekstu promena prostora.

Karakteristično je korišćenje viška stambenog prostora za potrebe vezane za smeštaj i turističke aktivnosti. Tako, vile, vikendice i stanovi postaju deo transformisane geografske sredine. Prostor se menja u enterijernom i eksterijernom smislu. U izgledu ovih objekata se unose elementi koji imaju privlačni sadržaj, čime se dobija turistička ambijentalnost.

Transformacija prostora se odnosi i na socijalne, ekonomske i demografske karakteristike stanovništva. Turizam je u funkciji sprečavanja iseljavanja, uslovljava proces, remigracije i doseljavanja novih žitelja. Zahvaljujući tome se sprečava populaciona devastacija ovih sredina. Naspram tome, nekretnine u turističkim regijama su atraktivne za naseljavanja. Zbog toga je špekulacija zemljištem česta i poznata u ovim prostornim celinama, što može da bude negativna okolnost promena. Mirne seoske sredine i ruralne oblasti se preko turizma transformišu u sredine sa izrazitom frekventnošću, sadržajnošću i dinamičnošću.

U atraktivno-receptivnoj sferi transformacija prostora se vrši preko raznih formi promotivnih aktivnosti kao i u emitivnoj sferi. Ovde je prisutno postavljanje informacionih tabli, znakova i oznaka, panoa, plakata, bilborda, iluminacija i ozvučenja. Promocija je prisutna u smeštajnim kapacitetima, ulicama, šetalištima, kampovima i mestima atraktivnog karaktera koja omogućuju zadovoljenje turističkih potreba.

Kratak rezime sadržaja:

Interakcijski odnosi turizma i geografske sredine uslovljavaju promene koje se javljaju u svim prostornim sferama turističke aktivnosti. Transformacija pod uticajem turizma je prisutna u emitivnoj, komunikativnoj i atraktivno-receptivnoj sferi.

Emitivna sfera je karakteristična po pojavi i razvoju turističkih potreba. Komunikativna sfera doživljava promene na osnovu razvoja društveno-ekonomskih odnosa i naučnog, tehničkog i tehnološkog procesa. Transformacija prostora pod uticajem turizma se najbolje može uočiti u atraktivno-receptivnoj sferi. Turizam je karakterističan po svojoj prirodi da valorizuje sadržaj koji ne mogu ostale delatnosti.

Pitanja za diskusiju:

-Objasnite turizam kao agens transformacije prostora.

-Navedite značaj transformacije prostora za emitivnu sferu turizma.

-Navedite značaj transformacije prostora za komunikativnu sferu turizma.

-Navedite značaj transformacije prostora za atraktivno-receptivnu sferu turizma.

Glava X

Turizam i zaštita životne sredine

Turizam se javlja u funkciji zaštite i unapređenja geografske sredine. Ovo proizlazi iz njegove prirode, da se može razvijati samo u prostoru humanih odnosa elemenata koje poseduje. U ovom pogledu paradigmatična neophodnost je stabilnost funkcionisanja ekosistema, odnosa između biotske i abiotske prirode i anteropogenih sadržaja, povezanih turističkom delatnošću. Turisti ne bi posećivali prostor u kome se javlja degradacija i devastacija sistema i u kome su narušene funkcionalne i fizionomske karakteristike životne sredine. Zbog toga se u turističkim sredinama preduzimaju mere zaštite i unapređenja vrednosti njenih sistema. Ovi sistemi su prirodnog i antropogenog karaktera. To su vrednosti autohtonog porekla i vrednosti unete u prostor u različitim prostornim i vremenskim uslovima.

Zaštita životne sredine nije isključiv proces. Ona se ne odnosi parcijalno iako tretira i posebne vrednosti. U funkciji turizma je zaštita koja uvažava povezanost elemenata koje joj pripadaju. To znači da ima kompleksni karakter. Vrednosti turističkih kompleksa su polivalentnog značaja. Geografska sredina je prožeta geomorfološkim, klimatskim, hidrografskim, biogeografskim i pejzažnim elementima koji se nalaze u funkciji turističkog razvoja. Kompleksnost podrazumeva da treba pristupiti uvažavanjem kulturne baštine povezane navedenim priridnim vrednostima. Oni se zaštićuju zbog njihove posebnosti i retkosti. Zaštita podrazumeva otklanjanje mogućnosti da dođe do degradacije i devastacije. Intencija stručnih i naučnih krugova je da se posebne prostorne celine, lokaliteti i objekti sačuvaju u izvornoj formi. Zaštićeni prostori i sadržaji prirode i kulture imaju različite karakteristike i značaj. Zbog toga oni imaju i različiti stepen zaštite, a sprovođenje mera je u ingerenciji nadležnih organa na odgovarajućem nivou.

Sadržaj i ciljevi proučavanja turizma i zaštite životne sredine:

-definisanje odnosa između biotske i abiotske prirode i antropogenih sadržaja i njihove veze sa turističkom delatnošću,

-objašnjenje uloge Organizacije Ujedinjenih Nacija i UNESKO-a u zaštiti svetskog prirodnog nasleđa,

-definisanje zona zaštite životne sredine (strogo zaštićena zona, meliorativna zona i turističko-rekreativna zona).

1 Međunarodni pristup zaštite životne sredine

Pod uticajem razvoja društva dolazi do potrebe zaštite životne sredine. Ova potreba je univrerzalnog karaktera tako da dobija internacionalne okvire. Zbog toga je i formirana posebna asocijacija koja će se baviti ovim problemima na svetskom nivou. To je IUCN, odnosno Međunarodna unija za očuvanje prirode. Da bi mogla ona da se suprotstavi problemima koji se u ovoj sferi nameću, usvojila je definiciju kojom se određuje zaštićeno područje. Ona glasi: „***Jasno definisano područje koje je priznato sa svrhom i kojim se upravlja sa ciljem trajnog očuvanja celokupne prirode, usluga ekosistema koje ona osigurava, te pripadajućih kulturnih vrednosti na zakoniti ili drugi izdržani način***." (IUCN, 2008). Ova područja su od posebnog interesa turističke javnosti jer su atraktivna i na njih se ne sme delovati u smislu promena.

Najviši nivo zaštite je zaštita onih prostora i objekata prirode za koje postoji svetski interes. Naime, pri Organizaciji Ujedinjenih Nacija preko UNESKO-a se vodi računa o svetskom prirodnom nasleđu.

Samo proglašavanje ovakvog interesa upućuje na izražajnu vrednost turističkog razvoja. Tako zaštićeni prostori od strane UNESKO-a se grupišu u najprivlačnije atraktivno-motivske vrednosti. Odgovarajuća je veličina potražnje ovog vida ponude. Primer za ovakvu ponudu je Ohridsko jezero u Makedoniji, ili đavolja Varoš u blizini Kuršumlije u Srbiji.

Međutim, najčešće, u zaštiti prostora i elementa prirode učestvuje i država. Država ih štiti zbog korišćenja u edukativne i naučne svrhe, ali i iz razloga činjenice da imaju nacionalan značaj.

Nacionalni park je oblast zemlje, često u vlasništvu države u kojoj se nalazi, većim delom zaštićen od ljudskog uticaja. Nacionalni parkovi su zaštićena oblast Međunarodnog udruženja za zaštitu prirode - Kategorija II tako da imaju univerzalni svetski značaj iako se radi o teritoriji koja je od posebnog interesa za određenu zemlju. Nacionalni parkovi predstavljaju prostorne celine koje su zaštićene zakonom obzirom na prirodne karakteristike i fizionomske odlike kao i zbog naučne i kulturne sadržajnosti od opšteg državnog značaja. Znači da se nacionalni parkovi proglašavaju zbog retkosti i sadržajnosti kako prirodnih tako i antropogenih komponenti.

Prvi nacionalni park proglašen je 1872. godine u SAD. To je Jeloustonski nacionalni park. Najveći broj nacionalnih parkova imaju Azija i Evropa. Po svojoj površini najveći je park Bizonska šuma u Kanadi čija površina iznosi 4.480.700 hektara.

Površina nacionalnog parka predstavlja parametar koji se treba imati u vidu kada se utvrđuju prostorne vrednosti kao osnove za zakonito proglašenje zaštićene prostorne celine ovog karaktera. Minimalna površina mora biti veća od 2.000 hektara.

U zaštićenim prostornim celinama ranga nacionalnog parka najčešće se razlikuju tri zone zaštite. To su sledeće:

- strogo zaštićena zona;
- meliorativna zona ili zona ekonomskog korišćenja i
- turističko-rekreativna zona

U ***strogo zaštićenim zonama*** mogu se vršiti posete samo zbog naučnih ciljeva. Izuzetak su organizovane posete za vaspitno-obrazovne i kulturne potrebe. Ovi izuzeci se prave po prethodno dobijenoj dozvoli od strane nadležnih u nacionalnom parku i sprovode se pod nadzorom i na propisan način. U ovoj zoni nije dozvoljena nikakva intervencija posetilaca. U njoj čak nije dozvoljeno ubrati cvet ili plod biljaka.

Meliorativna zona je zona u kojoj se može vršiti kontrolsana poseta. U ovoj zoni mogu se koristiti šume u privredne svrhe selektivnom sečom. Ovo je čak i preporučljivo jer se potpuna zaštita može izroditi u problem. Na ovaj način se otstranjuju obolela stabla ili one biljke koje mogu biti problem ovih geografskih sredina. U ovoj zoni se određene travne površine i pašljaci mogi koristiti za ispašu ili za skupljanje travki, plodova, listova i slično. Ovo pored ostalih privrednih osnova predstavlja osnovu za razvoj herbalnog turizma. Realizacija navedene mogućnosti se zasniva na kontrolisanim-planskim aktivnostima od strane uprave nacionalnog parka.

Turističko-rekreativna zona je prostorna celina u kojoj se elementi nacionalnog parka mogu koristiti slobodnije u ovoj funkciji. Za razliku od strogo zaštićene zone gde su naglašenije kulturološka i edukativna komponenta ovde dominantno mesto zauzima rekreativnost. Na osnovu stepena pristupnosti turistima ova zona se deli na celine sa regulirnim režimom i celinama za slobodnu posetu.

Celine sa regulisanim režimom mogu da budu zatvorene u određenom roku. U ovoj celini se dozvoljava samo poseta pešaka po jasno obeleženim stazama. Nije dozvoljeno korišćenje vatre, izmena funkcije elemenata i fizionomije prostora i time degradiranja i devastiranja sredine.

Celina za slobodnu posetu se koristi za rekreaciju i odmor, ali i za izgradnju infrastrukturalnih i suprastrukturalnih objekata. U ovom kontekstu dozvoljena je izgradnja zimsko-sportskih staza, kampova i trim staza. Pri izgradnji, mora se voditi računa o očuvanju prirodnih pejzažnih raznolikosti i zaštite ekosistema.

Kontrola sprovođenja zakonskih mera zaštite u nacionalnom parku vrši država preko ovlašćenih organa, kao što su inspektorati. U okviru uprave nacionalnog parka zaštitu sprovodi posebna rendžerska služba. Ova služba, zajedno sa vodičkom službom i specijalnom službom za spašavanje je u funkciji pomoći turistima i posetiocima za vreme posete nacionalnog parka.

Park prirode je prostor dobro očuvanih prirodnih odlika hidrografije, pedologije, flore i faune, kao i geomorfološki i geoloških karakteristika reljefa. U njemu preovlađuju prirodni ekosistemi i promene su svedene na minimum.

Predeo izuzetnih odlika je područje prepoznatljivog izgleda sa značajnim prirodnim, biološko-ekološkim, estetskim i kulturno-istorijskim vrednostima, koje se tokom vremena razvijalo kao rezultat interakcije prirode, prirodnih potencijala područja i tradicionalnog načina života lokalnog stanovništva. U predelu izuzetnih odlika zabranjene su radnje i aktivnosti kojima se narušavaju primarne prirodne i stvorene vrednosti i karakter predela.

Rezervat prirode je područje neizmenjenih prirodnih odlika sa reprezentativnim prirodnim ekosistemima, namenjeno isključivo za očuvanje izvorne prirode, genskog fonda, ekološke ravnoteže, praćenje prirodnih pojava i procesa, naučna istraživanja kojima se ne narušavaju prirodna obeležja, vrednosti, pojave i procesi.

Spomenik prirode ili prirodna baština je element prirode koji je nekim aktom države stavljen pod zaštitu kako bi se očuvale njegove izvorne prirodne vrednosti. često su to istovremeno i nacionalni parkovi, ali može biti i jedan samostalni objekat, na primer vrlo staro stablo, ili manja površina jasno odvojena od svoje okoline, sa izrazitim geološkim svojstvima. Ovi zaštićeni prostori su celine i objekti sa retko privlačnim fizionomskim karakteristikama. U njima je karakteristična usaglašenost prostornih elemenata u jednu celinu. Geomorfološke, hidrografske i biogeografske vrednosti su voema harmonično ukomponovane, što predstavlja značajnu atraktivnost za turiste.

Zaštita retkih vrsta životinja odnosi se na one koji imaju značenje za nauku i pobuđuju poseban interes za posetu. To su turistički atraktivne vrednosti s obzirom na njihovu kuriozitetnu komponentu. Predmet zaštite ovog karaktra su izdvojene vrste koje poseduju utvrđene vrednosti. One najčešće imaju reliktan ili endemičan karakter, ali se zaštićuju i životinje koje izumiru ili su markantne i prepoznatljive u prostoru. Kao primer treba navesti zaštitu risa na prostorima balkanskih država zbog stadijuma iščezavanja i retkosti primeraka.

Lovni rezervati se zaštićuju od nekontrolisanih odstrela divljači. U periodima razmnožavanja i nemoći životinja da izbegnu lovačke zamke, jer im vremenski uslovi to ne dozvoljavaju, pribegava se ka zakonskoj regulativi zaštite divljači. Posebno se to odnosi na period njihove bespomoćnosti. Kao mere u ovom smislu to podrazumeva zabranu lova i organizovano prehrannjivanje i napajanje divljih životinja.

Rezervati su organizovana forma zaštite životinja od istrebljenja iz drugih, različitih razloga (bolesti, suša, izgladnjavanja i slično). Turističke aktivnosti u ovim rezervatima se svode na šetnje, posmatranje i fotosafari pohode. Kao primer ovakve zaštite može da se navede rezervat bizona u Severnoj Americi i rezervati u Istočnoj Africi, u Keniji i Tanzaniji.

Rezervati određenih biljnih vrsta su prostorne celine u kojima su retke i ugrožene vrste zaštićene zakonom od degradacije i devastacije. Ovi rezervati su definisani kao specijalni rezervati.

Naučni ciljevi podrazumevaju zaštitu prirode u funkciji unapređenja saznanja o pojavama i odnosima koji su od značaja poboljšanja života ljudi na svim nivoima. Ovi ciljevi zajedno sa stručnim i edukativnim istraživanjima se baziraju na univerzalnim vrednostima, ali ih isto tako treba uvrstiti u turistički atraktivne resurse, jer su od interesa za specifičnu klijentelu.

Tretman zaštite prirode kao nacionalnog bogatstva podrazumeva formiranje nasleđa za iduće generacije. Ali se time stvara fond vrednosti za turističku posetu. Interes se vezuje kako za turiste države kojoj zaštićeno nacionalno bogatstvo pripada tako i za turističku klijentelu iz drugih država i inostranih regija.

2 Zaštićena područja Srbije

Razvoj turizma je u tesnoj vezi sa zaštićenim područjima. Ona su deo turističke ponude, ali i značajan turistiki potencijal. Zakonskim aktima Srbija je zaštitila ove resurse. Zakonsku regulativu u ovom pogledu možemo pratiti u dva perioda u kojima se je imao različiti pristup diferenciranja zaštićenih područja, a prema tome su određene i različite kategorije prostora i objekata. Na osnovu ovih akata do 1991.god. utvrđena su sledeća zaštićena prirodna dobra: nacionalni parkovi, regionalni prirodni parkovi, predeli naročite prirodne lepote, strogi prirodni rezervati, naučno-istraživački rezervati, parkovi šume, prirodni spomenici, rezervati za održavanje genetskog fonda i spomenici vrtne arhitekture. Od 1991.god. na ovamo pored nacionalnih parkova u Srbiji su uvedene sledeće kategorije zaštićenih područja: park prirode, predeo izuzetnih odlika, opšti rezervat prirode, specijalni rezervat prirode i spomenik prirode. Spisak i kategorizacija zaštićenih područja su dati u prilogu ovog udžbenika (prilog je dat na kraju ove knjige). Smisao ovog sadržaja je u tome da se na osnovu broja i teritorijalnog obuhvata zaštićenih područja može videti da se radi o izrazitom, atraktivnom, turističkom potencijalu koji ima ekološke karakteristike najznačajnijeg nivoa. Isto tako, na osnovu ovog registra se može sagledati razmeštaj pomenutih vrednosti, što ukazuje na široku prostornu zastupljenost. U turističkoj valorizaciji ovi parametri omogućuju da dobiju svoju poziciju u razvojnom i tržišnom smislu.

3 Zaštita i unapređenje životne sredine turističke destinacije

Na osnovu definicije o zaštićenim područjima životne sredine mogli smo konstatovati da se radi o posebnim teritorijalnim sredinama. Ona su u turističku ponudu uključena samim tim što poseduju specifične vrednosti koje bi bez

zakonske ili druge izdržane forme bile ugrožene i time izgubljene kao vrednost ne samo turističkog već univerzalnog karaktera

Slika 14. Zaštićena prirodna dobra u Srbiji

Turizam u ovom pogledu ima važnu ulogu jer ove prostorne celine i objekte prihvata kao atraktivnu osnovu razvoja. To podrazumeva da niti turisti, niti davaoci usluga i recipijentno stanovništvo u celini mogu da krše zakone o zaštiti i prihvaćenih kodeksa odnosa prema ovim vrednostima. Međutim treba imati u vidu da se turizam razvija i izvan ovakvih sedina. To su atraktivne sredine ili sredine koje su uređene i kao takvi se koriste u turističkoj ponudi, ali nemaju tretman normativne legislativne zaštite. Zaštita i unapređenje ove vrste turističkih destinacija je ipak prioritetnog karaktera, jer ova delatnost ne bi postojala bez ovakvog pristupa.

Obzirom na to da je turizam faktor koji unosi nove sadržaje u životnoj sredini neophodno je voditi računa o saturaciji turističkih destinacija. Masovnost turizma uslovljava probleme komunalne i infrastrukturalne prirode. Potrebe lokalnog stanovništva su relativno skromne u odnosu na priliv turista. Zato je neophodno pri dimenzioniranju ovih kapaciteta voditi računa o turističkom

prometu i očekivanjima porasta posećenosti i boravka. Na taj način će se izbeći opterećenje prostora i funkcionalnost službi i sredstava koji omogućuju nesmetani boravak turista.

Jedan od velikih problema odnosa turizma prema životnoj sredini je enormna gradnja smeštajnih kapaciteta, sportsko-rekreativnih sadržaja i drugih objekata u funkciji razvoja turizma, jer se tako sužava prostor koji može da se iskoristi kao atraktivna komponenta. Seča šuma i smanjenje zelenih površina vodi ka direktnom uticaju na turističke vrednosti. Zato je važno planirati prostor i nedozvoliti da se poremete odnosi u životnoj sredini.

Geomorfološke atraktivnosti i ambijenti ove vrste se mogu narušiti ako se pri gradnji ne vodi računa o ovim vrednostima. Zbog toga je pre gradnje nophodno izvršiti zaštitu ovih celina i objekata i doneti detaljna planska rešenja.

Prisustvo turista u pećinama ugrožava živi svet. česte su pojave uništavanja pećinskog nakita od strane neodgovornih turista koji uzimaju fragmente kao suvenire. Zato je neophodno uspostaviti kontrolu posete i boravka u pećini. Ograničena poseta podrazumeva ulazak samo nekoliko posetioca u jednom danu.

Turisti su skloni neadekvatnim odnosom, prema prirodnim, kulturno-istorijskim i arheološkim vrednostima. Ugrožavanje i narušavanje vrše ili zbog svojih nekulturinih stavova prema atraktivnostima, ili zbog neznanja i neupućenosti. Turizam upućuje na to da treba zaštiti vrednosti preko upozorenja, kampanja i fizičkog odvraćanja turista od neposrednog dodira privlačnih elemenata.

Pri boravku u prirodi turista u formi logorovanja i piknika često je paljenje vatre čime se ugrožava čist vazduh. Aerozagađenost je česta pojava i kod ugostiteljskih usluga i korišćenja saobraćajnih sredstava kako za transport, tako i u funkciji sadržaja boravka u okviru turističkih proizvoda. Preventivne mere zaštite su osnovni preduslov unapređenja odnosa između geografske sredine i turizma.

Saobraćajna sredstva su agensi zagađenja hidrografskih atraktivnosti. Ovo se pre svega odnosi na nautičke aktivnosti, pri čemu se u vodu ispuštaju goriva, otpadna voda, ulje i antifriz. Da bi se izbegli ovi problemi, treba imati studiozan pristup sagledavanja posledica donošenja zabrane korišćenja ovih plovila i uvođenje plovila na električni pogon i sunčanu energiju. Zagađanost vode je pojava koja nastaje prilivom otpadnih voda smeštajnih kapaciteta i korišćene vode od strane turista, što upućuje na potrebu izgradnje prečistiteljskih stanica.

Poseta turista može biti uzrok pojava požara koji mogu uništiti šumsku vegetaciju, a time i areal biljnih i životinjskih vrsta. Nemarnost, može biti uzrok požara suprastrukturalnih objekata čime se može ugroziti život turista i davalaca

usluga i biti agens velikog aerozagađenja. Zaštita se, u ovom smislu odnosi na protivpožarnu opremu, alarmne uređaje i upozorenja na moguće opasnosti.

Geografska sredina koja se koristi u turizmu se nalazi u opasnosti od brojnih prirodnih uticaja. Primera radi, šume se mogu zapaliti fokusiranom svetlošću sunčanih zraka, a prošititi vetrovima. Klizišta su latentna opasnost za smeštajne kapacitete i infrastrukturu. U ovom kontekstu treba prihvatiti i pojave poput zemljotresa, vulkana, jakih vetrova, suša, cunamija, visokih vodostaja i poplava. Zaštita treba da podrazumeva usvajanje planova i programa za preventivno delovanje i saniranje posledica.

Razvoj turizma omogućuje da se broj turističkih destinacija u svetu povećava, tako što se u turističku ponudu uključuju i prostorne celine koje su pretstavljale puki potencijal. Unapređenje i uređenje prostora uslovljava da se on izdvaja od celina za ostale moguće funkcije.

Tako turistička politika kao osnovni cilj određuje zaštitu što je moguće više pojava i odnosa životne sredine u funkciji ove delatnosti. Oni najčešće dobijaju turistički predznak, kao garanciju visokog nivoa vrednosti. Turizam je u funkciji zaštite kulturne baštine koja se pretvara u cilj posete turista, animacijaska kategorija, često heritidž ugostiteljstvo i galerijsko, pozorišno i muzičko središte.

Kratak rezime sadržaja:

Turisti ne bi posećivali prostor u kome se javlja degradacija i devastacija sistema i u kome su narušene funkcionalne i fizionomske karakteristike životne sredine. Zbog toga se u turističkim sredinama preduzimaju mere zaštite i unapređenja vrednosti njenih sistema. Ovi sistemi su prirodnog i antropogenog karaktera. Najviši nivo zaštite je zaštita onih prostora i objekata prirode za koje postoji svetski interes. Pri Organizaciji Ujedinjenih Nacija preko UNESKO-a se vodi računa o svetskom prirodnom nasleđu. U zaštićenim prostornim celinama ranga nacionalnog parka najčešće se razlikuju tri zone zaštite: strogo zaštićena zona, meliorativna zona ili zona ekonomskog korišćenja i turističkih zona.

Pitanja za diskusiju:

-Objasnite vezu turizma i zaštite životne sredine.

-Objasnite međunarodni pristup zaštite životne sredine.

-Navedite zaštićena područja Srbije.

-Objasnite zaštitu i unapređenje životne sredine turističke destinacije.

Glava XI

Opšte i posebno prostorno planiranje

Turizam predstavlja složenu delatnost koja je u prostornom smislu podložna različitim uticajima. Isto tako, karakteristčna je njegova multifunkcionalnost. Ovo ukazuje na to da je veoma osetljiv na promene i da može problematično delovati na okruženje. Zato je neophodno da se pojave i odnosi planiraju kako bi se došlo do optimalnih rezultata. Stihijski pristup bi mogao dovesti do trajnog uništenja resursne osnove koja se teško može sanirati. Kompleksnost i heterogenost njegove prostornosti podrazumevaju da on nalazi mesta u planiranju društvenih i ekonomskih odnosa, ali i u opštem i posebnom prostornom planiranju.

Razvojni planovi koji se odnose na određene regionalne celine ne mogu prenebregnuti turizam kao činilac prostora. On se javlja kao akcelerator privrednog i društvenog razvoja, ali je isto tako rezultat ili parametar razvoja. Turizam nalazi mesto u planovima koji imaju opšti karakter i obuhvataju sve delatnosti. Uklapa se u posebne planirane delatnosti, kao na primer saobraćaj, trgovina, školstvo, zdravstvo, kultura ili zaštita životne sredine. Ali je potrebno i posebno prostorno planiranje turističkih regionalnih celina i turističkih destinacija. To znači da se prostorni planovi odnose na lokalne, regionalne i internacionalne turističke okvire. To mogu biti prostorni planovi lokaliteta kao na primer Vlasine, grada Leskovca, Jablaničkog okruga, Kopaoničke regije ili na međunarodnom nivou prostorni plan Prespanske regije koja pripada Makedoniji, Grčkoj i Albaniji.

Osnovna pretpostavka prostornog planiranja je određenje teritorije regionalnih celina u kojima se uređuju odnosi turizma i geografske sredine kako bi se utvrdila optimalnost razvoja.

Sadržaj i ciljevi proučavanja opšteg i posebnog prostornog planiranja:

-objašnjenje kompleksnosti i heterogenosti prostornosti turizma i njegovog mesta u planiranju društvenih i ekonomskih odnosa i u opštem i posebnom prostornom planiranju;

-objašnjenje razloga koji su uticali na razvoj prostornog planiranja i svrstavnje istih u četiri grupe (politički, ekonomski, urbani i socijalni) i

-definisanje posebnih planova (prostorni planovi regionalnog karaktera, prostorni planovi celina posebnih funkcionalnih karakteristika).

1 Planiranje kao savremena razvojna kategorija

Planiranje predstavlja komponentu koja je neophodna u upravljačkim procesima. Planiranjem se bave državni organi i službe, privredne asocijacije i privredni subjekti, kulturne i prosvetne institucije. Planiranjem se bave porodice i njihovi članovi. Znači da se može zaključiti da nema istance u kojoj se ne planira. Planiranje je osnova menadžmenta preduzeća i javnih ustanova. Ono ima univerzalan značaj.

Planiranje predstavlja aktivnost predviđanja razvojnih sadržaja na različitim istancama i nivoima. Pri tome se koriste različite metode, postupci i instrumenti u zavisnosti od planskih aktivnosti.

Prostorno planiranje se nalazi u sistemu planiranja. To je društveno korisna kategorija tako da se može locirati u kontekstu društvenog i opšteg ekonomskog planiranja. Ono koristi komponente i jedne i druge vrste i ne nalazi se u kontradiktornosti, već naprotiv. Ali prostorno planiranje je posebana sistemska aktivnost država savremenih razvojnih karakteristika.

Planiranjem se oblikuju upravo savremeni procesi. Ono omogućuje optimalno korišćenje resursa u funkcionisanju države. Tehnički i tehnološki procesi ne mogu se realizovati bez planiranja. Na osnovu njega se usmeravaju ljudske aktivnosti. Ovim pristupom se ostvaruje selekcija mogućnosti određenih resursa. To je aktivnost kojom se izbegava haotični razvoj i nered. Preko njega se ostvaruje optimalno korišćenje mogućnosti i izbegavanje restrikcija.

Izborom metodologije i aktivnostima u ovom kontekstu se dobijaju planovi kao dokumenti koji predstavnjaju osnovu na kojoj se podupiru programske aktivnosti.

2 Opšte prostorno planiranje

Prostorno planiranje je veoma značajan razvojni pristup geografske sredine. To je procesna kategorija, jer se stalno usavršava i poprima nove dimenzije. Planiranje geografske sredine podrazumeva kompleksan i multidisciplinaran karakter. Složenost pojava i odnosa određuju planske aktivnosti. Prostorno planiranje je proces koji omogućuje da se osmisle integrativni procesi elemenata određene geografske sredine.

Na osnovu prostornog planiranja se baziraju razvojne predispozicije i promene. To je proces formiranja planova u kojima se određuje mesto i uloga i lokacijska fizionomija i funkcionalnost elemenata prirodnog i društvenog karaktera.

B. Piha razloge koji su uticali na razvoj prostornog planiranja svrstava u četiri grupe:

- ***politički***

  -saznanje da se pomoću prostornih planova može svesno usmeravati razvoj;

  - ravnoteža ekonomskog i socijalnog razvoja kao politički program i

  -smanjenje regionalnih razlika kao ekonomski i politički cilj i podsticanje integracije kao savremena politička mera.

- ***ekonomski***

  -usklađeno korišćenje regionalnih resursa;

  -ekonomisanje zemljištem;

  -eksterna ekonomija;

  -usklađena lokacija privrednih aktivnosti;

  -integracija privrednih aktivnosti u sisteme;

  -usaglašavanje sistema saobraćajnih tokova i grana;

  -usaglašavanje razvoja infrastrukturnih sistema;

  -opšti uslovi za razvoj produktivnosti rada i

  -stvaranje uslova za ekonomski razvoj i razmeštaj društvenih objekata i službi.

- ***urbani***

  -potreba usmeravanja urbanizacije;

  -ublažavanje teškoća velikih gradova;

  -ograničavanje rasta aglomeracija i gradskih područja;

  -usmeravanje grupisanja seoskih naselja;

  -ublažavanje agrarne prenaseljenosti i

  -stvaranje uslova za nastanjivanje.

- ***socijalni***

  -stvaranje uslova za život i rad ljudi na širem području;

  -stvaranje uslova za veću komunikativnost među ljudima;

  -stvaranje uslova za organizovanu rekreaciju;

  -očuvanje, zaštita i prigodno korišćenje prirode kao čovekove sredine;

  -očuvanje i zaštita kulturno-istorijskih vrednosti i

-stvaranje uslova za razvoj turizma.

Opšte planiranje obuhvata sve segmente u pogledu razvoja prostornih celina. To znači, da sadržaj proizlazi iz postojećih socio-političkih, ekonomskih i stategijskih promena, određene teritorije i njenog okruženja. On predstavlja ne samo projekciju razvoja već i preispitivanje i redefinisanje odredbi i koncepcija smernica koje proizlaze iz njega.

Pri izradi prostornih planova neophodno je da se izvrši revizija dokumentacije i izvora podataka. Ovaj proces podrazumeva sistematizaciju po oblastima. U ovoj pripremnoj fazi utvrđuju se razvojni indikatori i kriterijumi valoziracije prostora. Isto tako, prostorno planiranje podrazumeva opredeljenje metodologije i organizacije izrade prostornih planova u skadu sa savremenim tokovima.

Prostorni planovi treba da obuhvate sledeće osnovne celine:

-analizu i ocenu stanja i tendencija;

-planska rešenja i stepen realizacije u prošlom periodu;

-dugoročni opšti i posebni ciljevi organizacije i korišćenja prostora;

-dugoročne planske koncepcije po određenim oblastima i

-propozicije za implementaciju planova i njihov monitoring.

Realizacija ovako koncipiranih planova se organizuje u sledeće tri faze:

-faza Nacrt- plana;

-faza Predloga-plana i

-fazu usvajanje plana kao zakonskog rešenja.

Fazu Nacrta plana razgleda i verifikuje vlada države na čiju teritoriju se odnosi prostorni plan, fazu Predlog-plana usvaja vlada, a parlament države usvaja Plan kao finalni dokument.

Sintetički koncept koji se definiše u procesu donošenja prostornog plana podrazumeva angažman stručnjaka i naučnika iz različitih oblasti. Svako područje podrazumeva izradu posebnog elaborata.

Ovaj proces podrazumeva analizu, valorizaciju i definisanje koncepta uređenja prostora. Na osnovu njega se Planom predlažu koncepcije razvoja određenih oblasti relevantnih za prostorni razvoj, oblikovanje sintetičkog koncepta organizacije, uređenja, korišćenja i zaštite prostora kao Nacrta-plana.

Osnovni ciljevi prostornog plana se baziraju na sledećim pretpostavkama:

-uvažavanje realnih faktora razvoja;

-preuzimanje stimulativnih mera od strane države, fondova i drugih vrsta podrške lokalnim zajednicama i privrednim subjektima;

-uspostavljanje tržišnih principa i formiranje adekvatnih institucionih okvira u kojima mogu delovati tržišne institucije i

-uspostavljanje posebnih regionalnih ambijenata za privređivanje na osnovu adekvatnih politika.

Generalno, cilj prostornog planiranja i planova kao njihovih produkata je strategijski pristup koji će omogućiti poboljšanje kvaliteta života stanovništva, u okviru određene regionalne celine.

Segmenti prostornog planiranja, kao naučno-istraživački projekti koji se odnose na opšte planiranje su sledeći:

- ***socio-ekonomska osnova plana i***
- ***korišćenje i zaštita prirodnih resursa:***

  -poljoprivrednog zemljišta;

  -šuma i šumskog zemljišta;

  -mineralnih resursa;

  -vodnih resursa i vodoprivrednih infrastruktura i

  -energetskih izvora i energetska infrastruktura.
- ***projekcija stanovništva, organizacija naselja i delatnosti:***

  -demografski razvoj;

  -urbanizacija i mreža naselja;

  -uređenje seoskih naselja i područja;

  -stanovanje;

  -javne funkcije;

  -industrija i

  -saobraćaj i veze.
- ***zaštita i unapređenje životne sredine:***

  -životna sredina;

  -prirodno nasleđe i

  -kulturno-istorijsko nasleđe.
- ***razvoj turizma i organizacija turističkih prostora***
- ***bilans namene površina***

- ***zaštita od ratnih razaranja, prirodnih i tehniško-tehnoloških katastrofa***

Opšte planiranje podrazumeva sprovođenje prostornog plana, preko usaglašavanja planskih dokumenata sa prostornim planom, izrade planova od prioritetnog značaja, odredbi sprovođenja plana po oblastma, pravaca i elemenata izrade urbanističkih planova, institucionalne i naučno-istrživačke podrške sprovođenja plana praćenje i realizacija plana i ocene realizacije i uvođenja informacionih sistema za prostorno planiranje.

3 Posebno prostorno planiranje

Komponente koje sadrže opšte prostorno planiranje ukazuju na to da je široka lepeza valorizovanih elemenata na osnovu kojih se određuje optimum korišćenja prostora. Sektorske studije su osnova akcionih prostornih planova kao posebnih planova u okviru opštih planova. Isto tako, treba konstatovati da se opšti prostorni planovi odnose na državne teritorije kao prostorne celine ili pak na određene regije unutar državnih celina. Ovi planovi su posebni u odnosu na hijerarhijski nivo višeg ranga.

Prema tome kao ***posebne prostorne planove*** treba izdvojiti sledeće:

- prostorne planove koji su regionalnog karaktera i
- prostorne planove celina posebnih funkcionalnih karakteristika.

Prostorni planovi regionalnog karaktera unutar državne teritorijalne celine se odnose, kako na administrativne, tako na hijerarhijski izdvojene regije. U ovom smislu, prostorni planovi se odnose na regije i opštine. Kao primer regionalnog karaktera može da se navede prostorni plan Jablaničkog okruga, a opštinskog karaktera prostorni plan grada Leskovca.

Prostorni planovi celina posebnih funkcionalnih karakteristika su separatnog karaktera. Takvi su prostorni planovi, na primer zaštićenih prostora kakva su nacionalni parkovi ili izdvojenih turističkih kompleksa.

Prostorni planovi posebnog karaktera neophodo je da su usaglašeni sa prostornim planovima opšteg karaktera. Isto tako, neophodno je da su prostorni planovu usaglašeni na svim hijerarhijskim nivoima. Na osnovu donetih prostornih planova donose se generalni urbanistički planovi, a na osnovu njih detaljni planovi.

4 Planiranje prostora za turističku namenu

Na osnovu karakteristika i diferencijacije prostornih planova može da se konstatuje da je planiranje prostora za turističku namenu sadržano u planovima opšteg i posebnog karaktera. Ova vrsta planiranja prostora

podrazumeva tretman ostalih elemenata sadržaja prostora. Ovo proizlazi iz činjenice da je turizam složena prostorna kategorija. On obuhvata prostorne sadržaje koji predstavljaju turističke vrednosti u prirodnom obliku i turističke vrednosti koje su unete u prostor na osnovu aktivnosti i kreativnosti ljudskog rada.

Planiranje prostora za turističku namenu podrazumeva analizu turističko-geografskog položaja i komunikativnosti, atraktivnih sadržaja reljefnog, klimatskog, hidrografskog, biogeografskog, pejzažnog i antropogenog karaktera, receptivnih vrednosti suprastrukturalne i infrastrukturalne vrste, turističkog prometa i turističke potrošnje. Valorizacija ovih sadržaja omogućuje da se utvrde kriterijumi za diferencijaciju oblika turizma. Na osnovu toga se mogu odrediti prostorne celine posebnih turističkih prometa i lokacije receptivnih kapaciteta u tom kontekstu.

Kratak rezime sadržaja:

Razvojni planovi koji se odnose na određene regionalne celine ne mogu prenebregnuti turizam kao činilac prostora. On se javlja kao akcelerator privrednog i društvenog razvoja, ali isto tako kao rezultat ili parametar razvoja. Turizam nalazi mesto u planovima koji imaju opšti karakter i obuhvataju sve delatnosti. Planiranjem se oblikuju savremeni procesi. On omogućuje optimalno korišćenje resursa u funkcionisanju države.

Razloge koji su uticali na razvoj prostornog planiranja možemo svrstati u četiri grupe: politički, ekonomski, urbani i socijalni. Kod posebnih prostornih planova možemo izdvojiti sledeće: prostorne planove koji su regionalnog karaktera i prostorne planove celina posebnih funkcionalnih karakteristika.

Pitanja za diskusiju:

-Objasnite opšte i posebno prostorno planiranje:

-Navedite značaj planiranja kao savremene razvojne kategorije.

-Navedite značaj opšteg prostornog planiranja.

-Navedite značaj posebnog prostornog planiranja.

-Objasnite značaj planiranja prostora za turističku namenu.

Glava XII

Turističko-geografski položaj Srbije kao prostorna vrednost

Turističko-geografski položaj Srbije predstavlja turističku vrednost sam po sebi, jer se na osnovu njega može odrediti poseban oblik turizma i može biti faktor koji obezbeđuje funkcionalnost ostalih faktora koji su u funkciji ukupnog turističkog razvoja. Naime, položaj određenih prostornih celina predstavlja osnovu za posećenost od strane turista, a time i razvoj prostora. Sa druge strane, povoljnost položaja i pristupačnost prostora predstavljaju imperativnu razvojnu komponentu. Preko definisanih koordinata, teritorije Srbije i njenih turističkih oblasti, lokaliteta i objekata omogućuje se precizna orijentacija u prostoru, što ima ne samo teorijski, već i izraziti praktični karakter.

Turističko-geografski položaj ima i promotivni karakter u razvoju turizma. Povoljna pristupačnost, lokacija u blizini izrazitih atraktivnih sadržaja ili položaj koji omogućuje veću selektivnost u turističkoj aktivnosti, predstavljaju veoma važnu poruku za posetu.

Prema tome, turističko-geografski položaj Srbije ima kompleksan karakter za turistički razvoj.

U okviru proučavanja turističko-geografskog položaja Srbije treba se zadržati na sledeće karakteristike:

- teritorijalne specifičnosti;
- balkanski položaj;
- položaj prema glavnim turističkim pravcima;
- položaj prema turistički emitivnim regijama;
- položaj prema glavnim konkurentnim regionima i državama i
- funkcionalnost položaja.

Sadržaj i ciljevi proučavanja turističko-geografskog položaja Srbije:

-definisanje turističko-geografskog položaja Srbije kroz sledeće karakteristike: teritorijalnih specifičnosti, balkanskog položaja prema glavnim turističkim pravcima, položaja prema turističkim emitivnim regijama, položaja prema glavnim konkurentnim regionima i državama i funkcionalnosti položaja.

1 Teritorijalne specifičnosti

Turističko-geografski položaj Srbije, zapravo se odnosi na teritoriju koja je određena njenim granicama i specifičnostima koje poseduje. Specifičnosti se

odnose na prirodne predispozicije prostora za komunikativnost i mogućnosti prožimanja ne samo prirodnih već i antropogenih komponenti. Ovakav položaj joj je omogućio da su kroz njenu teritoriju prolazili važni putevi. Time je pobuđivao interes različitih civilizacija za vrednosti koje poseduje. To je jedan od razloga da je ona bila naseljena još u kameno doba, a da su tragove ostavili stara plemena i antički narodi.

Njene granice su se menjale u zavisnosti od unutrašnjih i spoljašnih političkih prilika. Time se menjala i teritorija koja joj je pripadala. Ovo se odnosi i na vreme u kome se piše ovaj udžbenik. Kosovo je proglasilo nezavisnost koju je priznao određeni broj zemalja. Međutim, Srbija pokrajinu Kosova i Metohije smatra svojom teritorijom. Na osnovu ovog stanovišta, predmet interesa turističko geografskog proučavanja Srbije je i ovaj prostor.

U ovom kontekstu treba izdvojiti tri makrogeografske celine. To su: delovi Panonske nizije na severu, planinsko-kotlinska celina i Kosovska i Metohijska kotlina na jugu. U okviru planinsko-kotlinskog dela mogu se izdvojiti sledeće oblasti: Posavina, Šumadija, Veliko Pomoravlje, Stara Vlaška visija, Zapadno Pomoravlje, Kopaonički masiv, Homolje, Negotinska Krajina, Ponišavlje i Južno Pomoravlje.

2 Balkanski turističko-geografski položaj

Srbija se svojim većim delom nalazi na Balkanskom poluostrvu. Ona zauzima njegov centralni deo. Kao balkanska zemlja ona se karakteriše položajem kroz koji prolaze značajni putni pravci interkontinentalnog i kontinentalnog karaktera. Privredni tokovi iz Severne, Zapadne i Srednje Evrope ka Aziji i Africi povezuju se preko Balkanskog poluostrva, a tangiraju kroz srpski prostor. Prokopavanjem Suecskog kanala, balkanski položaj Srbije dobija na svom značaju, jer se cirkulacija robe i putnika kroz njen prostor intezivira.

Prednost centralnog položaja Srbije, u okviru Balkanskog poluostrva proizilazi iz činjenice da se tu ukrštaju brojni putni pravci. To omogućuje Srbiji otvorenost ne samo ka neposrednom okruženju i balkanskim zemljama i regionima, već i ka širim prostornim celinama Evrope i sveta.

Glavne arterije povezivanja Balkana se ukrštaju upravo u Srbiji. To su pravaci koji se protežu preko Panonske nizije i dolinama reka Dunav i Sava ka severu i Morave ka jugu.

Prirodna otvorenost prostora Panonske nizije omogućuje povezivanje preko Mađarske sa Slovačkom i Poljskom na severu, Austrijom, češkom i Nemačkom na severo-zapadu i Ukrainom, Belorusijom i Rusijom na severo-istoku.

Reka Dunav i njegova dolina je jedna od najznačajnijih putnih predispozicija Evrope. Ona omogućuje povezanost Srbije sa Hrvatskom,

Mađarskom, Austrijom i Nemačkom, odnosno Bugarskom i Rumunijom, a preko Crnog mora sa Rusijom i azijskim zemljama.

Savski pravac se odvaja od dunavske prostorne komunikativne predispozicije. Preko savske doline Srbija je povezana sa R. Srpskom i BiH, Hrvatskom i Slovenijom. Moravska dolina je prostorna predispozicija koja povezuje dunavski i savski pravac, preko doline Vardara u Makedoniji sa Egejskim morem, a time i sa Grčkom, Turskom, Bliskim istokom i Afrikom.

Dolina Nišave i Sićevačka klisura Srbiji omogućuju otvorenost i povezanost sa Bugarskom. Dolinom Ibra koji se odvaja od moravske doline Srbija se povezuje sa Crnom Gorom i Jadranskim morem, odnosno Italijom. Preko doline Jablanice i Kosova Srbija se povezuje sa Albanijom i, takođe, sa Jadranskom morem.

3 Položaj prema glavnim pravcima turističkih kretanja u Evropi

Broj turista u svetu iz godine u godinu beleži stalni porast. To je uslovljeno kvalitativnim i kvantitativnim karakteristikama inicijativnih sredina. Posledice treba tražiti u selektivnosti turističkih aktivnosti, dinamičnosti i raznovrsnosti turističkih pojava. U ovom kontekstu se nalaze i ustanovljeni i novi pravci turističkih kretanja. Pravci turističkih kretanja su različiti u zavisnosti od prostornog obuhvata. Oni mogu imati nivo lokalnog, regionalnog, nacionalnog ili internacionalnog karaktera. Odnosi između emitivnih i receptivno-atraktivnih regija u Evropi uslovili su pojavu ustanovljenih pravaca kontinentalnih turističkih kretanja. Najizrazitije emitivne regije su Zapadna, Severna i Srednja Evropa. Turisti ovih prostornih celina gravitiraju ka Alpima i Mediteranu.

Najveći deo turista uglavnom se usmerava ka Španiji i Francuskoj, odnosno njihovim obalama i planinama. Ovaj pravac je u literaturi označen kao ***zapadni pravac***.

Centralni pravac se odnosi na kretanja turista iz emitivnih regija ka središnjim delovima Alpa i Apeninskog poluostrva i njegovih obala.

Kretanja koja se odnose na gravitaciono odredište turista iz najizrazitijih emitivnih regija ka egejskom delu Mediterana, odnosno Grčke i Turske, Jadranskog mora, odnosno Slovenije, Hrvatske, Crne Gore i Albanije i Crnog mora, odnosno Bugarske, Rumunije i njegovih istočnih obala, odnosno Rusije i Ukrajine označen je kao ***istočni pravac.***

Srbija se upravo nalazi na ovom pravcu. To znači da svoje resurse može da ponudi povoljnoj turističkoj klijenteli. Pri ovoj kvalifikaciji treba imati u vidu da se ovaj pravac obogaćuje novom turističkom klijentelom. To se odnosi na posetioce iz Rusije i Ukrajine, kao i ostalih Istočnoevropskih zemalja. To znači

da istočni pravac turističkih kretanja u Evropi dobija novu emitivnu zonu i prostorne celine čiji turisti gravitiraju ka njemu.

4 Položaj prema emitivnim regijama

Položaj R. Srbije prema zemljama i regionima koji predstavljaju značajne disperzive u svetu je jedan od najznačajnijih faktora razvoja turizma. U grupu najznačajnijih emitivnih sredina, s obzirom na materijalne mogućnosti stanovništva treba uvrstiti ekonomski najrazvijenije zemlje sveta. To su: SAD, Japan, Nemačka, Velika Britanija, Francuska, Italija i Kanada. Izdvajanje ovih zemalja se bazira ne samo kriterijumom ekonomske moći, već i stepenom urbanizacije, degradacijom životne sredine, otuđenošću i visokim kulturnim nivoom stanovništva.

Turističko-geografski položaj prema SAD, Kanadi i Japanu, obzirom na udaljenost je relativno nepovoljan. Udaljenost podrazumeva da se turistima, u okviru ove distance nudi različit i sadržajan atraktivno-motivski fond. U ovom prostoru se nalaze najveće receptivne zemlje Evrope. Na osnovu toga turisti su upućeni na zadovoljavanje turističkih potreba u prostoru koji se nalazi u pravcu ka Srbiji. Isto tako, kada ocenjujemo ovaj položaj treba imati u vidu činjenicu da turisti iz ovih zemalja moraju da kombinuju prevoz da bi došli do Srbije, čak i kada se radi o istom prevozu, kao što je avionski prevoz. Prema tome, u odnosu na zapadnomediteranske i alpske zemlje prema ovim zemljama je nepovoljan. Ovo se ne odnosi samo na turističko-geografski položaj Srbije već i na ostale zemlje Balkanskog poluostrva.

Glavne emitivne zemlje turističkih poseta Srbije su evropske zemlje. To upućuje i na značaj koji one imaju za turistički razvoj. Međutim, položaj prema skandinavskim zemljama, Velikoj Britaniji, Nemačkoj, Francuskoj i zemljama Beneluksa, je dosta nepovoljan. One su relativno udaljenije od Srbije, u odnosu na atraktivno-receptivne zemlje kao što su alpske i mediteranske zemlje ka kojima gravitiraju turisti iz ovih zemalja.

Nešto povoljniji je položaj prema srednjeevropskim i istočnoevropskim zemljama. To se odnosi na: Švajcarsku, Austriju, Mađarsku, češku, Slovačku, Poljsku, Rusiju, Ukrajinu i Belorusiju. To je okolnost koja omogućuje Srbiji da iskoristi vrednosti turističko-geografskog položaja.

Najpovoljniji položaj Srbija ima prema susednim zemljama i zemljama Balkanskog poluostrva. Ove zemlje su od posebnog značaja za razvoj turizma, ne samo zbog neposredne njihove blizine, već i zbog činjenice da se time otvara mogućnost prekogranične saradnje. Ona se bazira na povezanostima na nacionalnoj i konfesionalnoj povezanosti, povezanosti koja se odnosi na rodbinske i tesno prijateljske odnose i odsustva jezičkih barijera u komunikacijama, koje se ostvaruju u procesu pružanja i korišćenja turističkih usluga.

5. Položaj prema konkurentnim turističko-receptivnim zemljama

Da bi se odredio turističko-geografski položaj Srbije prema konkurentnim, turističko-receptivnim zemljama, potrebno je najpre utvrditi konkurenciju. U ovom smislu, treba poći od činjenice da je Srbija evropska zemlja. Obzirom na relativnu blizinu ovih zemalja i dobre međusobne komunikativnosti, treba konstatovati, da sve zemlje Evrope treba tretirati za konkurentne. One su karakteristične po veoma kompleksnim turističkim vrednostima.

Konkurentne zemlje se razlikuju po atraktivno-motivskim karakteristikama, receptivnim resursima i komunikativnim strukturama. Prema tome turističko-geografski položaj Srbije treba shvatiti kao položaj prema konkurntnosti u širem i konkurentnosti u užem smislu.

Turističko-geografski položaj Srbije, u *širem smislu*, se odnosi na položaj prema evropskim zemljama, pre svega prema onima iz mediteranskog i alpskog prostora. Na osnovu atraktivno-receptivnih vrednosti, dobre komunikativnosti, duge tradicije u turističkoj aktivnosti, kao i zbog turističko-geografskog položaja koji imaju prema svetskim disperzivima izdvojile su se vodeće zemlje u turističkom prometu. Takve su: Francuska, Španija i Italija. Turističko-geografski položaj Srbije u odnosu na ove zemalje je nepovoljan. Ona se ne nalazi u njihovoj blizini i u tom pogledu ne može da računa na odlivanje turističke klijentele prema svojim resursima. Ako se uporedi položaj ovih zemalja sa položajem Srbije, može da se konstatuje da su one u prednosti po svim segmentima koji određuju ovaj faktor. Primera radi one su bliže interkontinentalnim turističkim pravcima i emitivnim regijama, imaju bolje komunikacijske veze i članice su Evropske unije. To su zemlje sa izrazitim privrednim razvojem i visokim nivoom kulture svoga stanovništva.

Turističko-geografski položaj, *u užem smislu* se odnosi na položaj prema zemljama Balkanskog poluostrva.

Vodeće turističke zemlje na Balkanskom poluostrvu su Grčka, Turska, Hrvatska i Bugarska. To su zemlje ka kojima su usmerena turistička kretanja zapadnoevropskih i srednjeevropskih zemalja. Relativna blizina ovih zemalja se pozitivno odražava na mogućnost preusmeravanja turista ka Srbiji. Ona zaostaje u turističkom razvoju u odnosu na ove zemlje tako da se turističko-geografski položaj prema njima može oceniti kao povoljan.

U odnosu na emitivne regije Zapadne i Srednje Evrope, imajući u vidu prostorne distance, Srbija se karakteriše povoljnijim položajem od većeg broja balkanskih zemalja. Tako, Turska, Grčka, Bugarska, Rumunija, Crna Gora, Albanija i Makedonija su udaljenije, u ovom smislu, od Srbije. Za razliku od toga, BiH i Hrvatska su bliže disperzivnim centrima što je povoljnija okolnost.

Srbija ne izlazi na more tako da u ovom pogledu ima nepovoljniji položaj od zemalja Balkanskog poluostrva koje imaju ove pogodnosti kao: Turska, Grčka, Bugarska, Rumunija, Albanija, BiH, Crna Gora i Hrvatska.

6 Funkcionalnost turističko-geografskog položaja

Turističko-geografski položaj Srbije ima izrazitu funkcionalnost. Otvorenost prostora koji obuhvata njena teritorija omogućuje da se iskoriste turistički resursi koje poseduje, kao i vrednosti njenog okruženja. U ovom smislu turističko-geografski položaj se održuje kao:

- tranzitni;
- kontaktni i
- polivalentni.

Tranzitan položaj Srbije je određen komunikacijama koje prolaze kroz ovaj prostor. Već smo konstatovali da je Srbija raskrsnica puteva. U ovom pogledu Beograd, glavni grad Srbije ima posebni značaj. On predstavlja raskršće saobraćajnih pravaca. U njemu se sreću drumske, železničke, rečne i vazdušne komunikacije.

Glavna drumska arterija je magistrala E-75, koja se proteže od Beograda preko Niša ka Skoplju u Makedoniji i Solunu i Atini u Grčkoj, odnosno ka Bliskom Istoku. To je komunikacija koja povezuje Grčku preko Soluna i Kavale sa Istanbulom u Turskoj. Ova komunikaciona veza se nastavlja, na severu od Beograda u dva magistralna pravca. Jedan vodi ka Novom Sadu i Subotici, a drugi ka Sremskoj Mitrovici i Zagrebu.

Na ovaj glavni putni pravac se nadovezuju ostali pravci ka susednim zemljama. Svi oni imaju izraziti tranzitni krakter, jer kroz njih cirkuliše najveći broj putnika iz razvijenih evropskih zemalja ka Mediteranu i Aziji i Africi.

Železnički saobraćaj prati osnovne drumske komunikacije, tako da predstavlja važnu tranzitnu osnovu.

Mogućnosti tranzita su evidentne plovnim Dunavom i Savom. Ali njihov značaj u ovom pogledu ne može da se uporedi sa suvozemnim komunikacijama.

Tranzitnost vezana za vazdušni saobraćaj je naglašena, jer to omogućuju međunarodni aerodromi: niški, prištinski i „Nikola Tesla“ u Beogradu. Aerodrom „Nikola Tesla“ u Beogradu je jedan od najprometnijih i tehnički najopremljenijih aerodroma na Balkanskom poluostrvu. To je pogodnost za izrazitu tranzitnost putnika u vazdušnom prometu.

Pored tranzitiranja u okviru internacionalnih komunikacija tranzitiranje se obavlja i u okviru teritorije Srbije. Na osnovu toga se mogu diferencirati tranzitni pravci, od nacionalnog do lokalnog nivoa.

Navedene mogućnosti razvoja tranzitnog prometa omogućuju Srbiji da iskoristi prirodne i antropogene turističke vrednosti koje su locirane neposredno uz komunikacije. Isto tako, postoji mogućnost da se turisti iz tranzita preusmere ka okolnim lokalitetima i objektima i da na taj način afirmišu stacionarne vrednosti.

Saobraćajnice su povoljna osnova za lociranje smeštajnih kapaciteta i ostalih objekata ugostiteljske privrede kao i uslužnog zanatstva, trgovine, logističke strukture i snabdevačkih objekata u funkciji pogodnosti putovanja.

Kontaktnost kao funkcionalna vrednost položaja turističo-geografskog položaja Srbije proizlazi iz njene centralne pozicije na Balkanskom poluostvu i vezi sa Srednjom Evropom preko granice prožimanja sa Mađarskom i jednim delom sa Hrvatskom. Srbija se graniči i sa R. Srpskom, odnosno BiH, Crnom Gorom, Albanijom, Makedonijom, Bugarskom i Rumunijom.

Ona dakle ima 8 susednih zemalja. Ovakva kontaktibilnost omogućuje ne samo prožimanje sa ovim zemljama, u prostornom smislu, već i prožimanje u kulturnom, socijalnom i etničkom smislu. Naime, u susednim zemljama i zemljama okruženja, u širem smislu, živi stanovništvo koje poseduje različite kvalitete. One omogućuju Srbiji da iskoristi atraktivne heterogenosti susednih zemalja.

Sa susednim zemljama Srbija je uglavnom razgraničena prirodnim predispozicijama prostora. To su korita i dolina reka, kao na primer Dunav sa Rumunijom ili planinski vrhovi, kao na primer Stara planina sa Bugarskom. To znači da se turističke, prirodne vrednosti atraktivnog karaktera nalaze u kontaktnom prostoru obeju zemalja. Kako su to integralne celine turistički značaj omogućuje zajedničko korišćenje. U pograničnim prostorima postoje i druge, zajedničke turističke vrednosti. Na taj način se omogućuje formiranje Euro regiona. Primer za to bi bio Euro region Niš-Sofija-Skoplje.

Povoljnost kontaktibilnosti proizlazi i iz činjenice da u susednim zemljama živi stanovništvo iste vere i etničke pripadnosti. Takav je primer sa R.Srpskom u kojoj je, uglavnom, zastupljeno srpsko stanovništvo. Običaji, prijateljstvo i rodbinske veze su samo neke od argumenata prožimanja na osnovu ove kontaktnosti. Ovo rezultira uzajamnom posećenošću, kao deo turističkog prometa.

Polivalentnost turističko-geografskog položaja Srbije se bazira na mogućnostima korišćenja kobinovanih turističkih vrednosti koje poseduje sa vrednostima okruženja. Kompleksi prirodnih i antropogenih vrednosti koje Srbija poseduje mogu se dopunjavati sa adekvatnim i sličnim turističkim vrednostima zemalja iz okruženja. Isto tako, njen turističko-geografski položaj joj omogućuje da svoje vrednosti kombinuje sa onim vrednostima koje nema na svojoj teritoriji, ali ih ima u širem susedstvu. Takav je primer mogućnosti

kombinacije svojih resursa sa primorskim vrednostima Crnog, Egejskog i Jadranskog mora. Na taj način se anulira činjenica da Srbija ne izlazi na more.

Polivalentnost turističko-geografskog položaja Srbije je potencirana planinskim, kotlinskim i dolinskim vrednostima u vidu klisura, zatim pećina, reka, jezera, banja, klimatskim karakteristikama, prirodnim retkim erozivnim formama, interesantnim pejzažima, kulturno-istorijskom baštinom, etnografskim i manifestacionim vrednostima.

Na osnovu ovih vrednosti turističko-geografski položaj joj omogućuje širok spektar kombinacija sa vrednostima okruženja.

Kratak rezime sadržaja:

Povoljnost geografskog položaja i pristupačnost prostora predstavljaju imperativnu razvojnu komponentu.Turističko-geografski položaj ima promotivni karakter u razvoju turizma.

U okviru proučavanja turističko-geografskog položaja Srbije treba se zadržati na sledeće karakteristike: teritorijalne specifičnosti, balkanski položaj, položaj prema glavnim turističkim pravcima, položaj prema turisitčki emitivnim regijama, položaj prema glavnim konkurentskim regionima i državama i funkcionalnost položaja.

Pitanja za diskusiju:

-Objasnite turističko-geografski položaj Srbije kao prostornu turističku vrednost.

-Navedite teritorijalne specifičnosti turističko-geografskog položaja Srbije.

-Objasnite balkanski turističko-geografski položaj Srbije.

-Objasnite položaj Srbije prema glavnim pravcima turističkih kretanja.

-Objasnite položaj Srbije prema emitivnim regijama.

-Objasnite položaj Srbije prema konkurentnim turističko receptivnim zemljama.

Glava XIII

Atraktivni potencijali razvoja turizma Srbije

Srbija je prostor sa naglašenom prirodnom raznovrsnošću. U njoj se nalaze atraktivne komponente koje su od izuzetne važnosti za turistički razvoj. One imaju osnovni i komplementarni karakter, tako da se za njih vezuje kako razvojni, tako tržišni karakter. U ovu grupu faktora treba izdvojiti sledeće:

- geomorfološke;
- klimatske;
- hidrografske i hidrološke i
- biogeografske.

Sadržaj i ciljevi proučavanja atraktivnih potencijala razvoja turizma Srbije:

-definisanje geomorfoloških vrednosti Srbije u funkciji razvoja turizma (turističke vrednosti Panonske nizije, turističke vrednosti planina),

-definisanje klimatskih vrednosti Srbije u funkciji razvoja turizma (temperatura, padavine, insolacija, vlažnost vazduha, vetrovi),

-definisanje hidrografskih vrednosti Srbije u funkciji razvoja turizma (mineralne i termomineralne vode, reke, jezera)

1 Geomorfološke turističke vrednosti

Geomorfološke turističke vrednosti u Srbiji su veoma zastupljene. One se generalno mogu podeliti na makroreljefne i mikroreljefne forme. Makroreljefne imaju tektonska obeležja, dok su mikroreljefne forme nastale erozivnim i akumulativnim procesima. Od makroreljefnih formi turističke atraktivnosti poseduju deo Panonske nizije u Srbiji i planine. Privlačnosti mikroreljefa se vezuju za klisure, forme denudacije, peščare, pećine i jame.

1.1 Turističke vrednosti Panonske nizije

Panonski basen zahvata delove Srbije severno od Save i Dunava. U osnovi reljef nizija je dosta monoton, obzirom da se radi o nepreglednom ravnom prostoru. Ipak, i ova monotonija ima svoje čari. To su pre svega edukativni sadržaji postanka i karakteristika ove ravnice. Priroda je specifična. Nizija uslovljava veoma interesantne pojave i odnose.

Ona predstavlja predispoziciju mikroreljefnih formi. Otvorenost prostora uslovljava strujanje vetrova. Oni stvaraju eolske forme kao, što su lesna platoa i atraktivna peščara. Deliblatska peščara je tipičan primer veoma atraktivnih vrednosti Panonske nizije.

Aluvijalne površi i rečne terase predstavljaju fluvijalne forme u ovoj geografskoj sredini, faktor koji razbija monotoniju prostora.

Nizija deluje na klimatske prilike, određuje karakter hidrografije i uslovljava specifičnu vegetaciju i životinjski svet.

Panonska nizija ima pedološku strukturu koja je osnova da na njoj uspevaju prostrane poljoprivredne kulture, koje ovoj celini daju poseban kolorit.

Nizijski reljef utiče na način života i posebnu gradnju objekata za stanovanje i obavljanje privrednih delatnosti. One su tipičnog, autohtonog karaktera. Široke ulice i pravilan raspored kuća i okućnica predstavljaju prepoznatljivost ovih sredina. Lokacija salaša i njihovih objekata je samo jedan od primera, ovakve, makroreljefne predispozicije. Upravo salaši predstavljaju primer korišćenja otvorenog prostora i najpovoljniju mogućnost lociranja posebnih ruralno-turističkih prostornih formi.

Izneti sadržaji određuju posebne pejzaže i ambijentalne strukture koji su izvanredna atraktivnost. One odolevaju nizijskoj monotoniji.

1.2 Planine kao turistička vrednost Srbije

Planine su jedan od najznačajnijih turističkih vrednosti Srbije. Makroreljefna struktura pokazuje široku rasprostranjenost planinskih formi. Sa izuzetkom Panonske nizije ostali deo Srbije se može označiti brdsko-planinskim prostorom. One su razmeštene u mozaičkoj formi. Jednu od druge odvajaju kotline i rečne doline. Atraktivne osobine planina predstavljaju osnovu razvoja posebnog oblika turizma koji je zastupljen na većem prostoru Srbije.

Analiza razvoja planinskog turizma, na osnovu stepena razvijenosti, pokazuje verodostojno opredeljenje naučne javnosti. Najkompleksnije regionalno predstavljanje ove problematike i problematike drugih vrednosti prostornih celina u Srbiji daje Jovan Romelić. Njegova saznanja iscrpno koristimo u ovom delu knjige (Romelić, 2007).

Na osnovu ovog kriterijuma planine treba izdvojiti kao:

- afirmisane i
- turistički potencijali.

Afirmisane planine su planine na kojima su atraktivni i receptivni resursi postigli nivo turističke valorizacije i razvoja sadržaja ponuda da mogu

samostalno nastupati na turističkom tržištu. To su celine koje su poznate turističkoj klijenteli i u tom pogledu uživaju punu reputaciju.

U ovu grupu treba izdvojiti sledeće planinske regije: Kopaonik, Zlatibor, Tara, Fruška Gora, Divčibare, Avala, Vršačke planine, Šar-planina i Stara planina.

Slika 15. *Kopaonik – Srbija*

Slika 16. *Zlatibor – Srbija*

1.2.1 Kopaonik

Kopaonik je jedna od najatraktivnijih planina. Ona spada u grupu turistički najrazvijenijih planina ne samo u Srbiji već i na Balkanskom poluostrvu. Razvoj ove planine se bazira na povoljnom turističko-geografskom položaju, izvanrednim turiističkim vrednostima i stepenu izgrađenosti infrasrukturalnih i suprastrukturalnih kapaciteta.

Ovaj planinski masiv se nalazi u južnom delu Srbije. Prirodne predispozicije prostora kojima se protežu komunikacije dolinama Ibra, Južne i Zapadne Morave omogućuju saobraćajnu pristupnost drumskog karaktera. Železnicom se može doći do Jošaničke Banje što znači na 20 km od Kopanika. Blizina aerodroma u Nišu omogućuje komunikativnost ovog prostora vazdušnim putem.

Reljef Kopaonika je složen i diseciran. Karakteristika ove planine su visoki vrhovi kao Karaman (1.934 m.) i Gobelj (1.934 m.). Najviši deo planine je Suvo Rudište i Pančićev vrh (2.017 m.). On pripada morfološkoj celini Ravni Kopaonik.

Planinske strane su pogodne za lociranje skijaških staza. Najpogodni tereni za ovu namenu se nalaze upravo u sektoru Suvo Rudište, Karaman i Gobelj, na nadmorskim visinama većim od 1.600 m, u slivu Duboke reke iznad Zaplanine i u delu od Pančićevog vrha do Ledenice. To su i najznačajniji lokaliteti za smučarske aktivnosti. Na padinama ove planine, u diluvijumu, procesom glacijacije formiran je glacijalan reljef. Primer ovog reljefa je cirk Krčmar u izvorištu Duboke reke.

Ove forme imaju kuriozitetan značaj i edukativne karakteristike, u funkcionalnom smislu. Disecirani reljef omogućuje planinarenje i alpinizam kao i trim aktivnosti.

Klimatske osobine pogoduju zdravstveno-rekreacionim mogućnostima Kopaonika. Zimsko-sportske aktivnosti pored toga što se baziraju na pogodnim reljefnim predispozicijama, osnovu nalaze u relativno povoljnim temperaturnim prilikama. Snežni pokrivač, visine 10 do 15 cm, na Ravnom Kopaoniku se zadržava 138,8 dana. On traje od 13. oktobra do 12. maja (Romelić, 2007), što znači da se radi o relativno dugom periodu skijaške sezone. U prilog prijatnog boravka na ovoj planini ide i dugotrajnost insolacije, koja na južnim padinama iznosi 2.150 časa, čime se retko koja planina može ponositi.

Bogatstvo izvora i reka oplemenjuje ovaj planinski masiv i čini ga prijatnom sredinom za posetu. Među značajnije reke treba izdvojiti: Ibar, Jošanicu, Lab i Sitnicu.

U periplaninskom delu se javljaju značajni termomineralni izvori čija zdavstveno-rekreativna vrednost omogućuje funkcionisanje Jošaničke, Lukovske, Prolom i Kuršumlijske banje.

Kopaonik je planina bogate biljne i životinjske raznovrsnosti. Za razvoj turizma od posebne rekreativne i edukativne važnosti je zonalni razmeštaj šuma. U podnožju se nalaze submediteranske i mešovite hrastove, a u višim delovima bukove i smrekove šume. Iznad pojasa od 1.750 m se proteže subalpska žbunasta vegetacija sibirske kleke i borovnice. Travnata vegetacija livada i pašnjaka se vezuje za najviše delove planine što može biti osnova razvoja herbalnog turizma.

Na ovoj planini svoje utočište su našli predstavnici krupne lovne divljači među kojima su vuk, medved i lisica posebno zstupljeni. Za safari-turizam od značaja su ptice pevačice i grabljivice poput orla mišara i sivog sokola, koji se ovde gnezde ili preleću ovaj prostor.

Na osnovu ovih vrednosti prirode, kao i značajno nepokretnog kulturnog nasleđa Kopaonik je proglašen nacionalnim parkom, što pretstavlja još jednu osnovu za razvoj turizma.

Izgradnjom smeštajnih kapaciteta i infrastrukturalnih objekata omogućeno je da ova planina doživi internacionalnu reputaciju i da dobije epitet najprivlačnijeg planinskog prostora u Srbiji. Do sada je izgrađen sistem od 21 žičare (ski-liftova) i 4 dečja (prenosna) ski-lifta. Ukupni kapacitet im je 19.000 skijaša na čas. Ukupna dužina staza za alpsko skijanje iznosi 60 km, a za nordijske discipline oko 20 km.

Tri staze su registrovane kod međunarodne skijaške federacije 1981.g. (Romelić, 2007). Na ovaj način u smislu funkcionalne kalasifikacije Kopaonik treba uvrstiti u grupu sportsko-manifestacionih planina internacionalnog značaja.

1.2.2 Zlatibor

Zlatibor je planina sa najdužom tradicijom u turističkoj aktivnosti. Analogne pojave turizma se javljaju još sredinom XVIII veka, kada su ovu planinu, zbog zdravstvenih razloga, posećivali bogati trgovci. Oni su izgradili i prve rezidencijalne objekte. Takve su bile kolibe u Jelju blizu Vodica koje je podigao Hadži Nikola, trgovac iz Sarajeva. Boravak kralja Aleksandra Obrenovića na ovoj planini 1893. god. označava zvanični početak razvoja turizma (Romelić, 2007). To uvršćuje Zlatibor u grupu turističkih prostornih celina sa tradicijom, kojom se ponose samo najstariji lokaliteti ove vrste u Evropi.

Zlatibor predstavlja atraktivni prostor iz grupe onih koji obeležavaju početak razvoja turističke delatnosti u Srbiji. Razvoj turizma na ovoj planini ima konstantne karakteristike, tako danas može da se uvrsti u grupu najrazvijeniih planinskih turističkih regija na Balkanskom Poluostrvu.

Intenzivan razvoj turizma na ovoj planini se vezuje za izrazite turističke vrednosti koje poseduje.

Karakteristika turističko-geografskog položaja je posebna povoljnost. Zlatibor se nalazi u zapadnom delu Srbije. Ovaj prostor je dobro povezan sa disperzivnim zonama turizma. Najznačajnije emitivne prostorne celine Srbije kao Beograd, Vojvodina, Šumadija i Pomoravlje su dobro povezane drumskim i železničkim komunikacijama sa Zlatiborom. Drumski saobraćaj se odvija pre svega dolinama Velike i Zapadne Morave i dolinom Kolubare, a železnički prugom Beograd-Bar. Otvorenost i dobra povezanost sa Beogradom omogućuje korišćenje aerodroma „Nikola Tesla“ za internacionalnu povezanost ove regije.

Zlatibor, za razliku od Kopaonika spada u grupu srednje visokih planina. Najviši vrh je Tornik (1.496 m). Radi se o površi koja je zaobljenih vrhova. Obzirom na ovakvu morfološku strukturu treba konstatovati da su redukovani potencijali za smučarske aktivnosti. Pogodnosti ove vrste treba tražiti u zaravljenim delovima koje nemaju stenovite ili neke druge prepreke. Iako je smučarska sezona svedena na period od oko tri meseca ovi uslovi su evidentni.

Ovu planinu ipak oplemenjuju sadržaji koji omogućuju zdravstveno-rekreativne aktivnosti. U ovom pogledu, posebno mesto zauzimaju biklimatski uslovi. Oni su sadržani u relativno blagim subalpskim karakteristikama vazduha. Kontinentalna i subplaninska klima omogućuje ne samo preventivno kurativno i rehabilitaciono dejstvo, već i sportsko-rekreativne aktivniosti.

Prednost ove planinske regije je sadržana u odsustvo sezonalnosti tako da se može koristiti u toku čitave godine. Januarske temperature su relativno visoke i iznose oko 3°C, dok je srednja mesečna temperatura u avgustu oko 17,5^{o}C. Klimatske uslove, kao izrazitu povoljnost, treba podupreti i insolacijom, koja iznosi oko 2000 sunčanih sati u toku godine.

Zdravstveno-rekreativni značaj planine proizlazi i iz četinarske šumovitosti. Radi se o kompleksima koji imaju posebnu čar na ovom prostoru. Planina je dobila naziv po zlatnom boru, čiji je primerak sačuvan u selo Negbini.

Poseta Zlatibora se vezuje i za antropogenih vrednosti. Među njima arheološki lokaliteti u Krivoj reci i čajetini imaju izraziti monumentalni značaj. Za planinu se vezuju i događaji iz prvog srpskog ustanka. Šančevi odbrambenih redova su sačuvani u Talambasu, Torniku i Rudinama. Pažnju zaslužuje arhitektura crkve u Beloj reci i ostaci manastira Uvca u Stublu. Posebnu privlačnost imaju crkve brvnare u Jablanici i Dobrosejnici. Kulturni turizam Zlatibora treba povezati sa rukotvorinama u Sirogojnu čiji su proizvodi, pletarskog karaktera, posebna relikvija ove planine.

Planina raspolaže povoljnim smeštajnim kapacitetima i infrastrukturom, u vidu staza za pešačenje i trim staza, kao i kapaciteta za klimo-terapiju u savremenom zdrastvenom turizmu. Zlatibor poseduje sledeće lokalitete: Palisad, Kraljeve Vode, Ribnica, Gruda, Carevo polje i Bele Vode. (Romelić, 2007). Na osnovu pomenutih resursa može da se konstatuje da je to jedna od najrazvijenih planina u Srbije.

1.2.3 Divčibare

Divčibare predstavljaju turistički lokalitet na planini Maljen. Nalazi se u zapadnom delu Srbije u prostoru koji je pristupačan turističkoj klijenteli. Do ove prostorne celine vode prirodne predispozicije dolina Kolubare i Zapadne Morave. Neposredno do planine Maljen se nalazi grad Valjevo. Saobraćajne veze Valjeva predstavljaju mogućnost povezanosti Divčibara sa disperzivnim zonama turizma Srbije. Do Valjeva se može stići drumskom vezom iz Beograda preko Lazarevca delom Ibarske magistrale, iz Novog Sada preko Rume i Šapca, iz Kragujevca preko Aranđelovca i Lazarevca, iz Niša preko Kruševca, Kraljeva i čačka i iz Novog Pazara preko Užica. Železnička povezanost se ostvaruje prugom Beograd-Bar koja prolazi u neposrednoj blizini.

Planina Maljen predstavlja površ koja pripada Šumadijskoj zoni. Iznad ove površi izdižu se relativno niski vrhovi. Najviši vrh je Kraljev sto (1.103 m). Ovaj vrh i vrhovi poput Crnog vrha (1.098 m), Velikog brda (1.061 m) i Golupca (1.044 m) su pogodni za savlađivanje i lociranje vidikovaca.

Panoramski pogledi su veoma živopisni. Međutim, relativno niska planina i niski vrhovi upućuju na to da su redukovane mogućnosti za smučarske aktivnosti. Zato se turizam, u ovoj sredini vezuje za pogodnosti koje daju klimatske, hidrografske i biogeografske atraktivno-motivacione vrednosti. Klima je umerena, što znači da su blage zime i prijatna leta. Karakteristika prostora je relativno visoka insolacija. Ona iznosi oko 2.000 sunčanih sati u toku godine.

Lokaliteti ove planine se karakterišu izuzetnom vegetativnošću. Na njoj su prisutne listopadne i četinarske šume. Od listopadnih preovlađuje bukova i hrastova šuma, a od četinara beli i crni bor, jela, planinski bor, kleka i smrča. Planinski pašnjaci i livade su protkane različitim vrstama cveća. U njima preovlađuje beli narcis, tako da se u njegovu čast organizuje manifestacija „ Beli narcis“.

Zbog posebnog značaja kao autentična priroda neki lokaliteti poput: Zabalca, čalačkog potoka, Vražjeg vira, Velikih pleća i Crne reke su zaštićeni od strane države. To je osnova razvoja eko-turizma.

Bogat biodiverzitet ove planine obuhvata i raznovrsne ptice, od pevačica, do grabljivica. Ovde se sreću slavuj, detlić, kos i jerebica, a posebnu atrakciju za posmatanje predstavlja beloglavi sup koji je redak, ne samo u Srbiji, već i na Balkanskom poluostrvu. To omogućuje njihovo posmatranje, što je jedna od važnih mogućnosti razvoja alternativnih formi aktivnosti.

Turističku pažnju privlače hidrografske turističke vrednosti. Maljen je razvođe kolubarskog i zapadno-moravskog sliva, tako da su izvori ovih reka upravo na ovoj planini. Ovi i drugi izvori i reke predstavljaju značajnu privlačnost. Među rekama pažnju zaslužuju: Bukovska, Manastirica i Crna Kamenica. Kuriozitetni i edukativni značaj ima ponor Bukovske reke, kao i vodopad Skakalo koji formira Manastirica, a poseduje kaskadni karakter. Ovaj vodopad je visok 32 m i smatra se najvećim vodopadom u Srbiji. (Romelić, 2007).

Reke su bogate ribama. Osnove ribolovnih rekreativnih aktivnosti predstavljaju klen, krkuša i zlatić.

Razvoj turizma na ovoj planini ima relativno dugu tradiciju. Ona se vezuje za 1926. god. kada je Zdravstveno društvo „Divčibare“ izgradilo prve smeštajne kapacitete u vidu brvnara. Broj kuća za odmor i rekreaciju je imao kontinuirani karakter. Tako su Divčibare, pre II svetskog rata i posle njega postale jedan od najrazvijenijih lokaliteta zdravstvenog turizma u Srbiji. Ovome je pogodovala nadmorska visina i kompleks klimatskih uslova, kao i bogatstvo vegetacije.

Bioklimatski i vegetacioni uslovi su osnova da se na ovoj planini može uživati u čistom vazduhu koji pored zdravstvenih uslova omogućuje i prijatno pešačenje i bavljenje sportskim aktivnostima. Priprema sportista je veoma važna mogućnost u razvoju ove vrste turizma.

Iako je planina relativno niska, u zimskom delu godine postoje uslovi za skijaške aktivnosti koje imaju rekreativan karakter.

Izleti i ekskurzije, pored stacionarnih formi su veoma važna turistička aktivnost na ovom prostoru.

Receptivnost je na relativno visokom nivou. Pored smeštajnih kapaciteta, infrastruktura, objekti snabdevanja, zdravstvene ustanove, pešačke staze, tereni za male sportove i ski liftovi su na nivou koje omogućuje standardan turistički razvoj.

1.2.4 Tara

Tara se, isto tako nalazi u zapadnom delu Srbije. U prostorno-geografskom smislu ona se prostire neposredno do Zlatibora. To upućuje na konstataciju da njihova blizina zapravo ovaj prostor čini turističkim kompleksom, u širem smislu. Na severozapadu i severu Tara je ograđena veštačkim jezerom Perućac u dolini Drine i samom Drinom po izlasku iz jezera.

Komunikativnost je relativno dobra. Ona se, isto tako, u velikoj meri poklapa sa onom koju poseduje Zlatibor. Drumskim putem se iz pravca Beograda stiže Ibarskom magistralom, Valjevom i Bajinom Baštom do Perućca. Iz Novog Sada preko Rume, Šapca i Valjeva, iz Jagodine i Kragujevca preko čačka, Užica i Bajine Bašte.

Planina Tara spada u grupu srednje visokih planina. Najviši vrh se nalazi na 1.544 m. Na njoj se mogu izdvojiti dve površi. Viša površ se nalazi na nadmorskoj visini od 1.200 m, a niža na 1.000 m. Ove površi su osnovna reljefna komponenta lociranja turističkih lokaliteta na planini Tari. Površi, međutim, nisu monotone. Reljef je diseciran fluvio-denudacionim procesima, čime su stvorene turističke atraktivne klisuraste i kanjonske doline. Visina kanjona Drine koja oivičuje severnu, višu površ ima impozantni karakter visine od 800 do 1.000 m. Kao primer izuzetne privlačnosti treba navesti kanjon reke Beli Rzav kod sela Zaovine.

Same površi su reljefna osnova za trasiranje skijaških staza. Po svom značaju se na planini nalaze sledeći lokaliteti: Predov krst, Mitrovac, Šljivovica, tereni Nikšić-Presed-Zborište i Greben. (Romelić, 2007).

Lokalitet Predov krst se nalazi na severozapadu planine. On ima najpovoljnije uslove za zimsko-sportske aktivnosti ove vrste. Denivelacija staza ovde iznosi više od 500 m, a ukupna dužina staza 3 do 5 km. Na severnim ekspozicijama snežni pokrivač se zadržava i do 150 dana.

Lokalitet Mitrovac se nalazi na severu Tare. Na njemu je moguće formirati tri staze ukupne dužine 8. 950 m i ukupne denivelacije od 360 m.

Šljivovica se nalazi na istoku ovog prostora. Ukupna dužina staza ovog lokaliteta iznosi 4. 880 m.

Ukupna dužina staza na Grebenu iznosi 3. 700 m, a denivelacije 140 m.

Zadržavanje snežnog pokrivača omogućuje skijaške aktivnosti, što je važan segment turističke ponude Tare. Međutim, boravak na ovoj planini je

prijatan i zahvaljujući ostalim klimatskim elementima, kao što je insolacija i temperatura vazduha. Ovo je posebno važno u toku leta. Relativno umerene temperature omogućuju prijatan boravak u ovom periodu. Tako se balansira sezonalnost posete na ovoj planini. Klimatski uslovi i vegetativnost Tare su osnova za njeno vrednovanje kao vazdušne banje, tako da se može smatrati prostorom pogodnim za zdravstveni turizam.

Planinski vrhovi su pogodni za planinarenje i alpinizam. Za turizam je od važnosti lociranje vidikovaca, sa kojih se može posmatrati okolni koloritni prostor.

Tara pruža mogućnosti za razvoj speleološkog turizma. Ovo se odnosi na razvijeni, podzemni, karstni karakter planine. Na planini se nalazi više pećina i jama koje nisu osposobljene za posetu, ali koje bi mogle da se iskoriste i na samim otvorima, u edukativnom smislu.

Razvoj turizma na ovom prostoru se bazira na značajnim hidrografskim vrednostima. Među njima posebnu pažnju zaslužuje veštačko jezero Perućac. Ono omogućuje kupališne aktivnosti, obzirom da se na njegovoj obali nalazi uređena plaža sa komponentama opremljenosti. Jezero je pogodno za sportove na vodi, a bogatstvo ribne raznovrsnosti i fonda omogućuje razvoj turizma koji se temelji na tim vrednostima.

Pored Drine na ovom prostoru artaktivnu dimenziju poseduju i Perućka reka, Rzav, Rača i Godina. To su veoma intresantne reke.

Kuriozitet Perućke reke je to što se radi o najkraćoj reci u Srbiji, čiji izvori imaju izdašnost od 300 l/sek., a dolina je karakteristična po vodopadima (Romelić, 2007).

Vodopadi su prisutni i na drugim rekama. Takvi su Veliki i Mali skakavac na Rzavu ili vodopadi na rekama Levranti i Rači.

Izvori su uočiljivo bogatstvo ove planine. Njihova vrednost je sadržana kako u estetskoj i kuriozitetnoj komponenti, tako i u edukativnim opcijama korišćenja. Među brojnim izvorima ovde se nalazi i Laćevac, izvor alkalno-termalne vode.

Planina je karakteristična po izrazitom biodiverzitetu. Po svojoj unikatnosti i atraktivnosti dominantno mesto zauzima Pančićeva omorika koja ima reliktni i endemski karakter, čime se može svrstati u red najznačajnijih vrednosti vegetativne prirode Srbije. četinarska šumovitost je izražena, pored omorike i preko tise, jele, smrče, belog i crnog bora. Ona je stanište lovne divljači poput srne, divokoze, lisice, vuka, divlje svinje, zeca, kuna, a od ptica surog orla, sivog sokola, šumske šljuke i velikog tetreba.

Kopleksi prirodnih bogatstava su bili osnovni argument da se ovaj prostor zajedno sa Crnim vrhom, planinom Zvijezdom, Stolcem, kanjonom

Drine sa Perućcem i okolinom Bajine Bašte proglasi nacionalnim parkom na površini od 19.175 ha.

Ovaj prostor je bogat i antropogenim turističkim vrednostima. Arheološki lokaliteti u Misajlovića polja potiču iz VII i VI veka p.n.e. Iz III veka p.n.e. je Crkvine 1, a iz IV veka p.n.e. Crkvine 2. Srednji vek je predstavljen ostacima gradnje u više lokaliteta kao npr. u Pilici, Rogačici ili Jogoštici. U Zaovinama, Rastištu i Perućcu postoje srednjevekovne nekropole. One su zaštićene od strane države i zajedno sa ostalim antropogenim vrednostima predstavljaju osnovu razvoja kulturnog turizma. U prilog ovom obliku turističke aktivnosti je postojanje manastira u kanjonskom delu Rače iz XIII veka, zadužbina kralja Dragutina, poznatoj po račanskoj prepisivačkoj školi.

1.2.5 Avala

Avala prema kriterijumu funkcionalne podele planina predstavlja tipičnu rekreativno-izletničku planinu. Ona je jedan od najposećenijih lokaliteta stanovnika Beograda. Širenje glavnog grada, odnosno srpske metropole omogućilo je da planina bude njegov sastavni deo. Pristupčnost ovoj planini je veoma dobra.

U njenoj neposrednoj blizini se nalazi magistrala E-75 koja povezuje gradove moravske i vardarske doline od Beograda do Soluna. Magistrala se na ovom prostoru proteže dolinom Zavojske reke. Ka planini vode i drumske komunikacije iz Valjeva, preko Lazarevca do Ripnja, iz Kragujevca preko Aranđelovca i Mladenovca do Trešnje, iz Novog Sada, iz Šapca preko Obrenovca, iz Zrenjanina do Beograda i iz Požarevca i Smedereva preko Grocke do Beograda, pa do Avale.

U podnožju ove planine se proteže pruga koja vodi iz Beograda preko Belog Potoka i Male Krsne prema Nišu ili prema Požarevcu.

Beogradski aerodrom Nikola Tesla predstavlja vazdušno pristanište koje omogućuje povezanost Avale na internacionalnom planu.

Avala se može svrstati u red niskih planina. Najviša tačka na jednom vrhu se nalazi na 506 m, a na drugom na 447 m. Na ovom drugom vrhu se nalazi televizijski toranj koji predstavlja u isto vreme i vidikovac. Ovaj toranj je bio srušen 29.04.1999. god. bombardovanjem NATO avijacije, ali je ponovo izgrađen, tako da je 2010. god. stavljen u funkciju. Sa ovog tornja se proteže prekrasna panorama okolnog prostora i Beograda kao njenog atraktivnog sadržaja.

Ona je poznato izletište zbog povoljnih, pre svega klimatskih i vegetacionih vrednosti. Srednja temperatura vazduha u letnjim mesecima je od 22 do 23°C, a u zimskom delu godine, januara meseca kada je temperatura

Glava XIII

Atraktivni potencijali razvoja turizma Srbije

Srbija je prostor sa naglašenom prirodnom raznovrsnošću. U njoj se nalaze atraktivne komponente koje su od izuzetne važnosti za turistički razvoj. One imaju osnovni i komplementarni karakter, tako da se za njih vezuje kako razvojni, tako tržišni karakter. U ovu grupu faktora treba izdvojiti sledeće:

- geomorfološke;
- klimatske;
- hidrografske i hidrološke i
- biogeografske.

Sadržaj i ciljevi proučavanja atraktivnih potencijala razvoja turizma Srbije:

-definisanje geomorfoloških vrednosti Srbije u funkciji razvoja turizma (turističke vrednosti Panonske nizije, turističke vrednosti planina),

-definisanje klimatskih vrednosti Srbije u funkciji razvoja turizma (temperatura, padavine, insolacija, vlažnost vazduha, vetrovi),

-definisanje hidrografskih vrednosti Srbije u funkciji razvoja turizma (mineralne i termomineralne vode, reke, jezera)

1 Geomorfološke turističke vrednosti

Geomorfološke turističke vrednosti u Srbiji su veoma zastupljene. One se generalno mogu podeliti na makroreljefne i mikroreljefne forme. Makroreljefne imaju tektonska obeležja, dok su mikroreljefne forme nastale erozivnim i akumulativnim procesima. Od makroreljefnih formi turističke atraktivnosti poseduju deo Panonske nizije u Srbiji i planine. Privlačnosti mikroreljefa se vezuju za klisure, forme denudacije, peščare, pećine i jame.

1.1 Turističke vrednosti Panonske nizije

Panonski basen zahvata delove Srbije severno od Save i Dunava. U osnovi reljef nizija je dosta monoton, obzirom da se radi o nepreglednom ravnom prostoru. Ipak, i ova monotonija ima svoje čari. To su pre svega edukativni sadržaji postanka i karakteristika ove ravnice. Priroda je specifična. Nizija uslovljava veoma interesantne pojave i odnose.

je površine od oko 500 km² i po navedenoj orografskoj kontradikciji ona je najdominantnija celine u Vojvodini i severnom delu Srbije.

Turističko-geografski položaj ove planine je veoma povoljan. Komunikativnost joj je heterogenog karaktera. Naime, do Fruške gore se može stići drumskim komunikacijama koje vode ka Novom Sadu. Ona se nalazi na raskršću magistrala koje vode iz Beograda ka Zagrebu i dalje ka emitivnim sredinama Evrope i iz Beograda preko Novog Sada ka Subotici i Budimpešti, odnosno ka Srednjoj i Zapadnoj Evropi. Ka Novom Sadu i ovoj planini i vodi komunikacija iz istočne Evrope, tačnije iz Temišvara preko Zrenjanina.

Železnička mreža, isto tako omogućuje dobru povezanost. To se odnosi kako na internacionalne, tako na unutrašnje pruge. Treba konstatovati da su Beograd i Novi Sad glavni centri železničkog saobraćaja u ovom delu Srbije. Internacionalna komunikativnost se ostvaruje neposrednom blizinon aerodroma „Nikola Tesla“ u Surčinu.

Fruška gora se u funkcionalnom smislu može odrediti kao izltničko-rekreativna planina. Ovaj stav se zasniva, pre svega na njenoj blizini do velikih urbanih centara, kao što su glavni grad Srbije Beograd, zatim Novi Sad, i manjih gradskih sredina kao što su: Šabac, Šid, Sremska Mitrovica, Ruma, Inđija i Bačka Palanka.

Povoljnosti za rekreaciju i izlete treba tražiti u diseciranoj reljefnoj strukturi. Ova planina je karakteristična po raščlanjenim celinama dubokim dolinama koje su stvorene fluvijalnom erozijom. Ovakve pojave imaju edukativni karakter i mogu se povezati ekskurzivnim aktivnostima i mogućnostima za organizovanje „škola u prirodi“. Aktivnosti ovog karaktera se mogu povezati i za geološke forme među kojima posebnost predstavlja pojava lesa koji je ovde izražen na najbolji način. On je osnova formiranja lesnih zaravni, koje su prepoznatljivi deo reljefa ove planine. Planinski prostor poseduje više površi koje se koriste kao izletišta i prijatan boravak. Laka pristupačnost ide u prilog ovim vrednostima.

Boravak na Fruškoj gori se bazira povoljnim klimatskim uslovima. Oni se mogu uvrstiti u red značajnih faktora klimatskih karakteristika na širem prostoru. Na samoj planini vazduh je čist i svež. Za razliku od visokih temperatura u letnjem delu godine u nizijskom prostoru ovde su temperature relativno blage. Srednja mesečna temperatura, u avgustu, na Iriškom vencu iznosi oko 21°C, što podstiče stanovnike koji žive u uslovima ekstremno visokih temperatura u ovom delu godine na posetu zbog mogućnosti osveženja u planinskim uslovima. Najniža srednjemesečna temperatura je karakteristična za januar i iznosi oko 2°C.

To su relativno blage temperaturne vrednosti što otvara mogućnost boravka na ovoj planini i u zimskim uslovima. Zadržavanje snežnog pokrivača omogućuje boravak na snegu.

Živost planine se vezuje za prisustvo razvijene hidrografske mreže. Planina obiluje izvorima i potocima. Oni mogu da upotpune prijatni doživljaj na ovom prostoru. Na nekim od vodotoka izgrađena su sanaciona jezera u funkciji prevencije od poplava. Međutim, njihovo prisustvo, prostoru daje posebnu privlačnu dimenziju. U veća jezera se ubrajaju ona kod Sota, Erdevika, Pavlovice, Rivice i Dobrogdola.

Na ovoj planini ima i nekoliko termomineralnih izvora među kojima treba istaći one koji se nalaze u Vrdniku, Starom Slankamenu, Ljubi i manastiru Staro Hopovo. Oni su osnova banjskih aktivnosti.

Izrazitu turističku vrednost ima vegetacija Fruške gore. Na njoj je evidentirano 670 vrsta, 400 redova i 90 lekovitih biljki. (Romelić, 2007). Neke od njih su reliktnog i endemičnog karaktera. Posetioci su u mogućnosti da uživaju u zelenilu, prekrasnim cvetovima i mirišljavom šumskom ambijentu.

Planinski čisti vazduh je plod između ostalog i razvijene vegetacije. U ravničarskim sredinama šumska vegetacija je faktor koji stišava nalete vetrova i predstavlja značajan modifikator mikroklimatskih prilika. Koloritnost ove vrednosti se bazira na prisustvu raznovrsnih šuma. Ovde su zastupljene hrastove, grabove i bukove šume, prisustvo lipe je raritetnog karaktera po prostornoj zastupljenosti kao retko na nekoj drugoj planini.

Fruška gora je prožeta travnjacima i livadama koji su podloga za izlete i piknike. Razvijena flora omogućuje izrazitu zastupljenost divljih životinja. One se mogu posmatrati i fotografisati kao deo safari turizma. Među njima pažnju zaslužuju: gorski jelen i jelen kopitar, srna, divlja svinja, a javlja se i muflon. Isto tako planina je utočište lisice, kune, veverice i retko divlje mačke. Ornitofauna je predstavljena: fazanom, jastrebom kamenjarom, kobcem, vranom i svrakom.

Na ovoj planini i njenoj okolini se nalazi značajna kulturna baština. Arheološki lokaliteti značajnije kulturno-turističke vrednosti se nalaze kod Starog Slankamena i čortanovca. Utvrđenja koja privlače pažnju su: Vrdnička kula, ostaci u Slankamenu i Gradina-Dombo u Rakovici.

Planina poseduje manastirske komplekse kao: Krušedol, Hopovo, Jazak, Beočin, Grgeteg, Mala i Velika Remeta, Vrdnik, Šišatovac, Rakovac, Privina glava, Staro Hopovo, Sv. Petka i Bešenovo. Na Stražilovu se nalazi spomenik Branku Radičeviću. Od ostalih spomenika na ovom prostoru pažnju zaslužuje spomenik Milici Stojadinović-Srpkinji, prvoj srpskoj pesnikinji i istoričaru Ilarionu Ruvarcu i drugim ličnostima javnog života.

Prirodne i antropogene vrednosti ove planine su osnova da se 1960. god. ova planina proglasi nacionalnim parkom.

1.2.7 Vršačke planine

Vršačke planine se nalaze neposredno uz široki ravničarski prostor Banata, u okviru Panonske nizije.

One se mogu ubrojiti u niske planine. Najviši vrh je Guduručki vrh (641m). Visina ovih planina, iako nije velika ona u apsolutnom smislu odudara od okolne ravničarske monotonije i po svojoj dominantnosti predstavlja povoljnu turističku atraktivnost. U funkcionalnom smislu se ubraja u izletničke planine, jer ka ovoj planini gravitiraju, pre svega Vršac i Zrenjanin, a dobra povezanost omogućuje posetu Beograđana i stanovnika Pančeva i Smedereva. Dobra povezanost omogućue da se iz Beograda do Vršačkih planina dođe drumskim i železničkim prevozom.

Obzirom da se ove saobraćajnice protežu ka Temišvaru u Rumuniji, a da se Vršačke planine nalaze na tom pravcu one imaju tranzitno-turistički položaj. Mostom na Dunavu između Smedereva i Kovina i komunikacijom iz Kovina preko Bele Crkve do Vršca, Vršačke planine su povezane sa istočnim delom Srbije. Komunikativna pogodnost je sadržana u blizini međunarodne magistrale E-75. Reljefna pogodnost Vršačkih planina proizilazi iz markantnosti i komplementarnosti turističkih vrednosti. Naime, u neposrednoj blizini se nalazi i Banatska peščara i Belocrkvanska jezera.

Visina Vrščakih planina omogućue izbor više lokacija sa kojih se proteže izvanredni panoramski pogled na okolnu sredinu. Kao primer treba navesti lokalitet đavolja jazbina i kompleks visokih stena, odnosno vidikovaca kod Riklijanera. Razlika u nadmorkoj visini omogućuje pogodne klimatske karakteristike. Tako se stvara prijatno strujanje vetrova sa planinskih strana ka ravnici. Niže temperature na planini omogućuju prijatan boravak u letnjim mesecima.

Od hidrografskih formi treba istaći prisustvo oko pedesetak izvora na ovoj planini. Boravak u neposrednoj blizini ovih izvora omogućuje prijatan osećaj boravka na ovim prostorima.

Na severozapadnoj periferiji grada Vršca između potoka Mesić i komunikacije Beograd-Vršac-Temišvar se nalazi veštačko jezero čija zaštita od zagađenja omogućuje da se uključi u turističku ponudu ovog kompleksa.

Izletničko-rekreativni karakter ovih planina proizilazi iz bogatstva vegetativne sadržajnosti. Šumoviti i travnati proplanci su neodoljivi atraktivni potencijal ovih planina. Livadske zajednice i visoko rastinje pružaju mogućnosti zdravstvene funkcionalnosti. One se nalaze u kontekstu povoljnih mikroklimatskih uslova.

Kultivisane površine vinove loze određuju ovaj prostor kao poznato vinogorje. Na osnovu kvalitetnog vina koje se ovde proizvodi otvorena je mogućnost razvoja vinskog turizma kao posebnog alternativnog oblika.

Vršačke planine i sam Vršac su bogati kulturnom baštinom. Na vrhu se nalazi Vršačka kula (399 m) koja predstavlja ostatke istoimene tvrđave. Pretpostavlja se da je izgrađena u XIV veku. Za turiste je interesantna njena monumentalnost i markantnost. Sa nje se proteže izvanredan pogled na okolnu ravnicu.

Od antropogenih vrednosti pažnju zaslužuju: Dvor banatske eparhije koji je izgrađen 1757. god., Gradska kuća ili skupštinska zgrada iz 1732. god., Apoteka na stepenicama koja je izgrađena u drugoj polovini XVIII veka, Sterijina kuća, zgrada Dva pištolja, zgrada Konkordija izgrađena 1847. god., manastir Mesić za koji se predpostavlja da je izgrađen u XII veku., Uspenska crkva izgrađena 1761. god., Saborna crkva izgrađena 1785. god., rimokatolička crkva koja je izgrađena 1861. god., kapela Misa izgrađena 1720. god. i kapela Svetog Roka iz 1739. god. Tradicija proizvodnje vina na vršačkim prostorima je bila osnova za kulturnu baštinu ove vrste.

Kaštele imaju monumentalnu atraktivnost. One podsećaju na pravljenje najkvalitetnijih vina i šampanjca. Najveći među njima se nalazi u Velikom Središtu. Lokalitet Gurdulica je isto tako poznat po kvalitetnim gurduličkim vinima, ali i po lovnom naselju Hatar na Vršačkim planinama. U istočnom delu Vršca se nalazi podrum Helvecija koji je sagrađen 1880. godine. On pored atraktivnih arhitektonskih vrednosti predstavlja najveći objekat ove vrste i može se iskoristiti za formiranje centra vinarstva.

Od kulturnih ustanova pažnju privlači Narodni muzej i Gradska biblioteka.

Domaće rukotvorine i folklor su komponente atraktivne etnografije na ovim prostorima.

Za turistički razvoj od značaja su manifestacioni sadržaji. „Dani berbe grožđa“ imaju tradiciju još iz 1857. god., Festival folklora Južnog Banata okuplja najveći broj učesnika na ovim prostorima.

Na Vršačkim planinama su trasirane planinarske staze tako da se koriste za planinarenje i pešačenje.

1.2.8 Šar planina

Ova planina se nalazi na Kosovu i Metohiji, teritoriji koju Srbija smatra svojom teritorijom, iako je ono kao R. Kosovo proglasilo nezavisnost i taj akt je priznalo određen broj zemalja. To je granična planina. Sa južne strane se graniči R. Makedonijom. Deo ove planine se upravo proteže u R. Makedoniji. Sa zapadne strane ovaj prostor se graniči R. Albanijom. Planina je u severozapadnom delu ograđena Metohijskom kotlinom, a sa severne i severo-istočne Kosovskom kotlinom.

U podnožju ove planine se nalazi Prizren koji u komunikativnom smislu predstavlja raskršće više drumskih veza. Iz pravca Leskovca se stiže preko Prištine. Ibarskom magistralom je najlakše doći iz Beograda, preko Kosovske Mitrovice. Preko Peći i đakovice se dolazi iz pravca Crne Gore, iz Skoplja preko Kačanika, a iz Tetova preko graničnih prelaza Blace, odnosno Jažince na makedonskoj strani. Aerodrom u Prištini je internacionalnog karaktera. On omogućuje Šar planini da bude posećena od strane turista udaljenijih disperzivnih centara u svetu.

Šar planina spada u grupu visokih planina. Najviši vrh planine je Titov vrh (2.747 m.) koji se nalazi na makedonskoj strani, ali i na ovoj strani nadmorska visina vrhova je preko 2.000 m, kao na primer Koritnik (2.395 m). Relativno velika nadmorska visina i rasprostranjenost planinskog bila omogućuje trasiranje skijaških staza. To daje za pravo da se uvrsti u red sportko-rekreativnih planina. Kapacitet palnine za smučarske aktivnosti određen je denivelacijom staza na ovoj strani od ukupno 12.200 m. Na osnovu morfoloških predispozicija i zadržavanja snežnog pokrivača izdvojeni su sledeći lokaliteti: Štrpce, Brezovica, Redžino tršenje, Stojkova kuća, Careve livade, Bistra-Prevalec, Ljubinja, Kara Nikola, Brodosavce, Radeša i Brod.

Razvoj turizma i posebno zimsko-sportskih aktivnosti se bazira na povoljnim klimatskim uslovima. Temperature su umerene. U letnjem periodu, na visinama od 1.000 do 2.000 m. one se kreću od 19°C do 13°C. Snežni pokrivač na visinama većim od 1.000 m se zadržava od novembra do aprila, čime se određuje smučarska sezona.

Relativno velika nadmorska visina Šar planine je razlog da se na njoj razvije glacijalni reljef. Pojava cirkova, valovskih dolina i morenskog nanosa su reljefne forme koje imaju edukativan turistički značaj.

Na ovoj planini postoji razvijen kraški reljef. Međutim, pećine i jame nisu turistički valorizovane tako da se ne mogu iskoristiti kao ponuda sličnog karaktera, kao i glacijalni reljef.

Šar planina je bogata vodnim resursima. Najvrednije pojave su glacijalna jezera. Na ovoj strani ih ima ukupno 12, što ukazuje na izraziti potencijal turističke ponude i ove vrste. Među njima retku privlačnost poseduju Livadičko i Jažiničko jezero.

Od hidrografskih vrednosti poseban utisak zaslužuju planinske reke i potoci. Od reka pažnju zaslužuju: Lepenac, Prizrenska Bistrica, Plavska i Radeška reka. Po vodopadima i slapovima Prizrenska Bistrica je izrazite atraktivnosti.

Šar planina je karakteristična po bogatstvu biljnog i životinjskog sveta. Ovde se spajaju submediteranski floristički elementi sa arkto-alpskim sadržajima. To se odnosi kako na travnu tako na šumsku vegetaciju. Pašnjaci i livade imaju estetsko-dekorativne i rekreativne vrednosti. Zelene i cvetne

površine Šari daju posebne ambijentalne karakteristike. Od šumske vegetacije privlačne su predstavljaju endemične i reliktne vrste. Na ovoj planini su zastupljene: molika, tisa, munika, alpska ruža, planinski javor, crni bor i smrča.

Bogatstvo vegetacije je osnova i životinjskog biodiverziteta. Zastupljeni su gmizavci poput zmije poskoka i guštera. Pojava velikog tetreba i tetreba rušavca je raritetnog karaktera, jer se sve manje sreće na Balkanu. Sličnu vrednost ima i ris koji predstavlja endemit na ovom prostoru. Zakonom je zaštićen i mrki medved, koji je sve ređi na Šar planini. Prisustvo vuka, lisice, lasice, veverice, kune zlatice, kune belice i tvora je deo sadržaja koji može biti deo turističke ponude. Veoma značajno za posetioce je prisustvo ptica poput divljih golubova, jerebica kamenjarki i pojnih ptica koje se mogu posmatrati i fotografisati. Bogatstvo flore i faune je razlog da se ova planina proglasi nacionalnim parkom što je osnova razvoja eko-turizma.

1.2.9 Stara planina

Stara planina u razvojnom smislu ima izuzetnu perspektivu. Ona u poslednje vreme doživljava proces koji vodi ka njenoj afirmaciji ne samo u Srbiji već i na prostoru Balkana. To što se nalazi na granici sa Bugarskom omogućuje da se iskoriste fondovi prekogranične saradnje i da se na toj osnovi podstakne turistička valorizacija. Planina se nalazi u istočnom delu zemlje. Osim državnom granicom sa Bugarskom na istoku ograđena je dolinama reka Belg i Trgoviškog Timoka i dolinom Nišave sa zapadne strane.

Saobraćajna povezanost je relativno dobra, jer se u njenoj neposrednoj blizini protežu putni pravci iz Niša ka Sofiji preko Dimitrovgrada i iz Aleksinca preko Knjaževca i Zaječara ka Vidinu u Rumuniji. Na ovaj način je planina povezana jednim od glavnih koridora Evrope M-10 i susednim državama.

Stara planina je relativno visoka planina. Oko 40% površine obuhvataju visine od 1.100 m do 2.000 m (Romelić, 2007). Pogodni klimatski uslovi, odnosno zadržavanje snežnog pokrivača u dužem periodu od četiri meseca i ovakva morfologija prostora omogućuje lociranje smučarskih staza što je osnovni uslov razvoja zimsko-sportskih aktivnosti. Na ovoj planini je trasirano 4 ski staza, a u blizini lokaliteta Bararski kamen su izgrađene dve žičare.

Prisustvo kanjona i klisura može da predstavlja osnovu razvoja alternativnih formi turizma. Ovaj razvojni potencijal se bazira na kuriozitetnim i estetskim vrednostima.

Krečnjački sastav planine je omogućio da se formiraju razvijene podzemne formi. Ova morfologija je osnova speleoloških aktivnosti i edukativnih sadržaja.

Planina poseduje izvore, potoke, reke i veštačka jezera. Tako u Toplodolskoj, Dojkinačkoj i Jelovićkoj svoj životni prostor ima potočna i

kalifornijska pastrmska. U vodama ovog regiona živi još 16 vrsta riba iz 6 familija. Među njima su: mrena, klen i skobalj. Prisutan je i potočni rak. Ovaj fond omogućuje razvoj ribolovnih turističkih aktivnosti.

Prisustvo divljači omogućuje razvoj lovnog turizma. Najpogodniji lokaliteti za ovu namenu su Arbinje, Trstene čuke, Aldinci, Repušnica, Tatrasnica, Aldina reka i Crni vrh.

Pogodnosti postoje za razvoj seoskog turizma jer je ovo prostor na kome se nalaze sela kao: Aldinac, Tatrasnica, Aldina reka, Janja, Ravno Bučje i Crni vrh.

Planine kao turistički potencijal su one koje se nalaze u procesu afirmacije i stvaranja mogućnosti za uključivanje u turističku ponudu. U ovu grupu pored ostalih treba uvrstiti sledeće planine: Zlatar, Goliju, Željin, Jastrebac i Beljanicu.

1.2.10 Zlatar

Planina Zlatar se nalazi u jugozapadnom delu Srbije. Najbliži gradski centri su: Nova Varoš, Prijepolje i Sjenica. Do nje se može stići iz Beograda i Valjeva preko Užica i čajetine, iz Kruševca preko Novog Pazara i iz Prištine preko Kosovske Mitrovice i, takođe, Novog Pazara.

Obzirom na reputaciju Zlatibora kao jedne od najatraktivnijih planina Srbije i međusobne blizine treba konstatovati da Zlatar predstavlja komplementarni resurs turističkog razvoja ovog regiona.

Nadmorska visina ove planine je 1.625 m, tako da spada u grupu srednje visokih planina.

Klimatski uslovi su povoljni. U letnjem periodu srednja mesečna temperatura vazduha iznosi 15ºC, a vlažnost vazduha oko 75%, što se može smatrati izuzetnom povoljnošću boravka u ovom periodu godine, jer omogućuje svežinu i zdravstveno-rekreativne sadržaje. U zimskom periodu temperatura je takoće umerena. Srednje vrednosti se kreću od -1ºC do -4ºC. Snežni pokrivač omogućuje boravak na snegu i na čistom vazduhu.

Hidrografski potencijali omogućuju aktivnosti sportova na vodi kao što su splavarenje i kajakarenje. Za ovu namenu kao i za sportski ribolov mogu da se koriste sledeći resursi: Zlatarska reka, Mileševska reka, Dubokodolski potok, Kosatička reka i Lošnica. Izvori i vrela prostor čine interesantnim sa estetskog i kuriozitetnog aspekta. Za razvoj turizma od izuzetnog su značaja Radojinsko i Zlatarsko jezero koji se nalaze u podnožju ove planine, a pružaju uslove za sportove na vodi i ribolov.

Planina je bogata šumama čime se upotpunjuje privlačni ambijent i mogućnost prijatnog boravka posetilaca. Mešovite šume, smrče, jele, buke i

bora su široko rasprostranjene. Među šumskim zajednicama posebno mesto ima smrča koja je zastupljena na 45% šumskog prostora. Najzastupljenija je u lokalitetu Orlovača. Brojne livade i pašnjaci su povoljna mogućnost stočarenja, što se može iskoristiti kao osnova razvoja seoskog turizma.

1.2.11 Golija

Golija se nalazi u jugozapadnom delu Srbije kao deo Starovlaške-raške visije. U podnožju planinskih visokih delova su locirani centri kao što su: Ivanjica, Ušće, Raška, Novi Pazar, Kraljevo i Sjenica. To su ujedno saobraćajni punktovi do kojih se stiže iz turistički emitivnih prostornih celina. Iz Beograda i Vojvodine se stiže preko Lazarevca i Valjeva do Ivanjice ili preko Mladenovca, čačka i Kraljeva do Raške i Novog Pazara. Do Raške i Novog Pazara se stiže i iz Kragujevca, odnosno Kruševca, čime se vezuje za magistralu E-75 kod Stalaća tačnije kod Pojata. Sa ovom magistralom Golija je povezana i iz Niša preko Prokuplja do Raške i iz Leskovca preko Prištine i Kosovske Mitrovice do Raške i Novog Pazara.

Planina je relativno visoka (Jankov Kamen 1.834 m), tako da se, obzirom na klimatske uslove i dugo zadržavanje snežnog pokrivača može iskoristiti za zimsko-sportske aktivnosti. Pored toga Golija pruža izvanredne uslove za planinarenje.

Golja predstavlja hidrografski čvor u ovom delu Srbije, jer se na njoj nalaze izvori, a sama je razvođe reka: Moravice, Raške i Vape koja se uliva u Uvac. One imaju izvanredan estetko dekorativni karakter, ali omogućuju i aktivnosti na vodi.

Od izuzetnog značaja za razvoj turizma u ovom regionu su antropogeni sadržaji. Ovaj prostor spada u grupu najbogatijih prostornih celina u Srbiji. Turiste privlače arheološki lokaliteti, etnografski kvaliteti i manifestacije. Među najznačajnije vrednosti treba izdvojiti manastire: Studenicu, Gradac, Sopoćani i đurđevi Stupovi. Od crkava treba istaći Staru i Novu Pavlicu u selu Pavlica sa sačuvanim freskama od XII do XIV veka. Crkava ima i na samoj planini. Među njima pažnju zaslužuju: Sv. Preobraženje u Pridvorici, Sv. Kuzman i Damjan u Ostatiji i Sv. Nikola u Kovilju, koja je pećinska crkva.

Na ovoj planini se nalazi više sela čiji su stanovnici zainteresovani za razvoj seoskog turizma tako da je ivanjički region jedan od najrazvijenijih, u ovom pogledu u Srbiji.

1.2.12 Željin

Planina Željin se nalazi severno od Kopaonika i na određeni način je njegov komlementarni atraktivni resurs. Turističko-geografski položaj omogućuje dobru pristupačnost jer se oko nje protežu značajni putni pravci. U

prvom redu se to odnosi na Ibarsku magistralu koja prolazi kroz ovaj prostor. Na severu je povezana Vrnjačkom banjom i Kraljevom, na istoku Aleksandrovcem i Kruševcem, na jugozapadu Novim Pazarom i na severozapadu Ivanjicom i Užicem.

Mogućnosti razvoja turizma treba povezati morfologijom prostora. Najviši vrh planine iznosi 1.785 m. Pored ovog vrha ona poseduje i druga uzvišenja čija se nadmorska visina kreće od 1.097 do 1.398 m, što upućuje na raščlanjenost terena, a što ima atraktivnu komponentu. Pogodni su za pešačenje, planinarenje i razgledanje okolnog prostora.

Klimatski uslovi omogućuju da se u zimskom delu godine posetioci bave rekreativnim skijanjem i sankanjem. Snežni pokrivač od 10 cm se zadržava oko 40 dana, čime je određeno trajanje ovih aktivnosti. Temperature su umerene. Srednja temperatura vazduha u zimskim mesecima se kreće od 0ºC do -3ºC. U letnjim mesecima srednja temperatura iznosi od 18-20ºC, što predstavlja izuzetnu povoljnost za boravak na planini. Ovu povoljnost upotpunjuje velika dnevna temperaturna amplituda koja od 25ºC u toku dana u noćnim časovima može da se spusti na 15ºC (Romelić, 2007). Radi se izuzetnoj svežini u delu godine kada su u gradskim sredinama visoke temperature.

Planina je bogata izvorima, potocima i rekama. Reke kao Rasina, Jošanica, Bonhićka, Pločanska, Koznica, Rogovska, Konjska i Vranjuša imaju izražene brzake i uzane doline što je atraktivno za posetioce. Bogate su ribom tako da su pogodne za ribolovne aktivnosti. Turistička vrednost izvora se posebno odnosi na mineralne i termomineralne. Među njima pažnju zaslužuju izvori Jošaničke banje koji se nalaze u podnožju planine i Devojački izvor.

Razvijena vegetacija šuma, pašnjaka i livada trebalo bi biti osnova herbalno-turističkih aktivnosti.

To je ujedno životna sredina raznovrsne divljači koja je osnova razvoja lovnog turizma.

Na ovom prostoru je sačuvan tradicionalizam, posebno u seoskim sredinama, što može biti osnova za razvoj seoskog turizma.

1.2.13 Jastrebac

Jastrebac se u funkcionalnom pogledu može uvrstiti u grupu izletničko-rekreativnih planina, jer se u njenoj neoposrednoj blizini nalazi Niš koji je glavni emitivni centar. Pored Niša ovu planinu kao izletište mogu da koriste i stanovnici Kruševca i Prokuplja. Ali, planina je dostupna i posetiocima iz Vojvodine i Beograda, Vranja i Leskovca, jer se u njenoj neposrednoj blizini proteže magistrala E-75.

Planina se sastoji iz više vrhova. Najviši je na nadmorskoj visini od 1.491 m , što znači da se radi o relativno niskoj planini.

Turističke mogućnosti razvoja se vezuju za povoljne klimatske vrednosti. U letnjem periodu ona je mesto na kome se turisti mogu osvežiti od vrućina, a u zimskom periodu je prostor koji omogućuje boravak na snegu.

Hidrografija planine je veoma razvijena. Na njoj se nalaze izvori reka koje su pritoke Rasine, Topolice i Južne Morave, tako da se može reći da se radi o hidrografskom čvoru u ovom delu Pomoravlja. Na njenim padinama se nalaze Oblačinsko jezero i Jezero Zlatari, a Ribarska banja upotpunjuje ove vrednosti Jastrebca.

Planina je dosta šumovita što predstavlja estetsko-rekreativnu komponentu, što je povoljna okolnost za prijatan boravak na njoj. Od posebnog značaja u ovom pogledu je brezova šuma koja je stavljena pod režim zaštite.

Bogatstvo riba u veštačkim jezerima i rekama omogućuje ribolovne aktivnosti, a prisustvo divljači osnovu lovnog turizma.

Od kulturno-istorijskih vrednosti pažnju zaslužuje manastir Ljubostinja u kome se održavaju „Jefimijini dani“, jedna od najvećih manifestacija na ovom prostoru.

1.2.14 Beljanica

Beljanica je planina koja se nalazi u severo-istočnom delu Srbije. Kroz ovaj prostor se proteže komunikacija koja se vezuje za magistralu E-75 kod Svilajnca. Ona tangira ovaj prostor ka Boru i Zaječaru. U ovaj prostor se se može stići i iz pravca Požarevca tako da se može oceniti da je položaj ove planine povoljan u komunikativnom pogledu.

Sama planina nije visoka. Najviši vrh planine se nalazi na 1.339 m, ali sa geomorfološkog aspekta je veoma interesantna. Naime, u petrografskom sastavu planine preovlađuju krečnjaci, što je osnova razvoja kraškog reljefa. Površinski oblici se javljaju u vidu uvala i vrtača. One imaju edukativni karakter.

Prisustvo ansambala vrtača i uvala ovalnog oblika daje mogućnost lociranja amfiteatralnih sadržaja i korišćenja za kulturne manifestacije. Posebnu kuriozitetnu vrednost poseduje prerast Samar u dolini reke Perast. To je jedan od najimpozantnijih preresti u Srbiji, visine 14 m, a raspona svodova 15 m. Planina je bogata jamama i pećinma. Jedna od najbolje uređenih pećina u Srbiji je Resavska pećina koja se nalazi u dolini Resave. Na severnoj strani planine se nalaze Velika i Mala Strogina pećina, kao i Ledena pećina. Ledena pećina je dobila ime po izuzetnom nakitu koji poseduje. Pogodne pećine za prezentaciju posetiocima su i Živkova pećina kod sela Krupija, Velika Atula i Hajdučka pećina u klisuri reke čemernice i Malo Vrelo na južnoj strani.

U ovom prostoru se nalaze značajne hidrografske vrednosti. Posebnu atraktivnost predstavlja vrelo reke Mlave poznato kao Žagubičko vrelo u

podnožju ove planine. U ovom lokalitetu atraktivnost predstavlja ujezerena površina prečnika oko 25 m.

Na zapadnom delu planine se nalazi Krupjansko vrelo, a na južnoj Veliko vrelo. Veliko vrelo stvara vodotok na kome se nalazi nekoliko vodopada. Vodopad Lisine visok 20 m je najviši vodopad u Srbiji (Romelić, 2007). U podnožju vodopada se nalazi jezerce koje upotpunjuje prijatni, atraktivni ambijent prostora, posebnim sadržajem. Od termomineralnih izvora pažnju zaslužuje Toplik, čiju vodu koristi Despotovačka banja.

Planina je bogata šumskom i travnom vegetacijom, što predstavlja povoljnost za prijatan boravak posetilaca. Pored toga, divljač koja se nalazi na ovoj planini je povoljna okolnost za razvoj lovnog turizma.

Ovaj region je veoma bogat kulturno-istorijskim spomenicima. U ovom pogledu posebno mesto pripada manastirima, među kojima su od izuzetnog značaja Manasija, Ravanica i Gornjak.

Korišćenje pogodnosti lokalnih seoskih sredina otvara mogućnost razvoja ruralnog turizma.

2 Klima kao turistička vrednost Srbije

Klima Srbije predstavlja značajan faktor turističkog razvoja. Klimatski uslovi su osnova zadovoljenja rekreativnih potreba, tako da su veoma važan atraktivni-motivski faktor.

Emitivni značaj klime se ogleda u tome što je ona faktor mobilnosti stanovništva tako da u velikoj meri određuje sezonalnost, koja se ne odnosi samo na rekreativne već i na ostale oblike turističke aktivnosti.

Obzirom na to da klimatske karakteristike ne deluju izolovano, klima Srbije predstavlja faktor koji deluje na ostale elemente geografske sredine. Tako klima određuje karakter reljefa i reljefnih formi, klima preko svojih elemenata predstavlja faktor izdašnosti izvora, vodnog režima i vodostaja, ona je faktor stepena atraktivnosti i egzistencije biljnog i životinjskog sveta. Isto tako, treba konstatovati da najveći broj elemenata geografske sredine Srbije kao turističke vrednosti različitog karaktera, samo u pogodnim klimatskim uslovima mogu imati atraktivna dejstva.

Za razvoj turizma Srbije od izrazitog uticaja su kako opšte klimatske karakteristike, tako karakteristike određenih klimatskih elemenata. Opšte klimatske karakteristike i karakteristike klimatskih elementa zavise od klimatskih faktora.

Prema tome, klimu kao turističku vrednost Srbije treba posmatrati kako kroz vrednosti faktora klime, tako i kroz izdvojenih njenih elemenata.

2.1 Faktori klime Srbije kao turistička vrednost

Na klimu Srbije deluju brojni faktori. Među njima posebno mesto pripada sledećim: geografski položaj, nadmorska visina i odnosi ciklonskih i anticiklonaskih centara.

Geografski položaj Srbije, u klimatogenom smislu predstavlja faktor koji je locira u pojasu umerenog vazduha. To znači da ima umereno-kontinentalni karakter. Određeni maritimni uticaji se osećaju iz prostora Jadrana, preko doline Morave iz Egejskog mora i preko Dunava iz Crnog mora. Međutim, preovlađuju kontinentlne karakteristike. Maritimni uticaj predstavlja katalizator ekstremnih vrednosti klimatskih elemenata, što ima pozitivni odraz na boravak turista.

Reljef Srbije je složen. On se odlikuje nizijskom prostranom celinom, visokim planinama, kotlinama i klisurama, tako da ima značajan uticaj na klimatske prilike.

Preko Panonske nizije otvoren je uticaj iz severnih delova odakle prodire arktički vazduh. Prema istoku otvorenost uslovljava prodor hladnih sibirskih masa. Ovi uticaji su posebno izraženi u zimskom delu godine čime uslovljavaju sniženje temperature vazduha, a što se nepovoljno odražava na klimatska stanja kao turističke vrednosti. Ovi uticaji su posebno izrženi u prostoru Vojvodine, ali i u dolinskim delovima koji su otvoreni ka ovoj niziji. Klima u ovom delu Srbije je stepsko-kontinentalna.

Kotline i klisure su veoma bitan faktor klime Srbije. Ovi uticaji imaju pozitivnu i negativnu konotaciju. Prodor hladnog vazduha u zimskom delu godine u severnim i severo-istočnim delovima se oseća i preko đerdapske klisure uslovljavajući hladno vreme. Naspram toga, dolinom Dunava prodire relativno blagi vazduh iz Crnog mora što uslovljava povoljne klimatske prilike. Povoljni klimatski uticaji se javljaju i dolinama Morave i Drine, što predstavlja pozitivnu okolnost za razvoj turizma. Kotlinski delovi imaju župnu klimu što, isto tako, pozitivno deluje na posetu turista.

Nadmorska visina kao faktor klime ima dvojni značaj. Ona je faktor pojave termičkog gradijenta i uslov na ovim prostorima da se javi poseban klimatski tip. To je planinska klima. Pojava većeg broja planina u Srbiji je od krucijalne važnosti za klimatske prilike. Na ovom prostoru karakteristično je da se povećanjem nadmorske visine za 100 m. temperatura vazduha smanjuje za 0,6 do 1ºC. Temperaturne amplitude nisu naglašene, a snežni pokrivač je veći i duže se zadržava na većim nadmorskim visinama. Upravo je dužina zadržavanja snežnog pokrivača osnovni parametar odeđenja potencijala za zimsko-sportske aktivnosti.

Klima Srbije je uslovljena ***delovanjem ciklonskih i anticiklonskih*** centara. Vremenske prilike, u velikoj meri su određene upravo delovanjem centara kao što su: Azorski anticiklon i Islandski ciklon, Sibirski anticiklon i

Arabijski ciklon i ciklonska aktivnost iznad Ligurijskog i đenovskog zaliva, Tirenskog, Egejskog i Crnog mora.

Postoji osam stanja odnosa ciklona i anticiklona koja deluju na klimu Srbije.

Severoistočno stanje se javlja kada je centar visokog vazdušnog pritiska iznad Skandinavije, a nizak iznad prostora istočno od Urala. U Srbiji deluju hladni i snažni udari vetrova, što se nepovoljno odražava na turistički boravak.

Što se tiče turističkih aktivnosti sličan karakter ima istočno stanje. Centar anticiklona se nalazi iznad evropskog dela Rusije, a njegovi ogranci se protežu preko Centralne Evrope na zapadu i jugozapadu. Ovo stanje se javlja u hladnom delu godine. Iznad Srbije je vedro vreme sa niskim temperaturama i ledom.

Jugoistočno stanje se javlja kada se centar anticiklona nalazi iznad južnih delova Rusije, a greben se proteže preko Balkanskog poluostrva. U Podunavlju se javlja košava. Temperature su niske, a vreme neprijatno. Ova stanja imaju negativni odraz na turistički boravak. Jedina povoljna okolnost je povećanje visine snežnog pokrivača na jugoistočnim stranama planina, što pogoduje skijaškim aktivnostima.

Južno vremensko stanje se javlja u tri slučaja: Kada se depresija nalazi preko Zapadne Evrope, kada je razvijena ciklonska aktivnost iznad Tirenskog Mora ili Južnog Jadrana i kada je anticiklon iznad Istočne Evrope, a greben se proteže ka jugozapadu. U prva dva slučaja se javlja južno ciklonalno, a u trećem južno anticiklonalno stanje. Za turistički boravak povoljno je južno anticiklonalno stanje koje se odlikuje vedrim vremenom, sa dosta sunca.

Jugozapadno stanje se javlja kada se iznad Zapadnog Sredozemlja formira aktivni ciklon. Vreme u Srbiji je suvo i vedro, što je povoljna okolnost za turističke aktivnosti.

Zapadno vremensko stanje se javlja kada se iznad Centralne i Severne Evrope razvije centar niskog vazdušnog pritiska, a anticiklon se nalazi iznad Mediterana. Iz zapadnog pravca dolazi vazduh sa maritimnim karakteristikama. On je relativno topao i vlažan. U letnjem periodu utiče na snižavanje temperature vazduha što se povoljno odražava na turistički boravak u Srbiji. Ovo stanje se povoljno odražava i u zimskom delu godine jer povećava temperaturu vazduha.

Severozapadno stanje se javlja u sledeća dva slučaja: Prvi je kada kroz prostor Srbije prodiru vetrovi iz severozapadnog pravca. Vreme je suvo i vedro. Drugi slučaj je kada se hladni front kreće ka istoku i uslovljava frontalne padavine. U ovim prilikama retki su prodori severozapadnog hladnog vazduha zato što pregrejani vazduh iznad Srbije katalizuje hladne mase, tako da se javlja u funkciji zahlađenja što se može oceniti kao povoljnost za turističke aktivnosti.

Severno stanje se javlja u sledeća tri slučaja: Kada je ciklonska aktivnost prisutna iznad Istočne Evrope, hladne mase prodiru na ovaj prostor. Drugi slučaj je kada se iznad Zapadne i Severo-zapadne Evrope javi anticiklon, tako da u Srbiji prodire vazduh sa Atlantika i donosi vlažno vreme. Treći je kada se uspostavi cirkulacioni atmosferski sistem iz prva dva slučaja.

2.2 Klimatski elementi kao turistička vrednost Srbije

Klimatski elementi su komponente opštih klimatskih prilika i u tom kontekstu predstavljaju turističku vrednost. Turističku vrednost poseduju i klimatski elementi, svaki posebno. Klimatski elementi mogu imati pozitivnu i negativnu konotaciju. Neke vrednosti su u funkciji turističkog razvoja, dok drugi mogu da sputavaju aktivnosti ovakvog karaktera. Među najvažnije ***klimatske elemente*** za razvoj turizma treba izdvojiti sledeće:

- temperatura vazduha;
- padavine;
- insolacija;
- vlažnost vazduha i
- vetrovi.

2.2.1 Temperatura vazduha

Temperature vazduha su jedan od najvažnijih pokazatelja pogodnosti za turističku aktivnost na određenom prostoru. Jedna od opštih karakteristika turističke aktivnosti je njegova sezonalnost. Ona je prisutna i u Srbiji, a u velikoj meri zavisi od temperaturnih vrednosti vazduha. Posebno se ovo odnosi na planinske centre i turizam na rekama i jezerima.

U planinskim delovima Srbije temperature na visinama do 1.000 m imaju negativnu vrednost u periodu od 2 do 3 meseca. Na planinama visine od 1.000 do 2.000 m period negativnih vrednosti temperature vazduha se javlja od decembra do marta. Ovi pokazatelji ukazuju na relativno dug period hladnog vazduha.

Međutim, treba imati u vidu da ove vrednosti nisu ekstremne tako da ipak pogoduju razvoju ove delatnosti. Najniže srednjemesečne temperature vazduha u zimskom su zabeležane na Kopaoniku (-6,7ºC), dok na Šar planini ova vrednost iznosi -4,9ºC, na Tari -3,9ºC i na Divčibarama -3,7ºC. Povoljnost ovih temperatura se ogleda i u činjenici da niske temperature pogoduju dužem zadržavanju snežnog pokrivača čime se određuje trajanje sezone odvijanja zimsko-sportskih aktivnosti. Ona je na ovim planinama relativno duga.

Turističkim aktivnostima pogoduju temperaturne prilike u letnjem delu godine. Najviše srednjemesečne temperature se razlikuju u zavisnosti od nadmorske visine i ekspozicije mernog punkta, ali uglavnom imaju vrednosti koje uslovljavau osvežavajuće uslove. Tako na Zlatiboru ova vrednost iznosi 17,3ºC, na Divčibarama 16.5ºC, na Tari 14,4ºC, na Šar planini 13,5ºC i na Kopaoniku 12,3ºC. Osvežavajući karakter ovih vednosti je posebno značajan kada se ima u vidu da su temperature vazduha u ovom periodu razlog za pojavu žega, koja je jedan od razloga za mobilnost stanovništva u potrazi za svežim geografskim sredinama.

Karakteristika temperatura vazduha u planinskim prostornim celinama je relativno mala amplituda, što isto tako treba imati u vidu u procesu kreiranja razvoja turizma i turističke ponude.

U nizijskim delovima temperature u letnjem delu godine su znatno više što govori o povoljnosti koja se odnosi na korišćenje reka i jezera za turističke aktivnosti.

2.2.2 Padavine

Osim snežnih padavina ostale padavine generalno su nepovoljna okolnost za turističke aktivnosti. Zato se kao vrednost uzima odsustvo magle, oblačnosti i pojava kiše. Značaj pojave kiše i ostalih padavina treba staviti u kontekstu uslova postojanja razvijene hidrografije i biogeografskih sadržaja geografske sredine Srbije.

Na prostoru Srbije padavine, uglavnom dolaze sa zapadne strane tako da je njihova visina veća u ovim delovima u odnosu na istočne delove. Najveća količina padavina se izlučuje u prolećnim i jesenjim mesecima, a najmanja u periodu od juna do septembra. Ovaj pluviometrijski režim je najpovoljniji za turističke aktivnosti.

Za razvoj turizma od značaja je pojava snežnih padavina u zimskom delu godine. Snežni pokrivač je osnova zimsko-sportskih aktivnosti, jer određuje njihovo trajanje i sezonalnost posete. Upravo su ovakve vrednosti prisutne na planinama Srbije. Dužina trajanja snežnog pokrivača se smanjuje od severozapada ka jugoistoku. Snežni pokrivač pogodan za zimske sportove u Srbiji prosečno traje 2 do 3 meseca. (Jovičić, 1983). Trajanje snežnog pokrivača i njegova debljina je dovoljna za formiranje zimsko-sportskih centara na planinama Srbije. Najpogodniji prostori u ovom pogledu su oni iznad 1.500 m nadmorske visine.

2.2.3 Insolacija

Insolacija predstavlja klimatski elemenat koji deluje na gotovo sve rekreativne aktivnosti. Insolacija predstavlja klimatski elemenat koji deluje na

ukupno zdravstveno stanje organizma, a time i na mobilnost stanovništva. Među aktivnostima koje su od direktne zavisnosti od insolacije posebno mesto zauzima sunčanje koje se odnosi na prostore sa mogućnostima za kupanje, ali i planinske i kotlinske sredine u kojima sunčano vreme omogućuje prijatan boravak.

Srbija spada u grupu prostornih celina sa relativno visokom insolacijom. Ona ima vrednosti koje dosežu od 1.500 do 2.200 sunčanih sati, što se smatra relativno visokom insolacijom. Posebno je važno da je visoka insolacija prisutna na planinama koje su značajan turistički resurs za Srbiju. Na Kopaoniku godišnja insolacija iznosi 1.900 na zapadnim, a 2.150 sati na južnim stranama. Na Tari godišnja insolacija iznosi oko 1.700 sati. Ovo su pokazatelji koji govore o pogodnostima koje su prisutne kako u letnjem tako u zimskom periodu.

2.2.4 Vlažnost vazduha

Relativna vlažnost vazduha je klimatski elemenat koji izražava stepen zasićenosti vazduha vodenom parom. On je veoma važan u zdravstveno-rekreativnom smislu. Za optimalne vrednosti se smatraju vrednosti od 60 do 70%. Upravo, u ovom pogledu Srbija ima optimalne vrednosti, jer se kreću u ovim okvirima. Vlažnost vazduha, u letnjem periodu se manja, u odnosu na zimski period. U letnjem delu godine ima vrednosti od 50 do 70%, a u zimskom delu godine se kreće od 60 do 76%. Najpogodnije vrednosti vlažnosti vazduha su na planinama Srbije. One i u letnjem i u zimskom delu godine omogućuju prijatan boravak. U letnjem periodu se kreću oko 65%, a u zimskom delu oko 75%.

2.2.5 Vetrovi

Vetrovi su klimatski elemenat koji deluje na opšte klimatske uslove Srbije. Oni su katalizator vrednosti klime. Oni deluju na pojavu padavina, zadržavanje snežnog pokrivača i visinu vazdušnog pritiska. U letnjim mesecima, u planinskim delovima Srbije se javljaju vetrovi koji rashlađuju vazduh. To omogućuje prijatan boravak na planinama. Vetrovi između planinskih prostornih celina i nizija i kotlina su veoma bitni za pročišćavanje vazduha, tako da imaju pozitivan karakter u vezi sa opštim ekološkim uslovima.

U Srbiji pored ovih pozitivnih vetrova koji su lokalnog karaktera duvaju i periodično neprijatni vetrovi. Tipičan primer je košava, vetar koji duva iz sibirskog prostora, a koji ima najveći uticaj na vazdušne prilike iznad Vojvodine i ogranke u Pomoravlju. Negativna okolnost je što košava duva u zimskom delu godine kada su temperature i onako niske u Srbiji.

U letnjem delu godine ciklonska aktivnost se prenosi iznad kontinentalnog dela kome pripada i Srbija. Anticiklon je iznad Mediterana. Iz

ovog dela Evrope dolaze vetrovi koji snižavaju temperaturu vazduha, što se pozitivno odražava na boravak turista.

3 Hidrografske turističke vrednosti

Srbija se može ubrojiti u red zemalja sa značajnim hidrografskim vrednostima. One su privlačne za posetioce jer poseduju rekreativne, estetske i kuriozitetne karakteristike. Kao resursi od značaja za posetu Srbije treba izdvojiti sledeće:

- mineralne i termomineralne vode;
- reke i
- jezera.

3.1 Mineralne i termomineralne vode

Među najznačajnijim vrednostima za razvoj turizma Srbije su mineralne i termomineralne vode. Karakteristika prostora Srbije je upravo izobilje izvora ovih voda. Nihov potencijal, kao turistička osnova razvoja, je određen prostornim razmeštajem, kvalitetom koji poseduju i količinom vode koja izvire. Turistička privlačnost ovih voda je bazirana na rekreativnim i zdravstvenim osobinama, ali su veoma važni i kurioziteti i monumentalne osobine. Kao primer kuriozitetnosti može da posluži Vranjska banja čija voda ima najvišu temperaturu u Srbiji i iznosi 89ºC od 91ºC (Jovičić, 1983). Monumentalnost je određena korišćenjem ovih voda i banjskih objekata od strane Rimljana i Turaka za vreme njihovih vladavina ovim prostorom.

Zastupljenost ovih resursa u Srbiji je izrazita. Smatra se da na njenoj teritoriji može da se iskoristi oko 300 lokaliteta ove vrste. To se može objasniti složenom geotektonskom strukturom. Naime, Srbija je prostorna celina u kojoj se dodiruju planinski sistemi različite geološke starosti i građe. Pukotine koje se nalaze između tektonskih ploča zapravo predstavljaju kanale kroz koje termomineralna voda izbija na površinu.

Mineološke i termičke vrednosti voda su osnovne komponente koje određuju mogućnosti korišćenja, kao potencijala za balneološki turističkog razvoja. Ove vode su tradicionalna mogućnost saniranja zdravstvenih problema.

Prema sadržaju mineralnih rastvorenih materija, mineralne i termomineralne vode Srbije su klasifikovane u sledeće grupe: alkalne, alkalno-murijatične, murijatične, murijatično-karbonatne, gvožđevite, sumporovite, jodne i radioaktivne (Marković, 1979).

U pogledu termičkih osobina mineralne vode u Srbiji mogu biti: hladne (do 20ºC), hipotermalne (od 20 do 34ºC), homeotermalne (od 34ºC do 38ºC) i hipertermalne (iznad 38ºC).

Na osnovu kvaliteta voda i vrednosti prostora u kome su locirani izvori na teritoriji Srbije evidentirano je 45 banja. One pružaju rezličite mogućnosti i imaju stepen razvoja koji može da odredi značaj u turističkoj delatnosti. Među najznačajnije banje se mogu uvrstiti sledeće: Vrnjačka, Soko, Niška, Mataruška i Bukovička.

Slika 17. *Vrnjačka Banja – Srbija*

Slika 18. *Sokobanja – Srbija*

3.1.1 Vrnjačka Banja

Vrnjačka Banja se vezuje za istorijsku tradiciju turističkog razvoja Srbije. Naime, sami počeci razvoja ove delatnosti uopšte su vezane za 1869. godinu. To je period kada se prave prvi iskoraci u razvoju turizma u Evropi tako da ona, u ovom pogledu, ima evropski značaj. Ovakav status sadrži promotivne elemente koji utiču na reputaciju banje. Isto tako, ova činjenica banji daje monumentalan značaj kao jedne od atraktivnih vrednosti koje poseduje.

Ovakvu reputaciju Vrnjačka Banja je ostvarila na osnovu povoljnosti koje proizilaze iz pristupnosti i vrednosti prirodnog i antropogenog karaktera.

Turističko-geografski položaj banje je relativno povoljan. Ona se nalazi u centralnom delu Srbije, u neposrednoj blizini Kraljeva u podnožju planine Goč, odnosno u dolinama Vrnjačke i Lipovačke reke. Nadmorska visina na kojoj se ona nalazi je 200 do 300 m. tako da je pristupačnost relativno dobra, a teren lako savladljiv. Do ovog prostora se iz Beograda i Vojvodine, kao emitivnih celina, može stići komunikacijom koridora E-75 do Batočine, pa preko Kragujevca i Kraljeva i pravcem preko Ripnja, Mladenovca, Aranđelovca do Kragujevca i Kraljeva. Iz pravca Niša se može putovati komunikacijom preko Kruševca i Trstenika, iz Šapca preko Valjeva, Požege, čačka i Kraljeva i iz Novog Pazara preko Kraljeva.

Klimatski uslovi ovog prostora su relativno pogodni za turistički razvoj. Radi se o umereno-kontinentalnoj klimi na koju planina Goč deluje mikroklimatski. U letnjim mesecima planinski vazduh snižava temperaturu čime omogućuje prijatan boravak. Relativno niska nadmorska visina je faktor u funkciji relativno povoljnih zimskih temperaturnih vrednosti. Insolacija je iznad 2.000 sunčanih sati, što se smatra dugotrajnim stanjem osunčanosti.

Turizmu pogoduju šumski kompleksi Goča i šireg prostora. Njima pogoduju upravo klimatski uslovi.

Razvoj turizma, uz uvažavanje ovih okolnosti, ipak se bazira na lečilišnim uslovima.

Banjski kompleks poseduje hladne i tople izvore homeotermalnog karaktera. Temperatura toplih izvora je 36,5ºC, a hladnih od 14 do 17ºC.

Minerološke vrednosti su posebno izražene. Banja pripada grupi alkalnih i alkalno-murijatičnim mineralizacijama. Prisustvo makroelemenata kalcijuma i gvožđa i mikroelemenata kalijuma, litijuma, rubidijuma, ceziuma, stronciuma, bariuma, bakra, fosfora i mangana to najbolje ilustruje.

Na osnovu ovih karakteristika banja omogućuje lečenje bolesti gastrointestinalnog trakta, hepatobilijarnog trakta, pankreasa, metabolizma, bubrega i urinarnih puteva i kardiovaskularnog sistema. Ovo znači da se radi o širokom spektru mogućih pogodnosti.

Uređenost i opremljenost banje omogućuje optimalno korišćenje ovih vrednosti. To se ostvaruje preko različitih metoda i instrumenata koje se koriste u kurativnom i rekreativnom smislu. Ovim aktivnostima pogoduju uređeni tereni i objekti za ovu namenu.

Banja ima i kulturnu tradiciju koja se bazira na manifestacijama i kulturno-istorijskim vrednostima okruženja.

3.1.2 Soko Banja

Soko Banja se može smatrati jednom od najatraktivnijih banja u Srbiji. Ona je poznata po sloganu: „Soko Banja, Soko Grad dođeš star odeš mlad“. Time se izražavaju izuzetne lečilišne i rekreativne mogućnosti koje pruža ovaj balneološki centar. Ove vrednosti su predmet interesa u milenijumskim razmerama. Blagodeti koje pruža su korišćene još u Rimskoj imperiji. Tradicija doseže u vreme srednjevekovne Srbije i Otomanskog carstva. Kraj XIX označen je uvođenjem novih standarda u korišćenju vodnih resursa i sadržaja životne sredine.

Duga tradicija Soko Banje se zasniva na njenoj izuzetnoj komunikativnosti. Ona se nalazi u kotlinskom delu u podnožju južnih obronaka planine Rtanj i severnih obronaka planina Ozren i Devica. Od magistrale E-75,

odnosno od Aleksinca udaljena je samo 30 km. Time je otvorena ka komunikacijama koje gravitiraju ka ovom koridoru, u nacionalnim i internacionalnim relacijama. Isto tako, u neposrednoj blizini je komunikacija ka Zaječaru u istočnom delu Srbije i zapadnih delova Rumunije.

Obzirom da se u neposrednoj blizini nalazi aerodrom u Nišu i da magistrala E-75 povezuje ovaj prostor sa surčinskim aerodromom postoji izvanredna povezanost vazdušnim putem.

Lečilišne karakteristike banje su zasnovane na izuzetnim mineološkim vrednostima i termalnim vrednostima. Naime, ona spada u grupu izrazito radioaktivnih banja, a bogata je i kalcijumom, magnezijumom, kalijumom i natrijumom. Temperature vode su od 28ºC do 42ºC, što predstavljaju vrednosti homeotermalnog i hipertermalnog karaktera. Tretmani pomažu u lečenju sledećih bolesti: psihoneuroze, reumatska oboljenja, dijabetesa, bronhitisa i bronhijalne astme, ginikoloških oboljenja, bolesti urinarnog trakta i kožne bolesti.

Klimatski uslovi u banjskom prostoru su umereno-kontinentalnog karaktera sa elementima župne mikroklime. Okolne planine su faktor pojave prijatnog vazduha koji rashlađuje letnje žege. čist vazduh se javlja u toku cele godine. U zimskim mesecima one štite od prodora vazduha sibirske antiklinale tako da su ovde temperature relativno umerene.

Srednja julska temperatura iznosi 20,3ºC, a srednja januarska je -1,5ºC. (Romelić, 2007). To su izrazite vrednosti zdravstvenog i rekreativnog karaktera. Letnje večeri su pogodne za boravak, rekreaciju i odmor.

Prijatni trenuci boravka su obogaćeni geomorfološkim pojavama, na primer Sokogradskom klisurom na Moravici i vodopadima i slapovima u dolini Gradašnice.

U banji se održavaju kulturne manifestacije kao što su Festival narodnih pesama i priredba Prve harmonike Srbije, čime se obogaćuje kulturni život posetilaca.

3.1.3 Niška Banja

Niška Banja ima izvanredan turističko-geografski položaj. Nalazi se neposredno do magistrale E-75 na samo 10 km od Niša. To joj omogućuje izuzetnu komunikativnost. Kao glavna arterija puteva Srbije i zemalja koje imaju gravitacini karakter ka njoj ona povezuje najveći deo domaćih disperzivnih zona nacinalnog i internacionalnog karaktera. Osim toga, dolinom Timoka, banja je povezana Zaječarom i Negotinskom krajinom, odnosno dolinom Dunava. Iz Bugarske, preko Dimitrovgrada i Pirota se može doći do ove banje. Ova komunikacija vodi preko graničnog prelaza Gradina. To znači da postoji otvorenost ka ovoj susednoj zemlji.

Aerodrom u Nišu je u direktnoj vazdušnoj komunikativnoj funkciji razvoja turizma, jer omogućuje povezanost i sa najudaljenijim emitivnim zonama sveta.

Po toplotnim karakteristika banja spada u grupu homeotermi. Najvišu temperaturu od 39ºC ima izvor Glavno vrelo, dok Suva Banja ima 37ºC.

Vrednosti mineološkog karaktera su sadržane u njenoj visokoj radioktivnosti, odnosno prisustvu radona. Prisustvo radona je pogodno za inhalacije.

Hladni izvori su hidrokarbonatnog i kalcijumskog sastava.

Ova banja je karakteristična po retkoj pojavi peloida, odnosno radioaktivnog blata koje se koristi za oblaganje tela.

Banja je opremljena terapeutskim sredstvima i medicinskom opremom širokih performansi, tako da omogućuje lečenje različitih bolesti.

Klimatski uslovi su pogodni za aktivnosti na otvorenom u toku cele godine, što omogućuje rentabilnije poslovanje receptivnih kapaciteta.

Rekreativnim aktivnostima pogoduju atraktivno-motivacioni sadržaji okruženja. To se pre svega odnosi na Sićevačku i Jelašničku klisuru i pogodnosti koje imaju Svrljiške planine.

Kulturne atraktivne vrednosti poseduju sama banja koja ima tradiciju još iz rimskog perioda. Rimska naselja Naisus i Medijana su koristila pogodnosti banje. Pored toga, posetioci mogu da koriste kulturne vrednosti Niša. Radi se o gradskoj ambijentalnoj sredini u kojoj arhitektura ima specifične karakteristike iz XIX veka. Grad Niš je poznat po ostacima rezidencije cara Konstantina i ćele kuli.

Ovo znači da se vrednosti banje ne svode samo na lečilišne mogućnosti već i na druge prirodne i antropogene vrednosti.

Položaj u neposrednoj blizini magistrale E-75 i put ka Bugarskoj omogućuje joj da se etablira kao tranzitan lokalitet, što banji daje izvanrednu razvojnu perspektivu.

3.1.4 Gamzigradska Banja

Gamzigradska Banja se nalazi u neposrednoj blizini Zaječara. Iz Beograda do banje se može stići magistralom E-75 do kraka za Svilajnac, pa preko njega i Despotovca ili ovom magistralom do kraka kod Paraćina i pravcem ka Zaječaru. Iz Požarevca se može stići preko Žagubice. Blizina graničnog prelaza Vrška čuka omogućuje povezanost sa Bugarskom, što banji daje internacionalnu vrednost. Povoljnost položaja treba tražiti i u blizini

Pomoravlja i emitivnih sredina ovog linearnog tipa, a posebno niškog aerodroma koji omogućuje vazdušnu povezanost.

Banja spada u grupu hipertermi. Temperatura vode u jednom od izvora doseže 42ºC. Visoka temperatura pored lečilišnih mogućnosti predstavlja i zapaženi potencijal koji zajedno sa izdašnošću od 5 l/sek upućuje na solidne potencijale.

Minerološi sastav banje se sastoji od: kalcijuma, kalijuma, stroncijuma, litijuma, barijuma, rubidijuma, fosfora, bakra i fluora. Mineološki sastav i termalne karakteristike omogućuju formiranje lečilišnog i rekreativnog centra. Voda se koristi, pre svega za rehabilitaciju obolelih od bolesti perifernih krvnih sudova i vibracinoh bolesti. Pored toga, ovde je moguća rehabilitacija obolelih od bolesti vezivnog tkiva, zglobnih i vanzglobnih oblika reumatizma, posttraumatskih stanja, anomalija dečjeg uzrasta, neurološka oboljenja i ginekološka oboljenja. Povoljni klimatski uslovi i relativno bogatstvo vegetacije pogoduje organizovanoj rekreaciji u banji.

Blizina arheološkog lokaliteta Romulijana otvara mogućnosti razvoja kulturnog turizma na ovom prostoru.

3.1.5 Mataruška Banja

U dolini reke Ibra, na prostoru Kraljevčake kotline, koju ograđuju planine Stolovi (1.375 m), Troglav (1.177 m) i čemerno (1.579 m) nalazi se Mataruška Banja. Ona je deo šireg banjskog kompleksa, jer se u neposrednoj blizini nalaze i Vrnjačka i Bogutovačka Banja. Kompleksnost uslovljava sadržajnost turističke ponude što se može smatrati izuzetnom pogodnošću.

Turističko-geografski položaj banje je povoljan jer se nalazi na raskršću više saobraćajnih pravaca. Naime, do ovog prostora se iz Beograda i Vojvodine može stići Ibarskom magistralom. Dolinom Ibra prostor je otvoren i ka Kosovskoj Mitrovici i Prištini, kao i dolinom Raške ka Novom Pazaru. Preko Kraljeva i Kruševca, kao i preko Kragujevca i Batočine ovaj prostor je povezan magistralom E-7. Tako su stvoreni uslovi za povezivanje sa gradovima u dolini Morave. Tranzitnost ove komunikacije omogućuje turističko-geografskom položaju banje internacionalni karakter. Od posebnog značaja za razvoj turizma je aerodrom u Nišu čime se ostvaruje komunikativnost i vazdušnim putem. Železnička povezanost je relativno dobra, čime se potencira dobra pristupnost banji.

Banja ima relativno dugu tradiciju jer je krajem XIX otkriven kvalitet termomineralnih voda.

Na osnovu toga da je temperatura vode u jednom od izvora 48,5ºC treba konstatovati da spada u grupu hipertermalnog karaktera. Izdašnost je 26,5 l/sek

što se zajedno sa visokom temperaturom može smatrati izrazitim balneološkim potencijalom.

Mineološki sastav vode je složen. Karakteristična je po visokoj koncentraciji sumpora, ali i fluora, fosfora, kalijuma, litijuma, barijuma, rubidijuma, cezijuma i stroncijuma.

Na osnovu termalnih i mineroloških karakteristika se baziraju lečilišne mogućnosti banje. U banji se vrše tretmani koji pomažu u lečenju ginekoloških, gastrointestinalnih, kožnih, metabolističkih, neuroloških i reumatskih bolesti, kao i postraumatska stanja. Medicinski tretman omogućuje opremljenost banje, tako da je su mogućnosti i u ovom pogledu povoljne.

Šumovito okruženje, hidrografske pojave kao što su potoci i reke i uređenost banje predstavlja osnovnu pretpostavku odvijanja rekreativnih aktivnosti.

Kulturni sadržaji su u vezi sa tradicionalnim manifestacijama i manastirskim kompleksom Žiče.

3.1.6 Vranjska Banja

Vranjska Banja se nalazi u dolini Južne Morave u kotlini koja je ograđena planinskim stranama Besne Kobile (1.923 m), Vardenika (1.876 m), Kukavice (1.442 m), Goljak i Zladovačke Planine (1.574 m).

Turističko-geografski položaj banje je izrazite povoljnosti. Ona se nalazi na tranzitnom koridoru magistrale E-75 tako da je otvorena ka ostalim komunikacijama u okviru Srbije tako i ka zemljama Balkana i Evrope. U neposrednoj blizini se nalaze granični prelazi Ribarci i Strezimirovci ka Bugarskoj i Preševo i Prohor Pčinjski ka Makedoniji. Time se banja može oceniti kao prostor internacionalne turističke vrednosti. Blizina Niškog aerodroma ide u prilog ocene izuzetne komunikativnosti banje. U ovom smislu je i internacionalna pruga koja tangira ovaj prostor. Banja je komunikativna i ka Prištini preko Gnjilana.

Turističko-geografski položaj joj omogućuje da razvije tranzitni turizam. Blizina pak većih gradova Srbije, Makedonije i Bugarske ide u prilog razvoja izletničkih turističkih aktivnosti.

Ova banja poseduje izrazite atraktivne atribute. To je banja sa najvišom temperaturom. Temperatura vode od 92ºC je svrstava u red banja izrazite hipertermičnosti. Najviša temperatura ima nekoliko značajnih vrednosti. To je kuriozitet kojim se ne mogu ponositi druge banje. To je osnova promotivnog karaktera kao posebnost osobite topline. Na osnovu ovih vrednosti treba konstatovati visoki nivo kapaciteta banje.

Veoma je važno istaći da visoka temperatura predstavlja mogućnost korišćenja za zagrevanje banjskih prostorija i toplih leja, u proizvodnji biološki ispravne hrane, održivog karaktera.

Po hemijskom sastavu vode su sumpornih, alkalno-slaničnih karakteristika i minerala gvožđa. Banja se koristi u lečenju bolesti reumatskih, kožnih ginekoloških i stomačnih bolesti.

Duga tradicija korišćenja banje, koja doseže do rimskog perioda i turske vlasti na ovim prostorima ima, isto tako promotivan karakter, ali i monumentalnu privlačnost. Rekreativne karakteristike banje su sadržane u izvanrednoj prirodi i konfiguraciji prostora. Grad Bore Stankovića je jedan od najznačajnijih centara kulture i umetnosti što omogućuje posetiocima da koriste izvanredno nasleđe i živu kulturu.

3.1.7 Bukovička Banja

Bukovička Banja se nalazi u bližoj okolini Aranđelovca, u severnom delu Šumadije. Proplanci i niske planine okružuju kotlinski prostor u kome se nalazi. Njega okružuju obronci planina Rudnika (1.132 m), odnosno Venčaca (658 m), Bukulje (696 m), i Kosmaja (626 m). Pitoma konfiguracija terena je jedna od povoljnosti razvoja turizma u kome se ona nalazi.

Povoljnost razvoja turizma u banji predstavlja blizina emitivnih prostornih celina i njena dobra povezanost. Emitivnost se pre svega ogleda u blizini Beograda kao metropole iz koje se mogu očekivati brojni posetioci. Ali, Beograd je i komunikacioni centar koji preko aerodroma „Nikola Tesla", obezbeđuje povezanost sa emitivnim sredinama Evrope i celog sveta.

Po termičkim osobinama banja spada u grupu hipotermalnih i hladnih voda, što može da se smatra ograničavajućim faktorom u pogledu kapaciteta.

U pogledu mineralizacije radi se o relativno povoljnom hemijskom sastavu koji se koristi u lečilišne svrhe. Radi se o alkalno ugljeno-kiseloj vodi.

Izvori su različite izdašnosti. Ona se kreće od 1,5 l/sek do 150 l/sek. Najveći kapacitet ima izvor Topla voda.

Na osnovu ovih karakteristika banja ima dugu tradiciju. Ona doseže do sredine XIX veka kada je izgrađen prvi hotel.

Zdravstveni turizam se bazira na korišćenju voda za prevenciju, lečenje i rehabilitaciju. Njen kvalitet se koristi za lečenje bolesti gastrointestinalnog i hepatobilijarnog trakta, pankreasa, nefroloških bolesti i bolesti urinarnog trakta, neurotičnih bolesti, kardiovaskularnih i reumatskih bolesti.

Tretmani su kako tradicionalnog (pijenjem i kupanjem), tako i savremenog karaktera koji pripadaju fizikalnoj medicini. Na ovaj način je omogućeno rehabilitaciono i rekreativno delovanje. To omogućuje da se banja

koristi za lečenje od povreda i za pripremu sportista. Rekreativnim aktivnostima odgovaraju pitomi prirodni resursi ambijenta u kome se banja nalazi, a kulturni sadržaji su vezani za manifestacije kao što je primer sa umetničkom manifestacijom „Mermer i zvuci.“

3.1.8 Ovčar Banja

Ovčar Banja se nalazi u dolini Zapadne Morave, tačnije u živopisnoj Kablarskoj klisuri. Ona je locirana na sredini puta između čačka i Požege. Pomenuti put je transverzalnog karaktera i od Bajine Bašte na obali reke Drine tangira ovaj prostor preko Kragujevca do magistrale E-75. Na taj način se ostvaruje povezanost glavnom drumskom i železničkom komunikacijom, ne samu u okviru Srbije, već i Balkanskog Poluostrva.

3.1.9 Bogutovačka Banja

Bogutovačka Banja se nalazi u dolini reke Ibar u neposrednoj blizini Kraljeva. Ona je udaljena samo 23 km od ovog grada. Komunikativnost je povoljna s obzirom na to da u njenoj neposrednoj blizini prolazi upravo Ibarska magistrala. Dolinski deo u kome je smeštena okružen je šumovitim planinanama koje omogućuju planinarenje i boravak u živopisnim sredinama. Zato se smatra ne samo banjskim već i klimatskim lečilištem. Sama banja se nalazi na nadmorskoj visini od 520 m. To ide u prilog njenim rekreativnim karakteristikama. Klimatski uslovi su karakteristični po svojoj umerenosti.

Banja pripada hipotermalnim temperaturnim karakteristikama. Naime, temperatura vode ove banje je od 24 do 27^0C. Izdašnost izvora je oko 10 l/sek. Ovo govori o relativno skromnim kapacitetima koji su ipak racionalno iskorišćeni. Što se tiče minerologije treba istaći da je voda bogata magnezijumom, kalcijumom, natrijumom, hlorom, sulfatom i hidrokarbonatom. Ona pripada sumporovitim rekreativnim vodama.

Bogatstvo minerala ove juvenilne vode omogućuje lečenje više bolesti. Najpoznatija je po lečenju nervnih bolesti tako da je dobila ime nervne banje. Voda pomaže u lečenju neuralgija, mialgija, neurostenija, psihoneuroza, vegetativnih neuroza, zapaljenja živaca, i rekonvalescentnih stanja (Romelić, 2007).

Tradicija korišćenja voda ove banje doseže u srednji vek. To se vezuje za kvalitet vode koja pomaže i u lečenju bolesti krvnih sudova, visokog krvnog pritiska, multiple skleroze i posledica od poliomilitisa.

Pored zdravstvenih i rekreativnih karakteristika, banja je u stanju da ponudi kulturne turističke proizvode obzirom na okruženje značajnih manastira kao što su Žiča, Studenica i tvrđava Maglič.

3.1.10 Zvonačka Banja

Zvonačka Banja je dobila po selu Zvonce u kome se nalazi. Locirana je na obroncima Vlaške planine na nadmorskoj visini od 660 m u živopisnoj klisuri reke Jerme, u blizini Pirota. Ova živopisnost i planinsko okruženje banji omogućuju da bude atraktivna kako sa zdravstvenog, tako i sa rekreativnog aspekta. Pored balneoloških vrednosti smatra se i klimatskim lečilištem.

Kao emitivni centri pored Pirota se mogu odrediti Niš, Leskovac, Knjaževac i Dimitrovgrad. Međutim, ona je dostupna i široj prostornoj dimenziji srpskih i međunarodnih disperziva.

Banja ima dugu tradiciju jer stari zapisi na arheološkim nalazima svedoče da se koristila još u rimskom periodu. Kontinuitet postojanja banje se proteže i u srednjevekovnom periodu Srbije. Kao lečilište je obnovljena 2012. godine, a 1996. godine je svrstana u red specijalizovanih zavoda za prevenciju invalidnosti i rehabilitacije R. Srbije.

Voda ove banje pripada hipotermama. Njena temperatura je 28^0C, što upućuje na relativno skroman kapacitet. Spada u grupu radioaktivnih banja. Što se tiče hemijskog sastava treba konstatovati da se u njenom sastavu nalaze sledeći elementi: silicijum dioksid, gvožđe, aluminijum oksid, sumpor vodonik i slobodne ugljene kiseline (Romelić, 2007).

Lečilišni kvaliteti se odnose na mogućem tretmanu fizijatrijskih zdravstvenih usluga i pomoći u lečenju neuralgičkih problema. U toj funkciji je i opremljenost banje.

Kao komplementarne prirodne atraktivnosti treba istaći pećine i kanjonske doline i Odorovačko polje i kraška vrela. Time se upotpunjuje sadržaj boravka u prirodi. Od kulturnih vrednosti pravo bogatstvo je srednjevekovna tvrđava Asenovo kale i manastiri Sukovo, Poganovo i Planinica.

3.1.11 Gornja Trepča

Banja Gornja Trepča se nalazi u jugozapadnom delu Šumadije, u gornjem delu čačanske kotline između gradova čačka, G. Milanovca i Kraljeva. To su i dominantni centri gradskog turizma u ovom delu Srbije. Udaljenost od Beograda iznosi 130 km što govori o relativnoj blizini najvećeg emitivnog prostora. Komunikativnost je upečatljiva jer se nalazi u neposrednoj blizini Ibarske magistrale. Nadmorska visina od 460 m i planinsko okruženje je čine klimatskim centrom. Posebno je važna šumovitost ovog prostora.

Banja je poznata i pod imenom Atomska banja, jer je blago radioaktivna. Voda spada u grupu hipotermi sa temperaturom od 26 do 30^0C. Ona je hidrokarbonatna, zemnoalkalna, bornosilicijumska i ceziumska. Od minerala su zastupljeni: barijum, srebro, mangan, olovo, bakar, hrom, nikl, cezium i

rubidium. To znači da se radi o visokoj mineralizaciji što je u funkciji njene lekovitosti.

Na osnovu ovih vrednosti banja pomaže u lečenju neuroloških, reumatskih, neuropsihijatrijskih bolesti, bolesti gastrointestinalnog trakta i perifernih krvnih sudova. Zbog toga banja predstavlja bolnicu poznatu kao Gornja Trepča.

3.1.12 Banja Vrujci

U dolini Toplice u podnožju planina Suvobora i Maljena se nalazi banja Vruici. Od naseljenih mesta najbliži su Mionica i Ljig. Obzirom da se nalazi u blizini Ibarske magistrale i pruge Beograd-Bar treba konstatovati da ima dobru komunikativnost sa emitivnim prostorom.

Izvorište banje je sastavljeno od pet glavnih i nekoliko sporednih izvora hipotermalnih karakteristika. Temperatura vode je u proseku od 26 do 27^0C. Voda je blage radioaktivnosti. Izvori ove banje se nalaze u hidrološkom sistemu reke Toplice, tako da iz dubina iznose najfiniji mulj bogat mineralima koji talože u blizini, čime se formirao lekoviti peloid.

Hemijski sastav vode pokazuje prisustvo oligoelemenata. Ona je bogata kalcijumom, magnezijumom, azotom i gvožđem. Ovakav sastav i radioaktivnost imaju lekovite osobine tako da zajedno sa peloidom pomažu u lečenju sledećih bolesti: lokomotornog sistema, više formi reumatizama, hroničnih ginikoloških oboljenja, bubrežnih oboljenja, oboljenja mokraćnih puteva i hroničnih oboljenja želudca i dvanaestopalačnog creva.

3.2 Reke kao turistička vrednost Srbije

Srbija se može smatrati jednim od hidrografskih čvorova Evrope. Ovo proizlazi iz činjenice da reke pripadaju slivnim područjima Crnog, Jadranskog i Egejskog mora. Ipak, glavni sliv je crnomorski koji obuhvata 90% teritorije. U turističko-valorizacijskom smislu reke Srbije se mogu kategorisati kao planinske i ravničarske. Planinske reke su pogodne za ribolov, boravak na njihovim obalama i sportove na divljim vodama, dok se pored ribolova, regate i kupališne aktivnosti uglavnom vezuju za ravničarske reke.

Najznačajnije reke koje se mogu uvrstiti u turističku ponudu Srbije su: Dunav, Velika Morava, Ibar, Drina, Sava i Tisa.

3.2.1 Dunav

Dunav spada u grupu najdužih reka u Evropi. Njegova ukupna dužina iznosi 2.783km. Značaj ove reke je komunikativnog i atraktivnog karaktera.

Komunikativnost se ogleda u tome što je to jedna od najvažnijih arterija u Evropi. On povezuje zemlje Zapadne i Centralne Evrope sa istočno-evropskim zemljama, odnosno sa crnomorskim prostorom. Kroz Srbiju protiče dužinom od 588 km. Kako je Srbija na tom putu Dunav je glavni plovni put i za putnike i turiste. Njegova je komunikativnost sadržana i u činjenici da on predstavlja osnovno slivno područje time što se najveći broj reka uliva upravo u njemu.

Atraktivnost Dunava je sadržana u mogućnostima plovnih tura, regata i sportova na vodi. U ovom pogledu posebno je važno što plovidba podrazumeva uživanje u sadržajima okolne sredine u kojima se smenjuje konfiguracija nizijskog i planinskog reljefa, bogatstvo hidroloških formi i raznovrsnost biodiverziteta. Posebni doživljaj je prolaz kroz đerdapsku klisuru koja spada u grupu najživopisnijih u Evropi.

U ravničarskom delu postoje uslovi za kupališne aktivnosti i sunčanja. U tu funkciju mogu biti peščane plaže. Međutim, problem je zagađenost ove reke, tako da potpuna zaštita može biti u ovoj funkciji.

Dunav je reka na čijim se obalama javljaju tragovi različitih cicilizacija. Time on ima izuzetnu kulturnu dimenziju. Najznačajniji centri su Vinča i Lepenski Vir, ali i Donja Branjevina i Starčevo.

3.2.2 Velika Morava

Velika Morava nastaje spajanjem Južne i Zapadne Morave kod Stalaća, a uliva se u Dunav kod Smedereva. Dužina same Velike Morave je 493 km. To je reka koja zajedno sa Južnom Moravom u komunikacijskom smislu tangira pravac sever-jug. Preko doline Vardara predstavlja prirodnu predispoziciju povezivanja Srbije sa Egejskim morem i dalje sa Bliskim istokom.

Slivno područje se proteže na površini od 6.126 km^2. To govori o relativno velikoj površini na kojoj je zastupljenost turističkih atraktivnosti i ostalih resursa veoma heterogena, što daje za pravo da se označi kao izuzetan potencijal za razvoj. Kompozitnost doline omogućuje da se turisti kreću kroz konfiguraciju koja ima pozitivan uticaj na doživljaje turista. Rečice i potoci su deo ovog hidrološkog kolorita.

Posebno je interesantna Grdelička klisura. Ona spada u red najdužih u Srbiji. Reka ima plovne mogućnosti, ali to nije iskorišćeno. Tako ona postaje puki potencijal u ovom pogledu, regata i sportova na vodi. Jedino što se koristi je ribolov u pojedinim sektorima. Značajno je istaći da se u njenoj dolini javljaju civilizacije još iz rimskog perioda. Srednji vek je posebno obeležen u dolini Zapadne Morave što omogućuje intenzivan razvoj kulturnog turizma.

U ovom kontekstu treba prihvatiti i tradicije i etnografske vrednosti.

3.2.3 Ibar

Ibar je desna pritoka Zapadne Morave. Izvire na severnoj strani planine Hajle kod Rožaja u Crnoj Gori. Njena dolina je prirodna predispozicija putnih komunikacija Srbije ka Crnoj Gori. Ova se komunikacija i naziva Ibarskom magistralom. Karakteristična je po relativno velikom broju klisura koje su prava atrakcija za turiste koji su tranzitni putnici ili namernici. Posebno je atraktivna Dolina kraljeva ili Dolina jorgovana.

Brzaci na ovoj reci su pogodni za sportove na divljim vodama i raftingu. Splavarenje je već afirmisana aktivnost. Reka i pritoke čistih voda su bogate ribom tako da mogu da se iskoriste za sportski i rekreativan ribolov. Turizmu pogoduju veštačka jezera koja su izgrađena na ovoj reci. Jedno od najvećih je Gazivode. Kulturno-istorijsko nasleđe omogućuje formiranje kompleksne turističke ponude. Zbog toga se smatra jednom od najatraktivnijih reka u Srbiji.

3.2.4 Drina

Reka Drina je granična reka sa Bosnom i Hercegovinom. Ona nastaje spajanjem Tare i Pive kog Šćepan Polja u Crnoj Gori tako da spaja ove tri države. Tara i Piva su veoma atrktivne po brzacima. To što su ove dve reke u ovom rečnom kompleksu Drini daje posebnu važnost. Ona se odnosi na mogućnosti za rafting i splavarenje. Jedna od najvećih atrakcija je upravo splavarenje, jer uživa svetsku reputaciju.

Dolina reka je veoma atraktivna, jer se odlikuje estetskim i kuriozitetnim vrednostima. Kanjoni, klisure i šumovitost su od posebne važnosti. Na ovoj reci je izgrađeno Perućko jezero koje je karakteristično što omogućuje spajanje zelenila vode sa okolnim šumovitim pejzažom. Ono je pogodno za sportove na mirnim vodama i ribolovne aktivnosti.

U klisurama i kanjonima se gnezde različite ptice, tako da su pogodne za posmatranje i fotografisanje. Posebna retkost predstavlja beloglavi sup koji ima stanište u ovim dolinama. Bogatstvo krupne divljači je osnova lovno-turističkih mogućnosti. Obale reke spajaju više mostova. Među njima najpoznatiji je Stari most u Višegradu koji je sagradio Mehmed Paša Sokolović, a koji je bio inspiracija nobelovcu Ivi Andriću da napiše roman „Na Drini ćuprija“.

3.2.5 Sava

Sava je reka koja spaja Srbiju sa Bosnom i Hercegovinom, Hrvatskom i Slovenijom. To znači da se radi o komunikativnoj predispoziciji. Ona nastaje od Save Dolinke i Save Bohinjke u Sloveniji. Od tromeđa između Hrvatske, Bosne i Hercegovine, pa do ušća u Dunav u Beogradu to je tipična ravničarska reka. To znači da se potencijali odnose na razvoj kupališnih aktivnosti, plovidbi, sportovima na mirnim vodama i ribolovu.

Pored toga, treba konstatovati da Sava teče prostorom koji je bogat divljačima čime se otvara mogućnost lovnih aktivnosti. Pored toga to je reka koja spaja gradove tako da kultura predstavlja jednu od fundamenata turizma na ovoj reci. Bogatstvo ribe se često koristi za manifestacije gastronomske ponude. U ovoj funkciji je i bogatstvo hrane zastupljeno u posavskom prostoru.

Probleme razvoja turizma na Savi treba identifikovati visokim stepenom zagađenosti koji je problem posebno u pogledu kupališnih aktivnosti. Isto tako, problem predstavlja česta pojava poplava, što upućuje na potrebu trajne regulacije korita reke i njenih pritoka.

3.2.6 Tisa

Po svojim turističkim karakteristikama Tisa je slična reci Savi na teritoriji Srbije. Iako dolazi iz karpatskih planina ona je ovde tipična ravničarska reka. Jednim delom je kanalizovana u oviru sistema Dunav-Tisa-Dunav. Ipak, često može biti nepredvidiva i poplaviti svoje obale. Najbolji potencijal su plovidbene mogućnosti, sportovi na mirnim vodama i ribolov. Za turiste je posebna atrakcija cvetanje Tise koji se dogodi u kratkom periodu što predstavlja estetsku i kuriozitetnu vrednost.

Bogatstvo ribe je osnova da se na ovoj reci održavaju Alaski susreti i takmičenja u pripremi ribe u kotliću kao poseban specijalitet.

Što se tiče zagađanja i ova reka nije imuna pojavi degradacije pod uticajem različitih agenasa. To upućuje na potrebu monitoringa kvaliteta voda i otkrivanja zagađivača. Samo tako bi se iskoristili njeni potencijali za turističke aktivnosti.

3.3 Jezera

Srbija je bogata zemlja jezerima. Međutim, najveći broj pripada kategoriji veštačkih. Procenjuje da je broj prirodnih jezera relativno mali. Isto tako, ona su mala i po površini. Sa turističkog stanovništva i jedna i druga grupa zaslužuje pažnju. Ona imaju, pre svega, estetske atraktivne karakteristike, jer ulepšavaju prostor, ali su i pogodna za rekreativne aktivnosti.

Na jezerima se organizuju ekskurzivne aktivnosti i škole u prirodi, čime dobijaju edukativni značaj.

3.3.1 Prirodna jezera

U grupu prirodnih jezera izdvajaju se eolska, fluvijalna, lednička i urvinska. Poznata eolska ezera su locirana na severu Vojvodine.

U ovu grupu ***eolskih jezera*** izdvajaju se Palićko, Ludaško, Krvavo, Slano i Kelebijsko. Među njima najveće i turistički najznačajnije je Palićko

jezero. Palićko jezero ima površinu od 4.6 km^2. Nastalo je otvaranjem izdani u međudinskom udubljenju. Uređene plaže i visoke temperature vazduha i vode u letnjem periodu omogućuju razvoj kupališnih aktivnosti. Ono je jedna od najznačajnijih vrednosti ove vrste u Vojvodini tako da privlači turiste sa ovog šireg prostora.

Obzirom da je u hemijskom smislu jezerska voda natrium-hloridne mineralizacije ona i mulj su se tradicionalno koristili u lečenju koštanih i kožnih oboljenja. Osim toga uređene su staze za pešačenje, biciklizam i takmičenja u brzom hodanju kao i drugi sportski tereni tako da se smatra jednim od najpogodnih centara za sportski turizam u R. Srbiji.

Palićko jezero se smatra ornito centrom. To omogućuje da razvije posmatranje i fotografiranje ptica. Jezero i njegova okolina predstavljaju prostor bogate florističke raznovrsnosti. To je još jedna atraktivnost koja omogućuje razvoj edukativnih aktivnosti.

Fluvijalna jezera su nastala najčešće presecanjem meandara ili pak je to zajezerena forma napuštenih rečnih korita. često su poznata pod imenom mrtvaje. U dolini Drine su dobili naziv drinjače, u dolini Morave moravišta, a na Savi ima jezero koje se zove Zasavica. Ipak najviše ih ima u dolinama panonskih reka. Takva su Carska Bara kod ušća Begeja u Tisu, Belo jezero, poznato kao Ečka na Begeju i Srebrno jezero na Dunavu kod Velikog Gradišta.

Glacijalna jezera su nastala ledničkom erozijom i akumulacijom. Zbog svoje lepote narod ih je nazvao gorskim očima. Najviše ih ima na Šar Planini i na Prokletijama.

Urvinska jezera su veoma retka ne samo u Srbiji nego i u svetu. Zato pored edukativnih atraktivnih karakteristika imaju i kuriozitetnu vrednost. Najpoznatija jezera ovoh tipa su Zavojsko na reci Visočici i Jovačka jezera na istimenoj reci kod Vladičinog Hana.

3.3.2. Veštačka jezera

Veštačka jezera u Srbiji su formirana kao hidroenergetska, meliorativna, za vodosnabdevanje, kao ribnjaci, a ima i onih koja se koriste u rekreativne svrhe. Prema nameni su upravo jezera rekreativnog karaktera u direktnoj vezi sa potrebama posetilaca. Međutim, sva veštačka jezera mogu naći mesta u turističkoj ponudi, jer poseduju vrednosti koje oživljavaju prostor i omogućuju aktivnosti koje se mogu uklopiti u konkretnim turističkim proizvodima.

Tipično jezero rekreativnog karaktera je Ada Ciganlija u Beogradu. Ono je formirano i opremljeno u funkciji kupališnih, ribolovnih i aktivnosti sportova na vodi. To omogućuje da se na njemu održavaju takmičenja od nacionalnog i internacionalnog karaktera. Deo je šireg rekreativnog kompleksa tako da omogućuje aktivnosti pešačenja i drugih sportskih disciplina i oblika rekreacije.

Posetioci Beograda mogu koristiti pogodnosti koje pruža ovo jezero i resursi ovog centra.

Od veštačkih jezera koja su formirana za drugu namenu, ali koja imaju važniju ulogu u turističkoj ponudi Srbije treba izdvoiti Vlasinsko i đerdapsko jezero.

Vlasinsko Jezero ima površinu od 15 km^2. Ono se nalazi u jugoistočnom delu Srbije. Surdulica je opština kojoj pripada, ali blizina Leskovca, Vlasotinca i Niša omogućuju veliki broj vikendaša iz ovih sredina da budu prisutni na njegovim obalama. Obzirom da se nalazi na nadmorskoj visini od 1.204 m, radi se o jezeru koje pored poseta u letnjem periodu pobuđuje interes posetilaca i u toku zime.

Obale i njegovo okruženje su karakteristične po idiličnim šumskim vrednostima. Radi se o kompleksu brezove šume koja je široko zatupljena. To omogućuje turistima da pešače i da se prijatno osećaju. U njegovim vodama posebnu atrakciju za turiste predstavlja jedinstveni fenomen. Radi se o plovećim ostrvima. To je kompaktna masa treseta na kojoj se održava travna vegetacija, vrbe, breze i drugo rastinje, što je izrazita kuriozitetnost. Voda je bistra tako da je prijatna za spotrove na vodi. Isto tako, jezero je bogato ribom što omogućuje sportski ribolov, ali i gastronomske riblje specijalitete.

đerdapsko jezero je po površini najveće u Srbiji. Ukupna površina jezera iznosi 253 km^2, od čega Srbiji pripada 163 km^2, Rumuniji 90 km^2. Nastalo je pregrađivanjem đerdapske klisure Dunava. Do jezera se iz emitivnih sredina kao što su Beograd, Novi Sad može doći plovnim i suvozemnim putevima. Prema njemu gravitiraju i Smederevo, Požarevac, Negotin i Zaječar. Obzirom na to da se nalazi u najvećoj i najdužoj klisuri u Evropi predstavlja pravu turističku atrakciju.

Okolni prostor je veoma živopisan te je pogodan za pešačenje, a u prilog razvoju ekoturizma ide njegova lokacija u okviru nacionalnog parka đerdap. Sportovi na vodi, regate i ribolov su aktivnosti koje se praktikuju na ovom jezeru.

Na obalama jezera se nalaze kompleksi kulturno-istorijskih spomenika. Oni su osnova razvoja kulturnog turizma, čime se potencira kompleksnost turističkih sadržaja ove sredine.

Kratak rezime sadržaja:

Srbija je prostor sa naglašenom prirodnom raznovrsnošću, te se u njoj nalaze atraktivne komponente koje su od izuzetne vašnosti za turistički razvoj. U ovu grupu faktora treba izdvojiti sledeće faktore: geomorfološke, klimatske, hidrografske i biogeografske.

Geomorfološke turističke vrednosti možemo podeliti na makro i mikroreljefne forme. Makroreljefne forme imaju tektonska obeležja, dok su mikroreljefne forme nastale erozivnim i akumulativnim procesima. Od makroreljefnih formi turističke atraktivnosti poseduju deo Panonske nizije u Srbiji i planine. Privlačnosti mikroreljefa se vezuju za klisure, forme denudacije, peščare, pećine i jame.

Klima Srbije predstavlja značajan faktor turističkog razvoja, budući da klimatski uslovi predstavljaju osnovu zadovoljenja rekreativnih potreba. Na klimu Srbije deluju brojni faktori: geografski položaj, nadmorska visina i odnosi ciklonskih i anticiklonskih centara. Klimatski elementi su komponente opštih klimatskih prilika i među najvažnije klimatske elemente za razvoj turizma možemo izdvojiti: temperaturu vazduha, padavine, insolaciju, vlažnost vazduha i vetrove.

Srbija se može ubrojiti u red zemalja sa značajnim hidrografskim vrednostima. Kao resurs od značaja za posetu Srbiji možemo izdvojiti mineralne i termomineralne vode, reke i jezera.

Pitanja za diskusiju:

-Navedite turističke vrednosti Panonske nizije.

-Objasnite turističku vrednost planina Srbije.

-Navedite turističke vrednosti Kopaonika.

-Navedite turističke vrednosti Zlatibora.

-Navedite turističke vrednosti Divčibara.

-Navedite turističke vrednosti Tare.

-Navedite turističke vrednosti Avale.

-Navedite turističke vrednosti Fruške Gore.

-Navedite turističke vrednosti Vršačkih planina.

-Navedite turističke vrednosti Šar planine.

-Navedite turističke vrednosti Stare planine.

-Navedite turističke vrednosti Zlatara.

-Navedite turističke vrednosti Golije.

-Navedite turističke vrednosti Željina.

-Navedite turističke vrednosti Jastrebca.

-Navedite turističke vrednosti Beljanice.

-Navedite faktore klime Srbije kao turističke vrednosti.

-Objasnite klimatske elemente Srbije kao turističke vrednosti.

-Objasnite mineralne i termomineralne vode kao hidrografske turističke vrednosti.

-Banje Srbije kao turistička vrednost.

-Reke Srbije kao turistička vrednost.

-Objasnite jezera Srbije kao turističke vrednosti.

Glava XIV

Osnovne karakteristike turističkog prometa Srbije

Turistički promet obuhvata parametre kojima se mogu utvrditi karakteristike ove aktivnosti u određenom vremenskom periodu i u prostornim okvirima. Na osnovu toga se planiraju razvojne aktivnosti, tako da je neophodno permanentno pratiti i analizirati stanja i tendencije. Kao razvojne indikatore treba imati u vidu posete i boravak, ali i rezultate turističkih aktivnosti. U Srbiji ove pokazatelje registruje i daje na uvid stručnoj i naučnoj javnosti Republički zavod za statistiku preko svojih publikacija, anala, biltena i saopštenja. U zavisnosti od namene mogu se koristiti različiti podaci vezani za turistički promet.

Karakteristike turističkog prometa Srbije imaju razvojni i tržišni karakter. Na osnovu ovih pokazatelja se otvara mogućnost za promenu faktora na koje se može delovati. Tako se obezbeđuje razvojna optimalnost. U tržišnom smislu preko strukture posećenosti se mogu odrediti emitivne zone. Na osnovu toga se kreira strategija nastupa na turističkom tržištu i karakter turističke ponude.

Karakteristike turističkog prometa omogućuju da se sagleda nivo uspešnosti turističke ponude i konkretnih turističkih proizvoda. Dužina boravka turista i dinamika, u tom pogledu, ukazuju na pozitivne ili negativne posledice. Zato je veoma važno imati u vidu karakteristike posećenosti i boravka i strukturu korisnika usluga u Srbiji kao turističke destinacije u celini ili određenih, njenih regionalnih celina.

Pri korišćenju ovih pokazatelja potrebno je uzeti najnovije objavljene parametre, kako bi saznanja bila verodostojnija.

Sadržaj i ciljevi proučavanja regionalizacije i tipologije receptivnih prostora:

-analiza turističkog prometa Srbije i njegovog razvojnog i tržišnog karaktera,

-pregled podataka Statističkog godišnjaka Republike Srbije i utvrđivanje stepena posećenosti turista,

-pregled ostvarenih noćenja domaćih i stranih turista i njihovog prostornog razmeštaja.

1 Posećenost turista

Posećenost turista se određuje preko broja turista koji su u odeđenom vremenskom intervalu registrovani od strane nadležnih službi i kao podatak uneti u službenu dokumentaciju. Dužnost svakog davaoca usluga smeštaja je da prijavi posetioca. Ova procedura je prisutna i u Srbiji, tako da se na osnovu toga dobijaju podaci o broju turista koji su je posetili. Ovaj pokazatelj u službenoj evidenciji nije najegzaktniji, jer se dešava da obuhvati i turiste koje ne bi trebalo registrovati, na primer kada se radi o đacima i studentima koji borave u turističkom mestu na školovanju ili pak radnicima koji koriste smeštaj a obavljaju privrednu delatnost u ovoj sredini ili vojnicima na služenju vojnog roka.

Isto tako, dešava se da službena statistika propusti da registruje prave turiste. Međutim, ovo je ipak najpouzdaniji podatak tako da se koristi kao osnova analitičke i sintetičke metodologije.

Relevantan izvor pokazatelja je Statistički godišnjak R. Srbije. Na osnovu ovih podataka može se konstatovati da je ukupan broj turista koji su posetili Srbiju u zadnjih pet godina uglavnom u stalnom porastu. Jedini pad se beleži 2010. god. U 2013. god. Srbija je ostvarila 2.192.435 dolazaka turista, što je povećanje, u odnosu na bazičnu 2009. god. u okviru indeksa 109.

U strukturi turističkog prometa preovlađuju domaći turisti. Njihov broj u 2013. god. iznosi 1.270.667. Broj stranih turista iznosi 921.768. Međutim, dinamika kretanja broja domaćih turista pokazuje permanentan pad za razliku od stranih turista koji ima stalnu uzlaznu liniju. Smanjena posećenost je u okviru indeksa 92,5 u 2013. god., u odnosu na bazičnu 2009. god. Ovakva dinamika kod domaćih turista je posledica pada životnog standarda stanovništva.

Permanentan porast stranih turista je plod promotivnih aktivnosti i uređenja prostora za turističku namenu na međunarodnom planu i popularizacije Srbije kao turističke destinacije. Ovaj porast je od izuzetnog značaja za razvoj turizma i u narednom periodu.

U pogledu regionalne distribucije turističkih dolazaka od ukupnog broja vodeće mesto imaju region Šumadije i zapadne Srbije, a na drugo mesto je Beogradski region. Kod dolazaka domaćih turista učešće u posećenosti Šumadije i zapadne Srbije je još izrazitije, na drugom mestu je region južne i istočne Srbije, na trećem mestu je region Vojvodine, a najmanja posećenost je ostvarena u Beogradskom regionu. Ovakva posećenost se može objasniti činjenicom da je Beogradski region najveći emitivni prostor u domaćem turizmu Srbije, tako da turisti iz ovog regiona putuju izvan njega. Strani turisti najviše posećuju beogradski region.

Na drugom mestu je Vojvodina, sledi region Šumadije i zapadne Srbije, a na četvrtom mestu je južna i istočna Srbija. Najveća posećenost Beogradskog regiona se može objasniti da stranci dolaze u okviru poslovnih aktivnosti i

poseta kulturnim događajima, objektima i institucijama, manifestacijama i događajima. Ovom stavu u prilog ide i relativno visoka posećenost stranih turista Vojvodini koja kao region ima slične karakteristike sa Beogradskim.

Posećenost po vrstama smeštajnih kapaciteta pokazuje da najveći broj turista koristi hotelski smeštaj. Više od polovine turista (1.181.223) je boravilo u ovoj vrsti objekata. U ovom pogledu pak najveće učešće imaju strani turisti (605.319). Ovome treba dodati i posećenost garni hotelima. Ukupna posećenost ovih hotela je 148.252 turista, u čijem broju najveće učešće imaju stranci (99.040). To znači da je komercijalni sektor najaktivniji, što ima pozitivnu razvojnu intenciju. Ostali smeštajni objekti ostvariju daleko manju posećenost. U ovu grupu se nalaze prenoćišta (210.883), kola za spavanje i ručavanje (80.764), banjska lečilišta (80.188), privatne kuće (80.134), dečja i omladinska odmarališta (73.669), klimatska lečilišta (43.365), moteli (24.759) i radnička odmarališta (21.624).

Struktura posećenosti stranih turista pokazuje da je emitivnost širokog karaktera. Ovo proizilazi iz utvrđene evidencije posete iz evropskih i vanevropskih zemalja. Na osnovu strukture strane posećenosti mogu se odrediti emitivne zone koje imaju različite nivoe. U ovom smislu treba izdvojiti grupe zemalja čiji turisti posećuju Srbiju. U grupu najeksponiranijih zemalja se ubrajaju: Bosna i Hercegovina sa 68.117, Crna Gora sa 67.658, Slovenija sa 67.498, Hrvatska sa 53.394 i Makedonija sa 35.575 postilaca.

Razloge ovako visokog nivoa posete treba tražiti u dugogodišnjim gravitacionim tendencijama u okviru Jugoslavije kao zajedničke države. Ovo se posebno odnosi na Srbe koji gravitiraju ka Srbiji, ali i na ostale građane karakterističnog, sličnog mentaliteta i odsustva jezičkih barijera. Politički procesi i sukobi do kojih je došlo na bivšim jugoslovenskim prostorima su imali odraza na nivo turističke posećenosti. Sređivanje ovih odnosa treba da bude faktor daljeg unapređenja ove strukture turističkog prometa. Zato se ove zemlje mogu odrediti kao najznačajnije emitivne zemlje u turizmu Srbije.

Od balkanskih zemalja impresivan porast dolazaka beleže turisti iz Bugarske, Grčke, Rumunije i Turske. Ovo su zemlje koje treba staviti u drugu grupu emitivnosti turizma Srbije. Ovo se bazira na prostornoj blizini koja je karakteristična za ove zemlje i tradicionalnih veza sa istorijskim značajem. U ovom pogledu je posebno važno negovanje prijateljskih odnosa, čime se unapređuje turistička razmena.

Od zapadnoevropskih zemalja najveći broj turista dolazi iz Nemačke, tako da je ona i najvažnija u ovom pogledu. Ovo je u kontekstu visoke turističke mobilnosti nemačkih turista u svetu, što ukazuje na pozitivne mogućnosti plasmana turističke ponude na Srbije na ovom tržištu.

U grupu emitivnih prostora koji su karakteristični po intenzivnom porastu broja turista, u poslednjih pet godina, spadaju Srednjeevropske zemlje

kao što su: Poljska, Mađarska, Švajcarska i češka. Relativno visoku posećenost ostvaruje i Austrija, tako da i ova tržišta zaslužuju pažnju.

Najveću posećenost od mediteranskih zemalja ostvaruju turisti iz Italije, slede dolasci iz Francuske i Španije, čiji je broj relativno skroman. To upućuje potrebu kreiranja politike koja bi omogućila unapređenje plasmana turističkih proizvoda na ovom tržištu.

Od potencijalnih tržišta koji zaslužuju punu pažnju u kontekstu stranog turističkog prometa treba istaći Rusiju. U poslednjih pet godina broj turista iz ove zemlje se povećao skoro dva i po puta tako da je dostigo broj od 43.070 turista. Obzirom na to da je ova zemlja jedno od najpotencijalnijih emitivnih prostornih celina u svetu i da se radi o zemlji u kojoj narodi imaju prijateljske odnose sa Srbijom, ovo tržište ima prioritetan značaj.

Pozitivne rezultate ostvaruje i poseta turista iz SAD i Kanade. Od zemalja izvan evropskih kontinenata ovi turisti ostvaruju najveću posetu Srbije, tako da je potrebno unapređivati saradnju na ovom planu.

Od azijskih zemalja poseban značaj treba dati Kini, jer ova zemlja beleži intenzivan rast turističke posete. Broj stanovnika i afiniteti za putovanjem u inostranstvo kod Kineza su osnova za plasman turističke ponude Srbije na ovom turžištu.

2 Boravak turista

Boravak turista je indikator koji ima slične razvojne i tržišne komponente kao i posećenost. On omogućuje da se sagleda nivo prihvatljivosti turističke ponude od strane klijentele koja koristi usluge. Unapređenje turističke ponude treba da bude u funkciji produženja boravka. Duži boravak je posledica između ostalog i zadovoljstva turista. Ovaj pokazatelj se vezuje za različite oblike turizma i različite aktivnosti u tom kontekstu.

Osnovni cilj turističkog razvoja je upravo produženje boravka turista i ostvarivanje većeg nivoa potrošnje. Pretpostavka je da će se veća potrošnja realizovati većom dužinom boravka turista, u uslovima stabilne cenovne politike. To upućuje da je turistička politika usmerena ka ostvarenju ovog krucijalnog cilja.

Dužina boravak se određuje brojem ostvarenih noćenja, a prosečni boravak odnosom između broja ostvarenih noćenja i broja turista u određenom vremenskom intervalu. Najrelevantniji je poslednji petogodišnji vremenski period koji objavljuje službena statistika.

Boravak za razliku od posećenosti pokazuje veći nivo oscilacija. U poslednjih pet godina ove oscilacije pokazuju sledeće vrednosti. Najpre je u 2010. god. u odnosu na 2009. god. došlo do pada ostvarenih noćenja u okviru indeksa 95. Već naredne godine dolazi do ostvarenja najvećeg broja (6.644.738)

noćenja. Sledeće 2012. god. nivo ostvarenih noćenja se smanjuje, a u 2013. god. beleži porast i dostiže 6.567.460. To znači da nije ostvaren značajniji napredak na ovom planu.

Ovakva dinamika i obim boravka je posebno naglašen kod domaćih turista. U 2013. god. broj noćenja domaćih turista se smanjio, u odnosu na bazičnu 2009. god. u okviru indeksa 86. On se sveo na 4.579.067 noćenja. To se isto tako može objasniti ekonomskim problemima stanovništva.

Za razliku od ostvarenih noćenja domaćih turista, broj noćenja stranih turista, u poslednjoj analiziranoj godini beleži izrazitiji porast. U 2013. god. broj noćenja ovih turista se povećao na 1.988.393. To je porast u okviru indeksa 135 u odnosu na bazičnu 2009. god. Ova tendencija pokazuje da turistička ponuda Srbije zadržava pažnju stranih turista i da je sve privlačnija destinacija.

Prostorni razmeštaj boravka turista pokazuje da on koincidira sa turističkom posećenošću. Ukupan broj ostvarenih noćenja i boravak domaćih turista takođe je najveći u šumadijskom regionu i regionu zapadne Srbije, kao i posećenost, što smo objasnili činjenicom da je Beograd najveći emitivni prostor domaćeg turizma. Strani turisti su najviše boravili upravo u beogradskom regionu, što je u kontekstu navoda koje smo dali kod posećenosti.

Struktura boravka turista po smeštajnim kapacitetima pokazuje da se ona u najvećoj meri ostvaruje u hotelskim smeštajnim kapacitetima. Od ukupno 6.567.460 noćenja u hotelima se ostvaruje 2.839.517 i u garni hotelima još 282.073. Ovo se posebno odnosi na strane turiste. U hotelima su ostvarili 1.260.798, a u garni hotelima još 199.001 noćenja. Ova stanja pokazuju pozitivnu strukturu koju treba unapređivati u okviru turističke politike.

Po dužini boravka stranih turista vodeću poziciju ima Bosna i Hercegovina sa 155.868 noćenja. Slede ostvarena noćenja turista iz Crne Gore (137.520) i Slovenije (121.997), Rusije (120.899), Nemačke (107.840) i Italije (105.985). Analiza dinamike u ovom pogledu pokazuje da su najdinamičniji promet u ovom periodu ostvarili turisti iz Turske (indeks 225), Rusije (indeks 203), Bugarske (indeks160) i Grčke (indeks 139). To su i najperspektivnija turistička tržišta Srbije.

Prosečni boravak ukupnog broja turista iznosi 3 noćenja po turisti. Domaći su boravili 3,6 a strani turisti 2,2.

Kratak rezime sadržaja:

Turistički promet obuhvata parametre kojima se mogu utvrditi karakteristike prometa u određenom vremenskom periodu i u prostornim okvirima. Na osnovu toga se planiraju razvojne aktivnosti, tako da je neophodno permanentno pratiti i analizirati stanje i tendencije.

Relevantan izvor pokazatelja turističkog prometa u Srbiji je Statistički godišnjak Republike Srbije. Na osnovu podataka iz Godišnjaka može se konstatovati da je ukupan broj turista koji su posetili Srbiju u zadnjih pet godina u stalnom porastu. U strukturi turističkog prometa preovlađuju domaći turisti.

Pitanja za diskusiju:

-Objasnite osnovne karakteristike turističkog prometa Srbije.

-Navedite značaj posećenosti turista za turizam Srbije.

-Navedite značaj boravka turista za turizam Srbije

Glava XV

Turističke regije Srbije

Razvoj turizma podrazumeva valorizaciju resursa, a regionalni je pristup njegova osnova. Posebno treba naglasiti neravnomeran razvoj turizma i nedovoljnu uključenost pasivnih područja u turističku aktivnost. Njihova vitalizacija i afirmacija omogućuje ravnomerniji razvoj turizma u R. Srbiji. Raznovrsnost turističkih proizvoda bi mogla da odgovori sve probirljivijoj tražnji. Zato je potrebno posebno afirmisanje koncepta održivog razvoja turizma i njegova integracija sa komplementarnim privrednim delatnostima i prirodnim i kulturnim nasleđem, posebno u pogledu kulturološkog korišćenja, prezentacije i finansiranja zaštite dobara.

U kontekstu unapređenja regionalnog razvoja turizma potrebno je više pažnje usmeriti ka socijalnim sadržajima, sportu, rekreaciji i sadržajima visoke turističke ponude. U regionalnom pogledu potrebno je obezbediti organizaciono sadržajno i funkcionalno zaokruženu integrisanu ponudu pojedinih destinacija, što upućuje na potrebu afirmacije planskog razvoja turizma.

Vizija prostornog plana Republike Srbije utvrđuje primere afirmisanih destinacija kao što su Kopaonik, Zlatibor i Tara, glavne pravce ostvarenih turističkih kretanja koji idu evropskim putnim koridorima i Dunavom, afirmisane gradske i banjske destinacije u koje se uvršćuju Beograd, Novi Sad, Vrnjačka Banja, Sokobanja i Niška Banja i festival Egzit u Novom Sadu.

Uspešni primeri prekogranične saradnje se odnose na Staru planinu, Gornje Podunavlje, Gornje Potisje, Taru i Drinu. To treba da bude primer kojim bi trebale da se orijentišu i druge turističke destinacije. (Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine).

Sadržaj i ciljevi proučavanja turističkih regija Srbije:

-afirmacija ravnomernog regionalnog razvoja turizma Republike Srbije,

-utvrđivanje ciljeva prostornog razvoja turizma,

-izdvajanje turističkih celina Republike Srbije,

-karakteristike izdvojenih prostornih turističkih celina Strategijom razvoja turizma Republike Srbije.

1 Ciljevi prostornog razvoja turizma

Osnovni cilj prostornog razvoja turizma u Republici Srbiji je prostorno-ekološka podrška ostvarivanju koncepta održivog razvoja, kompromisnim integrisanjem principa i strateških, planskih i programskih dokumenata, zaštite i unapređenja turističkih prostora, uz optimalno zadovoljenje socijalnih, ekonomskih i kulturnih potreba nacionalnog i lokalnog nivoa, interesa tržišta, i uslova prekogranične i međunarodne saradnje (Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine).

Pored ovog osnovnog cilja Prostornim planom razvoja turizma u Srbiji određeni su i sledeći operativni ciljevi:

-realizacija turističkih razvojnih projekata na postojećim i novim destinacijama uz kompletiranje i zaokruživanje celogodišnje turističke ponude i intenzivnije njeno korišćenje;

-rezervacija, zaštita i aktiviranje novih turističkih područja, zavisno od mogućnosti državnog finansiranja nekomercijalnih osnova turizma;

-jačanje postojećih i uvođenje novih turističkih proizvoda (na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou) – gradskih odmora, kružnih putovanja (sa najraznovrsnijim itinererima, sa prirodnim, kulturno-istorijskim i drugim motivima), nautike, tematskih parkova, eko-turizma;

-stimulisanje najznačajnijih funkcija socijalnog turizma, posebno rekreacije i sporta dece i omladine;

-prostorno-funkcionalno struktuiranje teritorije Republike Srbije na turističke klastere, uz izdvajanje prioritetnih destinacija/regija, pravaca i mesta;

-izgradnja turističke infrastrukture, unapređenje putnog, železničkog i plovnog saobraćaja, obezbeđenje niskobudžetnih i čarter avioprevoznika;

-unutrašnje povezivanje turističkih destinacija turističkim putevima;

-unapređenje sistema turističke signalizacije;

-unapređenje vodoprivrede i energetike za potrebe turizma;

-uvođenje inovativnih rešenja u informacionim i komunikacionim tehnologijama;

-usklađivanje infrastrukture, javnih službi, usluga, rekreacije i sporta sa istovremenim potrebama stalnih stanovnika i turista;

-izrada parcijalnih strategija razvoja zvaničnih turističkih proizvoda;

-izrada prostornih i urbanističkih planova turističkih destinacija i razvojnih programa konkurentne turističke ponude;

-formiranje nedostajućih turističkih organizacija na regionalnom i lokalnom nivou;

-informatička podrška razvoja turizma, pre svega uspostavljanjem jedinstvene i ažurirane turističke statistike smeštaja, prometa i dr. i

-istraživačka podrška razvoju turizma, posebno u ispitivanju aktuelnih trendova i promena u domenu turističke tražnje turističkih proizvoda.

2 Diferencijacija turističkih celina Republike Srbije

Regionalni pristup razvoja turizma u Srbiji se bazira na dva osnovna dokumenta koji imaju noseću prostornu i društveno-ekonomsku dimenziju. To su Strategija razvoja turizma Republike Srbije i Prostorni plan Republike Srbije. Službena statistika, isto tako prati i daje razvojne parametre turističkih regija Srbije koje obuhvataju ovi dokumenti, čime se konzistentnije mogu predvideti nivo i njegovi pravci razvoja. Ovim dokumentom tretman turističkih regija imaju: Beograd, AP Vojvodina, Šumadija i Zapadna, Istočna i Južna Srbija i AP Kosovo i Metohija za koju zbog političih okolnosti nema raspoloživih podataka o razvoju turizma.

Prostornim planom Republike Srbije, prostorno-funkcionalno struktuiranje njene teritorije obuhvata turističke klastere u okviru kojih se izdvajaju destinacije, turing pravci, turistička mesta i mesta za odmor. Pod turističkim klasterom kao resursna osnova i osnova područja turističkog razvoja se podrazumeva prostorno-funkcionalna celina objedinjene turističke ponude, sa celim turističkim destinacijama srodnih karakteristika, gradskim turističkim centrima i mestima, banjskim turističkim centrima i mestima, kao i sa obuhvaćenim segmentima kružnih i linearnih turističkih pravaca i sekundarnim turističkim prostorima.

Turistički klasteri su zasnovani na uporištima ekonomije iskustava i na koncentraciji različitih resursa i pojedinih krajeva zemlje. Teritorija Republike Srbije je indikativno podeljena na sledeća pet klastera na čije će konačno formiranje uticati tržište i to: AP Vojvodina, Beograd, jugoistočna Srbija, središnja i zapadna Srbija i AP Kosovo i Metohija“ (Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine). Ova diferencijacija turističkih prostora je bliska statističkom tretmanu turističkih regija datom u Statističkim godišnjacima.

Diferencijacija turističkih prostora se može vršiti na osnovu različitih kriterijuma. Međutim, obzirom na to da je Prostorni plan usvojeni razvojni dokument on ima izvršni aplikativni značaj.

U ovom dokumentu, koji prezentujemo u izvornoj formi, prema raspoloživim uslovima oni su podeljeni na sledeće turističke destinacije:

- primarne turističke destinacije kao regionalne celine integrisane turističke ponude unutar klastera;

- kružne ture turističkih pravaca;
- gradovi međunarodnog i opštine nacionalnog turističkog značaja;
- banjski turistički centri i
- ostala ili sekundarna mesta pretežno regionalnog značaja.

Primarne turističke destinacije kao regionalne celine integrisane turističke ponude unutar klastera prema kriterijumu učešća u turističkoj sezonalnosti su podeljene na sledeće:

- *destinacije sa manjim učešćem celogodišnje ponude*: Gornje Podunavlje, Fruška Gora, Donji Srem-Posavina, Gornje Potisje, Donje Potisje, Šumadijske planine, Kučajske planine, Donje Podunavlje i Deliblatska peščara;

- *destinacije sa znatnim učešćem celogodišnje ponude*: Valjevske i Podrinjske planine-Drina, Drina-Tara-Zlatibor i Zlatar-Pešter i

- *destinacije sa kompletnom celogodišnjom ponudom:* Stara planina, Vlasina-Krajište, Kopaonik, Golija, Prokletije sa Mokrom Gorom i Šar-planina. Ovde se ubrajaju i kružne ture, gradski turistički centri kao Beograd i Novi Sad i banjski centri, posebno welness resorti.

Turing turističkih pravaca obuhvata:

- *putne kružne ture pravca* u koje ulaze međunarodni pravci u koridorima autoputeva i ostalih evropskih puteva (E-75, E-80, E763 i dr.) i nacionalni u koridorima ostalih puteva prvog reda. U okviru putnih koridora i njihove gravitacije nalaze se putevi/staze kulture, biciklizma i dr. i

- *plovne kružne ture turističkih pravca* međunarodnog karaktera kao Dunav, Tisa i Glavni kanal DTD i nacionalni plovni pravci gde su uvršćeni ostali plovni kanali u Vojvodini i perspektivno tokovi Velike Morave i Drine. U funkciji razvoja nautičkog turizma se predlaže izgradnja marina na Dunavu, Savi i Tisi.

Gradovi međunarodnog turističkog značaja su: Beograd, Novi Sad, Priština, Niš, Subotica i Kladovo. Opštine nacionalnog značaja su: Užice, Pirot, Vranje, Novi Pazar, Peć, Prizren, Valjevo, Vršac, Sombor, Zrenjanin i Kragujevac. Perspektivnog nacionalnog turističkog značaja su opštine i gradovi: čačak, Zaječar, Kraljevo, Kikinda, Kruševac, Leskovac, Jagodina, Sremska Mitrovica, Bela Crkva i dr.

Banjski turistički centri nacionalnog značaja koje u perspektivi treba da budu međunarodnog su: Vrnjačka Banja, Niška Banja, Sokobanja, Mataruška Banja, Bukovička Banja, Banja Koviljača i Vranjska Banja. Među banjskim turističkim mestima nacionalnog značaja, po perspektivi razvoja se ističu: Prolom Banja, Gornja Trepča, Ribarska Banja, Kanjiža i Junaković, kao nova mesta welness-rekreativnog turizma Palić i Novo Miloševo. Ostala nacionalna banjska turistička mesta su: Jošanička, Bogutovačka, Novopazarska, Lukovska,

Kuršumlijska, Zvonačka, Pećka, Selters, Rusanda, Vrdnik, Vrujci, Pribojska, Gamzigradska, Bujanovačka, Klokot i Ovčar Banja (Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine).

Prostornim planom Republike Srbije ostali banjski centri određeni su grupi ***regionalnog turističkog značaja***.

3 Karakteristike izdvojenih prostornih turističkih celina strategijom razvoja

Strategijom razvoja turizma Republike Srbije na njenoj teritoriji su određeni sledeći turistički klasteri: Beograd, Vojvodina, Istočna Srbija i Zapadna Srbija. Karakteristike ovih celina su date preko resursne i atraktivne osnove, turističkog prometa, kapaciteta, prihoda i direktne zaposlenosti, ključnih turističkih proizvoda, ključnih destinacija, investicionih projekata i projekcije rasta prometa i kapaciteta (Strategija razvoja turizma Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 91/2006).

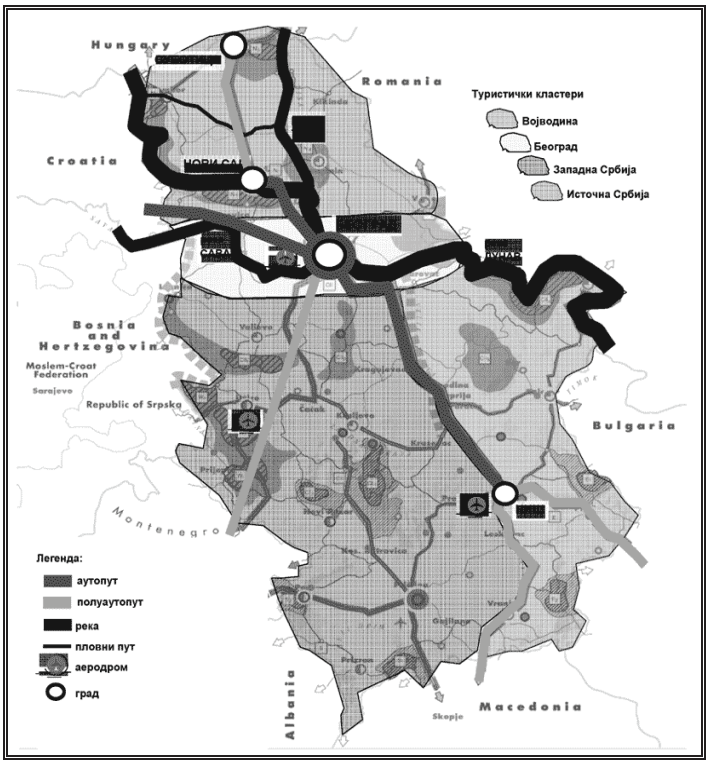

Slika 19. Turistički klasteri u Srbiji

3.1 Beograd

Beograd je u ovom dokumentu određen kao „zavodljiv, uzbudljiv, kreativan i inovativan“. Ovakav marketinški tretman je dobio simbiozom sledećih indikatora. Atraktivna resursna osnova prirodnog karaktera se odnosi na Dunav, Savu i ušće Save u Dunav, zatim Avalu, Kosmaj, Košutnjak i Topčider, Adu Ciganliju i Ratno ostrvo, đerdap i đerdapsku klisuru i jezero.

Kulturne atraktivnosti obuhvataju lokalitete Kalemegdana i Skadarlije, Vinču, manastire, muzeje, galerije i pozorišta i Lepenski vir.

Beograd je prepoznatljiv po događajima. U njemi se održavaju kongresi konferencije i sajmovi, sportske manifestacije, festivali kulture (Bitef, Fest i sl), događaji na đerdapu (Zlatna bućka i sl.) i Golubački kotlić.

Gastronomija je u funkciji posete, jer pruža autentična jela i pića i bogatu trpezu. Posebno je izrazito gostoprimstvo u pružanju usluga.

Aktivnosti su vezane za lov, ribolov, regate na rekama, sport, biciklizam, kupovina i noćni život.

Ključni proizvodi su: poslovni turizam i MICE, gradski odmor, događaji, specijalni interesi i nautika.

Ključne destinacije su: Beograd, Zemun, Smederevo, đerdap-Lepenski vir i Vinča.

Strategija je kao *ključne investicione proekte* nominovala sledeće: nautički sistem Beograd-Smederevo-đerdap i projekat Beograd na Dunavu, revitalizacija postojećih hotela i grin fild investicije u hotele, Kongresni centar Sava, projekt turističkih iskustava i infrastrukturne podrške turizmu, Avala, nekoliko tematskih parkova i projekti turističke infrastrukture i sadržaja slobodnog vremena.

3.2 Vojvodina

Vojvodina se strategijski na turističkom tržištu etablira sloganom „vodenog blaga i panonskog doživljaja“. Ova prepoznatljivost je utemeljena pre svega raznovršnošću atraktivnog fonda.

Prirodna resursna atraktivna osnova obuhvata Dunav, Tisu i njihove kanale, jezera (Palić, Ludaš, Carska bara), termalni i mineralni izvori sa banjama, Fruška gora i Deliblatska peščara.

Kulturini atraktivni resursi su gradovi i gradska jezgra, Fruškogorski manastiri, Petrovaradinska tvrđava, muzeji, galerije i ateljei, Gomolava i Sirmijum.

Događaji obuhvataju Egzit festival, Međunarodni filmski festival Palić, letnje pozorišne priredbe, konjičke trke i dani berbe, i Dužijanca.

Gastronomija obuhvata autentična jela i pića, festival hrane i pića.

U *aktivnosti* su obuhvaćeni pre svega lov i ribolov.

Ključni proizvodi su: događaji, specijalni interesi, nautika, planine i jezera i ruralni turizam.

Ključne destinacije su: Palić-Subotica sa okolinom, Fruška gora/Novi Sad, Gornje podunavlje, Vršac-Deliblatska peščara i Zobnica, Karađorđevo.

Ključni investicioni projekti su sledeći: marina i turistički kompleksi kroz Dunav, Palić, salaši, novi tematizovani projekti (Petrovaradinska tvrđava, Zobnatica, Karađorđevo), rehabilitacija banja, projekti turističkie infrastrukture i sadržaja slobodnog vremena

3.3. Istočna Srbija

Istočna Srbija je u strateškom dokumentu kao prepoznatljiva uvedena pod sloganom „još uvek neotkrivena".

Resursna atraktivna osnova obuhvata sledeće prirodne vrednosti: Vlasinsko jezero, jezera Bovansko i Jovačko, termalne i mineralne izvore sa banjama, planine (Stara, Suva, Ozren, Rtanj) i pećine (Resavska, Zlotska, Cerjanska, Petrlaška, Vrtište).

Kulturna resursna atraktivna osnova sadrži sledeće vrednosti: arheološka nalazišta (Medijana, Romulijana), manastiri, ćele kula, Trajanova tabla, muzeji i galerije i Sokograd. Događaji kao atrakcija su vezani za filmske svečenosti, horske svečanosti, „Gitarijadu", Zlatne ruke i Prva harmonika.

Gastronomija je predstavljena preko autohtonih jela i pića.

Aktivnosti se odnose na skijanje, lov, ekstremne sportove, biciklizam i moto-trki.

Kao ključni proizvodi su identifikovani kružna putovanja, specijalni interesi, planine i jezera, zdravstveni i ruralni turizam.

Ključne destinacije su: Sokobanja, Niš, Zaječar, Vlasinsko Jezero i Stara Planina. Kao ključni investicioni projekti su predviđeni: Projekat Stara Planina, projekat rehabilitacija banja, rehabilitacija gradskih hotela, Vlasinsko Jezero i projekti turističke infrastrukture i sadržaj slobodnog vremena.

3.4 Zapadna Srbija

Zapadna Srbija se marketinški predstavlja kao istorija i tradicija sa doživljajima u prirodi.

Resursna atraktivna osnova je veoma sadržajna. Ona je izražena preko interesantnih formi. U *prirodne* atraktivnosti su ubrojene planine (Zlatibor,

Kopaonik, Golija, Tara - Mokra Gora, Zlatar, Divčibare, Šar Planina), Morava i jezera, termalni i mineralni izvori sa banjama i Ovčarsko – kablarska klisura.

Od *kulturnih* vrednosti posebno mesto zauzimaju: manastiri, Gradina, slikarska kolonija i sabor narodnog stvaralaštva.

Događaji se vezuju za Guča festival, karneval i filmski festival Vrnjačka Banja, Kosidba, Veseli spust, dani komedije i Tešnjarske večeri.

Gastronomija je prezentovana u autohtonim jelima i pićima, šumadijskom kraljicom i gibanicijadom.

U *aktivnosti* su uvršćene skijanje, lov, planinarenje i splavarenje.

Ključni proizvodi su događaji, specijalni interesi, planine i jezera, zdravstveni, ruralni turizam.

Ključni investicioni projekti se odnose na završetak i proširenje, odnosno poboljšanje postojećih destinacija: Kopaonik, Zlatibor, Divčibare, rehabiltacija banja, rehabilitacija hotelske strukture, otvaranje novih destinacija (Mokra Gora, Golija, Tara), kreiranje bar dve turističke oblasti ruralnog turizma, proširenje infrastrukture i kapaciteta za događaje, turističke infrastrukture i sadržaja slobodnog vremena.

Kratak rezime sadržaja:

Vizija prostornog plana Republike Srbije utvrđuje primere afirmisanih destinacija, kao što su Kopaonik, Zlatibor i Tara. Glavne pravce ostvarenih turističkih kretanja koji idu evropskim putnim koridorima i Dunavom, afirmisane gradske i banjske destinacije u koje se uvršćuju Beograd, Novi Sad, Vrnjačka Banja, Sokobanja, Niška Banja i festival Egzit.

Regionalni pristup razvoja turizma u Srbiji se bazira na dva osnovna dokumenta. To su Strategija razvoja turizma Republike Srbije i Prostorni plan Republike Srbije. Tretman turističkih regija u Srbiji imaju: Beograd, AP Vojvodina, Šumadija i Zapadna Srbija, Istočna i Južna Srbija.

Pitanja za diskusiju:

-Navedite ciljeve prostornog razvoja turizma Srbije

-Objasnite diferencijaciju turstičkih celina Republike Srbije.

-Navedite karakteristike izdvojenih prostornih turističkih celina Strategijom razvoja turizma Srbije na primeru Beograda.

-Navedite karakteristike izdvojenih prostornih turističkih celina Strategijom razvoja turizma Srbije na primeru Vojvodine.

-Navedite karakteristike izdvojenih prostornih turističkih celina Strategijom razvoja turizma Srbije na primeru Istočne Srbije.

-Navedite karakteristike izdvojenih prostornih turističkih celina Strategijom razvoja turizma Srbije na primeru Zapadne Srbije.

Glava XVI

Prostorni razmeštaj oblika turizma u svetu

Skoro da nema zemlje u svetu u kojoj turizam ne egzistira kao pojava, kao što nema zemlje na svetu koja nije na određeni način, zainteresovana za njegov razvoj. To je rezultat rasprostranjenosti bogatstva turističkih atraktivnosti čiji karakter je heterogene prirode, kao i mnogobrojna funkcionalnost, kao posledica ove pojave. Turizam više ne pripada samo određenoj klasno-socijalnoj kategoriji stanovništva. Prema masovnosti koju obuhvataju, turistička kretanja predstavljaju najveću migracionu pojavu ne samo današnjice, već i u ljudskoj istoriji. Kao ilustraciju ovom stavu može poslužiti podatak da u turističkim kretanjima danas učestvuje više od dve trećine ukupnog stanovništva u svetu. Ona su usmerena ka najznajnijim receptivnim regijama. Atraktivni potencijali izdvojenih regija su veoma specifični. Njihovo proučavanje omogućuje da se ostvare različiti ciljevi turističke teorije i prakse. Najznačajniji su sledećeg domena:

-omogućuju da se iskoriste kao komparativne vrednosti iz jedne u drugu turističku regiju;

-na osnovu iskustva o načinu i oblicima korišćenja atraktivnih potencijala mogu se kreirati izdržane politike turističkog razvoja;

-saznanja do kojih se dolazi proučavanjem atraktivnih potencijala turističkih regija omogućuju da se formiraju konkretni turistički proizvodi koji bi bili prihvaćeni na turističkom tržištu;

-ova proučavanja omogućuju da se podigne kulturni i profesionalni nivo davalaca turističkih usluga;

-saznanja su u funkciji kreiranja aranžmana u prostorima posebnih i definisanih regija atraktivnih potencijala;

-predstavljaju osnovu pri kreiranju polivalentnih, bilateralnih i multilateralnih zajedničkih nastupa na turističkom tržištu.

Najimpresivniji razvoj turizma u Svetu se odvija u Evropi. Na to utiču više faktora. Evo nekih od njih:

-nacinalni dohodak stanovništva omogućuje izdvajanje sredstava za turističku potrošnju;

-u Evropi je prisutan visok stepen industrijalizacije u inicijativnim prostorima;

-broj urbanog stanovništva i njegova koncentracija permanentno se povećava;

-obrazovni i kulturni nivo stanovništva uslovljava da ono ima turističku kulturu, odnosno turističke navike;

-turističke destinacije su relativno blizu emitivnim prostorima;

-saobraćajna povezanost je relativno dobra;

-naglašena je infrastrukturalna izgrađenost u receptivnim prostorima, što uslovljava sadržajnu ponudu i

-nivo izgrađenosti suprastrukture u receptivi je relativno visok.

Ovi i posebno atraktivni potencijali imaju primarni uticaj na ukupni razvoj turizma. Na osnovu toga se vrši diferencijacija pojedinih turističko-geografskih regija. U konteksu razvoja turizma nalaze se i ostvareni rezultati turističkog prometa u Evropi.

Najveće prihode i posete u inostranom turizmu u Evropi ostvaruju zemlje koje se nalaze u prostoru Alpa i Mediterana. Na toj osnovi kao i na bazi ostalih relevantnih podataka, u Evropi se diferenciraju Alpi kao najrazvijenija specifična planinska turistička makroregionalna celina, a Mediteran kao najrazvijenija primorska regija. Ove dve regionalne celine su uspešni primeri kompleksnosti atraktivnih potencijala.

Sadržaj i ciljevi proučavanja prostornog razmeštaja razvoja turizma u svetu:

-utvrđivanje atraktivnih potencijala receptivnih turističkih regija,

-prikaz karakteristika alpske turističke regije,

-prikaz karakteristika sredozemnog turističkog regiona,

-prikaz karakteristika razvoja turizma na Apeninskom poluostrvu,

-prikaz karakteristika razvoja turizma u Grčkoj, turskom mediteranu i crnomorskim turističkim regionima,

-prikaz razvoja turizma u Americi, Australiji i Okeaniji, Aziji i Africi.

1 Atraktivni potencijali alpske turističke regije

Atraktivni potencijali Alpa su zastupljeni na širokom prostoru. U okviru ovog prostora turističkih vrednosti obuhvaćene su prirodne i kulturne atraktivnosti. Na osnovu bogatog resursnog fonda se vezuje pojava turizma za ovu planinsku regiju. To je regija u kojoj su jasno izdiferencirani stadijumi razvoja. Oni prate osvajanje planinskih strana i vrhova. Na osnovu osvajanja Alpa dolazi do gradnje infrastukturnih i smeštajnih kapaciteta. Njihova lokacija i uređenost prostora prati nivo atraktivnih potencijala. Zbog toga razvoj turizma

dobija prepoznatljive karakteristike. Aktivnosti koje obuhvata odgovaraju prirodnim i kulturnim vrednostima.

Iako se radi o evidentnom atraktivnom turističkom potencijalu koji je osnova razvoja, on se može odrediti i drugim činiocima kao što je organizacija aktivnosti i ekonomičnost upravljanja granama turističke privrede. Racionalnost se uslovljava na nivou da se Alpi optimalno iskoriste. U tom procesi bilo je i problema koji uglavnom prate atraktivne prostore, ali se oni rešavaju na održiv način. Ova iskustva imaju široku primenu u svetu, kao dobra praksa. Na osnovu atraktivno-resursnih potencijala i uslova u kojima se turizam razvija može se oceniti da postoji izdržana prespektiva razvoja Alpa.

1.1 Konfiguracija kao atraktivnost Alpa

Alpi predstavljaju složenu visokoplaninsku regiju. Ime im potiče od keltske reči Alb, što u prevodu znači visoka planina. Upravo se u ovom planinskom sistemu nalazi i najviši vrh u Evropi Mon Blan (4.180 m).

Visina i oštri vrhovi predstavljaju rezultat relativne geološke mladosti Alpa. Naime, oni su izdignuti sredinom tercijara u vreme alpske orogeneze. Tako izdignuti planinski sistem podleže egzogenim procesima. U kvartarnom periodu naročito su intenzivne fluvijalna i glacijalna erozija. Evidentirana su tri glacijalna i tri interglacijalna perioda. Isto tako u prostorima koji se karakterišu po krečnjačkom sastavu egzistiraju forme karstne erozije. Intenzitet egzogenih i endogenih sila omogućuje da se u ovom prostoru pojave interesantni geomorfološki oblici, što u turističkom smislu naročito oplemenjava.

Ma koliko Alpi bili visoki i ma koliko da strme strane predstavljaju osobitost ipak su relativno dobro prohodni. To omogućuju brojni dolinski delovi i prevoji. Takvi su na primer Veliki i Mali Sveti Bernard, Mon Senie, Sveti Gethard ili Simplon. Na najvećoj nadmorskoj visini u Evropi nalazi se prevoj Izeran (2.770 m). Najprometniji je ipak Brener (1.370 m) preko koga se saobraćaj odvija tokom cele godine.

Prostor koji obuhvataju Alpi od Ligurijske rivijere do Panonske nizije, u dužini od oko 1.200 km i širini od 135 do 260 km, je naročito diseciran. Ipak, izrazita je kotlinska raščlanjenost Alpa na Istočne i Zapadne. Ona se proteže u smeru Bodensko jezero-jezero Komo. Između ova dva alpska dela postoji izvesna razlika. Zapadni Alpi su karakteristični po svojoj asimetričnosti. Na francuskoj, zapadnoj strani oni su slabo strmi, dok su sa italijanske (južne) strane relativno strme. Grebeni južne strane imaju meridijansko protezanje, dok se sa severne strane protežu u smeru zapad – istok. Dolinama reka Rone i Rajne Zapadni Alpi su podeljeni na Bernske i Glarijske severno, i Peninske i Lepantiske južnije od njih. Ovaj se prostor smatra Švajcarskim Alpima.

Istočni Alpi su niži i širi od zapadnih. Severno i južno od središnjeg grebenskog prostora, koji u prostoru Visokog Taurena dostiže najveću visinu

(Gros-Glokner 3.797 m) nalaze se široke visoravni Predalpa, karakteristične po fluvijalnim i karstnim oblicima reljefa. Još blaži reljef imaju podnožja delova Istočnih Alpa.

1.2 Klimatske vrednosti Alpa

Geografski položaj i nadmorska visina predstavljaju dva najuticajnija faktora klimatskih prilika Alpa. Obzirom da se Alpi nalaze relativno blizu Atlanskog okeana i Sredozemnog mora, a njihova impozantna visina zadržava vlažne vodene mase ovi prostori, primaju dosta padavina.

Može se reći da se alpska klima odlikuje dugim hladnim i snežnim zimama, dok su leta kratka, kišovita i sveža. U zimskom periodu padavine stvaraju dugotrajan snežni pokrivač. Vreme trajanja snežnog pokrivača povećava se sa nadmorskom visinom. Tako se nadmorskim visinama većih od 2.500 m. u Zapadnim Alpima i iznad 2.000 m u Istočnim Alpima, zadržava večiti sneg.

Razlika se u temperaturi, u zimskim mesecima kreće se od 0,3 do 0,5^{0}C na 100 m visine, a u letnjim mesecima od 0,6 do 0,7^{0}C. To doprinosi da alpska klima bude različita i da se karakteriše sa vertikalnom zonalnošću. U podgorju Primorskih Alpa, klima je suptropska sredozemna i prelazeći u umerenu i umerenohladnu, zato što poprima visokoplaninske osobine u prostorima večitog snega i leda.

Najveće količine padavina dobijaju visoki grebeni. Visina podavina na njima dostiže i do 3.000 mm, dok ravničarski unutrašnji prostori primaju od 600 do 800 mm vodnog taloga.

Karakteristični za alpsku klimu su i fenski vetrovi. Fen je jak i slapovidan vetar, topao i suv, tipičan za alpsko podgorje. Ovaj vetar duva i u južnom i u severnom podgorju. Južni fen se stvara prilikom postojanja niskog vazdušnog pritiska severno od Alpa, zapravo pri prolaženju atlanske depresije.

Severni fen uslovljen je pojavom niskog vazdušnog pritiska iznad Sredozemnog mora ili pojavom mediteranske depresije. Fen je karakteristčan i po tome što je relativno suv i topao, pošto se adijabatski zadgreva prilikom spuštanja preko planinskih venaca, ravnica i kotlina. Temperatura vazduha prilikom spuštanja povećava se za 1^{0}C na 100 m, tako da vazdušna masa fena koja je relativno topla, naročito se oseća u Bavariji. U zimskim i prolećnim mesecima, južni fen topi sneg u severnom podgorju Alpa što uzrokuje, u izvesnom smislu skraćenje skijaške sezone u tom prostoru. No, i pored toga, snežni pokrivač se na Tirolskim planinama reltivno dugo zadržava. Na visini od 1 800 m on se zadržava u konstantnom obliku od 18. novembra do 12. maja na južnim ekspozicijama, dok na severnim od 27. oktobra do 28. maja. Zimska skijaška sezona na severnoj strani traje skoro sedam meseci. Broj snežnih dana na visini od 2.700 m i na južnoj ekspoziciji iznosi 281, a na severnoj se snežni

pokrivač održava preko cele godine. Ako se doda i to da je zima prilično vedra, a jesenji dani sunčani, ne treba dokazivati prikladnost odnosa klimatsih elemenata u razvoju zimskog turizma u ove specifične prostore.

1.3 Hidrografske karakteristke Alpa

Geološki sastav, nadmorska visina kao i klimatske karakteristike doprinose Alpima da budu najveći hidrografski čvor u Evropi. Vodno bogatstvo, sa svoje strane omogućuje različite hidrografske odlike koje predstavljaju značajnu turističku baštinu.

Rečna mreža je prilično gusta. Veoma raščlanjeni reljef omogućuje da se pojave slapovi i vodopadi, kao retki atraktivni elementi u prostoru Alpa. Među alpskim rekama najvodonosnije su: Rona, Rajna, Po i Adidže.

Zahvaljujući klimatskim osobinama, u ovom prostoru moguće je zadržavanje večitog snega i leda. Alpi su bogati lednicima. Oko 1.200 lednika zauzima ukupnu površinu od 4.140 km^2 od kojih se 65% nalaze u Zapadnim Alpima. Među njima najveći je lednik Aleč čiji lednički jezik iznosi 27 km, sa površinom od 169 km^2. Najpristupačniji su lednici sa francuske strane Alpa.

Više njih spuštaju se do dna dubokih dolina. Kao primer je lednik Bonsons koji se spušta do nadmorske visine od 1.198 m što je nešto manje od nadmorske visine na kojoj se nalazi ulaz u tunel Mon Blan.

Lednici su veoma retko atraktivni u toku letnjeg perioda godine. U ovom periodu neki od njih, kao što su La Val Blanš, Glasje di Šean ili Mar de Glas mogu se koristiti za skijanje. Međutim, brojne pukotine u lednicima prekrivene snegom, predstavljaju opasnost za korisnike ove atraktivnosti.

Bogat prostor s lednicima pretstavljaju Istočni Alpi. U Visokom Tauernu nalazi se lednik Pasterce, koji se kreće u podnožju Gros Gloknera i Ektla u Zapadnom Tirolu. Lednici u ovim masivima su atraktivni za posmatranje, ali se retko koriste za skijanje. To znači da pored estetskih atributivnih svojstava koje se sadrže u njihovoj lepoti, rekreativnost u korišćenju skijaških aktivnosti i retkost kao pojavu potencira kuriozitetnost.

Pod uticajem pleistocenske glacijacije u Alpima, stvorila su se glacijalna jezera. Ovakvog porekla je najveći broj jezera u ovom prostoru. Prirodni koloritet Alpa dopunjuju karstna, veštačka jezera i jezera sa tektonskom predispozicijom, koja su se modifikovala pod uticajem endogenih procesa.

Od strane turista, sa najvećom posećenošću odlikuju se Lemansko, Bodensko, Nešatelsko, Tunsko, Firvaldštetsko, Ciriško i jezro Komo, koja su i najveća jezera po površini. Za turistčku aktivnost sa gledišta kupališnih aktivnosti naročito su pogodna jezera koja se nalaze u južnoj podgorini Alpa. Uticaj Mediterana u ovom prostoru omogućuje da voda u njima bude prijatna za kupanje tokom nekoliko meseci u godini.

Najveći broj jezera su relativno mala jazera, ali i ona doprinose raskošu alpskom pejzažu.

U okviru hidrografskih turističkih atraktivnosti u Alpima posebno mesto zauzimaju termomineralni izvori. Ne samo zbog zdravstveno-rekreativnih svojstava već i radi toga što termalni izvori predstavljaju suprotnost prostranim snežnim prostranstvima, značjno oplemenjuju ovu geografsku sredinu.

Banjski lokaliteti, na neki način predstavljaju i početne elemente razvoja turizma na Alpima. Neke banje u neposrednoj blizini Lemanskog jezera kao Eks i Evijan bile su prilično posećivane u odnosu na banje u unutrašnjosti i u uskim alpskim dolinama kao što su Alevar, Irijaž, Brid i dr. Naročito radi zdravstveno-lečilišnih osobina u Alpima se razvijaju banjski centri sa određenim specifičnostima.

Tako, Eks-le-Ben i Badgaštajn se koriste za lečenje reume, Irijaž Sen Žerves i Le Fajet za lečenje kožnih oboljenja, Alevar Šalelez-O za lečenje oboljenja grla, Brid-le-Ben, Loeš-le-Ben i Sen Moric za lečenje oboljenja digestivnog trakta; dok La Lešer za lečenje narušene krvne cirkulacije. U Badgaštajnu, nekadašnje rudarske galerije adaptirane su u jedan veliki inhalatorijum, pošto voda sadrži radioaktivan gas-radon i temperaturu od 33,5^{0}C do 41,5^{0}C. Banjski centri, koristeći ostale rekreativne mogućnosti u stanju su da formiraju kompletnu turističku ponudu.

1.4 Biogeografska raznovrsnost

Biljni i životinjski svet na Alpima zaokružuje prostornu raznolikost i kolorita. Pod uticajem klimatskih prilika, nadmorske visine i geološke građe ovog prostora, egzistiraju veoma specifične biljne vrste koje su endemskog i reliktnog karaktera. Neki od njih datiraju još iz ledenog doba, za razliku od stepske flore koja je ostatak toplih perioda.

Heterogenost vegetacionog pokrivača na Alpima je takava da se sreću od Arktičkih do Mediteranskih vrsta. Drastične klimatske razlike manifestuju se i u visini šumskih spratova. U južnim delovima, na visini do 800 m, nalazi se submediteranska vegetacija, dok u zapadnim i severnim stranama dominiraju biljke karakteristične za umerene klimatske uticaje. Ovaj se prostor označava kao podgorski sprat. Listopadna vegetacija preovlađuje pretežno u planinskom spratu koji se prostire na visini od 800 do 1000 m mada se u tom delu mogu sresti i neki četinari.

Subalpski pojas prostire se do visine od 2.300 m. Karakterističan je po dominaciji četinarske šume u prostoru od 1.800 do oko 2.000 m kao i visokoplaninskim pašnjacima i grmlju na većim visinama. Alpski pojas dopire do snežne granice. Karakterističan je po retkoj grmastoj vegetaciji. Najviše prostora obuhvata nivalni pojas koji do pojave zimskih sportova bio je "beživotan", zapravo predstavlja pojas večitog snega i leda.

Gusta šumska vegetacija omogućuje u Alpima razvitak bogatog životinjskog sveta kako kvalitativno tako i kvantitativno. Najzastupljeniji su srna, jelen i divokoza. Obzirom da se u alpskim zemljama vodi jako velika briga oko životinja, divljač se tako puno namnožila što nanosi štetu šumskom podmlatku. Toga radi, često se pristupa organizovanom lovu i to se koristi kao lovno-turistička aktivnost. Veliku zastupljenost ima i kod divljih svinja, dok su vuk i medved skoro istrebljeni. Zadnjih godina u ovim prostorima prisutan je i ris, kome je nažalost pretila ista sudbina. Njemu se poklanja velika pažnja i on se proširio na velikim prostorima Alpa i Predalpa, mada deluje negativno na pernatu divljač.

Briga o biljnom i životinskom svetu može se ilustrovati pomoću zastupljenosti zaštićenih zona. Zaštićeni prostori su nacionalni parkovi, rezervati, mali rezervati i parkovi divljih životinja, botaničke bašte, Alpske bašte kao i ornitostanice. Još 1909. godine, u Švajcarskoj je formiran nacionalni park Engadin, zatim 1922. godine na granici između Italije i Francuske, Grand Park, kao i Vanoaz. To su samo pojedinačni primeri koji turizmu omogućuju posedovanje novih vrednosti.

1.5 Antropogene atraktivnosti

Antropogene turističke vrednosti Alpa sačinjavaju zajedničku celinu turističke ponude. Koncentrisanje ovih oblika ipak je u nižim delovima, dok na višim vrhovima i stranama dominiraju prirodni motivi. Raznovrsnost kulturno-istorijskih spomenika i etnosocijalnih elemenata proizilazi zbog brojnih naroda koji žive u državama koje teritorijalno pripadaju Alpima. Nije zahvalno izdvajati samo pojedine turističko-geografske celine od kompletnosti kulturno-turističke ponude. Ipak, u Švajcarskoj se održava više od 55 folklornih manifestacija u toku cele godine. Šamoni je poznat po impresivnim nošnjama. U tom smislu kao i prema brojnim svečanostima, Alpi predstavljaju jedinstveni makro-turistički region. Upečatljivost muških i ženskih nošnji kao i specifičnost narodnih pesama, Tirolu, daju izrazitu vrednost. Monumentalne crkve, manastirska skloništa i ostali kulturno-istorijski spomenici u Švarcu i Solbad Halu, zaokružuju privlačnost ovog prostora. Brojni su drevni gradovi u Alpima kao što je npr. Salcburg, poznat po katedrali, nadbiskupskoj rezidenciji, dvorcu Mirablu kao i srednjovekovnoj tvrđavi.

Potenciranje ovakvih primera treba prihvatiti kao ilustrativan odnos prema značaju kulturnih atraktivnosti u Alpima, zapravo prema celovitosti ponude.

1.6 Razvoj turizma na Alpima

Interesovanje o poseti Alpima i njihova popularizacija, povezano je sa bogatstvom prirodnih i antropogenih formi, pojavama i procesima. Početak

razvoja povezan je za planinarenje i alpinizam. U ovakvim aktivnostima mnogobrojni mislioci i kulturni kreatori iznalažu inspiraciju o svom stvaralaštvu. Sredina XIX veka, je period kada se masovno osvajaju najviši vrhovi Alpa i kada se otkrivaju predivni pejzaži. Alpinizam otvara Alpe i otklanja strah od planina koji je postojao kod stanovništva. Naporedo sa razvitkom planinarenja javlja se i interesovanje za jezerima i termalnim izvorištima. Izgradnja prilaznih drumova i železnica kao i uređenje izvorišnih prostora omoguava utemeljivanje termalizma kao zasebne vrsta zdravstveno-lečilišnog turizma u Alpima. Iz godine u godinu raste broj posetioca banjskih lokaliteta. U početku razvoja, reč je o posetiocima koji dolaze u banjske lokalitete ne samo radi zdravstvenih potreba već i pod uticajem mondenskog načina života određenih kategorija stanovništva. Sa demokratizacijom, opada mondenski odnos, što otvara put ka široj popularizaciji strukture posetioca. Razvoja farmakologije s druge strane, doprinosi, u jednom periodu, opadanju interesa za termalizmom.

Međutim, našu epohu karakteriše povratak ka termalizmu u Alpima. Ovaj povratak se bazira na sve većoj veri u lekovite mogućnosti termimineralnih i radioaktivnih voda, naročito kad se radi o lečenju bolesti rezistentne na lekove, kada su evidentna saznanja o blagotvornom uticaju ovih voda na ukupno zdravstveno stanje i kada je najčešća pojava da banjska lečilišta formiraju kompletnu turističku ponudu. Naime, mnogo banja se orijentišu ka zimskim sportovima. U Sent Moricu, Badgaštajnu i Alevaru, termalizam je samo jedan elemenat turističkog kompleksa.

Ako se može smatrati da je alpinizam doprineo da se Alpi otvore ka većem broju posetilaca i ako je to poduhvat sa kojim je pobijen strah od visina, onda skijaški sportovi zaista imaju najveći doprinos u uvođenju zimske turističke sezone. U najvećem broju prostornih celina, zimska turistička sezona postaje glavna sezona. U najnižim lokalitetima skijaška sezona traje tri meseca, dok na visinama iznad 2.000 m, naročito severnih ekspozicija, ona traje više od šest meseci.

Uvođenje novih disciplina u skijaškim sportovima kao i održavanje međunarodnih takmičenja, omogućuje veliku popularnost ovog vida turističke aktivnosti. Naročito je važno u tom smislu održavanje zimskih olimpijskih igara i takmičenja svetskih kupova. Za popularizaciju skijanja doprinos daje usavršavanje tehnike skijanja, usavršavanje potrebnih rekvizita za skijanje kao i izgradnja žičara i ski liftova. Na ovaj način se polako osvajaju tereni Alpa.

U početku se koriste blago strme strane u Predalpima, a razvoj omogućuje da se osvoje strma prostranstva i kaskadni oblici u unutrašnosti. Zahvalnost se duguje zimskim sportovima ne samo radi takmičarskog karaktera koji privlači brojne navijače, već i zbog činjenice da sami navijači postaju akteri skijanja. U alpskim skijaškim disciplinama, posetioci su i aktivni sudeonici kao retko u kojoj drugoj rekreativnoj grani.

Skijaške rekreativne aktivnosti daju veliki doprinos povećanju broja posetilaca na Alpima. Ovakva posećenost, kao i karakter svih ovih aktivnosti ne može se odvojiti od izgradnje ski-liftova i žičara. Tako npr. ukupna dužina žičare u delu Mon Blana je preko 60 km, a broj ski-liftova u turističkim centrima Tirola je veći od 350.

Osim planinarenja i alpinizma, pojavljivanja zimskih sportova i termalizma, razvoj turizma na Alpima bazira se i na klimatizmu. Planinski klimatski uticaji omogućuju zdravstvene pogodnosti. U tom smislu, na Alpima su najadekvatnije visine od 600 do 1.200 m. Boravak u ovom prostoru u subalpskim klimatskim uslovima preporučuje se obolelim od tuberkuloze, disajnog sistema, asmatičarima, bolesnima sa kamenom u bubrezima i rekovalescentima. Alpska klima u visinskom pojasu od 1.200 do 2.000 m se preporučuje mladim bolesnicima sa obolelim disajnim putevima, ako im je krvotok u dobrom stanju, anemičnim osobama, neurostatičarima koji pate od "zadušivanja" prilikom posmatranja visokih vrhova, ranjenim osobama, premorenim osobama od intelektualnog rada, rahitičnim osobama i rekovalescentima.

Na ovakvim pogodnostima se bazira izgradnja brojnih sanatorijuma i zdravstvenih centara. Kao primeri mogu se navesti: Brijason, Sent Iler di Truve i Pasi u francuskim Alpima ili Arosa i Davos u švajcarskim. Oni koje koriste sve ove ugodnosti Alpa za lečenje opsednuti su brojnim posetama, što sa svoje strane traži izgradnju hotelskih kapaciteta. Oko sanatorijuma se stvaraju pravi turistički kompleksi.

Međutim, razvoj medicine i uključivanje novih vrsta terapija smanjuju vreme trajanja lečenja. U tom smislu zasebno mesto zauzima farmakoterapija. Obzirom na sve ovo, u velikoj meri, smanjuje se uloga lečenja sanatorijuma. Oni se pretvaraju u turističke objekte, no i pored toga, ovaj turistički prostor i dalje zadržava ulogu lečilišta. To je više izraženo u preventivnom i rehabilitacionom smislu.

U Alpskim turističkim prostorima isprepliću se moguće turističke aktivnosti. Malo je primera centara gde je aktuelna samo jedna sadržina boravišta. Klimatizam, planinarenje, termalizam i zimski sportovi najčešće čine zajednički konglomerat alpske turističke ponude. Kao podrška ovome može poslužiti činjenica da se brojni centri osposobljavaju za skijanje i u letnjem periodu godine.

Brojne prirodne i antropogene baštine, kao i sam razvoj turizma sa korišćenjem uporednih vrednosti prostora omogućuju da se u Alpima izdiferenciraju regionalne turističke celine koje pripadaju ovom makroregionalnom kompleksu. U njihovim regionima brojne su turističke zone, stanice i centri.

Alpi se protežu preko šest evropskih zemalja: Francuska, Švajcarska, Italija, Austrija, Nemačka i Slovenija.

1.6.1 Francuski Alpi

Francuski Alpi nalaze se u jugoistočnom delu Francuske i zauzimaju površinu od oko 350 km^2. Naročito značajan turistički region jeste region Mon Blan sa površinom od 150 km^2, sa poznatim turističkim centrom Grenobl.

Slika 20. *Planinski sistem Alpa*

Atraktivni lednik Bosons kao i skijaški tereni, impresivni pejzaži stvaraju veoma značajan kompleks turističke baštine. U razvoju turizma posebno mesto zauzimaju infrastrukturni objekti. U tom smislu, posebnu pažnju, zaslužuje zupčasta železnica koja dopire do Mer di Glasa i koja se smatra najfrekventnijom u Evropi. Do najvišeg vrha Evrope proteže se žičara koja ovaj prostor povezuje sa podnožjem Šamonija. Vrh Egij di Midi koji se nalazi u neposrednoj blizini Mon Blana je najviša tačka (3.842 m) do koje dopire planinska saobraćajna infrastruktura.

Razvoj turizma u ovom regionu rezultat je tunela Mon Blan, sa kojim se ženevski prostor povezuje sa Torinom i Milanom, omogućujući široki dostup i zadržavanje tranzitnih putnika sa centralnog smera turističkih kretanja u Evropi.

Prirodna heterogenost prostora deluje na razvoj triju grupa stanica i to: Mežev, Sen Žerve, La Kantamin i dolina Šamonija i Mont Blana.

1.6.2 Italijanski Alpi

U Italijanskom Alpsko-Predalpskom prostoru, turizam je najrazvijeniji na glacijalnim jezerima Mađore, Iseo i Garda. Sa razvitkom zimskih sportova, zapravo, stvaraju se dve sezone. U letnjem periodu turisti su uglavnom planinari ili kupači na jezerima, a u zimskom periodu se koriste skijaški tereni. Oko 340 skijaških regiona su opremljeni ski-liftovima, žičarama kao i helikopterima koji su na raspolaganju turistima. Zasebno mesto zauzimaju turistički lokaliteti kao što su Sestriere u izletničko-rekreativnoj zoni Torina, Cervinja u provinciji Aosta na granici sa Švajcarskom i Kortina di'Ampeco u Dolomitima.

1.6.3 Nemački Alpi

Alpi zauzimaju i jedan deo Bavarske koji prema atraktivnostima koje ima, predstavlja značajan turistički prostor. Naročito je atraktivan deo podnožja najvišeg vrha Cugšpice (2.963 m) gde su locirani poznati turistički centri. Među njima Garmiš-Partenkirhen i Oberstdorf zaslužuju posebnu pažnju. Održavanjem IV Olimpijskih igara u 1936. godini, Garmiš-Partenkirhen zauzima značajno mesto u afirmaciji Alpa kao makro-turisitčki region, Oberstdorf i Garmiš-Partenkirhen predstavljaju turističke i zimsko-sportske centre na svetskom nivou. Naime, poznate smučarske skakaonice koriste se za takmičenja koja pobuđuju inetres u celom svetu, a u izvesnom smislu su i simboli ovih vrsta takmičenja.

Turistički prostor je atraktivan i radi šumskog dekora, kao i radi brojnih glacijalnih jezera kao što su Amerze, Kimze, Virmze i dr. Postojanje klimatskih lečilišta kao i terma, dopunjuju ukupnu turističku ponudu. One omogućuju formiranje, posebnih atraktivnih turističkih proizvoda.

1.6.4 Švajcarski Alpi i turizam u Švajcarskoj

I pored toga što Alpi daju mogućnost za razvoj raznovrsnih tipova turizma i u ostalim zemljama, ipak mogu se izdvojiti dve zemlje kao tipično alpske i zemlje alpskog turizma. Takve su Švajcarska čija teritorija 60% pripada Alpima i Austrija sa 70% alpskog prostora.

Švajcarska zauzima najviši prostor Alpa, Švajcarsku visoravan i Švajcarsku Juru. Ukupna površina Švajcarske iznosi 41.293 km^2 na kojoj živi 6.86 miliona stanovnika.

Prirodna baština, raznovrsnost naroda, jezika, vera i kulturni uticaj su prioriteti u razvoju turizma. Prohodnost alpskih planina ima posebnu privilegiju za ovaj visokoplaninski region u odnosu na druge. Zahvaljujući brojnim prevojima kao što su Simplonski (2.009 m), Svetogotkarski (212 m) i Bernardski (2.010 m), Lombarska nizija povezana je sa dolinama Rajne, Rone i Dunava. Tako je Švajcarska kao izrazito visokoplaninska zemlja veoma

pristupačna i ima centralni turističko-geografski položaj u Evropi. Može se reći da je ona raskrsnica saobraćajnica. Međunarodni vozovi kao što su Simplon-Orient Ekspres, koji polazi iz Pariza preko Dižona, Lozane, Milana, Trsta i Beograda prema Istnbulu, ondosno Atini, vozovi iz Skandinavije i Holandije prema Italiji ili Trans-Euro Ekspres koji povezuje zemlje Beneluksa, Nemačke i Francuske preko Švajcarske sa Italijom, omogućuju povezanost i otvorenost živopisnih Švajcarskih predela i turističkih centara.

Modernizovani i asfaltirani putevi i autoputevi u dužini od oko 17.000 km kao i kompletno elekrificirana železnička mreža čija dužina iznosi više od 5,000 km, omogućuju dobru povezanost turističkih prostora sa mestima stanovanja turista.

U povezivanju najvećih metropola sveta kao značajnih emitivnih turističkih centara, učestvuje i aviosaobraćaj. U tom smislu posebno mesto zauzimaju aerodromska središta kao što su Cirih, Lozana i Bazel.

Reljefna strukutra Švajcarske karakteristična je po brojnim vrhovima. Na njenoj teritoriji nalazi se 21 vrh sa visinom od 4.000 m. Među njima je najviši Monte Rosa (4.638 m) koji se nalazi na Peninskim Alpima na italijanskoj granici.

Sem najvišeg vrha, na peninskim Alpama nalazi se i vrh Materhorn (4.478 m) koji se smatra najimpresivnijim kao i Vajshorn sa najposećenijim lednikom. U podnožju Monte Roze, Materhorna i Vajshorna nalazi se mondensko- turistički centar Cermat.

U središtu Švajcarskih Alpa nalaze se Bernski Alpi koji i, pored toga, što su prilično nepristupačni, ipak su prilično posećivani od strane turista. Masiv Bernski Obrland predstavlja i veoma važan planinsko-turistički region u Švajcarskoj. Ovaj prostor predstavlja prvenac u razvoju zimsko-sportskih aktivnosti kao što je alpsko skijanje.

Osim vrha Jungfrau na kome je sagrađen hotel na najvećoj visini Evrope, veoma ja posećen i lednik Aleč. Isto tako, kao poznati turistički centri ovog prostora javljaju se Interkolen, Lauterbrunen i Grindelvald.

U istočnom delu Švajcarskih Alpa nalaze se centri zimsko-sportskih turističkih aktivnosti kao što su Sent Moric, Davos i Arosa, kao i nacionalni park Endagin. Snežni pokrivač predstavlja jedan preduslov za razvoj zimsko-sportskog turizma, isto kao što planinska klima inicira klimatizam, kao turističku pojavu u Švajcarskoj. Klimatske osobine uslovljene su različitim uticajima. Na zapadu, Švajcarska je pod uticajem Atlanskog okeana, a na istoku pod uticajem kontinentalne klime. To znači da zapadni delovi dobijaju više padavina od istočnih. Južni delovi se nalaze pod uticajem Mediterana zato su temperature veće u odnosu na severne prostore. Obzirom da se skoro dve trećine Švajcarske teritorije nalazi na velikoj nadmorskoj visini, ovaj prostor je

pod večitim snegom i ledom. Na visinama viših od 2.000 m snežni pokrivač za zimsko-sportske aktivnosti na nekim delovima zadržava se u toku pola godine.

Visina padavina i topljenje snega i leda omogućili su gustu hidrografsku mrežu na ovom prostoru, kroz koji prolazi vododeonica Evrope. Njoj pripada pet velikih rečnih slivova reka: Rajne, Rone, Dunava, Po i Adidže.

U Švajcarskoj se pored Alpa mogu izdvojiti i makroreljefne celine kao Švajcarska Visoravan ili Midland i Jura.

Švajcarska visoravan, kojoj pripada oko 30% Švajcarske teritorije, karakteriše se brojnim glacijalnim jezerima kao što su: Ženevsko, Nešatelsko, Tunsko, Firvaldštetsko, Ciriško, Bodensko i deo Luganskog, kao i jezero Lago di Mađore na kojima se razvio turizam kupača.Vegetacija je veoma raznovrsna: sadrži od mediteranskih vrsta biljaka u južnim delovima do polarnih vrsta. Ovaj dekor je deo pejzažnog kolorita Švajcarske.

Pitome osobine prostora predstavljaju posebnu privilegiju Jure koja zauzima 10% Švajcarske teritorije.

Organizacija turizma u Švajcarskoj ima dugu tradiciju i u tom smislu nalazi se ispred mnogih drugih zemalja Evrope i sveta. Sama organizacija odlikuje se raznovrsnošću organizacijskih formi i velike zastupljenosti. U Švajcarskoj postoji više od 300 turističkih organizacija.

Poseban značaj posvećuje se informativno-propagandnoj službi. Brojni informativni stacionari, parking prostori, smeštajni kapaciteti i ostali receptivni objekti omogućuju efikasnu informisanost posetioca. Pored toga, u službi turizma, koriste se i masovni mediji.

Sadržina turističkog boravka je imperativ Švajcarske. Osim zastupljenosti brojnih turističkih firmi u turističkim regionima, Švajcarci organizuju izlete u obližnjim centrima izvan granica Švajcarske.

Razvijajući mondenski i luksuzni turizam, Švajcarska je realizovala turističku posećenost od 10,8 miliona turista u 1999. godini, tako da prema broju stranih posetilaca zauzima trinaesto mesto na evropskoj rang listi najjačih turističkih zemalja u toj godini.

1.6.5 Austrijski Alpi i turizam Austrije

Austrija predstavlja primer tipične alpske zemlje i alpske turističke velesile. Zauzima površinu od 83.879 km^2 u geografskom prostoru koji je naročito turistički povoljan. Ovo proizilazi iz činjenice da kroz nju prolaze svi putevi koji povezuju Zapadnu i Severnu sa Srednjom i Južnom Evropom. U tom smislu naročiti značaj ima Brenerski prevoj. On obezbeđuje prohodnost Alpa u ovom delu. Zbog frekvencije putnika koji prolaze kroz ovaj prevoj, on je nazvan

„mostom Evrope“. Blizina emitivnih prostora potvrđuje ocenu o povoljnosti turističko-geografskog položaja Austrije.

Pošto najveći deo Austrijske teritorije pripada Alpima, a samo mali deo Panonskoj niziji sa Bečkim basenom, savremeni turizam u ovoj zemlji povezan je za Alpe i za glavni grad Beč.

Istočni Alpi u Austriji i to njihov središnji deo, se protežu od Švajcarske granice Tirola i Visokog Taurena do Štajerske. Severno i južno od ovog prostora nalaze se Predalpi i Srednji deo ili Centralni Alpi. Centralni Alpi se karakterišu kristalastom geološkom bazom koja uslovljava skoro zaobljene vrhove, blage strane sa kontinuiranim nagibima bez golih karpastih rtova i sipara što predstavlja izvanredan teren za zimsko-sportske aktivnosti. Predalpi su prilično disecirani i daleko neugodniji u ovom smislu.

Osim reljefnih pogodnosti, značajnu turističku vrednost na ovom prostoru ima i klima. Pošto su Istočni Alpi udaljeniji od Atlanskog okeana, klima je ovde sa izrazitijim kontinentalnim karakteristika u odnosu na Zapadne Alpe. Karakteristična je po tome što se snežni pokrivač zadržava duže, a isto tako insolacija je dugotrajnija u zimskim i jesenjim mesecima.

Na bazi ovako izraženih prirodnih pogodnosti kao i zahvaljujući antropogenim vrednostima, specifično mesto u razvoju turizma zauzima Tirol kao kompleksna turistička regija. Tirol zauzima površinu od 26.690 km^2 u zapadnom delu Austrije. Pleistocenska glacijacija uslovila je da ovaj region bude bogat ledničkim jezerima, a okolni planinski venci omogućuju pejzažu baštinu kakva se retko može sresti na drugim mestima. U Tirolskom prostoru mogu se diferencirati značajni turistički centri.

Najznačajniji turistički centar u zapadnom delu je Insbruk, koji je smešten u glacijalnoj dolini Ina. Skijaški tereni ovog centra zadovoljavaju uslove održavanja sportskih aktivnosti na svim nivoima, od lokalnog do međunarodnog. Sam Insbruk predstavlja tipično tirolsko naselje sa brojnim kulturno-istorijskim spomenicima i harmoničnom arhitekturom. U dolini Ina smešteni su brojni zamkovi i crkve. Od značajnijih gradova sa kulturno-istorijskim spomenicima, treba istaći grad Landek, koji je nastao još u rimskom periodu.

Kao značajan turistički centar za zimsko-sportske aktivnosti u Tirolu ističe se Kicbil. U njemu, zahvaljujući uslovima koji poseduje, mogu se isto tako odvijati sportske manifestacije na svetskom nivou.

Visoki Tauern je interesantan za turiste obzirom na kuriozitetne vrednosti koje poseduje. Gros Gloknera (3.798 m) kao najvišeg vrha Austrije, lednik Pasterce i najpoznatiji turističko-balneološkim i zimsko-sportskim centrom Badgaštajn polene posebnostima.

Severni Predalpi su primamljivi za turiste vrednostima glacijalnih jezera poznatim banjskim vrednostima Bad Išla, kao i renomiranim kulturnim centrom Salcburgom.

Glacijalna jezera prisutna su u južnim predelima. Takvi su: Vrpsko i Osojsko jezero, koja se često imenuju kao austrijska rivijera, zbog tople vode u letnjem periodu godine. Od gradova, za turiste su privlačni Grac, Celovec i Filah.

Beč predstavlja važan centar turizma u Austriji. Njegova turistička privlačnost se bazira na njegovom povoljnom geografskom položaju, kulturnom nasleđu i ekonomskm prosperitetu. Grad se nalazi u blizini različitih privrednih područja kao što su: panonsko, poznato po velikoj proizvodnji žita, alpsko, po bogatstvu šuma i pašnjaka, kao i nemačkim srednjeplaninskim i nizijskim regijama sa razvijenom industrijom. Geografski položaj omogućuje izrazitu otvorenost prema Panonskoj niziji, češkom masivu i Istočnim Alpima. Ovakvo raskršće je jedan od razloga zbog čega se je morao razviti u važan privredni, kulturni i turistički centar.

Turiste u Beču najviše privlači stari deo grada koji se naziva Altštat. Oko razrušenih zidina Altštata izgrađen je kružni bulevar Ringštrase uz koga se koncentrišu najlepše bečke građevine, kao što su: univerzitet, opština, parlament, carski dvorac sa dvorskom bibliotekom, muzeji, opera i teatri.

Na bazi ovako predstavljene prirodne i antropogene turističke baštine, kao i na bazi dobre organizacijske postavljenosti, utemeljen je intenzivni razvoj turizma Austrije. Smatra se da je ona po ostvarenim prihodima od turizma po glavi stanovnika vodeća zemlja u svetu.

Naročita pažnja se posvećuje promovisanju austrijskog turizma. Ovo potvrđuje podatak prema kome se 3,3% od ostvarenih prihoda odvaja za ovu namenu. Centralni budžet se formira od doprinosa koji daju austrijske pokrajine. Na ovaj način turistička ponuda ima zajednički nastup i interes.

1.6.6 Problemi i perspektive za razvoj turizma u Alpima

Problemi u razvoju turizma u Alpima su evidenti i pored toga što se razvoj on karkteriše permanentnim rastom. Koristeći saznanja Žermena Verjea, M. Vasović ih jasno izdvaja.

Prvi takav problem je opšti problem turizma, koji je podložan sezonalnošću. Osim nekih odstupanja, turističke stanice su zatvorene od sredine septembra do polovine decembra, kao i u toku maja i juna. U toku sedam meseci, hoteli su iskorišćeni 60%, a u glavnoj sezoni komunalni objekti, smeštajni kapaciteti su prebukirani.

Drugi važan problem predstavlja velika špekulacija sa zemljištem. Otkriće nekog područja kao prostor za turističku izgradnju i razvoj, podstiče

vlasnike da enormno povećaju cenu zamljišta. Poseban problem predstavlja ubrzana i masovna izgradnja koja može dovesti do velikog nereda koji će usloviti devastaciju prostora.

Za turistički razvoj problem predstavlja i to što su investicije za gradnju i tekuće održavanje naročito infrastrukturnih objekata na teret malih opština. Ovo proizilzi i otuda što, najčešće, broj turista koji posećuju male turističke stanice, dvostruko ili višestruko nadmašuje broj stanovnika. Ovi centri veoma često nisu u stanju da izdrže ovakav pritisak.

Budućnost razvoja turizma u Alpima zavisiće od razvoja saobraćaja. U tom smislu posebno mesto zauzima aviosaobraćaj, koji treba da obezbedi dostupnost do Alpa i iz najudaljenijih područja sveta. Putnički i železnički saobraćaj, kao i unapređenje žičanih vrsta prevoza treba još više da obezbedi pristup turističkim vrednostima Alpa.

Obzirom na prisutnu sezonsku koncentraciju, korišćenje slobodnog vremena treba prerasporediti. S druge strane, povećanjem fonda slobodnog vremena, treba omogućiti unapređenje turističkog prometa na ovom prostoru.

Sve je manji broj zaštićenih prostora izvan ovog prostora koji se nalaze u neposrednoj blizini urbanih centara. Zato će, u tom pogledu Alpi biti privlačan turistički ambijent.

2 Sredozemne turističke regije

Sredozemlje se nalazi u prostoru koji objedinjuje evropski, afrički i azijski kontinent. Zbog toga njegov centralni položaj, u ovim civilizcijskim okvirima uslovljava da se tako naziva. Ono ima izrazito povoljan geografski položaj. To je prostor gde se prožimaju različiti uticaji prirodnog i antropogenog karaktera i gde se ukrštaju brojni putevi južne i severne hemisfere. Na Zemlji ne postoji geografska celina sa tolikom koncentracijom prirodnih i kulturno-istorijskih pogodnosti za razvoj turizma kao što je Sredozemlje. Jedinstvenost u razvoju turizma na ovom prostoru proizilazi iz osobina okolnog prostora i uticaja samog Sredozemnog mora.

2.1 Hidrografske karakteristike Sredozemnog mora

Sredozemno more se proteže u dužini od 3.860 km, a prosečna širina iznosi oko 600 km. U ovim okvirima obuhvata površinu od 2.967.000 km^2.

Mesinski protok koji je širok 3 km između Sicilije i Južne Italije, kao i Sicilijanski prelaz koji je širok 145 km, između Sicilije i Tunisa dele Sredozemno more na istočni i zapadni deo. Ova dva dela razlikuju se po obalnoj raščlanjenosti. Istočni deo je raščlanjeniji i sastavljen je od više mora koja se međusobno povezuju moreuzima. Crno More preko Kerečkih vrata se povezuje

sa Azovskim morem, preko Bosfora sa Mramornim morem, ono preko Dardanela sa Egejskim morem. Jadransko more je povezano Jonskim morem, preko Otrantskih vrata. Brojni zalivi, rtovi, ostrva i poluostrva naročito su zastupljeni u priobalnim delovima Jadranskog, Jonskog i Egejskog mora. Oni uslovljavaju tipičnu raščlanjenost obale Sredozemnog mora u njegovom istočnom delu. Zapadni deo Sredozemnog mora preko Gibraltarskih vrata je povezan Atlanskim okeanom.

Dubina Sredozemnog mora je različita. Za Jadransko more može se reći da je relativno plitko, obzirom da njegova najveća izmerena dubina iznosi 1.330 m, a nalazi se jugozapadno od Boke Kotorske. Najveća izmerena dubina u Sredozemnom moru iznosi 4.594 m i nalazi se u Jonskom moru.

Obzirom da je Sredozemno more i po površini i po dubini veoma veliko, to je akvatorijum sa 4.389.225 km^3 vode. Ova količina morske vode predstavlja i akumulator toplote. Toplota se akumulira u letnjem periodu godine, dok se u zimskom periodu ta toplota ispušta što doprinosi da se poveća temperatura vazduha. Zbog toga su zime u ovom prostoru kratke i tople, što povoljno utiče na boravak gostiju u zimskom periodu.

Tabela 7. Avgustovske temperature vode u nekim delovima Sredozemnog mora

Iskadarski zaliv	29^0C-31^0C
Južni deo Tirenskog mora	25^0C
kod Neapola	17^0C-18^0C
oko Baleara	25^0C
Crnogorska obala	27^0C
obala Egejskog mora	22^0C
južni deo Crnog mora	22^0C
severni deo Crnog mora	26^0C

Temperatura vode Sredozemnog mora je različita. U istočnom delu je nešto toplija u poređenju sa zapadnim što se objašnjava činjenicom da ovaj deo zahvata južniju geografsku širinu, i što ga okružuju pustinjski i stepski regioni. Najveće temperature se javljaju u avgustu, ali i one su različite. Tako se avgustovska temperatura vode u sevrnom delu Crnog mora kreće od 17 do 18^0C, dok u Iskadarskom zalivu od 29 do 31^0C, u južnom delu Tirenskog mora i oko Baleara je 25^0C, a u priobalnim delovima crnogorskog primorja 27^0C. Morska voda je u letnjem periodu hladnija kod ušća velikih reka, kao što su Don, Dunav, Drim, Dnjepar, Vardar, Po i ostale.

Visoke temperature vode Sredozemnog mora imaju dvojni značaj za razvoj turizma. Indirektno, kao faktor klime i direktno, kao turistička atraktivnost koja obezbeđuje rekreativne aktivnosti turista kupača.

Pod uticajem visoke temperature i intenzivne insolacije, dolazi do izrazitog isparivanja vode. Kao rezultat ovoga, javlja se povećanje saliniteta koji u nekim delovima Sredozemnog mora dostiže i do 40‰. Prosečni salinitet vode

svetskog mora iznosi 36‰. Ovom prilikom nećemo se posebno baviti salinitetom kao turističkoj vrednosti, jer je taj osvrt dat u opštem delu, ali je evidentno da povećani salinitet Sredozemnog mora daje prednost pred ostalim morima. Salinitet, međutim, i u Sredozemnom moru nije jednak. On je manji kod ušća velikih reka. Kao primer se može koristiti Crno more gde se ulivaju velike reke i gde je isparavanje smanjeno. Salinitet u severnim delovima ovog mora iznosi 18‰.

Od hidroloških karakteristika kao turistička vrednost Sredozemnog mora, značajna je providnost vode koja je veća u odnosu na severna mora. Na primer, providnost južnog Jadrana iznosi 65 m. Kretanja vode u Sredozemnom moru, morske struje, plima i oseka kao i talasi, nisu intenzivni što im daje veći značaj u rekreativnim aktivnostima.

Slika 21. *Sredozemno more*

Jedan od preduslova razvoja turizma na određenom prostoru, predstavlja i prisustvo vode koju treba iskoristiti u egzistencijalne svrhe stanovništva i turista. Klimatske osobine karakteristične za Sredozemno područje u letnjem periodu godine uslovljavaju nedostatak vode. U letnjem periodu, pored toga što ima jako malo padavina, isparavanje je intenzivnije. U ovom delu godine, presušuje veći broj izvora, a smanjuje se i nivo podzemnih voda. Visoke temperature, s druge strane, nameću veću potrošnju vode.

Ovako nepovoljne hidrografske prilike negativno utiču na turističke aktivnosti. Prisustvo većeg broja turista koji se u nekim mestima povećava više puta od domaćeg stanovništva, nameće i povećanu potrošnju vode. Na račun toga, a i zbog navedenih prirodih uzroka, u više turističkih mesta Sredozemlja oseća se nedostatak vode. Znači da se ovaj faktor javlja kao jedan od onih koji

treba razrešiti u funkciji održivog turističkog razvoja.

2.2 Klima kao turistička vrednost Mediterana

Na klimatske prilike u Sredozemlju utiče više faktora. Neki od njih imaju primaran značaj. U tom smislu fizičko-geografki položaj, prisustvo Sredozemnog mora kao velike akumulacije, blizina pustinjskog saharskog prostora, Atlantski okean i azijsko kopno, kao i raspored kopna i mora su dominantni.

Sredozemno more se nalazi na severnoj hemisferi u prostoru od 31^0 do 46^0 geografske širine. To znači da obuhvata prostor od suptropskog do umerenog klimatskog pojasa, što podrazumeva osobitu specifičnost. Sredozemno more predstavlja ogorman akvatorijum čija količina vode akumulira toliku toplinu koja u jesen i zimu može zagrejati sloj vazduha debeo 1.000 m za 6,4 do 8,5°C.

Zato je voda u Sredozemnom moru važan faktor klimatskih prilika na ovom prostoru. Blizina pustinjskih prostora Sahare uslovljava da se u prolećnim i letnjim mesecima jave prodori vazdušnih tropskih masa. Ove tople vazdušne mase značajno povećavaju temperaturu vazduha u prostoru Mediterana.

Uticaj Atlantskog okeana je posebno naglašen u toku zimskog perioda godine. Obzirom na to da zapadni vetrovi nose vazdušnu masu iznad Atlantika, a koji su dosta vlažni, na Mediteranu stvaraju padavine koje su uglavnom u obliku kiše.

Azijsko kopno predstavlja veliku kontinentalnu površinu. Prostranstvo koje obuhvata uslovljava različite klimatske karakterstike. U letnjem delu godine u Mediteranu su prisutni uticaji koji uslovljavaju suvo tropsko vreme. Ovo je posebno izraženo u njegovom istočnom delu. Osim toga Mediteran je i pod uticajem sibirskih kontinentalnih masa koje u nekim delovima značajno smanjuju temperaturu vazduha i uslovljavaju neprijatne vetrove u zimskom delu godine. Takva je i bura koja predstavlja ogranak košave, a koja je deo sibirskih vazdušnih masa.

Raspored kopna i mora je isto tako značajan faktor klime Mediterana. Krajbrežni reljef je karakterističan zbog visokih planinskih venaca koji se protežu u najvećem delu ove prostorne celine. Tako Alpski i Dinarski planinski sitem štite Mediteran od hladnih vazdušnih masa sa severa, čime ograničavaju uticaj mediteranske klime u severnijim prostorima. Zahvaljujući uticaju ovih faktora, prisutna je i pojava da mesto Crkvice iznad Risanskog zaliva beleži 5.050 mm padavina u godini, što je najveća količina u Evropi.

Pod uticajem navedenih faktora, klima u Mediteranu u letnjem periodu ima suvih tropskih karakteristika, a u zimskom periodu umerenih i toplih osobina sa kišnim periodama. To znači da na ovom prostoru postoje dva

diferencirana godišnja vremena. Međutim, uticaj navedenih faktora nije jednak na celom prostoru Mediterana. Trajanje sušnih i kišovitih perioda je različito.

Na Azurnoj obali i u Ligurijskoj rivijeri suša traje prosečno jedan mesec, u srednjoj Italiji, Dalmaciji i obali Mramornog mora dva meseca, u južnoj Italiji tri, na Siciliji, u Grčkoj i Maloj Aziji četiri i u južnoj Španiji četiri do pet meseca.

Tabela 8. Prosečne mesečne temperature, srednjegodišnja temperatura vazduha u nekim mediteranskim stanicama

Stanica	God.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Valensija	**17.0**	**9.9**	**11.4**	**12.7**	**15.2**	**18.0**	**21.2**	**24.2**	**24.8**	**22.4**	**18.5**	**14.3**	**10.6**
Marsej	**13.8**	**6.1**	**7.2**	**9.4**	**12.8**	**16.1**	**20.0**	**22.2**	**21.7**	**18.9**	**14.4**	**10.0**	**6.7**
Đenova	**15.5**	**7.5**	**8.7**	**11.0**	**14.0**	**17.3**	**21.1**	**24.1**	**24.1**	**21.3**	**16.7**	**11.8**	**8.6**
Rim	**15.4**	**6.7**	**8.1**	**10.4**	**13.8**	**17.7**	**21.8**	**24.8**	**24.3**	**21.2**	**16.3**	**11.3**	**7.9**
Split	**15.7**	**7.0**	**8.0**	**10.5**	**13.5**	**18.7**	**22.7**	**25.4**	**24.8**	**21.2**	**18.8**	**12.0**	**8.9**
Istanbul	**14.3**	**5.2**	**5.2**	**7.9**	**11.7**	**16.9**	**21.3**	**23.5**	**23.6**	**20.2**	**16.8**	**11.8**	**7.6**
Jalta	**13.0**	**3.7**	**4.0**	**6.3**	**10.4**	**16.1**	**20.5**	**24.1**	**23.8**	**19.0**	**14.2**	**8.8**	**6.1**

Sušni periodi su praćeni visokim temperaturama. Prosečne julske temperature skoro na celom prostoru se kreću iznad 24°C, dok maksimalne temperature u nekim mestima dostižu i do 50°C kao u Palermu, ili iznad 40°C što je česta pojava. U najvećem broju stanica temperatura vazduha iznad 18°C zastupljena je u toku četvoromesečnog vremenskog perioda.

Ovakve vrednosti i odsustvo padavina jasno određuju sezonalnost kupališnih turističkih aktivnosti od najmanje četiri meseca, a u nekim mestima i duže.

U zimskom delu godine retko se gde temperatura spušta ispod nule. U nekim mestima, kao u Malagi, prosečna mesečna temperatura u januaru iznosi 15°C što govori o mogućnosti aktiviranja zimske sezone.

Insolacija predstavlja značajnu turističku vrednost. S obzirom na to da je iznad Sredozemlja vrednost insolacije iznad 2.500 sati godišnje ili ako sunčev sjaj traje više od 7 sati dnevno, reč je o izrazitoj povoljnosti. U nekim mestima, kao u primorju Malage ili Almerije, sunce sija 8,1 odnosno 8,7 sati u toku dana, ili 2.988 odnosno 3.155 sati godišnje. Ako se ove vrednosti insolacije porede s insolacijom u Škotskoj koja se kreće između 700-1000 sati godišnje vidi se njihova izrazita razlika.

Vlažnost vazduha se na Mediteranu kreće u okvirima koji obezbeđuju optimalne uslove za rekreativne aktivnosti. Vrednost ovog klimatskog elementa je različita, ali s obzirom na to da iznosi 50-60%, smatra se povoljnom za ljudski organizam.

Vetrovi na Mediteranu su razlog za lako podnošenje letnjih vrućina. Osvežavajući letnji vetrovi kao maestral i drugi etezijski vetrovi, smanjuju temperaturu vazduha i pojačavaju njegovu vlažnost. Maestral je vetar koji

prodire iz severnog i severozapadnog pravca prema obali Francuske, Španije, Italije, Slovenije i Hrvatske. Oko francusko-španske granice poznat je kao „tramontana" a u dolini Ebra kao „ćerko". U jadranskom primorju ovaj vetar zovu „zmarac". Etezijski vetrovi preovlađuju i u Egejskom moru. Duvaju sa severa, severoistoka i severozapada u periodu stabilnih vremenskih prilika.

Jugo je vetar koji duva sa Severne Afrike preko Sredozemnog mora. U zimskom delu godine donosi oblačno i kišovito vreme. To govori da nije pogodan za turističke aktivnosti, kao ni bura koja duva sa kopna prema moru. Bura smanjuje temperaturu i skraćuje turističku sezonu.

Navedene klimatske karakteristike ukazuju na to da na Mediteranu uslovi za turističke aktivnosti postoje uglavnom u letnjem periodu kada je prisutan tip letnjeg anticiklonalnog vremena, karakterstičnog po relativno visokim temperaturama, prisustva dugotrajne insolacije, odsustva padavina, duvanja etezitskih vetrova, i optimalne vlažnosti od 70%.

U toku zimskog dela godine, zimsko anticiklonalno vreme je povoljnije od zimskog ciklonalnog vremena. Relativno visoke temperature vazduha od 10-15°C, odsustvo oblačnosti i zimska insolacija omogućuju optimalne uslove za formiranje zimovališta. Ovakav tip vremena javlja se ne samo u zimskoj sezoni nego i u prelaznim sezonama odnosno u aprilu i oktobru.

2.3 Karakteristike vegetacije Mediterana

Vegetacija Mediterana predstavlja izrazitu turističku vrednost. Značaj ovog elementa prostora je izrazito naglašen zbog visokih temperatura vazduha i dugotrajne insolacije. U ovakvim uslovima, zasenjena mesta dobijaju u svojoj privlačnosti. Sa druge strane, ona imaju dekorativan karakter. Eteričnost biljaka daje ovom prostoru posebnu specifičnost.

Međutim, šumski pokrivač obuhvata relativno mali prostor i on je u primorskom delu najmanje zastupljen. Prisustvo hrasta, bora ili čempresa ima više dekorativan značaj. Više je zastupljena degradirana šuma makije i aromatičnih grmlja ruzmarina, lovora i drugih biljaka.

Biljni kolorit dopunjuju biljke koje je čovek doneo iz raznih krajeva sveta. Tako u ovoj flori učestvuje oko 60% endemičnih vrsta i 40% biljaka koje je čovek ovde preneo iz drugih delova sveta. Predivni parkovi i bašte stvoreni su na ovaj način. Karakteristika ovog prostora su plantaže agrumskih vrsta, maslinjaka, i raznog cveća. Prisustvo meksičkih kaktusa i agava, afrikanske ajove ili australijskog eukaliptusa, stvara izvandredan dekor, kao deo mediteranskog pejzaža.

Vegetativan kolorit, zajedno s drugim prirodnim elementima Sredozemlja, čini jedinstven prirodno-geografski prostor kakav se ne možete sresti u drugim sredinama u svetu.

2.4 Kulturne vrednosti Sredozemlja

Obzirom na geografski položaj Sredozemlja, prirodno je što su se u ovom regionu još iz praistorijskog perioda pa sve do danas razvijale razne civilizacije. Sredozemlje se može čak i smatrati jednom od oblasti sa najstarijom kulturom i civilizacijom u svetu. Otuda potiče prisustvo brojnih kulturno-istorijskih spomenika na ovom prostoru, koji su po svojim vrednostima jedinstveni.

U dolini Nila, se razvila stara egipatska civilizacija predstavljena autentičnim arhitektonskim i likovnim stvaralaštvom, kao što su na primer piramide, sfinge, hramovi, obelisci i druge vrednosti.

Na ostrvu Krit su sačuvani ostaci kritske civilizacije od pre 5.000 hiljada godina, p.n.e., a na Peloponezu se razvila Mikenska kultura**.** Ova kultura datira iz perioda od 1.300 godne p.n.e. U tom kontekstu spada i stara atinska, helenistička ili grčka civilizacija s izvanrednim ostacima iz VII do IV veka p.n.e. predstavljena spomenicima na Akropolju, teatrima u blizini Korinta i drugim kompleksima. Uticaj ovih civilizacija je prisutan u širem porstoru u Sredozemlju, kao i u Maloj Aziji, Južnoj Italiji, Balkanu i Severnoj Africi.

Pod uticajem antičke visoke kulture, impozantno se razvila stara rimska civilizacija. U periodu V vek p.n.e. – IV vek n.e. stvoreni su monumentalni spomenici, gradovi, (Rim, Pompeja), sakralne građevine: hramovi, koloseumi, trijumfalne kapije, akvadukti i vijadukti, terme i drugi objekti. Budući da je Rimsko carstvo bilo rasprostranjeno na celom prostoru oko Sredozemlja, evidentno je prisustvo rimske kulturološke opcije na navedenoj teritoriji.

Raspadom Rimskog carstva i stvaranjem Vizantije na ovom prostoru figurira civilizacija koja predstavlja simbiozu između rimske državne uprave i stvorene hrišćanske religije. Ostaci ove civilizacije su brojni hramovi rasprostranjeni na tlu Balkanskog poluostrva.

Isto tako od VII veka intenzivno se širi islamska kultura predstavljena brojnim arhitektonskim tvorevinama sa specifičnom građom, dekoracijom i umetničkim vrednostima. Osobit procvat islamsko graditeljstvo beleži u Maloj Aziji, Severnoj Africi, Španiji i na Balkanu.

Gotska umetnost od XII veka je zastupljena u Francuskoj, Severnoj Italiji, i Jadranskom primorju, a predstavljena je katedralama, vajarstvom i slikarstvom.

Renesansna umetnost, literatura i kultura je razvijena na Apeninskom poluostrovu, odakle se širi i u drugim mediteranskim zemljama. čak i letimični nalazi jasno ocrtavaju bogatstvo o kome je reč. Skoro svaki grad i selo predstavljaju specificnost. Građevine su najčešće od kamena. Naselja su zbijenog tipa. Tesne ulice, debeli kameni zidovi, mali prozori štite od mediteranskog sunca. Osim kulturnih spomenika i građevina, turiste privlače i brojne manifestacije, razni festivali, karnevali, koride, viteške igre i druge

priredbe. Svi oni na svoj način obogaćuju sadržaj turističkog boravka u Sredozemlju. Na osnovu turističkih vrednosti diferencirano je više turističkih regija.

2.5 Mediteranske turističke regije u Španiji i njen turizam

Turističke vrednosti na kojima se bazira razvoj turizma u Španiji nisu podjednako raspoređeni kao što nije raspoređen ni njen turističcki promet. Španija zahvata površinu od 505.990 km². U ovoj zemlji se mogu izdvojiti više turističko-geografskih regija, koje su specifične. Severni deo Španije ima atlanskih obeležja, središnji deo je planinski sa specifičnim prirodno-geografskim antropogenim karakteristikama, a južni i jugoistočni deo predstavlja mediteransku specifičnost.

Mediteranska obala Španije je primaran prostor za razvoj stacionarnog turizma. U ovom delu Španije izdiferencirano je nekoliko turističkih regiona koji mogu predstavljati reprezente u regionalnom proučavanju turizma. To su sledeće turističko-geografske regije:

- Balearska ostrva
- Kosta Brava
- Kosta Dorada
- Kosta Blanka
- Kosta del Sol

Balearska ostrva su relativno mala ostrvska grupa koja se nalazi istočno od Valensijskog zaliva, a sastoje se od većih ostrva Majorka i Menorka i od manjeg arhipelaga Piteuza. Ukupna površina iznosi 5.014 km². Na ovako maloj površini, locirana je jedna trećina hotelskih kapaciteta u Španiji što najbolje ilustruje vodeću ulogu ovih ostrva u turizmu Španije. S obzirom na to da su Balearska ostrva relativno blizu španske i francuske obale, dostupni su široj turističkoj klijenteli. Poseta je olakšana i izvanrednim avionskim i trajektnim vezama. Za razvoj turizma izgrađeni su aerodromi na svakom od šest ostrva.

Turizam na ovim ostrvima se bazira na izrazitim prirodnim pogodnostima. Budući da su temperature vazduha u zimskom delu godine najčešće iznad 10°C, u početku razvoja, turizam se javlja kao zimska aktivnost. Ali, iako je sezonalnost slaba, letnja sezona je ipak više naglašena, u odnosu na zimsku. Osim blage klime, turizmu godi i raskoš mediteranske civilizacije, kraški oblici, kao što je na primer Zmajeva Pećina dugačka 2,5 km i bogati folklor kao plod postojanja različitih kultura na ovim ostrvima.

Turizam ima dugu tradiciju. U glavnom turističkom mestu Palma de Majorka, prvi značajniji hotel je izgrađen 1902. godine i u narednom periodu postaje jedan od vodećih turističkih centara u svetu. Baleare najviše posećuju turisti iz Velike Britanije, Nemačke i Španije.

Kosta Brava je turistički region u Španskom mediteranu koji obuhvata obalu od španso-francuske granice do Barselone. Karakteristika ove rivijere je duga peščana plaža, visoka insolacija i povoljnost drugih klimatskih elemenata za turistički razvoj. Katalonske planine se protežu u istom pravcu paralelno sa obalom i štite obalu od hladnih kontinentalnih masa.

Slika 22. *Španija*

Rečni tokovi akumuliraju erodirani materijal u njihovim usecima stvarajući peščane plaže i uslove za pitome pejzaže. Značajno je i to što se ova turistička regija nalazi relativno blizu emitivnih turističkih područja. Bitna osobina je velika koncentracija smeštajnih kapaciteta koji svojom zastupljenošću otvaraju veći izbor za turiste.

Kosta Dorada je na izvestan način produženje Kosta Brave. Ova se rivijera proteže od Barselone do ušća reke Ebro. Prostrane plaže su stvorene na sličan način kao i u Kosta Bravi. Značajan doprinos ovim procesima ima reka Ebro u čijem ušću je akumulirana ogromna količina peska.

Turiste privlači i sam grad Barselona koji je kulturan tranzitan turistički centar. Staro gradsko jezgro, velika gotska katedrala, spomenik Kolumba i imitacija broda Santa Marija, kao i brojni muzeji, univerzitet i akademija su samo neki od impresivnih turističkih objekata koji imaju značajnu turističku vrednost. Budući da se nalazi na autoputu koji se proteže paralelno sa Španskim rivijerama, Barselona učestvuje u tranzitnom turizmu.

Kosta Blanka zajedno sa ***Kosta del Azahar*** se proteže od ušća reke Ebro do rta Gata. Prostor od ušća reke Ebro do rta Nao poznat je kao obala narandžinog cveta, jer u prostranim vrtovima rastu agrumi. Klimatski uslovi su toliko pogodni da u toku godine uspevaju dve žetve. Njih jasno ilustrira i prusustvo najvećeg broja palmi u Evropi, na prostoru turističko-geografskog regiona Kosta Blanka.

Rečni nanos omogućuje na ovom prostoru stvaranje peščanih plaža i plitkog mora u Valencijskom zalivu. Za razliku od peščanih plaža koje predstavljaju značajnu turističku vrednost, plitkost mora je nepovoljna u turističkom smislu budući da se more zamućuje prilikom kupanja. Možda u ovoj pojavi leži i objašnjenje zašto Kosta Blanka zaostaje u turističkom razvoju u odnosu na druge mediteranske regije Španije

Kosta del Sol obuhvata obalu oko Malage. Proteže se do rta Gat do Gibraltara. Konfiguracija terena omogućuje interesantne prirodne karakteristike. Naime, paralelno sa ovom obalom proteže se visoka planina Siera Nevada (3.841m). Sama planina je prepreka severnim vetrovima. To doprinosi da Kosta del Sol bude prostor u kome su klimatske prilike izrazito naklonjene turizmu. Visoke temperature vazduha su prisutne i tokom zimskih meseci. Prosečna januarska temperatura u Malagi iznosi iznad 15°C, što govori da se ovaj grad može smatrati najtoplijim u Evropi. Malaga je zato poznato zimovalište. Insolacija u Malagi je dugotrajna. Ona je iznad 3.200 sati godišnje, čime omogućuje pogodne uslove za kupališne turističke aktivnosti tokom dužeg dela godine.

Siera Nevada je planina na kojoj postoje uslovi za zimsko-sportske aktivnosti. Na taj način u ovom regionu turistička ponuda je komplementarna. Znači na relativno maloj prostornoj udaljenosti, postoje uslovi za različite turističke aktivnosti. Mnoge klisure i vodopadi dopunjuju izvanredne uslove za razvoj turizma u ovom turističkom regionu.

Tursitički regioni ***Kosta de la Luz i Kanarska ostrva*** se ne nalaze u Mediteranu. Međutim, oni se nalaze blizu mediteranskih regiona i skoro se ne mogu od njih razdvojiti. Zbog toga oni zaslužuju pažnju. Kosta de la Luz, ili obala sunca i Andaluzija, za razliku od severne obale, su karakteristične po dugoj insolaciji koja je preko 3.000 sati godišnje. Druga pozitivna karakteristika je duga andaluzijska plaža koja se proteže na oko 120 km.

Blizina Sevilje i Kordobe dopunjuje turističke vrednosti ove regije. Međutim, turistički razvoj je započet u skorije vreme tako da predstavlja značajan potencijal. Razlozi tome leže u blizini Mediterana, koji je renomiran i konkurentan, u postojanju močvarnog područja koje je prisutno u ovom prostoru, i u relativnoj udaljenosti od evropskih disperzivnih turističkih centara i regiona.

Kanarska ostrva se nalaze u Atlanskom okeanu. S obzirom na to da je njihov položaj veoma južan (28° severne geografske širine), imaju jako povoljne klimatske karakteristike. Naime, srednja januarska temperatura je 17°C, a srednja julska 24°C, tako da ovde postoje samo dva godišnja doba, proleće i leto. To govori da zimska turistička sezona može biti prisutna na ovim prostorima, odnosno produženo je vreme iskorišćavanja smeštajnih kapaciteta u toku godine. Brojne planine, raznoliki vulkanski reljef, subtropska vegetacija i pre svega povoljna klima su uslovi koji privlače strani kapital.

Glavna središta turizma su: Las Palmas na Gran Kanariji, i Puerto de la Kruz na ostrvu Tenerife.

Razvoj turizma u mediteranskim turističkim regijama je u bliskoj vezi s bogatim kulturno-istorijskim nasleđem. U središnjem kontinentalnom delu Španije, nalazi se visoravan ***Mezeta*** koja je bogata kulturno-istorijskim spomenicima. Ova visoravan je podeljena na dva dela karstnom planinom Sirea de Gvadarama, na Staru Kastilju i Novu Kastilju. U turističkom smislu je puno privlačnija Nova Kastilja, u kojoj se nalaze Madrid i Toledo, sadašnji i bivši glavni grad Španije.

Toledo je poznat po kulturno-istorijskom blagu iz rimskog doba, po kulturnim ostacima Maura i po arapskoj i hrišćanskoj kulturi. Dominantno mesto zauzima Alkazar, poznata palata i tvrđava, koju su započeli graditi Rimljani, dograđivali su Goti i Mauri, a u doba Karla V i Filipa II završili su Španci. To govori o retkom spletu kultura i kulturnih uticaja na jednom prostoru.

*Madrid***,** kao prestonica Španije i kao centar bogat kulturno-istorijskim spomenicima, predstavlja značajan faktor u razvoju turizma ove zemlje. Posebnu atraktivnost imaju katedralne crkve, brojni muzeji i kraljevski dvorac Eskorijal koji se smatra remek delom renesansne arhitekture. Ovaj dvorac je lociran na 50 km severozapadno od Madrida. Raskošan kraljevski letnjikovac nalazi se 80 km južno od glavnog grada.

Za turiste u kontinentalnom delu Španije, od interesa je i *Kordoba*, grad središte arapske kulture, poznat po džamiji sa 900 stubova, *Sevilja* sa gotskom katedralom, i Granada, grad muzej arapske umetnosti. U njemu se nalazi Alhambra, dvorac i tvrđava Maurskog vladara iz XIII veka.

Spomenuti i drugi gradovi u unutrašnjosti i pored obale su karakteristični i po specifičnim manifestacijama i priredbama narodnim igarama u kojima je flamenko prepoznatljiva ponuda.

2.6 Azurna Rivijera

Azurna Rivijera spada u red prostornih celina u kojima je turizam počeo sa svojim istorijskim razvojem. To je najstarija i najpoznatija primorska turistička oblast u svetu. Ovako duga tradicija i ovaj intenzivan polet u razvoju je vezan za više faktora koji su međusobno povezani i odslikavaju geografsku sredinu. Azurna obala podrazumeva prostor između Sen Tropea na zapadu i Montane na istoku pored same francusko-italijanske granice, u dužini od oko 100 km.

Geografski položaj je jako povoljan. Zbog dobre saobraćajne povezanosti i kvaliteta saobraćajnica, veći deo unutrašnjosti Francuske gravitira prema Azurnoj obali. Od Pariza do Nice proteže se jedna od najvažnijih i najprometnijih saobraćajnica, autoput poznat kao magistrala br.7. Na ovu putnu arteriju se nadovezuju brojni putevi u Francuskoj, što pojačava gustinu prometa.

Slika 23. *Azurna rivijera*

Odlična je i povezanost s Marsejem, jednom od najpoznatijih luka na svetu. Tako je obezbeđen značajan pristup morskim putem. Iz Marseja preko doline Rone i oblasti Landak vode putni pravci prema ekonomski razvijenim Akvitanskim basenom i Atlanskim okeanom. Na ovom pravcu se nadovezuje i magistrala koja iz Milana preko đenove, Nice i Marseja vodi do Bordoa na Atlanskom okeanu.

Ovo su samo neki od pravaca koji omogučuju Azurnoj obali da bude otvorena, ne samo prema unutrašnjosti Francuske nego i prema drugim emitivnim prostorima za turiste u Evropi i svetu.

Od velikog značaja za turizam su i putevi koji ovu rivijeru povezuju sa alpskim prostorima. Turisitima je omogućeno da za 5-6 sati stignu do alpskh turističkih atraktivnosti. Znači povoljnost u geografskom položaju je više naglašena ovim pristupom, budući da turisti mogu prekinuti kupanje i da u relativno kratkom periodu dođu čak i do lednika na Alpima.

Geomorfološke karakteristike su specifične. Paralelno sa obalom Sredozemnog mora protežu se Francuski Predalpi. Njihova se visina kreće od 1.500 m – 3.200 m. Po dužini same obale proteže se masiv Mor Esterel čije su visine 616 m-781 m. Ove barijere su raščlanjene dolinama koje omogućuju izgradnju komunikacija. Raščlanjene planine su karakteristične zbog klisura i

kanjona, dok u kotlinama postoje uslovi za izgradnju receptivnih objekata. To su dobre lokacije za turistička naselja. Planine se postupno spuštaju u more i stvaraju poluostrva i rtove što uslovljava veliku razuđenost obale. Razuđena obala je sama po sebi pejzažno-fizionomska. Izravnjeni delovi obale su privlačni kao harmonična sredina. S obzirom na to da je geološka struktura obalnog reljefa različita, prisutne su posebne forme. U terenima u kojima preovlađuju stene koje se intenzivno raspadaju kao graniti, gnajsevi i mikašisti, stvaraju se okrugli zalivi čijom dužinom preovlađuju prostrane peščane plaže. Te plaže su veoma posećene.

Na terenima na kojima preovlađuju mekše stene kao što su krečnjaci, formiraju se takozvani *kalanci*. To su kratki zalivi, sa vertikalnim stranama i pravougaonog oblika. Najčešće su dostupni samo sa morske strane. Oni su posećeni zbog intimnosti izraženoj mirnim morem i zbog kurioziteta kao pojave. Neki kalanci su interesantni zbog izrazito crvene boje stena što omogućuje prelivanje boja. To predstavlja mogućnost za prijatan estetski doživljaj.

Planinske barijere i reljefna konfiguracija Azurne obale na posredan način doprinose razvoju turizma, budući da utiču na klimu. U zimskom delu godine oni zadržavaju hladne vetrove sa severa i obezbeđuju da temperature budu više, a u letnjem periodu sprečavaju sveže vetrove mora da prodru u unutrašnjosti čime osvežavaju obalu.

Klimatske prilike su od velike važnosti za turizam Azurne obale. Obzirom na lociranost ovog turističko-geografskog regiona u prostoru suptropskog uticaja zbog akvatorijuma Sredozemnog mora, zaštićenosti od hladnih vetrova sa severa, klimatski elementi su jako povoljni i u zimskom i u letnjem periodu godine.

Tabela 9. Prosečne mesečne temperature vazduha u Nici

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
8,5	9,4	11,0	13,3	16,5	20,8	22,9	22,8	20,8	16,6	12,5	12,5

Temperatura vazduha je veoma povoljna. Ona se na Azurnoj rivijeri retko kada spušta ispod 0°C. Srednja temperatura u januaru koji je i najhladniji mesec, iznosi 8°C. Nica je u januaru i decembru tri puta toplija od Pariza.

Od ukupne količine padavina koje Nica godišnje dobija, a iznosi 800 mm, samo 21% pada u zimkom periodu godine, što govori o značajnoj pogodnosti. Slab uticaj hladnih vetrova sa severa i pojava tišina koja u januaru učestvuje sa 40%, kao i činjenica da je u zimskim mesecima Azurna obala jako osunčana govori o vrednostima koje su retko zastupljene u drugim celinama. U ovakvim okolnostima treba tražiti odgovor zašto se Azurna obala razvila prvo kao zimovalište mondenskog sveta Evrope i zašto je ona, i danas, interesantna u tom smislu.

Azurna obala je jedan od najpoznatijih kupališnih regiona u svetu. Temperatura vazduha u najmanje 4 meseca u godini iznosi iznad 18°C što omogućuje kupališne aktivnosti. Ali temperature su u letnjem periodu umerenije nego u kontinentalnim kotlinskim prostorima Francuske. Insolacija je osobito duga u ovom delu godine. Ona u maju iznosi 267, u junu 313, u julu 365, u avgustu 322 i u septembru 367 sati. Ukupnom insolacijom od 2.884 sati u godini Nica spada u najosunčanija mesta na Mediteranu.

Pogodnost za kupališne aktivnosti se bazira i na odsustvu padavina u letnjem delu godine. U ovom periodu pada samo 15-16% ukupne količine padavina u godini.

Reljefne karakteristike obale, poznate po interesantnim plažama, navedenim klimatskim karakteristikama i relativno visokoj temperaturi vode omogućuju izvanredne uslove za razvoj kupališno-rekreativnih turističkih aktivnosti na Azurnoj obali.

Turistički razvoj omogućuje i vegetacija koja prostoru daje značajnu pejzažnu fizionomiju. Mediteranska klima omogućuje da se na ovom prostoru nađu mnoge biljne vrste. Zastupljene su mnoge forme suptropske i umerene zone. Maslinovo drveće stvara šume u kojima raste i lovor. Planine obiluju agrumima. U uređenim vrtovima ima biljaka donešenih iz drugih delova sveta. Palme, ajove, kaktusi, agave i eukaliptus su se odomaćili na ovom prostoru. Ovaj je region pretvoren u vegetacijski muzej kao što je opravdano zapazio prof. Vasović. Na Azurnoj rivijeri rastu i razni tipovi četinara, kao što su alpski bor, čempres, smreka i druge biljke što dopunjuje prekrasan pejzažni pogled.

Cveće je ipak dominantno u svojoj zastupljenosti i rasprostranjenosti, ali i pridružen element u razvoju turizma. Ono je zastupljeno na skoro celom prostoru, na terasama hotela i vila i oko njih. Na Azurnoj obali predstavlja svojevrstan „kult". Raste na svim mestima na kojima ima barem malo plodne zemlje ili mogućnosti navodnjavanja. Na osnovu obilne proizvodnje cveća razvila se i prava industrija njegove prerade u razne parfeme. Njegova je potrošnja na Azurnoj obali isto tako velika, naročito od strane ugostitelja i drugih receptivnih objekata. Na taj način je cvećarstvo ovde profitabilno, kao retko gde u svetu.

Plavetnilo neba i mora po kojem je Azurna rivijera dobila svoje ime i prekrasan vegetativni dekor nisu jedine turističke atraktivnosti koje sadrže estetsku atributivnu komponentu. Mnogi muzički festivali, karnevali, filmske i pozorišne manifestacije deo su turističke ponude ove rivijere. Svetska reputacija filmskog festivala u Kanu sve više privlači javne ličnosti iz raznih oblasti u svetu. Na taj se način Kan pretvara u centar mondenskog turizma u novim uslovima, održavajući tradiciju mondenstva sa početka razvoja Azurne Obale.

Muzički festivali se održavaju u srednjevekovnom dekoru i oživljavaju zaboravljene narodne melodije sa mediteranskog dela Francuske. Berba grožđa obeležava se živopisnim svečanostima prilagođenim turističkim aktivnostima.

Sadržaj boravka na Azurnoj obali je obogaćen i održavanjem brojnih gozbi i veselja za turiste u provansanskim starim selima. To je redovna etnografska turistička atrakcija.

Razvoj turizma na Azurnoj obali duguje se i bogatom istorijskom sadržaju prošlosti i njenoj baštini. Njihova geneza datira iz različitih civilizacijskih epoha. Od starogrčkih spomenika interesantni su kiklopski bedemi koji su se koristili za zaštitu gradskih naselja, ostaci grčkih pristaništa i veliki hramovi.

Iz rimskog perioda dominanatno mesto zauzima grad Forum Julii koji je izgradio sam Cezar na poznatom rimskom putu Via Aurelija. Turiste naročito privlači gigantski vodovod i drugi ostaci života ovoga mesta. Po dužini obale prusutni su i drugi spomenici koji sačinjavaju interesantnu prostornu celinu.

Na osnovu svih pogodnosti, na Azurnoj rivijeri su se izdiferencirali turistički centri i stanice, koji ocrtavaju polet u razvoju turizma, kao primer kompleksnosti u zastupljenosti i uticaja koji ima bogatstvo turističkih atraktivnosti.

Nica je jedan od najznačajnijih centara. Locirana je na prostoru koji je po dolini reke Pojon otvoren prema alpskoj unutrašnjosti. Mali zaliv je pogodan za izgradnju luke, a delta reke Vara, koja se nalazi nešto zapadnije omogućuje pogodnost za izgradnju aerodroma. On je u funkciji razvoja cele regije.

Njen turistički razvoj započinje priključivanjem Francuskoj 1860. godine. Nica se povezuje s unutrašnošću prugama i putevima koji omogućuju da se značajno uveća broj stanovništva i turista. Sledi razvoj brojnih hotela, restorana i drugih objekata za smeštaj i turističke usluge.

Za razliku od starog dela grada koji je karakterističan po tesnim ulicama i visokim kućama izgrađenih od kamena, novi deo je modernijeg turističkog izgleda. Duž širokog zaliva peščanom se obalom protežu široke avenije. Smatra se da je najprivlačnija avenija zvana "englesko šetalište" pored koje se nalaze najelitniji hoteli i luksuzne vile. Do ove se avenije proteže peščana plaža duž koje su podignuta brojna kupališta. Osim hotelskih kapaciteta u ovom su delu grada locirani brojni trgovački objekti sa specijalizovanom robom za potrebe turističkih aktivnosti i životne potrebe.

S obzirom na to da se velika pažnja posvećuje sadržaju turističkog boravka, u Nici su izgrađeni brojni tereni za sportske aktivnosti, kao što su golf i teniska igrališta, objekti za praćenje sportskih aktivnosti, hipodrom i fudbalsko igralište.

U gradu su locirane i kulturne institucije, kao što su opera i pozorište, muzeji i galerije. Time se obezbeđuju mogućnosti za turističku aktivnost na kulturnom planu.

Na osnovu ovakvih vrednosti Nica je bez dileme u stanju da formira kompleksnu turističku ponudu. Ona je u stanju da spoji tradiciju sa savremenim predizvicima.

Kneževinu Monako sačinjavaju prigradska naselja koja su međusobno spojena. Monako je glavni grad ove istoimene države. Njegova turistička privlačnost nije sadržana samo u rekreativnim mogućnostima. Ona se bazira na značajnim kulturnim i istorijskim vrednostima. Lociran je na jednom uzvišenju na čijem se vrhu nalazi srednjevekovni dvorac koji je zaista atraktivan. Za turiste je privlačan i najveći akvarijum na svetu, katedrala Sv. Nikole, antropološki muzej, okeanografski muzej, i drugi objekti.

U *La Kondaminu* se nalaze brojni trgovački i poslovni objekti Monaka. Ovaj deo grada je lociran neposredno pored uređenog keja oko kojeg se u zalivu usidravaju brojne luksuzne jahte.

Monte Karlo je treći deo Monaka. Lociran je na uzvišenju iznad La Kondamina. Obzirom na to da je prostor jako stešnjen, zgrade su dosta visoke. U njemu su izgrađeni najluksuzniji hoteli, koji su isto tako impresivni po svojoj visini. Zbog konfiguracije terena ulice su krivudave i tesne, a prokopani su i tuneli koji povezuju najveće hotele. Monako je sa Monte Karlom ceo u znaku turizma, kako fizionomski, tako i funkcionalno. Monte Karlo je nadaleko poznat po svojim kockarnicama, automobilskim trkama, teniskim turnirima i drugim mogućnostima za prijatan boravak što ide u prilog turizmu. Interesantan je i podatak da je u turizmu na direktan ili indirektan način angažovan veći deo zaposlenih stanovnika kneževine. U ovakvim se uslovima i mogao razviti mondenski turizam.

Na Azurnoj rivijeri su se razvili i drugi centri. Na ušću reke Vare jugozapadno od Nice lociran je *Kan*. Obzirom na to da je odlično saobraćajno povezan, da se nalazi pored peščanih plaža La Kroazet i La Napul, Kan je postao primamljivo mesto na ovom prostoru. Pitomost prostora na kome je lociran Kan, značajno je uticala na njegov razvoj. Održavanje Kanskog festivala doprinosi sakupljanju mondenske i umetničke klijentele. Tu dolaze najpoznatije svetske licnosti.

U blizini Kana se nalazi Antib, koji je poznato zimovalište. Vredno je spomenuti i San Trope, San Maksim, Zian le Pen, Manton i druge centre, koji su deo preko dvadesetak mesta na ovom relativno uskom prostoru i po svojim karakteristikama značajni u svetu.

2.7 Turistički region na Apeninskom poluostrovu i turizam u Italiji

Apeninsko poluostrvo predstavlja značajan turističko-geografski prostor u kojem su pored Italije locirane i dve manje države, Vatikan i San Marino. Turistički razvoj je u takvom poletu da ovaj prostor pretvara u pravi primer kako treba iskoristiti predispozicije za ovu delatnost.

Turističko-geografski položaj je jedan od osnova za navedena stanja. Naime, Apeninsko poluostrvo se nalazi u središnjem delu Mediterana, na centralnom pravcu turističkih kretanja u Evropi. Iako se u severnom delu Italije protežu alpski planinski venci, obzirom na to da su presečeni prevojima, Apeninsko poluostrvo je dostupno turistima iz zapadne i srednje Evrope. U ovom cilju koriste se alpski prevoji, kao na primer, Brenerski ili Svetogotharski, ali i tunel ispod Mon Blana koji povezuje Šamoni u Francuskoj i Kurmajer u Italiji. Italija je otvorena prema Balkanskom poluostrvu kao što je povezana i sa Španijom, preko južnih delova Francuske. Uopšte, saobraćajna povezanost turističkih regiona između sebe, na ovom prostoru je od osnovnog značaja za razvoj turizma. Putnom saobraćaju u Italiji se posvećuje puno pažnje.

Slika 24. *Italija*

Dužina autoputeva iznosi preko 6.000 km. Među najznačajnijim putevima sa najmodernijim tehničkim rešenjima, primat zauzima autoput Sunca koji je nazvan „kraljica puteva". Ova se magistrala proteže iz Milana, preko Rima i Napulja pa sve do južnih delova Italije. U mestu Katanija na Siciliji dostiže dužinu od 1.392 km, povezujući značajne turističke centre kao što su Bolonja, Firenca, Rim, Napulj i dr.

U službi turizma je i „Magistrala cveća", izgrađena u pravcu protezanja starorimskog puta Via Aurelia. Ona se iz Savone preko Ligurijske rivijere povezuje sa Azurnom rivijerom spajajući ove prostorne celine i povezujući ih sa unutrašnjošću Italije.

Transapeninska magistrala, koja prolazi kroz tunel prokopan ispod najvišeg vrha Apenina, Gran Saso d 'Italija (2.914 m), treba da omogući za kraće vreme prebacivanje turista sa jadransko-italijanskog autoputa u Rim i Napulj. Kroz dolinu Aosta, tunelom ispod Mon Blana, omogućen je lakši pristup turistima. Ovim autoputem dolina Rajne i jugozapadna Švajcarska sa Ženevom su najkraćim putem povezane sa italijanskim turističkim regijama. Železnički saobraćaj u Italiji je isto tako značajan komunikativan faktor u razvoju turizma. Mnoge međunarodne linije povezuju italijanske gradove sa emitivnim prostorima iz kojih dolaze turiste. Kao primer treba navesti vozne relacije koje povezuju Milano sa Parizom, Minhenom, Cirihom, Ženevom, Marsejom, Lionom i drugim evropskim gradovima. Isto tako brojne su relacije koje glavne gradove u Evropi povezuju sa turističkim mestima u Italiji.

Broj aerodroma i kvalitet vazdušnog saobraćaja su u značajnom porastu. Na taj način turistički centri su lako dostupni i za turiste sa relativno udaljenijih prostora. Pristupačnost je pomognuta i primorskim lukama među kojima poseban značaj ima đenova u Ligurijskom delu, Venecija i Trst u severnom delu i Bari u južnom delu Jadranskog mora. Za razvoj turizma na Apeninskom poluostrvu veliki značaj ima njegova atraktivnost. Skoro čitav prostor obiluje turističkim atraktivnostima. Morska obala je duga oko 8.000 km bogata plažama, na kojima su izgrađeni kupališni centri. Mediteranska klima je pogodna za ovaj tip turističke aktivnosti.

Može se reći da određeni nedostatak predstavlja slaba razuđenost obale. I pored toga, plaže su jedna od osnovnih turističkih privlačnosti. Pristupačnost Alpima i njihova blizina obezbeđuje uslove za kombinovanu aktivnost. Sa druge strane, Alpi predstavljaju barijeru hladnim uticajima sa severnih prostora. Na taj način i u zimskom delu godine, ova turistička oblast privlači turiste.

U unutrašnjosti Apeninskog poluostrva atraktivan faktor su i same Apeninske planine. U ovom delu prisutne su i brojne terme, kao na primer svetski poznata Salso Mađore u blizini Parme, terme kod Bolonje-Kastro karo, Riolo Bati, Akvasanta i dr.

Mladost apeninskog kopna je u tesnoj vezi sa pojavom pojačane seizmičke aktivnosti. Ovaj prostor je i vulkanski aktivan, tako da aktivni vulkani Vezuv i Etna predstavljaju turističke motive sa naglašenim kuriozitetnim atraktivnim svojstvima.

Atraktivnost Apenina je naglašena prisustvom brojnih antropogenih turističkih atraktivnosti. Obzirom na to da rimska civilizacija potiče upravo sa ovih prostora, po broju i umetničkoj vrednosti antičkih spomenika, ovaj je prostor jedinstven u svetu. Osim toga, Vatikan je centar katolicizma, a humanizam i renesansa potiču sa ovih prostora i na njima su se najplodonosnije razvili. Na ovim se osnovama mogla razviti kompleksnost turističke ponude.

Ovakva zastupljenost vrednosti turističkih atraktivnosti upućuje na to da je teško izdvojiti turističke regije koje bi mogle izaći iz konteksta celine Apeninskog poluostrva. Broj turističkih regija sa specifičnim karakteristikama i nije toliko važan, obzirom na njihovu turističku povezanost, iako određeni autori to čine, čak zapadaju u određene nedoslednosti i jednostranosti.

Ali, i pored toga, neosporna je činjenica da su glavni turistički regioni formirani u Ligurijskom, Jadranskom i Tirenskom primorju, a uska unutrašnjost je deo kompleksnog turističkog prostora.

Ligurijsko primorje se proteže oko đenovskog zaliva. Reke koje dolaze iz visokih planinskih delova ovde su nataložile značajnu količinu nanosa od kojeg su formirane prekrasne plaže. Na ovom prostoru su se razvile tri rivijere i to: Rivijera del Fiori ili Rivijera Cveća, koja se nalazi u zapadnom delu, Rivijera di Levante, istočno od đenove, i Rivijera Versiliese.

Riviera del Fiori je prirodno produženje Azurne obale i po mnogim elementima podseća na nju. Uopšte Ligurijsko primorje se odlikuje blagim temperaturnim karakteristikama, kako u letnjem tako i u zimskom delu godine. Srednja januarska temperatura u đenovi iznosi 7,5°C i viša je nego u Marseju gde iznosi 6,1°C. Temperature više od 20°C prisutne su u junu, julu, avgustu i septembru, a iznad 16°C tokom 6 meseci u godini. Sve to, kao i oskudnost padavina, je razlog da ovaj prostor bude jedan od najstarijih primorskih turističkih regiona na Apeninskom poluostrvu. Razvoj Rivijere cveća u velikoj meri se duguje izgradnji železničke pruge Pariz-Nica-đenova. Na ovom su se potezu razvili poznati turistički centri San Remo, Ventilja i Imperija. Primat drži *San Remo*, koji se kao i Nica razvio u svetski poznato zimovalište. Na prostoru Rivijere de Levante glavna središta su Portofino, Santa Margarita Sestri i Rapalo.

Rivijera Versiliese se nalazi na području pokrajine Toskana. U njoj se razvio Vijaređo kao jedno od najstarijih kupališta na Apenisnkom poluostrvu. U blizini ušća reke Arno nalazi se Piza, poznata po krivoj kuli. U neposrednoj blizini ove rivijere u kotlinskom delu Arna smeštena je Firenca koja je, zbog blagosti i lepote prostora u kojoj je locirana, bila mesto za stanovanje i stvaralaštvo poznatih umetničkih velikana kao što su Leonardo da Vinči, Mikelanđelo, Danta Aligijeri, Bokačo, Petrarka i dr. Zbog toga, a i zbog prekrasnih građevina, Firenca je veoma privlačna turistima.

Tirensko primorje se proteže od ostrva Elba i rta Portoferaio do Sicilije na jugu. Na ovom prostoru, kao i u njegovoj unutrašnjosti, su locirani značajni turistički centri. Obzirom na to da je ravan „Kampanija di Roma" jako močvarna u ovom delu koji iznosi oko 2.000 km² pored mora ne mogu se izgraditi veći turistički centri. Tu se nalaze dva kupališta Ostia i Lido di Roma. Ali, zato Rim ima centralnu poziciju. U antičkim spomenicima ovaj grad skoro i da nema sličnih premaca, a nabrajanje Koloseuma, Trajanove ili Karakaline banje ima

samo ilustrativan karakter. Brojni ugašeni vulkani i vulkanska jezera u njegovoj okolini su dodatane atraktivnosti ovoga grada.

Turiste privlači *Vatikan* kao centar katolicizma. U njemu se nalaze brojne crkve, muzeji, manastiri i jedna, po književnom fondu, od najvećih biblioteka na svetu, kao i kartografska zbirka sa dugom tradicijom. Na toj osnovi Vatikan posećuju naučnici iz celoga sveta, kao i vernici, umetnici, političari i državnici, ali najviše zaljubljenici umetničkog stvaralaštva.

U primorskom delu Kampanije najprivlačniji su predeli oko Napuljskog i Salerskog zaliva. čitav prostor Kampanije gravitira prema Napulju koji je i najveći grad. Napulj je grad karakterističan zbog brojnih kontrasta. Kontrasti su prisutni u svim sferama života. Sjaj i raskoš su dosta vidljivi, kao što komfor stoji nasuprot neuređenosti grada. Zbog načina života stanovnika, zbog temperamenta Napolitanaca i ostataka grčke, etrurske i rimske kulture, odnosno zbog svih mogućnosti ushićenja koje daje Napulj, postoji izreka: „Vidi Napulj pa umri".

U neposrednoj blizini Napulja je vulkan Vezuv koji je još aktivan. Do njegovog kratera vodi žičara. Vezuv nije samo kuriozitetno mesto zbog vulkanske aktivnosti nego i vidikovac odakle se proteže izvanredna panorama na Napulj i ostrvo Kapri. U podnožju Vezuva turiste privlače i ruševine gradova Herkulanum i Pompeja, koji su bili zatrpani prilikom erupcije Vezuva 79. g.n.e. Otkrivanje Pompeje izvršeno je veoma pažljivo, tako da je sačuvano većina ulica, kuća i spomenika, kao svedoci načina života u ovom drevnom rimskom gradu. Zato je, kao retko gde, ovde naglašena znamenita atraktivna osobitost.

Za turiste su veoma privlačna kupališna mesta Sorento, Salerno, Iskija i Kapri. Ostrvo Kapri je poznato i po Plavoj pećini koja ima raritetan karakter.

Drugi deo Tirenskog primorja je slabije turistički razvijen iako klimatski uslovi omogućuju razvoj ne samo letnjeg, nego i zimskog turizma. Razlog je u tome što su ovi delovi udaljeniji od glavnih emitivnih područja Evrope. Ipak, vredno je spomenuti „Narandžastu obalu" kod Sicilije i Kosta Smeraldu na Sardiniji, čime se potencira postojanje turističkih atraktivnosti i potencijala na ovim prostorima.

Jadransko primorje obuhvata istočnu obalu Apeninskog poluostrva. I ovde postoje izvanredni uslovi za razvoj turizma. Zbog peščanog nanosa stvorene su interesantne peščane plaže. U njihovoj blizini nalaze se brojni smeštajni objekti što govori o značajnom razvoju *Rivijere Romanjola***.** Peščane plaže se protežu od ušća Soče pa sve do Peskare, gde je turizam i najrazvijeniji. Na ovoj rivijeri su se razvili poznati centri. Ispred svih je svakako Rimini sa plažom dugom 25 km koja je nazvana „plažom Evrope". U njemu je locirano 550 hotela što je dovoljna ilustracija stepena turističkog razvoja. Ričione, Katalik i Miramare isto predstavljaju značajne centre u kompleksu Rivijere Romanjola. Južnije od Ankone, pored plaža razvili su se Porto đorgo, Porto

Rekanati, i drugi. Ova turistička oblast je interesantna i zbog bogate unutrašnjosti sa kulturno-istorijskim spomenicima, ambijentalnim vrednostima i banjskim centrima.

Mala državica *San Marino* predstavlja značajno izletničko mesto, a Ravena i Bolonja privlače turiste zbog bogatog kulturno-istorijskog nasleđa.

U severozapadnom delu Jadranskog primorja, nalazi se jedan interesantan grad. Turiste privlači zbog arhitektonskih građevina, na primer crkva Sv. Marka ili đurđeva palata, zbog specifične lociranosti. Venecija se nalazi na 118 ostrva koja su povezana većim brojem kanala i mostova. Zbog pojačanog zagađenja ovaj grad može izgubiti svoju turističku vrednost. Razvoj industrije i pojačano prisustvo otpadnih voda je razlog pojave algi u većoj količini od normalnog, što ovom prostoru može stvoriti neprilike u turističkom razvoju. Zbog toga zaštita životne sredine, a posebno zaštita mora ima prioritetan karakter.

2.8 Slovenačko primorje

Slovenačko primorje u odnosu na emitivne zone ima povoljan turističko-geografski položaj, jer se nalazi u neposrednoj blizini emitivnih prostornih celina i država. Slovenija je otvorena ka Nemačkoj, a obzirom da se graniči sa Italijom i Austrijom postoji dobra kontaktnost. U Slovenačkom primorju su izdvojena tri značajna centra. To su: Koper, Piran i Portorož.

Koper je regionalan centar slovenačkog primorja. Njegova blizina do italijanske granice mu omogućuje da u turističku ponudu stavi ne samo poluostrvske karakteristike, već i kulturno-istorijske spomenike. Među njima se ističe katedrala gotsko-renesansnog stila.

Portorož je najrenomiraniji i najposećeniji turistički centar. Karakterističan je po izvanrednoj uređenosti i izgrađenosti smeštajnih kapaciteta. Prekrasna peščana plaža daje izuzetne mogućnosti za kupališne aktivnosti i sunčanje. Njegova popularnost je u stalnom usponu, tako da ima epitet glavnog turističkog centra regije.

Piran je relativno malo mesto na isturenom poluostrovu Madona. Njegova blizina do Portoroža mu onogućuje komplementarne karakteristike. Pored kupališnih aktivnosti ovde se mogu iskoristiti kulturne tradicije i živopisnost prostora. Tartinov trg predstavlja poseban arhitektonski kulturni ambijent.

2.9. Hrvatsko primorje

Ovaj geografski prostor pripada primorjima iz grupe najposećenijih delova Evrope. Treba konstatovati da se turizam Hrvatske temelji na

vrednostima koje poseduje ova Celina. U okviru hrvatskog primorja su izdiferencirana sledeća područja: *Istarsko, Kvarnersko i Dalmatinsko.*

Istarsko područje obuhvata zapadni i južni deo Istre. Povoljnost klimatskih uslova mu omogućuje intenzivan razvoj turizma. Ona se isto tako bazira na odličnoj pristupačnosti u kojoj, pored drumskog i železničkog saobraćaja, posebno mesto ima aerodrom u Puli. Najznačajniji lokaliteti u ovom području su: *Brioni, Umag, Poreč Rovinj i Pula.*

Brioni je zapravo arhipelag od trinaest ostrva i Lirski zaliv. Ovaj lokalitet je jedan od najatraktivnijih na čitavom hrvatskom primorju. Zapravo se radi o rezidencijalnom centru turizma Hrvatske, jer ima ekskluzivitet da bude protokolaran prostor najvišeg vrha države i visokih gostiju koji posećuju Hrvatsku.

Umag je jedno od najperspektivnijih letovališta na ovoj obali. Njegova vrednost je potencirana klimatskim uslovima i izvanrednom šumovitošću.

Poreč je najstarije naselje tradicionalnog tipa na ovim prostorima. To se temelji na Eufazijevoj bazilici koja potiče iz IV veka. Ona je karaktetistična po izvanrednim i besprekorno sačuvanim mozaicima. Ipak, reputaciju Poreča kao turističke destinacije treba tražiti u prekrasnom turističkom kompleksu Plave Lagune koja je karateristična po privlačnoj plaži i borovoj šumi.

Rovinj je važan centar za kupališne aktivnosti. U njegovoj blizini se nalazi izvanredna plaža prožeta bujnom vegetacijom. U ovom pogledu Zlatni Rat zauzima posebno mesto.

Pula je regionalan i najveći centar Istre. Karakteristična je po brojnim plažama lociranih oko Stoja, Veruda i Solide. U kulturnom pogledu poznata je po monumentalnoj vrednosti Avgustovog hrama i Sergejevog slavoluka. Turistička naselja su locirana u Verulici i u malom zalivu Zlatne Stene. Ipak, u pogledu kulturne baštine Pula je najpoznatija po Pulskoj Areni i kulturnim manifestacijama koje se u njoj održavaju. Među njima posebno mesto zauzima filmski festival.

Kvarnersko područje je jedna od najatraktivnijih prostornih celina u hrvatskom primorju. Ovaj prostor je veoma dobro povezan sa unutrašnošću kako magistralnim putevima i železnicom, tako i vazdušnom komunikacijom. Na ostrvu Krk se nalazi aerodrom koji omogućuje pogodan pristup. Rijeka je glavno pomorsko pristanište u Hrvatskoj. U Kvarnerskom zalivu se nalaze turistički lokaliteti i mesta koja su veoma atraktivna za posetioce. Najznačajnijia su: *Opatija, Rijeka i Crikvenica, kao i ostrva Krk, Cres, Lošinj, Rab i Pag.*

Opatija je najznačajniji turistički centar ne samo u ovom području, već i u čitavoj Hrvatskoj. Radi se o renomiranom centru koji spada u grupu najpoznatijih na evropskom Mediteranu. Opatija je karakteristična i po tome što predstavlja simbol tradicije razvoja turizma u Evropi. Naime, još sredinom XIX veka kada započinje da se razvija turizam u Evropi ovde su sagrađene brojne

vile i kuće za odmor aristokratskih i buržoaskih krugova. Još tada je izgrađeno šetalište Lungo Mare koje se danas proteže duž čitave obale, što je posebna atrakcija.

Rijeka je najveći grad u ovom području. On ima polifunkcionalan karakter obzirom da omogućuje korišćenje kvalitetnih plaža, smeštajnih kapaciteta, kulturnu baštinu i tranzitne uslove. Njegova tranzitnost se zasniva na tome što se nalazi na Jadranskoj magistrali. Poznati lokaliteti u riječkom prostoru su *Matulj i Bakar*, a turistie privlači i poznata tvrdjava *Trsat.*

Crikcvenica predstavlja jedan od najznačajnijih lokaliteta na primorju. Radi se o polifunkcionalnom centru sa prostranim peščanim plažama i izvanrednoj klimi koja omogućuje rekreativne aktivnosti u toku čitave godine. Ovaj centar je poznat po zimskom turizmu. Prednost mu daju zaliv Zavratnica i Velika i mala Paklenica, koji su poznati nacionalni parkovi. To upućuje na mogućnosti razvoja eko-turizma.

Dalmatinsko područje se proteže od Velebita do Prevlake. U ovom području se nalaze sledeći sektori: *Severnodalmatinski, Srednjedalmatinski i Južnodalmatinski.*

U Severnodalmatinskom prostoru glavnu turističku destinaciju predstavlja *Zadar i Zadarski arhipelag i Šibenik.*

Zadar je poznat po bogatom kulturnom nasleđu i mogućnostima za rekreativne aktivnosti. Od kulturno-istorijskog nasleđa pažnju privlače crkve: Sv. Donata iz IX veka, Sv. Krsevana iz XII veka i Sv. Stošije iz XIII veka. Rekreativni turizam je posebno razvijen na ostrvu Oštri Rat.

U zadarskoj destinaciji osnovnu privlačnost predstavljaju Kornati koji su celina od 110 ostrvskih formi. Oni su zbog svog bogatog geodiverziteta i biodiverziteta proglašeni nacionalnim parkom. Grupa ostrvskih privlačnosti obuhvata i Dugi Otok, Ugnjan i Pašman. Pašmonski ostrov ima izuzetno pogodne peščane plaže. U Zadarskom kanalu najpoznatiji lokalitet ja Biogra, koji se isto tako karakteriše prekrasnim plažama.

Šibenik se nalazi u istoimenom zalivu na ušću Krke. Pored mogućnosti za rekreativne aktivnosti koje pruža ova obala, poseban značaj imaju prekrasni slapovi Krke koji su prirodna retkost na ovim prostorima. Što se tiče kulturnih vrednosti dominantno mesto ima Sv. Jakob iz XV veka.

Srednjedalmatinski prostor se proteže od rta Ploče do Omiša. Ovde postoje izvanredne mogućnosti za razvoj turizma. Među lokalitetima posebno mesto imaju: *Split, Makarska i grupa srednjedalmatinskih ostrva.*

Split je naveći grad u jadranskom primorju i vodeći saobraćajni i kulturni centar. Pored prirodnih vrednosti koje omogućuju rekreativne aktivnosti poseduje izuzetan fond kulturnih atrakcija. U ovom pogledu posebno mesto zauzima Dioklecijanova palata i Splitska katedrala. Kulturni turizam se razvija i

na osnovu brojnih manifestacija, što uslovljava da bude jedan od najposećenijih gradova Mediterana.

Makarska se nalazi u podnožju planine Biokovo. To je jedna od najznačajnijih prostornih celina pogodnih za razvoj turizma u Hrvatskoj. Karakteristična je po šljunkovitim plažama. U ovom prostoru se nalaze poznata odmarališta kao: Brela, Baške Vode, Promajna, Tučepi, Podgora, Igrane, Živogošće i Gradac.

Od ostrva najpoznatiji su Brač i Hvar. Na *Braču* se nalaze peščane plaže. Među njima najpoznatija i najrenomiranija je Zlatni Rat i lokalitet Bol. Poznati lokaliteti na ovom ostrvu su i Supetar, Sutivan, Sumartin, Postira, Selce, Povlja i Pučišće.

Hvar je jedano od najatraktivnijih mesta na čitavoj jadranskoj rivijeri. Ovaj epitet mu pripada na osnovu toga što je karakterističan po dugotrajnoj insolaciji koja iznosi 2.750 časova u toku godine. U njegovoj neposrednij blizini se nalaze poznati Pakleni otoci sa nudističkim kampom. Turiste privlači i pećina Modra Špilja koja je prirodna retkost. Od kulturno-istorijskih spomenika pažnju privlači i stara crkva, gradska Lođa i pozorište iz XVII veka.

Južnodalmatinski prostor se proteže od poluostrva Pelješac i Korčulanskog kanala do granice sa Crnom Gorom. Od ostrva su najznačajnija Korčula, Mljet i Lstovo.

Korčula se nalazi u neposrednoj blizini Pelješca. Razvoju turizma pogoduju izvanredni klimatski uslovi, mediteranska vegetacija predstavljena agrumima, palmama, leandrima, mangolijom i čempresima i peščanim plažama. Pešcana plaža se proteže od grada Korčule do Lumbarda.

Mljet je jedan od najatraktivnijih prostora po prirodnim karakteristikama. Na osnovu prisustva morskih jezera slane, Malo i Veliko jezero i razvijenog biodiverziteta proglašen je nacionalnim parkom.

U blizini Mljeta se nalazi ostrvo *Lastovo* koje isto tako predstavlja pravu atraktivnost za turiste. Radi se o izuzetno atraktivnom lokalitetu pogodnom za rekreativne aktivnosti.

Dubrovnik i dubrovačka rivijera imaju dominantno mesto u hrvatskom turizmu. To je jedan od najrenomiranijih turističkih destinacija u svetu. Njegov razvoj se temelji na izvanrednoj konfiguraciji prostora i dobroj saobraćajnoj povezanosti sa svetom. U ovom smislu od posebog značaja je aerodrom čilipi. Dubrovnik svoj kulturni identitet duguje dugoj istorijskoj tradiciji i postojanju Dubrovačke republike. Od posebnog kulturnog značaja su gradske zidine, palate Knežev dvorac i Divone, Onofijeva česma i crkve Sv. Spas i Velika i mala Gospa. Gradsko šetaliste Stradun je najposećeniji deo grada.

Razvoj turizma ove destinacije se bazira i na vrednostima Konavlja, odnosno turističkih lokaliteta Strebrno, Mlina i Cavtat.

2.10 Crnogorsko primorje

Crnogorsko primorje obuhvata prostor od prevlake do granice sa Albanijom. Za razvoj turizma od posebne je važnosti bogatstvo prekrasnih plaža. Visoke planine kao što su Durmitor, Lovćen i Prokletije ovo primorje štite od kontinentalnih vetrova, tako da je prostor privlačan po klimatskim karakteristikama. Konfiguracija terena omogućuje kombinaciju primorskih i planinskih aktivnosti.

Najznačajniji prostor na ovom primorju je *Boka Kotorska.* Ona se smatra jednim od najatraktivnijih zaliva u Sredozemnom moru. Sastoji se od kompozicije Tivatskog, Risanjskog i Kotorskog zaliva. Turističku reputaciju u ovom prostoru imaju turistička mesta: Risanj, Perast, Kotor i Prčanj. Najznačajniji centar je *Herceg Novi.* U blizini ovog centra se nalazi banja Igalo u kojoj se javlja radioaktivan peloid. Terapija pomaže u lečenju reumatskih bolesti. Na osnovu toga se razvio jedan od najvećih centara u svetu.

Budvanska rivijera se uvršćuje u grupu najposećenijih prostora ovog primorja. Peščane i šljunkovite plaže omogućuju izvanredne uslove za kupališne aktivnosti. Najznačajnije su Mogren i Slovenska plaža. Gradski zidovi imaju posebno mesto u kulturnoj turističkoj ponudi.

Sv.Stefan je mondenski turistički lokalitet. Smatra se jednim od najreprezentativnijih u Evropi. Posetioci su poznate ličnosti iz džet seta, visoki zvaničnici i vladari mnogih zemalja.

Paštroviceva rivijera se proteže od Budve do Bara. U njoj su izdvojeni lokaliteti izvanredne privlačnosti.U tom pogledu posebno mesto imaju: Bečići, Miločer, Petrovac na moru, Buljarice, čanj i Sutomore.

Bar je najveće pristanište crnogorskog primorja. Ovaj prostor ima Stari Bar i novi Bar. Stari Bar je poznat po tradicionalnoj kulturi, a novi je osnovni pomorski komunikativan centar Crne Gore.

Ulcinjska rivijera se nalazi neposredno do albanske granice. Karakteristična je po velikoj plaži koja ima izvanredan peščani supstrat. Prednost ovoj plazi daje Skadarsko jezero koje predstavlja komplementarnu atraktivnost ove rivijere.

2.11 Albansko primorje

Albanija je zemlja u kojoj je turizam, u komercijalnom obliku, počeo da se razvija u posthodžoskom periodu. Naime u periodu vladavine Envera Hodže pristup Albaniji za strane turiste je bio složen, a albanski građani nisu mogli da putuju u inostranstvo bez posebnih procedura. Zato treba konstatovati da je turizam Albanije novijeg datuma. Razvojni proces je značio punu otvorenost ove države. Pored organizacionog prestruktuiranja došlo je do naglog korišćenja

resursa. To se odnosi kako na prostorne resurse, tako na dinamiku kretanja domaćih i stranih turista.

U razvoju turizma Albanije prioritetno mesto pripada primorju. Ono po svojoj strukturi pripada grupi koja ima izvanredne potencijale. Naime, obala je uglavnom ravna i peščana tako da je pogodna za lociranje plaža. Kupališnim aktivnostima pogoduje mediteranska klima. činjenica da se u njenom zaleđu nalaze visoke planine predstavlja pogodnost kombinovanih aktivnosti.

Primorje je dobro povezano komunikacijama. Posebno je značajno što su probijene najznačajnije saobraćajnice. Aerodrom u Tirani omogućuje međunarodnu komunikativnost.

U samom primorju se mogu izdvojiti dva gravitaciona centra. To su Drač na severu i Valona na jugu.

Drač je karakterističan po tome što je glavna luka Albanije. Južno od luke se protežu prekrasne plaže. U tom prostoru najznačajnije mesto ima Kavaja. Enormna gradnja može biti problem turističkog razvoja.

Valona je dominantan centar turizma Albanije. Prekrasne plaže i kvalitetni smeštajni kapaciteti pogoduju dinamičnom turističkom razvoju. Valona je isto tako pristanište koje omogućuje povezanost sa Italijom korišćenjem trajektnog prevoza.

2.12 Turističke regije Grčke i njen turizam

Grčka se nalazi na istočnom pravcu turističkih kretanja u Evropi. Geografski položaj joj omogućuje da bude most između Evrope sa jedne strane i Male Azije, Bliskog Istoka i Afrike, sa druge strane. Na taj način, ona je dostupna turistima iz Zapadne i Srednje Evrope, potencijalnim turistima iz Istočne Evrope i tranzitnim turistima koji dolaze iz Evrope i prolaze kroz Suecki kanal.

Grčka je isto tako raskršće pomorskih i vazdušnih puteva jer se nalazi ispred Dardanela i Mramornog mora, pored Jonskog mora, i ispred Otranskih vrata. Ovo omogućuje Grčkoj posećenost turista ne samo iz Evrope, već i iz prekookeanskih zemalja. U tom smislu, važna je poseta turista iz SAD-a. Zbog relativne udaljenosti od emitivnih prostora, najveći broj turista dolazi čarter letovima.

Grčka ima bogatstvo ostrva i poluostrva koja su međusobno povezana pomorskim putem. Ovakva struktura prostora izbacuje pomorstvo u prvi plan. Pomorstvo ima dugu tradiciju tako da izvanredno može služiti turizmu. Brodovi se koriste ne samo kao komunikativno sredstvo, nego i kao sredstvo za kružna putovanja. Marine omogućuju razvoj jahting turizma i pogodan su prostor za čuvanje plovnih objekata u zimskom delu godine. Obzirom na to da je ova aktivnost dosta dohodovna, njoj se posvećuje puno pažnje.

Sama razuđenost obale Grčke predstavlja turističku pogodnost. Male uvale, ostrva i poluostrva obezbeđuju mir i intimnost, čime privlače turiste. Zbog toga su i turistički najrazvijenija ostrva i usko primorje uz razuđene obale. Ozirom na to da Grčka i Norveška spadaju u red najrazuđenijih zemalja u svetu, jasno je o kakvoj turističkoj vrednosti je reč.

Razvoju turizma izvanredno odgovara i mediteranska klima. Visoke temperature, dugotrajna insolacija i oskudnost padavina omogućavaju razvoj ne samo letnjih kupališnih turističkih aktivnosti, već postoje uslovi za boravak i tokom zimskih meseci.

Geografski položaj je Grčkoj omogućio posebno mesto u istoriji čovekove civilizacije. Od XII do II veka pre naše ere, Grčka je bila jedna od najznačajnijih zemalja u razvoju nauke i kulture. Ostaci ove antičke kulture, kao i ostaci iz rimskog i vizantijskog perioda, primamljivi su turistima i deo su kompleksnosti turističke ponude na kojoj se bazira turizam ove zemlje. Obzirom na to da su kulturno-istorijske vrednosti locirane uglavnom u obalnom delu, na ostrvima i poluostrvima, mogu se izdvojiti i glavne turističko-geografske oblasti u Grčkoj. To su: Atička, Peloponeska, Kritska, Sporadsko-kikladska, Krfska i oblast Halkidikija.

Atička turistička oblast obuhvata istoimeno poluostrvo, od Termopilskog moreuza na severu, planine Parnas na zapadu i Korintskog kanala na jugu. Ova se turistička oblast smatra najznačajnijom u Grčkoj, obzirom na to da se u njoj nalaze brojne turističke vrednosti. Planina Parnas (2.457 m) je i nacionalan park. Termopilski tesnac je istorijsko mesto poznato po herojskoj borbi i pogibji spartanskih vojnika. Južno od Termopila se nalazi nekadašnje proročište Delfi sa Apolonovim hramom, velikim amfiteatrom i drugim sakralnim objektima. U neposrednoj blizini su iskopine starog grada Tebe. Ipak, najposećenije mesto i centar ove oblasti je Atina. Ovaj grad je udaljen samo 8 km od obale Egejskog mora, a poseduje i izvanredne spomenike iz prošlosti. Iznad Atine nalazi se Akropolj (60 m). Na ovom brdu je lociran prekrasan Partenonov hram i hram boginje Atine Partenon. To je pravo remek delo vajara Fidija. Akropolj privlači turiste i zbog drugih kulturno-istorijskih spomenika. Na rtu Sunion locirn je Posejdonov hram, a severno od Atine se nalazi Maraton. Zajedno sa olimpijskim stadionom, ove umetničko-znamenite atratktivnosti sačinjavaju najznačajniji deo antropogenih turističkih motiva Atine.

Peloponeska turistička oblast se nadovezuje na Atičku. Povezane su Korinstkim kanalom, koji zbog svog kanjonskog izgleda sam po sebi predstavlja posebnu turističku atrakciju. Ovo poluostrvo ni po prirodnim, ni po antropogenim turističkim vrednostma nije bogato kao Atina. U osnovi prednost se daje kulturnoj baštini. U dolini reke Alfeje nalazi se staro grčko svetilište Olimpija gde su 776. godini p.n.e. započele olipijske igre, koje su ujedinjavale Helene na sportskom, kulturnom i nacionalnom planu.

Turiste privlači i Sparta, kao grad istoimene države, Argolida staro lečilište u Epidaurusu i ruševine dvaju najstarijih gradova u Grčkoj, Mikene i Tirinta. Iz ovih gradova se započela širiti kultura prema Istoku.

Slika 25. *Atina*

Kritski region obuhvata ostrvo Krit, jedno od najvećih ostrva u Evropi. Obzirom na to da se nalazi u najjužnijem delu Grčke, njegov turističko-geografski položaj je nepovoljniji u odnosu na druge turističke regije. Nepovoljnost geografskog položaja je naglašena i zbog odsutnosti kopnene veze sa kontinentalnim delom Balkanskog poluostrva, odnosno sa Evropom. Južni položaj, sa druge strane je jedan od razloga za povoljne klimatske uslove koji ovde pogoduju kupališnom tipu turističke aktivnosti. Ovde je prisutna dugotrajnija insolacija, a više su temperature vazduha i vode. U toku šest meseci u godini izlučuje se samo 10% od ukupne količine padavina, koja iznosi 600-700 mm, a srednja mesečna temperatura od maja do oktobra je iznad 19,5°C. To govori da sezona kupanja i sunčanja traje najmanje pola godine. Unutrašnjost ostrva je dosta kamenita, sa oskudnom vegetacijom. Etezijski vetrovi donose blagost u raščlanjenom primorju što omogućuje lociranje naselja u kojima se vrši turistička aktivnost. S obzirom na to da na ovom ostrvu egzistira specifična kultura, kao rezultat udaljenosti od drugih ostrva i kontinenta, reč je o dodatnom motivu za posete turista. Najveći broj starogrčkih, venecijanskih i turskih spomenika je lociran u Iraklionu i oko njega.

Sporadsko-Kikladska regija obuhvata ostrvske grupe u Egejskom moru. To su Severnosporadska, Južnosporadska i Kikladska grupa ostrva pored maloazijske obale i Dodekanska grupa. Pored povoljnih klimatskih uslova i

dobrih plaža, mnoga od ovih ostrva privlače turiste zbog etnografskih karakteristika. Ovde su u prvom redu impresivne narodne nošnje i gastronomski specijaliteti. Vekovnu reputaciju imaju vino i ribolov.

Neka ostrva poseduju brojne spomenike, što isto tako doprinosi intenzivnom razvoju turizma. U ovom smislu posebno mesto zauzimaju: Rodos, Kitnos, Sifnos, Lezbos, Hios, Delos i Lamos.

Osim uslova za kupališne turističke aktivnosti i posetu antropogenih vrednosti u ovoj turističkoj oblasti razvijen je i nautički turizam. U ovu funkciju se grade jahting zimovališta.

Krfska regija je ipak najznačajnije središte jahting turizma u Grčkoj. Mali zalivski delovi su povoljni za usidravanje plovila.

Ovaj region obuhvata ostrvo Krf koje se nalazi u Jonskom moru, ispred Otrantskih vrata. S obzirom na to da je izložen uticaju zapadnih vetrova koji donose vlagu, on je dosta šumovit i zelen, sa umerenim temperaturama u letnjem delu godine i relativno visokim u zimskom periodu. To je razlog za što je Krf najveće zimovalište u Grčkoj.

Na Krfu se u Prvom svetskom ratu ukotvila srpska vojska koja se povlačila preko Albanije. Zato ovo ostrvo ima poseban zanačaj za srpske turiste.

Halkidička regija dosta nalikuje peloponeskoj, s obzirom na to da obuhvata razuđenost poluostrva, na kojem se daleko od mora prstenasto protežu poluostrvski delovi. Između ovih poluostrovskih delova pažnja turista je posebno usmerena ka istočnom delu koji se zove Atos. Na njemu se nalaze i manastirski kompleksi na Svetoj Gori koja predstavlja i posebnu *teokratsku državicu*. Od vidikovaca na planini Atos (2.033 m) proteže se veličanstven pogled prema ostrvima, poluostrvima i zalivima u podnožju.

Obala poluostrvskih delova Halkidikija je protkana peščanim plažama koje se nalaze oko prikrivenih i mirnih uvalnih delova. U turističkoj ponudi je uključeno i receptivno stanovništvo ne samo iznajmljivanjem soba za smeštaj, već i drugim uslugama neophodnim za razvoj turističke aktivnosti. Turiste privlači i Solun kao poznati trgovački centar u Evropi. On je u isto vreme saobraćajni i kulturni centar, bogat kulturno-istorijskim spomenicima.

Od drugih turističkih centara svojim značajem se ističe Voden. Privlačan je zbog atraktivnih slapova i vodopada na reci Lucijas i zbog kulturno-istorijskih spomenika iz vremena Aleksandra Makedonskog. Kavala je poznato kupalište sa uređenim plažama, u obalnom delu Trakije. Seres je planinski centar. U Filipima se nalazi neolitsko arheološko nalazište što je retkost uopšte u svetu. Ostrvo Tasos je karakteristično zbog brojnih kulturno-istorijskih spomenika i zbog plaža duž njegove obale. Zbog toga je ovo ostrvo jedno od najposećenijih. Ova mesta i prostori, zajedno sa Olimpom (2.917 m) u Tesaliji, deo su sadržajne turističke ponude Grčke.

2.13 Bosfor i Istanbul

S obzirom na činjenicu da je turizam u Turskoj uglavnom razvijen u evropskom delu i da je maloazijsko primorje prostor u kome se turizam nalazi u povoju, prikazaćemo turistička iskustva evropskog dela Turske i posebno karakteristike Bosfora i Istanbula. U ovom prostoru je turistički razvoj karakterističan po brojnim kulturno-istorijskim spomenicima iz antičkog, vizantijskog perioda i posebno iz islamskog perioda.

Slika 26. *Istanbul*

Mediteran u Turskoj ima veoma povoljan geografski položaj. Evropa, baš preko mosta na Bosforskom moreuzu, ostvaruje najkraći suvozemni kontakt sa jugozapadnom Azijom.

Bosfor je dosta uzak moreuz. Na jednom mestu on iznosi 660 m. Pod uticajem razlike saliniteta i vetrova, javljaju se jaka strujanja vode što odaje utisak kao da je Bosfor reka. Ali interesantno je da ova „ reka" teče u dva smera. Manje slana voda teče iz severa prema jugu brzinom od 10 km na sat u površinskom sloju, a u dubljim slojevima kao kompenzacijska struja u obratnom smeru teče znatno slanija voda prema severu. Na mestu gde se mešaju ove dve vode ribe se sakupljaju u uočljivoj velikoj količini, što omogućuje turističke ribolovne aktivnosti i na površini i ispod vode. Ovaj fenomen morskih struja, sam moreuz kao specifičan primorski oblik ili kuriozitet omogućuje impresivni doživljaj za turiste. Poseban doživljaj je što posetioci u isto vreme mogu da budu na dva kontinenta u isto vreme. Mogućnost za raznolike turističke aktivnosti su samo deo onoga što predstavlja privlačnost ovog prostora.

Najatraktivniji za turiste je *Istanbul* koji se nalazi na obali Crnog i Mramornog mora i u kojem su sjedinjeni evropski i azijski deo. Istanbul je grad koji posećuju svi turisti koji dolaze u Tursku. On je saobraćajni i trgovački centar, ali ispred svega, grad sa dugom istorijom i kulturnim nasleđem. Na jednom mestu se prožimaju kulture vizantijskog perioda, kada je ovaj grad imao ime Vizantion, rimskog perioda kada se zvao Konstantinopolj i tursko-orijentalnog perioda sa nazivom Istanbul. U periodu od više stotina godina, za najveći deo južno-slovenskih naroda Istanbul je bio centar carstva kojem su pripadale ove teritorije. Za njih je Istanbul ostao Carigrad. Široki uticaji kultura i civilizacija su od Istanbula stvorili riznicu kulturno-istorijskih vrednosti. U kvartovima Stambol, Bej Oglu, Iskadar, Kadikaj locirani su specificni objekti sa turističkom atraktivnošću. U Istanbulu svojom vrednošću dominira Aja Sofija. Ovu baziliku koja je bila vizantijski religiozan centar, potom džamija, reformator Kemal Ataturk je proglasio muzejom. Plava džamija se smatra najvećom i najlepšom i zbog toga privlači turiste. Privlačni su i Sulejmanova džamija i Sultanova rezidencija Topkapi saraj, riznica velikog bogatstva.

2.14 Crnomorske turističke regije

Na Crnomorskoj obali postoje značajne turističke regije, koje prema vrednostima mogu konkurisati turističkim regijama u ostalim mediteranskim prostorima. Među poznatijim turističkim regijama sa osobitim specifičnostima, diferencirane su prostorne celine na *bugarskoj, rumunskoj i istočno crnomorskoj obali.*

2.14.1 Bugaraska crnomorska obala

Bugarska crnomorska obala predstavlja prostor u kome je turizam počeo intenzivno da se razvija. Kao najznačajnija atraktivna osnova za razvoj turizma su prostrane peščane plaže locirane oko gradova Varna i Burgas. Oko Varne se nalazi plaža Zlatni pjasci koja je ime dobila po žućkasto-crvenkastoj boji peska i koja se proteže na dužini od 3 km i širini od 50-100 m. Insolacija u Varni iznosi 2.300 časova godišnje, što se može potencirati kao veoma važna turistička vrednost. Turističko mesto Družba nalazi se neposredno do Zlatnih pjasaka.

Severno od Burgasa nalazi se turistički lokalitet Sunčev breg koji obuhvata veliki prostor sa sitnim peskom. Karakterišu ga relativno visoke temperature vazduha kao i topla voda Crnog mora. Insolacija u Burgasu iznosi 2.600 časova godišnje, što je veoma povoljno za kupališne aktivnosti i privlačno za turiste. Turistički lokalitet Obzor, nalazi se severno od Sunčevog brega, a Nesebar i Pomorje nalaze se južnije od ovog predivnog prostora. Najmoderniji hotelski kompleks nalazi se u Albeni, trideset kilometara severno od Varne.

U unutrašnjosti Bugarske, osim Sofije, kao glavnog grada, bogatog kulturno-istorijskim spomenicima, turiste privlači planinski kompleks Vitoše

koji je i nacionalni park. Tu su i zimski sportsko-rekreativni centri Borovec na Rili, Rilski manastir i glacijalna jezera kao i „dolina ruža“, zapravo dolina reke Tundža, na južnoj strani Stare planine u kojoj se odgajaju ruže. Za turiste je veoma interesantna „procvetana mirišljava dolina“ kao zasebna turistička atrakcija. Jedan od najznačajnijih tuirstičkih zimsko-sportskih centara je Bansko na Pirin planini.

2.14.2 Rumunska crnomorska obala

Rumunija je zemlja koja trasira savremeni turistički razvoj po ugledu na veći broj evropskih zemalja. U prošlosti je društveno uređenje u njoj nametalo uglavnom socijalni turizam. Crnomorska obala i ovde je najprivlačnija, naročito peščane plaže oko delte Dunava. Ovde je sagrađen veliki kupališno-rekreativni centar Mamaja, neposredno do velikog lučkog grada Konstance. Ovaj grad je poznat po kulturnom nasleđu iz rimskog perioda i ostvaruje izrazitu posećenost.

Za razliku od Mamaje gde se razvijao socijalni turizam, Mangalija na jugu je mondensko i rezidencijalno odmorište. Ovakav karakter je prisutan u tradicionalnom obliku.

2.14.3 Adžarska regija

Adžarska regija se nalazi u prostoru od Batumija na jugu do Kobuletija na severu. Karakterističan je po prirodnim vrednostima. S obzirom na to da je otvoren prema Crnom moru i da se iza njega nalazi Kavkaz koji zadržava padavine koje dolaze iz pravca mora, poseduje klimu sa povećanom vlažnošću. Količina padavina u Batumiju iznosi 2.600 mm.

Relativno visoke temperature i intenzivna insolacija razlog su za bujnu vegetaciju koja se odlikuje zastupljenošću specifičnih formi. Tu uspeva čak i jedna vrsta banane. Turiste privlači živopisna Batumska botanička bašta u kojoj su zastupljene brojne biljne vrste.

Turizam se razvija na osnovu rekreativnih vrednosti, što je razlog da se sagrade brojna odmarališta, sanatorijumi i ostali smeštajni objekti u Batumiju i Kobuletiju gde se nalazi dugačka peščana plaža.

2.14.4 Abhadska turističko-geografska regija

Abhadska turističko-geografska regija se nalazi severno od Kolhidske nizije. Razvoj turizma se bazira na prikladnim klimatskim uslovima, kao i na prisustvu prostranih plaža koje se nalaze u blizini visokih vrhova planinskog sistema Kavkaz. Temperatura vazduha u avgustu dostiže vrednost od oko 25^0C, a srednjejanuarska iznosi 6^0C u turističkom mestu Novi Afan. Insolacija iznosi 2.245 časova godišnje.

Kanjonska dolina Kadari omogućuje prilaz ka zaglečenim vrhovima Kavkaza. Za relativno kratko vreme, od ove tople rivijere može se stići do snegom bogatog prostora, koji se može koristiti za skijaške aktivnosti. Ovakva blizina i mogućnost za raznovrsno korišćenje turističkih vredenosti je prava retkost u svetu.

Na prirodnim i antropogenim vrednostima razvili su se turistički centri kao što su Suhumi, koji je i gravitacijski centar ove oblasti, Novi Afon i Gagra, koji predstavljaju i najsevernija mesta u Abhadsoj regiji**.**

2.14.5 Sočinska turističko-geografska regija

Sočinska turističko-geografska regija se nalazi severozapadno od Abhadske regije i proteže se u dužini od 30 km. Njen razvoj počinje kao lečilište nakon Oktobarske revolucije. Intenzivni razvoj doprineo je da Soči danas bude vodeći turistički centar Crnomorja, zapravo da nadmaši čak i Krimsku turističku regiju. Suptropska klima omogućuje razvoj i letnjeg i zimskog turizma. Naime, srednja temperatura u januaru i februaru iznosi 6^0C, a u julu i avgustu iznosi 23^0C. Na planini iza Sočija, samo na 40 km od obale, nalazi se večiti sneg, a bogatstvo termomineralnih voda obezbeđuje kompleksan turistički sadržaj. Razvoj Sočija povezan je sa dobrom pristupačnošću. U ovom smislu značajno mesto zauzima kopnena povezanost kroz dolinu Pšiša, levu pritoku Kubana, plovidbenu vezu preko rečno-kanalskog sistema Volge i Dona, kao i aerodroma u Adleru, koji obezbeđuje povezanost Sočija sa celim svetom. Interesantan je razvoj helikopterskog saobraćaja, pomoću koga se turisti prevoze do svih turističkih destinacija Crnog mora.

Za razvoj turizma u ovom prostoru poseban značaj imaju Zimske olimpijske igre održane 2014. godine. Time se regija svrstava u red olimpijskih destinacija i dobija izrazitu svetsku reputaciju. Na osnovu izgrađenih kapaciteta i objekata Sočinska se regija smatra ekskluzivnim turističkim prostorom.

2.14.6 Krimska rivijera

Krimska rivijera se proteže u dužini od oko 100 km i u širini od 3 do 10 km. Nalazi se u južnom delu Krima. S obzirom na to da se iza ove rivijere izdižu Krimske planine, ovaj je prostor zaštićen od uticaja kontinentalnih masa, što je jedan od razloga za pogodnosti mediteranske klime. Srednjemesečna temperatura u januaru iznosi $3,7^0$C, a u toku četiri meseca u godini temperatura je iznad 19^0C, čime je određena turistička sezona.

Ova turistička regija ima dužu tradiciju u odnosu na ostale crnomorske regione. U njoj su zimovali aristokratski krugovi. Nakon Oktobarske revolucije, dolazi do razvoja socijalnog turizma, a broj sanatorijumskih ležaja permanentno

se povećavao. Savremeni turizam se razvija na drugoj osnovi i poprima nove karakteristike.

Centar ovog turističkog regiona je Jalta oko koje se nalaze brojna turistička mesta i odmarališta. Poznata je po samitu pobedničkih sila u Drugom svetskom ratu na kome je došlo do podele interesnih sfera.

3 Turizam u Americi

Turizam u Americi ima uslove za razvoj na širem prostoru. Neki od tih prostora su turistički atraktivni i već su valorizovani, a neki su još samo turistički potencijal. Prateći ostvareni turistički promet stranih gostiju, nameće se činjenica da su turistički regioni u Americi nakon evropskog prostora najposećeniji u svetu. Podatak da je godišnji porast 6%, govori o izraženoj perspektivi u turističkom razvoj u odnosu na svet (5,7%) i Evropu (4,5%). Broj posetilaca stalno se povećava u odnosu na najrazvijeniji turistički prostor Evrope.

Perspektiva u razvoju turizma u Americi bazira se na raznovrsnosti turističke ponude koja egzistira od Aljaske do Ognjene Zemlje. Ovako rasprostranjeni prostor nije karakterističan samo zbog brojnosti turističkih atraktivnosti, već i zbog razlika privrednog razvoja. Životni standard i nacionalni dohodak je različit u pojedinim delovima Amerike. On je naročito visok u Severnoj Americi u odnosu na Srednju i Južnu Ameriku. Kao rezultat ovakvih odnosa javlja se veća turistička izgrađenost koja poseduje veći broj učesnika u turističkim kretanjima Severne Amerike. Na osnovu toga se mogu izdvojiti i posebne turističke regije. U ovom pogledu diferencijacija je napravljena po kontinentalnoj osnovi.

3.1 Turizam i turističko-geografske regije Severne Amerike

Severna Amerika obuhvata prostor od oko 20.000 km^2, što je dva puta više od Evrope. Na ovoj površini locirani su SAD i Kanada, a u njima ima raznovrsne turističke privlačnosti i raznovrsne regionalne koncentracije turističkih vrednosti.

3.1.1 Turističko-geografske regije SAD

Prema ostvarenom deviznom dohotku od turizma SAD vode u svetu. To je rezultat više faktora. S obzirom na to da je površina SAD približna evropskoj, takav prostor je raznovrstan kako prema prirodnim, tako i prema antropogenim turističkim vrdnostima.

SAD se nalaze između Atlanskog i Tihog okeana, tako da je to razlog što su otvorene sa istoka ka Zapadnoj Evropi, a sa zapada prema Japanu. S obzirom

na to da ove zemlje imaju visok životni standard, one su i emitivna područja u SAD-u. Emitivna područja su i Kanada i Meksiko. Sa druge strane SAD spadaju u zemlje čiji se životni standard nalazi na višem mestu u poređenju sa mnogo drugih svetskih zemalja. Na tome se bazira velika stabilnost stanovništva koje se uključuje kako u međunarodna, tako i u domaća turistička kretanja.

Jedan od najbitnijih faktora koji odgovara turizmu u SAD je infrastrukturna uređenost i saobraćajna povezanost. Zaštita životne sredine ima poseban značaj u razvoju turizma. U SAD-u u 1981. godini je bilo registrovano 48 nacionalnih parkova čija je ukupna površina iznosila 115.000 m^2.

Kulturno-istorijski spomenici, ambijentalne turističke atraktivnosti i raznovrsne manifestacije dopunjuju privlačnost ove zemlje. Neki autori, sasvim opravdano, u SAD diferenciraju sledeće regione: *Atlanska obala, Apalačke planine, Srednja Nizija, Zapadna planinska oblast i Aljaska.*

Atlanska obala SAD-a karakteristična je po tome što u njenoj niziji nalaze se višemilionski gradovi kao što su Boston, Njujork, Filadelfija, Vašington i ostali, iz kojih se regrutuje turistička klijentela. Duge peščane plaže su prisutne duž cele obale. Pored njih su sagrađeni brojni kupališni kapaciteti. Osim *Atlantik Sitija* koji je najpoznatije kupališno mesto na ovom prostoru, dominantnu turističku ulogu ima *Florida.*

Florida je poluostrvo koje se nalazi nešto severnije od 22^0 severne geografske širine. Ovaj fizičko-geografski položaj omogućuje joj da bude pod uticajem subtropske klime. Temperatura vazduha i u zimskim mesecima najčešće je iznad 20^0C, što je razlog da Florida bude najveće svetsko zimovalište. Međutim, turistička sezona ovde traje cele godine i prosečno godišnje Floridu posećuje 30 miliona turista, najčešće iz SAD-a. Procenjuje se da inostrani turisti na Floridi učestvuju sa 10% uglavnom iz Kanade.

Brojni turistički lokaliteti locirani su duž istočne strane Floride. Među njima posebno mesto zauzima *Majami Bič,* a ništa manje ne zaostaju ni *Palm Bič i Dejton Bič.* Na ovom poluostrvu nalazi se i nacionalni park *Everglajds,* gde egzistira tropska vegetacija i raznovrstan životinjski svet. Na atlanskoj obali locirani su i drugi nacionalni parkovi kao npr. *Džemstaun i Plimut.*

Osim toga što veliki gradovi na istočnoj obali SAD-a predstavljaju emitivne zone, oni su i privlačni za turiste. *Njujork,* kao centar Ujedinjenih Nacija i kao zaseban gradski ambijent sa svim objektima u tom smislu ili *Vašington,* kao glavni grad SAD-a, su samo primeri za izvanredno posećene centre.

Pristup prema atlantskoj obali omogućuje različte vrste saobraćaja. SAD imaju najgušću putnu i železničku mrežu, baš u ovom delu. Prokopavanje Panamskog kanala obezbeđuje povezanost zapadnih predela sa ovim regionom koji je otvoren prema pomorskim prostorima. Za turistički razvoj atlantske obale od posebnog značaja je veoma razvijeni vazdušni saobraćaj.

Apalačke planine se protežu paralelno sa atlantskom obalom. One su karakteristične po veoma blagim stranama i po raznovrsnosti vegetacionog pokrivača i životinjskog sveta. Zbog prirodne baštine formirali su se nacionalni parkovi, kao npr. *Šenandoa, Velike Dimne planine i Bluridž*, koji je sa oko 17 miliona posetilaca godišnje najposećeniji nacionalni park u SAD-u.

Severni delovi Apalača pogodni su za razvoj zimskih sportskih aktivnosti. Zbog toga su izgrađeni brojni zimski sportski turistički centri. Posećenost Apalačkih planina je najveća i zbog blizine velikih gradova koji su locirani oko njih. Sa istočne strane atlantske obale nalaze se urbani centri, a sa zapadne industrijski gradovi, kao što su *Pitsburg, Klivlend, Detroit i* dr. Ovi gradovi su i značajna turistička mesta sa kojih dolaze turisti u apalački turistički region.

Srednja nizija je karakteristična po raznovrsnosti turističkih atraktivnosti. U severnom delu se nalaze *Velika Jezera* (Gornje, Hjuron, Mičigen, Iri i Ontario) koja su i najveće jezersko područje na svetu sa površinom od 246.000 km^2. Voda iz Gornjeg Jezera kroz brzake pada u Mičigen i Hjuron. Iz njih ističe reka Sent Klair u Iriju. Preko Nijagarinih vodopada voda se spušta u Ontario, a odatle se reka Sent Lorenc uliva u Atlantski okean. Ovakva kompozitnost hidrografskih elemenata nije zastupljena na drugom mestu u svetu, zbog čega su obezbeđene interesantne prostorne karakteristike. Turiste posebno privlači *Nijagara,* reka sa velikim slapovima. Ostrovo Goat deli slapove na američke, koji se protežu u dužini od 300 m i visini od 59,9 m i kanadske, u dužini od 900 m i visini od 48,2 m. Zbog estesko-turističkih razloga hidroenergetski potencijal se koristi samo sa 30%. *Nijagarine vodopade* godišnje posećuje više od 2 miliona turista, a najpoznatiji turistički centar je *Nijagara Fols*.

Obale Velikih Jezera pogodne su za razvoj turističko-kupališnih aktivnosti tako što su, pored brojnih plaža, izgrađeni značajni smeštajni kapaciteti. Zapadno od ove grupe jezera nalaze se brojna lednička jezera sa istaknutim estetskim turističkim atributivnim osobinama.

Južni delovi su karakteristični po bogatstvu termomineralnih izvora na kojima su izgrađena lečilišta, što u kombinaciji sa mogućnošću plovidbe po najdužoj reci sveta Misisipi i antropogenim bogatsvom, oplemenjuje turističku ponudu ovog prostora.

Zapadno-planinska regija obuhvata široki prostor oko zapadnog dela SAD-a. Ovaj prostor je karakterističan po prisustvu raznovrsnih prirodnih elemenata. U tom smislu interesantni su Kordiljeri, predstavljeni sa tri uporedna pojasa. Sa istoka prema zapadu postoje različite prostorne celine. To su Karpaste planine ili Roki Mauntajn, unutrašnje kotline u kojima posebno mesto zauzima Veliki Basen i Primorske planine sa tihookeanskom obalom. Brojni ugašeni vulkani, planinski vrhovi i strane, bogatstvo termomineralnih izvora, lednici, interesantne doline i specifična vegetacija privlače posetioce. Radi zaštite ovog

bogatstva, 1872. godine formiran je prvi nacionalni park u svetu *Jelouston,* poznat po juvenilnim izvorima i gejzerima. Radi zaštite mamutske biljke sekvoja, formiran je nacionalni park. Nacionalni park *Josemiti* u Kaliforniji poznat je po ledničkoj dolini, a *Mont Rainier* kao ugašeni vulkan, od koga se isto tako spušta dosta lednika. *Krater Lake* poznat je po vulkanskom jezeru sa dijametrom od 10 km i dubinom od 600 m. *Roki Mountajn je* najlepši deo Karpastih planina, a *Veliki Kanjon* najdublji kanjon Kolorada. U ovom turističko-geografskom regionu zastupljeni su i drugi nacionalni parkovi. Nacionalni parkovi na ovom turističkom prostoru najprivlačnije su turističko atraktivne vrednosti.

Između planinskog primorja i uzvišenja Siera Nevada, na zapadu, proteže se Kalifornijska nizija. Zajedno sa kalifornijskim primorjem predstavlja značajan turistički prostor. U letnjem periodu godine temperature su umerene. Ovaj prostor oskudeva padavinama. Tako na primer njihova količina iznosi od 350-500 mm. Klimatski uslovi omogućuju razvoj kupališnih turističkih aktivnosti u primorskom delu. Međutim, hladna kalifornijska morska struja uslovljava da se mogućnosti kupanja lociraju od rta Konsepšn do granice Meksika. Na ovom potezu izrasli su poznati turistički lokaliteti kao što su *Santa Barbara, Santa Monika, Long Bič, Laguna Bič, Oušansajd, Pacifik Bič, San Diego i Imperijal bič.*

Turiste privlače i antropogene vrednosti ovog prostora. U prvom redu to su urbani ambijentalni prostori *San Franciska i Los Anđelesa*. Posebno mesto zauzima Los Anđeles u kome je skoncentrisana filmska industrija Holivuda i impresivni zabavni centri Merilend i Diznilend.

Havaji predstavljaju najveću ostrvsku grupu u Polineziji. Sačinjeni su od sedam većih ostrva među kojima najpoznatiji su: *Havaji, Maui, Oahu, Kauai i Molokai. Glavni grad je Honolulu.* Ova ostrva su vulkanskog porekla. Vulkan Mauna Loa još je aktivan. Prostor oko Maun Loa proglašen je nacionalnim parkom. Temperaturne prilike, koje u Honolulu imaju srednju avgustovsku vrednost od 25,3^{0}C i srednju januarsku od 21,3^{0}C, omogućuju turističko-kupališne aktivnosti u toku cele godine. Količina padavina koja iznosi više od 3.000 mm ne može se smatrati povoljnom. Međutim, ovakvi klimatski uslovi omogućuju egzistenciju egzotične i endemične vegetacije koja privlači turiste. Najznačajniji turistički centar je baš Honolulu.

Aljaska turiste privlači čistom prirodom. I pored toga što je klima subpolarna, ne pruža gostoprimstvo. Cilj turista su čiste vode koje se koriste za ribolov kao i prostrane šumske površine bogate životinjskim svetom, koji omogućuje razvoj lovnog turizma.

3.1.2. Turističke vrednosti Kanade

I pored toga što se Kanada po turističkom razvoju ne može porediti sa SAD-om, ipak beleži značajnu posetu. Ona obuhvata interesantan turistički prostor. Zajedno sa Američko-arktičkim arhipelagom zauzima površinu od 9.959.401km^2, na kojoj živi relativno mali broj stanovnika, što znači da je jedna od najmanje naseljenih zemalja na svetu. Ogromni prostor koji zauzima sam po sebi govori o velikoj raznovrsnosti i zastupljenosti prirodnih elemenata. Morski nanos koji je preprečio doline omogućio je formiranje basena mnogobrojnih jezera. Pitomi prostor *Kvebeka* i prostor oko *Velikih Jezera* su najposećeniji prostori, obzirom da je tu i najviša koncentracija stanovništva. Posebnu pažnju pobuđuju vodopadi *kanadskog dela Nijagare*. Međutim, najprivlačniji prostor Kanade je zapadni planinski deo. U ovom delu, pored ledničkih, erozivnih i akumulativnih formi, dubokih kanjonskih ledničkih dolina i fjordova koji se protežu po dužini obale Tihog okeana, turiste privlače i nacionalni parkovi, među kojima je najposećeniji *Benf* u Karpastim planinama. Najrasprostranjeniji nacionalni park u celoj zemlji je *Vud Bafalo* sa površinom od 44.000 km^2. Nacionalni park *Veterton*, zajedno sa nacionalnim parkom *Glacier,* sačinjava takozvani *Internacionalni park mira*. Kao turistička baština javljaju se i veliki gradski centri. Među njima posebno mesto zauzima *Montreal*, koji pored ambijentalnih turističkih atraktivnosti, predstavlja i kulturni i poslovni centar, ali i olimpijski grad što podrazumeva bogatstvo sportskim objekatima.

Vankuver, kao najveći grad u zapadnom delu Kanade, i *Otava*, kao glavni grad ove zemlje, kao i *Toronto* su isto tako prilično posećeni. To govori da se radi o izrazitim turističkim potencijalima.

3.2. Turizam i turistički regioni u Srednjoj Americi

Turistički prostor Meksika i Kariba oslikava turistički razvoj Srednje Amerike. Meksiko je najposećeniji što je i normalno obzirom na teritoriju koju obuhvata. Značajne posete ostvaruju i Portoriko, Jamajka i Haiti, kao i Kuba i Trinidad. Bahamska ostrva su najposećenija u odnosu na sva ostala ostrva.

Meksiko je savezna država koja obuhvata površinu od oko 2.000.000 km^2. Na istoku se proteže obala Meksičkog zaliva, a na zapadu izlazi na Tihi okean. U severnom delu se nalaze dva planinska venca: Siera Madre Ocidental na zapadu i Siera Madre Orijental na istoku. Na taj način se zaokružuje srednja visoravan ili Meseta. Na Siera Madreu Ocidental nalaze se brojni ugašeni vulkani koji su veoma interesantni.

Obala Meksičkog zaliva nije privlačna kao što je obala Tihog okeana, jer su tu skoncentrisane najveće količine atmosferskih padavina koje nose pasati sa Meksičkog zaliva. Njihova količina iznosi 3.000 do 5.000 mm. Za tihookeansku obalu karakteristčno je to da je ona prilično suva i pogodna za razvoj kupališnih

turističkih aktivnosti, zbog čega postoje uslovi da se razviju mondenski centri kao što su: *Akapulko, La Paz, Puerto Valjarta* i ostali.

Mesetata je prostor pun kontrasta i bogatsva antropogenih formi. Tu je lociran i *Suidad de Meksiko*, glavni grad Meksika, a između visokih vrhova posebno je impresivan vulkan *Popokatepetal*, sa visinom od 5.452 m. Tu se nalazi prestonica Asteka čija materijalna kultura, zajedno sa spomenicima kulture Maja na *Jukatanu*, predstavlja bazu za razvoj turizma Meksika. Blizina SAD-a kao značajnog emitivnog područja naročito deluje na posećenost Meksika i usmeravanje njegove ponude, kao i prihvatanje standarda turista iz SAD-a pri izgradnji i uređivanju turističkih lokaliteta i objekata.

Karibski prostor je specifičana turistička regija. Njega sačinjavaju ostrvske grupe Velikih i Malih Antila i Bahamska ostrva, kao uski pojas kopna koji se proteže od prevlake Tehuantapeka do Panamske prevlake. Ovo relativno mlado kopno je pod uticajem Atlantskog i Tihog okeana, koji uslovljavaju malu temperaturnu amplitudu u toku cele godine kao i vlažne vetrove. U primorju srednja godišnja temperatura iznosi 25-28^{0}C. Uslovi za kupališne aktivnosti postoje i u zimskim mesecima, tako da se turistička sezona ne prekida.

Tropski klimatski uslovi su u najvećoj meri delovali na prostor kako bi se oformila bujna vegatacija sa izraženim biodiverzitetom. Po visokim predelima prisutna je uvek zelena hrastova šuma, oraha i mangolije. U proređenim džunglama pažnju privlače palme i drvenasti paprati, a u stepskim područjima agave. Prirodna turistička vrednost su i prostrane plaže koje su zastupljene kao retko gde na svetu.

Najveća posećenost turističkih mesta ostvaruje se od strane turista koje dolaze iz SAD-a, što je logično, obzirom na blizinu ovog emitivnog područja. Za razvoj turizma izgrađeni su brojni aerodromi i smeštajni kapaciteti. Obzirom na orijentaciju ka luksuznom turizmu, izdiferencirano je više ovakvih centara. Među njima posebno mesto zauzimaju: *Nasau na Bahamima, Montego Bej na Jamajci i Porto of Spein na Trinidadu.*

3.3 Turizam Južne Amerike

Južna Amerika je kontinent koji poseduje potencijal značajnih turističkih vrednosti, ali i kontinent koji u turističkom razvoju nije potenciran kao ostali delovi Amerike. Razlozi su različiti. Ovaj kontinent je veoma udaljen od najvećih emitivnih područja sveta kao što su Evropa i Angloamerika. Najveći deo Južne Amerike nalazi se u vlažnim ekvatorijalnim i tropskim prostorima u kojima su uslovi za život otežani. Baš ovi prostori su i najbliži turističkoj klijenteli Severne Amerike.

Vlažnost vazduha i visoke temperature uslovljavaju pojavu bujne vegetacije u *Amazoniji*, stvarajući nepreglednu i retko nastanjenu džunglu, bez osobina turističkih vrednosti. Povoljne životne uslove i uslove za razvoj turizma

poseduje istočna obala Atlantskog okeana i zapadni deo obale Tihog okeana i Anda. U zemljama atlantske obale kao što su *Brazil, Argentina i Urugvaj,* kao i *Venecuela,* ostvaruje se 4/5 od ukupnih noćenja inostranih turista u celoj Južnoj Americi.

Turiste privlače prostrane plaže u polukružnim zalivima nazvani bahai. Na ovakvim terenima locirana su poznata kupališna mesta. Neka od njih su i veoma popularna u svetu kao što su *Rio de Ženeiro, Kopokabana, Tares, Kabo, Frio i Parti u Brazilu, Mar del Plata u Argentini ili Piriapolis i Punta del Este u Urugvaju.*

Prostori turističkih poseta su i veliki gradovi koji svojim ambijentalnim karakteristikama privlače posetioce. Među njima su *Sao Paolo, Santos, Belo Horizonte, Brazilija i Rio de Ženeiro u Brazilu, Buenos Aires u Argentini i Montevideo u Urugvaju* posebno atraktivni. Atraktivnost Ria de Ženeira je posebno potencirana održavanjem karnevala i festivala sambe, koji privlači turiste iz svih svetskih prostora.

Slika 27. *Južna Amerika*

Brojne su i druge privlačnosti u ovom delu Južne Amerike. Vodopadi reke *Iguaciu* na granici između Brazila i Argentine visoki 72 m, jezero *Papos* na kome se nalazi turistički centar *Porto Alegre* u Brazilu i nacionalni parkovi Anda su samo neke od turističih prostornih formi koje su atraktivne u turističke svrhe. Pored obale Tihog okeana, u visokim Andima, nalaze se značajne turističke vrednosti. U zalivu Gvajana nalazi se više kupališnih mesta.

Čileanska obala je poznata po fjordovima. Na Andima dominiraju ostaci kulture Inka, među kojima *Kuito i Makču Pikču* pobuđuju poseban interes.

Na obali *jezera Titikaka* nalazi se hram Kopakabana, koji zajedno sa savremenim gradovima, kao što su *Bogota, Lima, La Plaz i Santijago de Čile*, čine značajnu kulturnu turističku baštinu.

S obzirom na udaljenost od emitivnih prostora i nepovoljni turističko-geografski položaj, posećenost je relativno niska. Isto tako, slaba razuđenost obale Tihog okeana, gde postoje uslovi za razvoj kupališnih turističkih aktivnosti, je razlog što se turizam nije razvio na visokom nivou. Ovome doprinosi i uticaj hladne morske struje u južnoj obali, što negativno utiče na kupališne aktivnosti.

4 Turizam Australije i Okeanije

Australija se nalazi na južnoj hemisferi, što govori da je prilično udaljena od emitivnih turističkih prostora i da zbog toga ima nepovoljan turističko-geografski položaj. Mikronezija, Melanezija, Polinezija i Novi Zeland imaju u tom smislu slične osobine. Australija je opkoljena sa svih strana morem. Ovaj kontinent je udaljen od Jugoistočne Azije oko 3.300 km, a od Evrope 23.000 km. Ako se putuje preko Suetskog kanala, od Afrike je udaljen 20.000 km. Zbog toga se može smatrati da je ovaj kontinent jako izolovan.

Slika 28. *Istočna Azija, Australija i Okeanija*

Slaba razvijenost inostranog turizma na ovom prostoru se može objasniti navedenim činjenicama. Ovo je tipičan primer kako geografski položaj utiče na razvoj turizma.

Turizam u Australiji se bazira na karakteritikama da privlači domaće turiste i pored toga što neke turističke forme imaju takvu vrednost da bi predstavljale izraziti faktor atraktivnosti i za posetu stranih turista. U tom smislu

posebno mesto zauzimaju endemične vrste biljaka i životinja. Radi njihove zaštite i mogućnosti posete stranih turista, u Australiji je proglašeno 99 nacionalnih parkova, 47 arboretuma i 36 rezervata. Arboretum predstavlja mesto gde se poštuje kult prirode.

Najveći deo australijskog kontinenta nije naseljen. Koncentracija naselja i turističkih mesta je najveća u primorju. Najvažniji centar je *Sidnej,* karakterističan po originalnoj arhitekturi i prostranim plažama. *Brizben* je poznat po kupališnim prostorima na Zlatnom i Sunčevom bregu, kao i velikim koralskim grebenom dugim 2.000 m. *Melburn* je poznat urbani i olimpijski centar. Turizam je razvijen i na Australijskim alpima, kao i na ostrvu Tasmanija.

Najveći broj stranih turista u Australiji dolazi avionom, i zbog toga ima dobre turističko-avionske veze sa svetom.

Ostrva Mikronezije, Melanezije i Polinezije sve više privlače turiste zbog egzotičnih karakteristika.

Novi Zeland je prilično posećen od strane turista iz Australije i drugih delova sveta. I pored toga što su ova ostrva udaljena od Australije, ipak predstavljaju značajan turistički prostor. Turiste ne privlače samo prostrane plaže, već i visoke planine, vulkanske forme, gejzeri, termomineralni izvori, lednici i glacijalna jezera. Izgradnja infrastrukturnih i smeštajnih objekata je u porastu što omogućuje da Novi Zeland realizuje solidne devizne prihode.

5 Turizam Azije

Azija predstavlja najveći kontinent na Zemlji. Prostire se na površini od 44.1 miliona km^2. S obzirom na površinu koju obuhvata, poseduje ogroman turistički potencijal. Međutim, turizam je slabo razvijen. Razloga za ovakvo stanje ima više. Azija je udaljna od emitivnih turističkih područja sveta i pored toga što je naseljava najveći deo stanovnika sveta. Ekonomski nivo stanovništva je nizak, čime se može objasniti prisutna turistička inertnost.

Nedostatak sabraćajne povezanosti i privredna zaostalost je jedan od razloga ovakvom stanju. Veliki deo površine Azije nalazi se pod uticajem polarnih i subpolarnih klimatskih karakteristika u severnom delu, kao što tropsko-monsunski uticaj u jugoistočnom delu uslovljava rigidne životne uslove. Stepska i pustinjska prostranstva isto tako smanjuju prostor što se na najvećem kontinentu može koristiti u turističke svrhe.

Politički konflikti i ratovi uništili su neke turističke regije koji u svetu uživaju visoki renome. Takav je primer Libana koji kao turistička oblast, skoro i da ne postoji. Turizam se ne razvija na celom prostoru Azije, zbog čega ćemo skrenuti pažnju na neke turističke regione u Jugoistočnoj, Južnoj i Jugozapadnoj Aziji.

5.1 Turističke vrednosti Kine

S obzirom na dugogotrajni period zatvorenosti Kine, kao i na izolovanost od ostalih emitivnih područja sveta, turizam predstavlja dobru nadu za ovu zemlju. Ogroman prostor od 9.596.961 km^2 nudi prilično povoljne i atraktivne elemente u turističkoj ponudi.

Istočna obala Kine je pod uticajem monsunskih vetrova koji u letnjem periodu duvaju s mora prema kopnu, a u zimskom periodu u obrnutom smeru. Relativno nizak teren je pogodan za prodor ovih vetrova u unutrašnjosti Kine. U niskom delu, koji se naziva prava Kina živi 95% ukupnog stanovništva. Ritam života agrarnog stanovništva i, uopšte život, je pod uticajem monsunskih padavina. Obilne kiše u toku letnjeg perioda nepovoljno se odražavaju na kupališne aktivnosti.

Snažan potencijal za razvoj turizma predstavlja mnogobrojno stanovništvo, kulturno-istorijska tradicija, kao i spomeničko nasleđe. Smatra se da je kineska država formirana u 2.357. god p.n.e. Znači kineska civilizacija "nije sinula i nije se ugasila, već je dugovečna". S obzirom na to što se ona bazira na poljoprivredi, mnogi vladari su gradili nasipe i kanale na jednoj strani i tvrde zidine za odbranu državnih granica na drugoj strani. Za turiste posebnu znamenitost i kuriozitet predstavlja „*Kineski Zid*" najveći i najmasovniji odbrambeni objekat starog sveta. Ovaj zid je dug 2.450 km, visok do 18 m, a širok 5 do 8 m.

Karakteristika specifične kineske arhitekture, višespratnih krovova, privlači turiste. *Peking* je cilj turista zbog "Nebeskog Hrama", carske palate i carskih grobova, kao i carskog hrama u Tien Šušanu, a *Šangaj* zbog Konfučijevog hrama i pogode zimske lepote. Najstarija pogoda u Sing Šanu u pokrajini Hanan, isto tako, predstavlja značajnu turističku vrednost.

5.2 Jugoistočna Azija

I pored toga što je Jugoistčna Azija prilično udanjena od Evrope i Severne Amerike, u pojedinim njenim prostorima turizam se nalazi u intenzivnom turističkom razvoju. Takav je primer sa *Singapurom*. Razlog ovim ostvarenjima je u izrazito povoljnom saobraćajno-geografskom položaju, što uslovljava Singapuru da postane tranzitan turistički centar. Naime Singapur je važna stanica vazdušnog saobraćaja od Evrope i Azije prema Australiji.

Impresivne rezultate ima i *Tajland*. Bogatstvo prostranih plaža sa karakterističnom tropskom vegetacijom privlači strane turiste. Njihov interes je pobuđen i brojnim budističkim hramovima i nacionalnim parkovima, koji su sastavni deo egzotike koju nudi Tajland. *Filipini* su isto tako interesantni, naročito za turiste SAD-a.

Doskorašnji nizak životni standard u većem broju država u ovom i okolnom području, vlažna klima i političke neprilike razlozi su da veći deo ovog prostora bude samo potencijal turizma. Međutim, demokratizacija odnosa je uslovila da ovaj prostor postane privlačan za posetioce. Ovo su razlozi da se on etablira kao jedan od najznačajnijih emitivnih prostora.

5.3. Južna Azija

Južna Azija obuhvata Indijsko poluostrvo, ostrvo Šri Lanka i neke okolne delove, zapravo prostor koji je poznat kao tropsko-monsunsko područje. Indijsko poluostrvo duboko ulazi u okeanske prostore. I pored toga što se nalazi bliže Evropi u odnosu na Južnu Aziju i Australiju, ovaj region je prilično udaljen od emitivnih područja za turiste. U ovom kontekstu je važno istaći podatak da je Indija, posle Kine, zemlja sa najvećim brojem stanovnika, što predstavlja značajan potencijal.

S obzirom na prirodne i društvene karakteristike Indijskog poluostrva on je primer izrazitih kontrasta. Tropski monsuni uslovljavaju vlažne i sušne periode u toku godine, od čega direktno zavise životni procesi. Kad monsun kasni javljaju se suše i glad, ali kad on potraje duže onda se javljaju strahotne poplave. Obzirom da visoke himalajske planine zadržavaju vlažne mase u istočnim delovima padaju kiše u količini od 12.000 mm, dok su u zapadnom delu tako male, što uslovljava pojavu pustinja i polupustinja. Toplina i vlažnost omogućuju razvoj bogatog biljnog i životinjskog sveta. Ovde se razvilo 21.000 biljnih vrsta, što je mnogo više od Indokine (7.000), Bornea (11.000) ili Filipina (10.000). Tako su se izdiferencirale regije džungla sa palmama, bambusima, fikusima i lijanama, monsunskih šuma u kojima dominira pikovo, sandalovo i kedrovo drvo i savana sa travnatim formacijama koje veoma podsećaju na afričke savane.

Uz bujnu vegetaciju razvio se bogati životinjski svet. Nabrajanje gazela, antilopa, jelena, slonova, nosoroga, tigra, lavova, pantera ili indijskih vukova treba shvatiti kao deo mogućih kurioziteta za lov sa kamerom, sto predstavlja osnovnu atraktivnost za razvoj safari-turizma na ovom prostoru.

Kontrasti u ***Indiji*** izraženi su i u antropogenom smislu. Neki delovi su prenaseljeni, a drugi su skoro beživotni. Gradovi najčešće predstavljaju kontrast sjaja, velelepnosti, siromaštva i bede. Izražena je stroga podeljenost rada i uspostavljen je jedan od najsurovijih međuljudskih odnosa otemeljen kao Kastinski sistem. Oko 2.000 raznih kasta, kastica i potkasta međusobno je razdvojeno do neviđenih razmera.

Indijsko poluostrvo je prostor u kome se ukrštaju mnoge civilizacije. On je jedan od izvora kultura i riznica etičke šarenolikosti. Ovde živi više od 800 naroda koji govore 250 različitih jezika.

Viševekovna civilizacija i splet kultura doprinosi da turiste privlače kulturno-istorijski spomenici i arhitektonske građevine koje su jedinstvene po svojoj savršenosti. Iz grandioznog bogatstva ovog prostora vredi spomenuti: Vrata Indije u Bombaju, Nehruov park ili Viseće bašte u Delhiju, Crvenu tvrđavu Džama ili Birla hram u Kalkuti, hramove Beler i Džani, Tadžmahal u Agri, u Nepalu u Katmanduu rezidencija živih bogova i dr.

Prirodne i antropogene karakteristike ukazuju da su kulturne baštine od posebnog interesa za turiste. No, obzirom na to što Južna Azija u međunarodnom turističkom prometu učestvuje sa samo 0,79%, jasno je da je ovo područje nedovoljno turistički aktivno. Treba očekivati da kulturna baština Himalaja i Nepalski prelaz, egzotični uslovi Šri Lanke sa peščanim plažama, tropska vegetacija, jezera, slapovi i nacionalni parkovi čine da strani turisti da budu prisutniji na ovom prostoru.

5.4 Jugozapadna Azija

Jugozapadna Azija se nalazi na kontaktnom prostoru između evroazijskog i afrikanskog kopna. Obzirom na to da se ovde Azija dodiruje sa Afrikom i Evropom, geografski položaj joj je veoma povoljan. Zbog toga su se razvile brojne civilizacije, kao što su vavilonsko-asirska, sumerska, hetiska, persijska, fenička, helenska i arapska. Kroz ovaj prostor odvijale su se brojne migracije, sjedinjavale kulture i civilizacije različitih karakteristika. Ovaj prostor je sa izvanrednom tranzitnom vrednošću koja se još više naglašava prokopavanjem Suetskog Kanala 1869. godine. Tako, kulturno nasleđe i geografski položaj predstavljaju značajnu turističku vrednost.

Pogodnosti za razvoj turizma prisutne su i u rekreativnom smislu. Mala količina padavina i visoke temperature u priobalnim delovima Sredozemlja, omogućuju kupališne aktivnosti. Uglavnom se na navedenim vrednostima bazira diferencijacija turističkih prostora u Jugozapadnoj Aziji.

Liban je zemlja u kojoj je turizam bio najbolje razvijen u poređenju sa svim zamljama Bliskog Istoka. Tome su doprineli, najpre, predivna mediteranska obala, klimatske pogodnosti i njihovo umešno vrednovanje, što je doprinelo da se izgrade brojni hotelski kapaciteti. Mogućnost skijanja na libanskim planinama i kulturno nasleđe Feničana i Rimljana daju dopunski stimulans poseti ovog prostora.

Kupališne aktivnosti prisutne su na istočnoj obali Mediterana, u *Izraelu*. Verski centri u Izraelu su Jerusalim i Nazaret, a u Saudijskoj Arabiji Meka i Medina.

Pojedine turističke privlačnosti prisutne su i u ostalim delovima ovog prostora. Međutim, ako je pomešanost kultura doprinela da ovaj prostor bude privlačan za posete, ona je u isto vreme uslovila političku razjedinjenost i dugotrajnu političku napetost i ratne sukobe. Ovaj je prostor tipičan za uticaj

političkog faktora na turistička kretanja i pored toga što je evidentna zastupljenost turističkih vrednosti, što je geografski položaj veoma povoljan i što postoji i solidna spremnost za doček posetilaca. Turizam je tako skoro paralizovan. Politička napetost i oružani sukobi ne garantuju bezbednost, a samim tim stopiraju turističku posećenost ovog dela sveta.

6 Turizam Afrike

Nakon Evroazije, Afrika je najrasprostranjeniji kontinent na Zemlji, sa oko 30 miliona. Udaljenost od Evrope kod Gibraltara je samo 14 km, a između Tunisa i Sicilije je 140 km. To govori da se severni delovi ovog kontinenta nalaze u blizini emitivnih turističkih prostora, što predstavlja povoljan turističko-geografski položaj.

S obzirom na veličinu koju obuhvata, ovaj kontinent poseduje različite uslove za razvoj turizma. Naspram pustinjskih, prašumskih i močvarnih terena, u kojima turizam ne može da se razvija nalaze se obale Sredozemnog mora ili Magreba, dolina Nila i visoravni i planine u istočnom delu Afrike sa posebnom prostornom i turističkom individualnošću.

Oko četvrtine teritorije Afrike obuhvata pustinjski prostor Sahare. Tipično suva klima, nepregledna prostranstva peska i peščanih formi, temperaturne amplitude i iznad 70^0C, kao i veoma neprijatni pustinjski vetrovi, jasno ilustriraju uslove u ovoj pustinji. Za turiste nije privlačna ni pustinja Kalahari koja se nalazi u južnom delu Afrike.

U ekvatorijalnom delu Afrike, temperaturna amplituda iznosi samo $1,2^0$C. Međutim, temperature su veoma visoke u toku cele godine. Naime, minimalne temperature u Bolbou u novembru iznosi $24,9^0$C, a maksimalna u martu $26,1^0$C. Ovako visoke temperature uslovljavaju nizak vazdušni pritisak, svakodnevne padavine, prašumsku vegetaciju i nepodnošljivu vlažnost vazduha. Bujnost vegetacije ne samo što povećava temperaturu, već obezbeđuje raspadanje organske materije, što se odražava na povećanje sparine. Zbog toga turisti zaobilaze ovaj prostor.

6.1 Turizam u Istočnoj Africi

Visoravni i planine u istočnom delu Afrike karakterišu se time što se negativne strane tropske klime na visini iznad 1.200 m ne osećaju. Savanski prostor je karkterističan po travnoj vegetaciji, što predstavlja prostor za utemeljenu raznovrsnu faunu. Na bazi prirodnih lepota i njihovog kolorita, razvio se safari-turizam, kao posebna turistička aktivnost.

Ovu aktivnost podstiču nacionalni parkovi. U Keniji ima sedam nacionalnih parkova, među kojima najstariji i najveći *Tsavo*, a interesantan je i *Najrobi* sa oko 14.000 glava divljači, kao i *Nakuru*, na istoimenom jezeru. *Kilimandžaro* se naziva krov Afrike, a turisti ga posećuju zbog izvanredne atraktivnosti.

U tropskom prostoru Kilimandžara zadržava se sneg. Nacionalnih parkova ima i u Tanzaniji i Ugandi, što omogućuje da i one razvijaju safari-turizam. Istočna Afrika nije privlačna samo zbog životinjskog sveta. Brojna jezera, slapovi Nila, vodopadi Zambezija, poznati kao *Viktorijini vodopadi* ili rasprostranjene plaže na *Sejšelima* i egzotični pejzaži su samo deo turističkog bogatsva ovog prostora. Sve ovo na jednom mestu nije zastupljeno nigde u svetu.

Slika 29. *Afrika*

Međutim, Istočna Afrika po broju stranih turista učestvuje samo sa 0,56% u ukupnom broju realizovanih poseta u međunarodnom prometu. Stepen opšteg privrednog razvoja selektivnost posetioca i udaljenost ove turističke oblasti od emitivnih turističkih prostora su osnovni razlozi za ovako minimalne realizacije.

S obzirom na istaknute karakteristike može se konstatovati da objektivni uslovi za razvoj turizma predstavljaju bitan potencijal ovog dela sveta.

6.2 Afrički Mediteran

Uski obalni prostor Sredozemlja u Africi nalazi se u neposrednoj blizini Saharskog terena. Najveći njegov deo izolovan je od pustinje, pošto se uporedo sa sredozemnom obalom proteže planinski venac Atlas. To je jedan od najbitnijih razloga za specifičnu individualnost ove turističko-geografske regije. Blizina evropskog kontinenta i tranzitnost kroz Sujetski Kanal su dve veoma

važne komponente da bi se mediteranski delovi Maroka, Alžira, Tunisa, Libije i Egipta okarakterisali kao veoma povoljni. Od prirodnih vrednosti ovog prostora posebno mesto zauzimaju klimatski uslovi. Temperatura vazduha u toku dužeg perioda godine je iznad 18^0C.

Insolacija traje i do 3.250 sati godišnje, što je više od njenog trajanja u evropskom Mediteranu. Povoljni klimatski uslovi i u zimskom periodu godine omogućuju ovom turističkom regionu da bude konkurentano zimovalište.

Visoke temperature vode, koje se kreću iznad 20^0C u toku većeg dela godine su još jedan faktor koji doprinosi da se razviju poznata kupališna mesta. Među njma posebno se ističu El Haseima u Maroku, Oran u Alžiru, Bizerta u Tunisu i kupališni prostori oko Bengazija u Libiji.

Razvoj je rezultat bogatsva kulturno-istorijskog nasleđa. U tim okvirima Egipat zauzima posebno mesto. Kulturno-istorijski spomenici više privlače turiste nego peščane plaže. Zato se može smatrati da kulturna baština predstavlja osnovnu turističku atraktivnost Egipta. Egipatska kultura je stara više od 5 hiljada godina. Na bazi te tradicije se podupiru veličanstvene grobnice faraona u obliku piramida, pećinski hramovi i brojni egipatski muzeji. I pored toga što Egipat posećuje manji broj turista iz inostranstva u odnosu na Maroko i Tunis, ova zemlja ostvaruje prilično velike prihode.

Razvoj turizma ovog prostora bio bi još naglašeniji kad ne bi postojali ograničavajući faktori. Među njima naročiti uticaj imaju politički odnosi i velike konfrontacije. Pojava vojnih sukoba narušava kontinuitet turističkog razvoja. U korist razvoja turizma ne idu ni patrijarhalni odnosi, ni verska ubeđenja.

Niska infrastrukurna izgrađenost i izgrađenost smeštajnih kapaciteta, kao i usluge u tom konteksu, predstavljaju još jedan od faktora koji uslovljava nivo turističkog razvoja ovog prostora.

Kratak rezime sadržaja:

Alpi su najreprezentativniji planinski region u svetu. Cilj istraživanja na Alpima je da se iskoriste prirodne i antropogene vrednosti ovog značajanog atraktivno-resursnog prostora.

Sredozemlje ima optimalne hidrografske, klimatske i vegetacione karakteristike, što utiče na izvanrednu prirodnu turističku ponudu. Pored prirodnih vrednosti, kulturni sadržaji predstavljaju razlog najveće turističke posećenosti ovog regtiona u svetu. Kao najposećenije delove ovog regiona možemo izdvojiti: Španско primorje, Azurnu rivijeru, Apeninsko poluostrvo, Grčku, Tursko Sredozemlje i Crnomorske turističke regije.

Amerika predstavlja prostornu celinu koja beleži značajne rezultate u razvoju turizma. Južna Amerika poseduje turistički potencijal koji je od velikog značaja za razvoj turizma. Tu se, pored prirodnih vrednosti, nalaze i ostaci

drevnih civilizacija. Najznačajnije prostorne celine za razvoj turizma u Australiji su Zlatni i Sunčev breg, Australijski Alpi i Tasmanija.

Jugoistočna Azija je prostor sa značajnim potencijalom i specifičnom kulturom. U Južnoj Aziji dominantno mesto zauzima Indija, sa svojom civilizacijom i kulturom. Jugozapadna Azija je prostor sa izvanrednim turističkim vrednostima, ali i sa političkom tenzijom koja sprečava razvoj turizma. Afrika je kontinent koji raspolaže značajnim turističkim potencijalom. Magreb ima mogućnosti za razvoj turizma, ali i ovde, kao i u Jugozapadnoj Aziji, političke neprilike predstavljaju ograničavajući faktor. Istočna Afrika je karakteristična po nacionalnim parkovima i safari turističkim mogućnostima.

Pitanja za diskusiju:

-Objasnite atraktivne potencijale receptivnih turističkih regija.

-Navedite atraktivne potencijale Alpske turističke regije.

-Navedite hidrografske karakteristike Sredozemnog mora.

-Objasnite klimu kao turističku vrednost Mediterana.

-Navedite karakteristike vegetacije Mediterana.

-Navedite kulturne vrednosti Sredozemlja.

-Objasnite mediteranske turističke regione u Španiji.

-Objasnite mediteranske turističke regione Azurne rivijere.

-Objasnite turističke regione na Apeninskom poluostrvu.

-Objasnite turističke regione u Grčkoj.

-Objasnite turističke regione u Turskoj.

-Objasnite crnomorski turistički region.

-Navedite turističko-geografske regione u SAD-u.

-Navedite turističke vrednosti Kanade.

-Navedite turističke regione u Srednjoj Americi.

-Navedite turističke regione u Južnoj Americi.

-Navedite turističke vrednosti Australije i Okeanije.

-Objasnite turističke vrednosti Azije.

-Objasnite turističke vrednosti Afrike.

LITERATURA

A. Cicvarić, "Turizam i privredni razvoj Jugoslavije", Zagreb, 1984.

A. Stojmilov, "Turistička geografija", Prosvetno delo, Skoplje, 1993.

A. Stojmilov, "Turistički potencijal i razvoj na turizmot", Bistra I, MANU, Skoplje, 1983.

A. Stojmilov, V. Milenoski, "Geografija", Prosvetno delo, Skoplje, 1990.

A. Urošević, "Fizička geografija", Univerzitet u Skoplju, 1952.

B. Vukonić, "Turizam i razvoj", Školska knjiga, Zagreb, 1987.

D. Bates, "Ekonomika saobraćaja", Naučna knjiga, Beograd, 1999.

D. Dukić, "Klimatologija sa osnovama meteorologije", Naučna knjiga, Beograd, 1967.

D. Ilić, P. Stamenković, M. Janaćković, "Perspektive razvoja banjskog turizma Srbije", 3. mednarodna poslovna konferenca "Kako uspeti do leta 2020?" Poslovne strategije in izzivi sobodnega sveta, Ekonomska šola Celje, Višja strokovna šola, 2014.

D. Nejkov, "Politika za razvoj na turizmot i ugostitelstvoto vo Jugoslavija", FTU, Ohrid, 1982.

D. Nejkov, "Politika na razvoj na turizmot vo Jugoslavija", Univerzitet u Bitoli, 1983.

Dei Shweitz, Geographisher, Verlog-Bern, 1984.

Đ. Čomić, N. Pjevač, "Turistička geografija", Savezni centar za unapređenje hotelijerstva i ugostiteljstva, Beograd, 1997.

H.J. de Blij, Peter O. Muller, Geography – Realms, Regions and Concepts, Wiley, USA, 2004.

J. Dinić, "Regionalna ekonomska geografija sveta", Beograd, 1990.

J. Dinić, "Turistička geografija", Ekonomski fakultet, Beograd, 1990.

J. Marković, "Termomineralne vode Jugoslavije", Zbornik radova Geografskog instituta PMF, Beograd, 1979.

J. Plavša, "Turističke regije sveta" (skripta), PMF – Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 2007.

J. Romelić, N. Ćurčić, "Turistička geografija Jugoslavije", Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 2001.

J. Romelić, “Turističke regije Srbije”, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 2007.

M. Avramovski, "Marketing velikih manifestacija", Doktorska disertacija, Ekonomski fakultet, Zagreb, 1994.

M. Jeršić, "Turistička geografija", Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 1985.

M. Panov, "Turistička geografija so osnovi na turizmot", Fakultet za turizam I ugostitelstvo, Ohrid, 1972.

M. Vasović, "Regionalna geografija", rad, 1985.

M. Vasović, Ž. Jovičić, "Važnije turističko geografske regije Evrope, Beograd, 1974.

N. Marinoski, "Osnovi na turističkata teorija i praktika", FTU, Ohrid, 2002.

N. Marinoski, P. Stamenković, M. Conić, “Gastronomski sadržaji ruralnog turizma”, Časopis iz oblasti ekonomije, menadžmenta i informatike „BizInfo“, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Blace, 2014.

P. Stamenković, D. Ilić, “Doprinos kulturnog nasleđa regionalnom razvoju turizma u Evropskoj uniji, tematski zbornik „Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope“, Ekonomski fakultet, Niš, 2014.

P. Stamenković, D. Ilić, “Uticaj Šengenskog sporazuma na regionalni razvoj“, tematski zbornik „Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja jugoistočne Evrope“, Ekonomski fakultet, Niš, 2015.

Priručnik za turističku informativnu službu, Turistički savez Jugoslavije, Beograd, 1988.

R. Šećibović, M. Maksin-Mićić, Đ. Komlenović, E. Manić, "Uvod u geografiju turizma sa osnovama prostornog planiranja", Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2006.

S. Burić, "Austrijski turizam", Zagreb, 1990.

S. Marković, Z. Marković, "Osnove turizma", Školska knjiga, Zagreb, 1970.

S. M. Stanković, "Turistička geografija", Univerzitet u Beogradu, Beograd, 2003.

S. Štetić, "Geografija turizma", Autor, Beograd, 2003.

S. Štetić, "Nacionalna turistička geografija", Autor, Beograd, 2004.

T. Rakičević, "Klima kao turistička vrednost Srbije", Zbornik radova institute za geografiju, sv. 33, Beograd, 1986.

V. Kolarić, "Ekonomika železničkog saobraćaja", Beograd, 1968.

Ž. Jovičić, "Turistička geografija", Naučna knjiga, Beograd, 1981.

Ž. Jovičić, "Turizam u Jugoslaviji", Turistička štampa, Beograd, 1983.

Internet izvori:

World Tourism Organization, *Annual Report 2013.*, доступно на http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_annual_report_2013_0.pdf

World Tourism Organization, *Tourism Higlights*, 2014 Edition, доступно на http://mkt.unwto.org/publication/unwto-tourism-highlights-2014-edition

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=fosilni+ostaci&oq=fosilni+os&gs_l=img.3.0.0.2677.4544.0.5461.10.6.0.4.4.0.157.805.0j6.6.0....0...1ac.1.64.img..0.10.823.2QyAxeeU9QE#imgrc=6FCZZJymPmzS_M%3A (Slika 1)

https://www.google.rs/search?q=fosil+remains&rlz=1C1OPRB_enRS536RS550&espv=2&biw=1366&bih=653&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0CBsQsARqFQoTCLmv7pT3k8cCFYUWLAodBeYD_A&dpr=1 (Slika 2)

http://bojezivota.rs/2011/01/11/desktop-pozadine-planinski-pejzazi/ (Slika 3)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=olimp&oq=olimp&gs_l=img.3.1.0l3j0i10j0l6.799.1501.0.3591.5.5.0.0.0.0.237.592.0j3j1.4.0....0...1ac.1.64.img..1.4.589.vDgYFgcUTJ0#tbm=isch&q=olimp+mountain&imgrc=ue548wjJdW69uM%3A (Slika 4)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=vulkan+san+miguel+el+salvador&oq=vulkan+san+miguel+el+salvador&gs_l=img.3...6026.13552.0.14035.29.10.0.19.2.0.157.953.0j8.8.0....0...1ac.1.64.img..20.9.866.kMl8ZoURoXk#imgrc=xBMZ2iatsDNKVM%3A (Slika 5)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=sicevacka+klisura&oq=siceva&gs_l=img.3.0.0j0i30l3j0i5i30j0i24l5.1977.3535.0.5091.8.7.1.0.0.0.151.752.0j6.6.0....0...1ac.1.64.img..2.6.639.UX-J-aWU6fY#imgrc=VYxgpTAOWUhdbM%3A (Slika 6)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=postojnska+jama&oq=postojnska+ja&gs_l=img.3.1.0l2j0i30l7j0i24.1380.3916.0.5561.13.10.0.3.3.0.131.1143.0j10.10.0....0...1ac.1.64.img..0.13.1162.yTfsnV6XLWA#imgrc=xbXGugnQNAM_3M%3A (Slika 7)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=postojnkska+jama&oq=postojnkska+jama&gs_l=img.3...3187.7457.0.7659.20.8.1.11.0.0.209.715.0j4j1.5.0....0...1ac.1.64.img..16.4.612.Oqzl-LHpabM#imgrc=pkTfGeN0UK7LhM%3A (Slika 8)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=svetski+klimatski+pojasevi&oq=svetski+klimatski+pojasevi&gs_l=img.3...1274.6367.0.6928.26.17.0.9.1.0.158.1582.2j13.15.0....0...1ac.1.64.img..11.15.1494.Uegvd2Su5XI#imgrc=7Xuou6Dxrr9KjM%3A (Slika 9)

https://www.google.rs/search?q=warm+gulf+stream&rlz=1C1OPRB_enRS536RS550&espv=2&biw=1366&bih=653&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0CCcQsARqFQoTCJegqYD4k8cCFUyFLAodbgYHNg#imgrc=NNC6cq4MS49qIM%3A (Slika 10)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=svetske+klimatske+zone&oq=svetske+klimatske+zone&gs_l=img.3...682.4483.0.4767.22.7.0.15.15.0.119.537.3j4.7.0....0...1ac.1.64.img..12.10.557.LNbpTdFCkrQ#imgrc=O_o6lVe_oQb21M%3A (Slika 11)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=pecina+altamira&oq=pecina+alta&gs_l=img.3.0.0i30l2j0i24.1954.3537.0.4610.11.8.0.3.3.0.162.779.1j6.7.0....0...1ac.1.64.img..1.10.792.APX_4OsdRy0#imgrc=fj4MPLsVXCKUNM%3A (Slika 12)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=lepenski+vir&oq=lepenski+vir&gs_l=img.3..0l10.4514.7422.0.7975.14.7.1.6.6.0.163.757.0j6.6.0....0...1ac.1.64.img..1.13.812.ibQwngHhzSY#imgrc=myK_4WiNPoZzyM%3A (Slika 13)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=za%C5%A1ti%C4%87ena+prirodna+dobra+srbije&oq=zasticena+prirodna+dobra&gs_l=img.3.1.0j0i24l7.1326.5639.0.7116.24.21.0.3.3.0.138.2279.1j19.20.0....0...1ac.1.64.img..1.23.2300.QZu1r-ioJGk#imgdii=7qvCB2W7uanxvM%3A%3B7qvCB2W7uanxvM%3A%3BRlUqpGAmjqaDcM%3A&imgrc=7qvCB2W7uanxvM%3A (Slika 14)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=kopaonik&oq=kopaonik&gs_l=img.3..0l10.2405.3625.0.4248.8.5.0.3.3.0.161.611.0j5.5.0....0...1ac.1.64.img..0.8.635.OHedzSIOZ4U#imgrc=-XssrQnCY_y-6M%3A (Slika 15)

https://www.google.rs/search?q=zlatibor&rlz=1C1OPRB_enRS536RS550&espv=2&biw=1366&bih=653&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0CDsQsARqFQoTCLaY7J74k8cCFUuMLAodB6gLdg#imgrc=ju0EyXCvRu69ZM%3A (Slika 16)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=vrnja%C4%8Dka+banja+slike&oq=vrnja%C4%8Dka+banja&gs_l=img.3.4.0l5j0i30l5.1257.3347.0.5958.14.4.0.10.10.0.142.492.0j4.4.0....0...1ac.1.64.img..0.14.577.tywSBrRsxFY#imgrc=ewjsqURMNsbkKM%3A (Slika 17)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=sokobanja&oq=sokobanja&gs_l=img.3..0l10.2979.4457.0.4645.9.5.0.4.4.0.153.530.1j4.5.0....0...1ac.1.64.img..0.9.563.jQi-SuUk-38#imgrc=5IeTtpNSUaO0wM%3A (Slika 18)

https://www.google.rs/search?q=turisti%C4%8Dki+klasteri+u+srbiji+slike&rlz=1C1OPRB_enRS536RS550&espv=2&biw=1366&bih=653&tbm=isch&tbo=u

&source=univ&sa=X&ved=0CBsQsARqFQoTCK-egJ_5k8cCFUGRLAodhhQDYg&dpr=1#imgrc=PFT1-f24BgUzEM%3A (Slika 19)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=alps+map&oq=alps+ma&gs_l=img.3.0.0i19l7j0i30i19l2j0i5i30i19.755.4521.0.5761.8.8.0.0.0.0.220.1123.0j7j1.8.0....0...1ac.1.64.img..0.8.1119.tIWFIhxxhWA#imgrc=NyE1ApA8Ym7xcM%3A (Slika 20)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=mediterranean+sea&oq=mediteranean+se&gs_l=img.3.0.0i10i19j0i10i30i19.1568.5297.0.6560.15.13.0.2.2.0.194.1210.0j9.9.0....0...1ac.1.64.img..4.11.1218.WdSq5h240N8#tbm=isch&q=mediterranean+sea+map&imgrc=Botzh-ngzTxQ0M%3A (Slika 21)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=mediterranean+sea&oq=mediteranean+se&gs_l=img.3.0.0i10i19j0i10i30i19.1568.5297.0.6560.15.13.0.2.2.0.194.1210.0j9.9.0....0...1ac.1.64.img..4.11.1218.WdSq5h240N8#tbm=isch&q=spain+map&imgrc=lPTKFDv3Yu0G-M%3A (Slika 22)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=sole+azur&oq=sole+a&gs_l=img.3.1.0l2j0i30l8.1260.4922.0.7304.6.6.0.0.0.0.113.506.2j4.6.0....0...1ac.1.64.img..0.6.505.5XdH0RnXMtY#tbm=isch&q=sole+azur+map&imgrc=eLqKzKtekubKzM%3A (Slika 23)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=italy+map&oq=italy+ma&gs_l=img.3.0.0j0i30l9.1348.3367.0.4586.8.8.0.0.0.0.143.639.2j4.6.0....0...1ac.1.64.img..2.6.636.67Ya74W9zwc#imgdii=ZWTe0TJBVLXcQM%3A%3BZWTe0TJBVLXcQM%3A%3Bsc8WTPJ9geDVHM%3A&imgrc=ZWTe0TJBVLXcQM%3A (Slika 24)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=athens&oq=athens&gs_l=img.3..0l9j0i30.2594.3944.0.4872.6.6.0.0.0.0.148.626.0j5.5.0....0...1ac.1.64.img..1.5.624.5Viv7_2sdks#imgrc=ngTxdwo51jGyeM%3A (Slika 25)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=istanbul&oq=istan&gs_l=img.3.0.0l10.1700.2329.0.3519.5.5.0.0.0.0.151.407.1j3.4.0....0...1ac.1.64.img..1.4.403.MIWHg_P9d-8#imgrc=8a1wveSMn2n79M%3A (Slika 26)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=south+america&oq=sout+amer&gs_l=img.3.0.0i10i19j0i19j0i10i19j0i10i30i19.1861.3920.0.4834.9.9.0.0.0.0.141.897.2j7.9.0....0...1ac.1.64.img..0.9.893.Cagf56ltoGg#tbm=isch&q=south+america+map&imgrc=HLrPMxJXWWCZvM%3A (Slika 27)

https://www.google.rs/search?q=east+asia+australia+and+oceania+map&rlz=1C

1OPRB_enRS536RS550&espv=2&biw=1366&bih=653&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0CBsQsARqFQoTCKC_yeP5k8cCFYSFLAodbbQDGQ#imgdii=SxoXAGeCD3k14M%3A%3BSxoXAGeCD3k14M%3A%3BH-H3cJC31dms_M%3A&imgrc=SxoXAGeCD3k14M%3A (Slika 28)

https://www.google.com/search?site=&tbm=isch&source=hp&biw=1366&bih=653&q=africa&oq=africa&gs_l=img.3..0l10.877.1933.0.2828.6.6.0.0.0.0.146.711.0j6.6.0....0...1ac.1.64.img..0.6.707.OQWfP69J8hw#imgrc=HBYYZ0A1ebQ88M%3A (Slika 29)

P R I L O G

SPISAK I KATEGORIZACIJA ZAŠTIĆENIH PODRUČJA
U REPUBLICI SRBIJI

Spisak NP — Nacionalni park

Fruška Gora (Beočin, Novi Sad, Sremski Karlovci, Bačka Palanka, Šid, Sremska Mitrovica, Inđija, Irig), Đerdap (Golubac, Majdanpek, Kladovo), Tara (Bajina Bašta), Kopaonik (Raška, Brus), Šar-planina (Kačanik, Štrpce, Prizren, Suva Reka, Đakovica, Dečani, Peć, Istok, Zubin potok, Tutin), Prokletije — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti

Spisak RPP — Regionalni prirodni park

Kompleks PTK „Panonija“ (Bačka Topola), PD Zobnatica (Bačka Topola), Park instituta u Sremskoj Kamenici (Novi Sad), Klisura reke Mileševke (Prijepolje),

Spisak PnPL — Predeo naročite prirodne lepote

Rogot (Batočina), Resava (Despotovac), Rajac (Ljig), Park šuma Ivlje (Nova Varoš), Prugovo (Požarevac), Ozrenske livade (Sokobanja)

Spisak StPR — Strogi prirodni rezervat

Vrh Željina — Pločka čuka (Aleksandrovac), Tesne jaruge (Bajina Bašta), Iznad Tatalije (Bajina Bašta), Hajdučka česma, lužnjak i grab (Beograd), Šuma srebrne lipe (Beograd), Ritske šume na Mačkovom sprudu (Beočin), Rtanj (Boljevac), Jasenova glava (Boljevac), Jarešnik (Bosilegrad), Crna reka (Valjevo), Ključ (Vladimirci), Šaranka (Vladimirci), Gornje njive (Vladimirci), Kukavica (Vladičin Han), Veliki Šturac (Gornji Milanovac), Klisura reke Resave (Despotovac), Klisura reke Suvaje (Despotovac), Maja Rops (Dečani), Kožnjar (Dečani), Busovata (Žagubica), Brezna (Kraljevo), Felješana (Majdanpek), Mustafa (Majdanpek), Zabalac (Mionica), Gazimestan (Obilić), Omoljička ada (Pančevo), Brezovica (Peć), čalački potok (Požega), Velika pleć — Vražji vir (Požega), Ravništa (Prijepolje), Kalenić (Rekovac), Paljevine (Sjenica), Gutavica (Sjenica), Kaljavica (Tutin), Pogled (Tutin), Beleg (Tutin), Zelenika 1 (Užice), Zeleničje (Crna Trava, Leskovac), Park šuma, Ribnica (čajetina), Varoš (Šid), Stara Vratična (Sremska Mitrovica), Rađenovci (Šid), Majzecova bašta (Šid), Raškovica (Šid), Vinična (Šid)

Spisak NIR — Naučno-istraživački rezervat

Prilepske planine (Dečani), Lojanik (Kraljevo)

Spisak PŠ — Park šuma

Kamenički vis I (Niš), Park šuma „Bratstvo Jedinstvo“ kod mesta zvanog Rahavane (Suva Reka)

Spisak PS — Prirodni spomenik

Miocenski sprud Tašmajdan (Beograd), Senonski sprud Mašin Majdan (Beograd), Morski neogeni sprud Kalemegdan (Beograd), Petnička pećina (Valjevo), Pećina u selu Gladno

selo (Glogovac), Pećina u selu Banjica (Glogovac), Mala bezdan (Gornji Milanovac), Ostrovica (Gornji Milanovac), Radoševa pećina (Despotovac), Velika Atula (Despotovac), Bušan kamen (Despotovac), Petrlaška pećina (Dimitrovgrad), Kanjon Belog Drima kod Švanjskog mosta (Đakovica, Orahovac), Prerast Samar (Žagubica), Hadži Prodanova pećina (Ivanjica), Lesni profil kod Starog Slankamena (Inđija), Deo klisure reke Klina (Klina), Kovačevića pećina (Krupanj), Velika pećina (Kučevo), Termomineralni izvor u selu Vuča (Leposavić), Mermerna pećina (Lipljan), Valja — Prerast (Majdanpek), Kanjon reke Vratne (Negotin), Kanjon reke Zamne (Negotin), Pećina Bukovik (Nova Varoš), Rugovska klisura (Peć), Izvorište Belog Drima sa pećinom i vodopadom „Radavac"(Peć), Izvor vode u selu Revuće (Podujevo), Izvor mineralne vode u selu Šakovica (Podujevo), Ponor Propast (Svrljig), Pećina Samar (Svrljig), Rogovi od evropskog jelena (Cervus elaphus) (Sombor), Fosilni ostatak lobanje sa rogovima džinovskog jelena (Megaceros) (Sremska Mitrovica), Promuklica (Tutin), Ravanička pećina (Ćuprija), Stablo jablana Donji rit pored Tise, (Ada), Arboretum Stari park kod Sonte (Apatin), Stablo šimšira u Plavni (Bač), Stablo crne topole (Bačka Palanka), četiri stabla srebrne smrče (Bačka Topola), Stablo hrasta kitnjaka (Bela Palanka), Grupa stabala na Andrićevom trgu i Kalemegdanu, Evropska bukva na Kalemegdanu, 15 stabala u Gradskom parku (Beograd), Pitomi orah u voćnjaku kod Bečeja (Bečej), Drvored hrastova kod Bačkog Petrovog Sela (Bečej), Stablo hrasta lužnjaka u selu Slavniku (Bojnik), Stablo crnog bora u Petkovskoj mahali sela Crnoštice (Bosilegrad), Sva orahova stabla (Valjevo), Botanički lokalitet stepske vegetacije čarnok, Bela topola u Savinom selu (Vrbas), Bernačkov herbar, Krupnolisna lipa, Drvored dudova br. 1 (Vršac-Straža), Drvored dudova br. 2 (Zagajica-Izbište), Drvored dudova br. 3 (Izbište-Uljma) (Vršac), Stablo pitomog kestena, Stablo lipe Tebreja, Grupa stabala lipe Istinići (Dečani), Stablo hrasta lužnjaka poznato pod imenom „Porodinski zapis" (Žabari), Stablo nizinskog bresta (Zrenjanin), Grupa od 8 stabala cera (Ivanjica), Oskoruša (Irig), Stablo hrasta lužnjaka Kolare (Jagodina), Park u Horgošu (Kanjiža), četiri hrastova stabla na dva korena u Lozicama, Cerovo stablo u Zlokućanima, Cerovo stablo u Donjem Petriču, Brestovo stablo u čabiću, Trideset cerovih stabala u selu Berkovo (Klina), Stablo gorskog javora (Acer pseudoplatanus) na planini Goču (Kraljevo), Stablo hrasta lužnjaka Mala Vrbnica, Stablo hrasta lužnjaka, Grupa stabala hrasta lužnjaka i cera u porti crkve Sv. Preobraženje (Kruševac), Stablo hrasta lužnjaka Lješnica (Kučevo), Kompleks cerovih stabala u selu Dublje (Leposavić), Stablo bresta poznato pod imenom „Ajkin brest" (Niš), Grupa stabala koprivića u Srpskoj Crnji, Hrast lužnjak u Novoj Crnji (Nova Crnja), Mešoviti drvored platana u Odžacima (Odžaci), Stablo bresta u ataru sela Zahać (Peć), Dva stabla bele topole u šumi Jasenka, Bela topola na putu Pećinci — Popinci (Pećinci), Pet stabala hrasta sitne granice Golaš, Stablo hrasta lužnjaka u k.o. Sopot (Pirot), Stablo cera u selu Donja Dubnica — Knežević Mahala, Stablo cera u selu Dobratin, na mestu zvanom Bumelit, Stablo cera u selu Palatna, na mestu zvanom Murgulska reka, Stabla topole u selu Orlane, na mestu zvanom Ljugu i Mahmutit (Podujevo), Grupa stabala Ljubičevo (Požarevac), Grupa od pet stabala hrasta lužnjaka — Draganovac (Požega), Stablo platana na Marašu (Prizren), Stablo hrasta lužnjaka u selu Lipe (Smederevo), Prirodnjačka zbirka Andreje Volnija, Park „Dvorska bašta",Drvored platana u Sremskoj Mitrovici (Sremski Karlovci), Stablo divoleske ili mečje leske (Užice), Stablo munike u selu Gornje Nerodimlje (Uroševac), Tri stabla crnog bora — Dobroselica (čajetina), Stablo oskoruše u selu Prislonici (čačak), Sastojina starih slavonskih hrastova — Smogva (Šid)

Spisak ROGF — Rezervat za održavanje genetskog fonda

Humka na potezu Livade (Žabalj)

Spisak SVA — Spomenik vrtne arhitekture

Park na PD Krivaja (Bačka Topola), Park u Bačkoj Topoli (Bačka Topola), Park manastira Beočin (Beočin), Vršački park (Vršac), Park na imanju Sokolac kod Novog Bečeja (Novi Bečej), Stari park u Novom Kneževcu (Novi Kneževac), Park-arboretum „Aleksa Šantić“ (Sombor)

Spisak PP — Park prirode

Tikvara (Bačka Palanka), Jegrička (Bačka Palanka, Vrbas, Temerin, Žabalj), Stara tisa kod Bisernog ostrva (Bečej, Novi Bečej, Žabalj), Stara planina (Zaječar, Dimitrovgrad, Pirot Knjaževac), Golija (Ivanjica, Kraljevo, Raška, Novi Pazar, Sjenica), Kamaraš (Kanjiža), Sićevačka klisura (Niš, Bela Palanka), Begečka jama (Novi Sad), Ponjavica (Pančevo), Grmija (Priština), Palić (Subotica), Šargan-Mokra Gora (Užice, čajetina, Bajina Bašta), Zlatibor — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (čajetina, Nova Varoš, Užice)

Spisak PIO — Predeo izuzetnih odlika

Kosmaj (Beograd, Mladenovac), Veliko ratno ostrvo (Beograd, Zemun), Avala (Beograd, Voždovac), Dolina Pčinje (Bujanovac), Klisura reke Gradac (Valjevo), Vršačke planine (Vršac), Miruša (Orahovac, Klina), Lepterija-Sokograd (Sokobanja), Subotička peščara (Subotica), Vlasina (Surdulica, Crna Trava), Ovčarsko-kablarska klisura (čačak, Lučani), Zaovine — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Bajina Bašta), Radan — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Kuršumlija, Prokuplje, Bojnik, Lebane, Medveđa), Klisura Đetinje — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Užice, čajetina), Izvorušte Malog Rzava — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Arilje, Ivanjica), Hidroakumulacije Ćelije — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Kruševac, Brus), Ras — Sopoćani — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Novi Pazar), Kamena Gora — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Prijepolje)

Spisak ORP — Opšti rezervat prirode

Vinatovača (Despotovac), Danilova kosa (Krupanj), Prokop (Kruševac), Bukovo (Negotin)

Spisak SRP — Specijalni rezervat prirode

Deliblatska peščara (Alibunar, Vršac, Bela Crkva, Kovin), Gornje Podunavlje (Apatin, Sombor), Venerina padina (Babušnica), Bagremara (Bačka Palanka), Karađorđevo (Bač, Mladenovo, Nova Palanka), Stari Begej-Carska Bara (Zrenjanin), Kraljevac (Kovin), Selevenjske pustare (Kanjiža, Subotica), Klisura reke Trešnjice (Ljubovija), Koviljsko-petrovaradinski rit (Novi Sad, Sremski Karlovci, Inđija, Titel), Jelašnička klisura (Niš), Uvac (Nova Varoš, Sjenica), Slano Kopovo (Novi Bečej), Obedska bara (Pećinci, Ruma), Zasavica (Sremska Mitrovica, Bogatić), Ludaško jezero (Subotica), Pašnjaci velike droplje (čoka, Kikinda), Suva planina — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Bela Palanka, Gadžin Han, Niš), Jerma — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Babušnica, Dimitrovgrad, Pirot), Titelski breg — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Titel),

Goč — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Kraljevo), Brzansko Moravište — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Jagodina, Batočina), Okanj bara — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Zrenjanin, Novi Bečej)

Spisak SP — Spomenik prirode

Prebreza (Blace), Risovača (Aranđelovac), Bjeluška potajnica (Arilje), Krupačko vrelo (Bela Palanka), Bogovinska pećina (Boljevac), Lazarev kanjon (Bor, Boljevac), Bigrena akumulacija kod manastira Tumane (Golubac), Resavska pećina (Despotovac), Vodopad Lisine (Despotovac), Homoljska potajnica (Žagubica), Krupajsko vrelo (Žagubica), Vrelo Mlave (Žagubica), Klisura Osaničke reke (Žagubica), Đavolja Varoš (Kuršumlija), Pećina Ravništarka (Kučevo), Pećina Ceremošnja (Kučevo), Krečnjački sprud Kamilja (Leposavić), Rćanske pećine (Lučani), Ribnica (Mionica), Cerjanska pećina (Niš), Slapovi Sopotnice (Prijepolje), Prekonoška pećina (Svrljig), Pećina Ravna peć (Svrljig), Pećina Popšički pešter (Svrljig), Pećinski sistem Jezava (Svrljig), Ripaljka (Sokobanja), Godovska pećina (Tutin), Potpećka pećina (Užice), Stopića pećina (čajetina), Lobanja runastog mamuta — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Novi Sad), Stratigrafski profil Filijala — Beočin — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Beočin), Taorska vrela — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Valjevo), Bigrena akumulacija Beli izvorac — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Majdanpek), Rajkova pećina — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Majdanpek), Lesni profil čot — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Inđija), Ribarsko ostrvo — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Novi Sad), Dolina potoka Bigar reke — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Knjaževac, Pirot), Tupižnička ledenica — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Knjaževac), Pećina Baranica — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Knjaževac), Suteska Sikolske reke sa vodopadom na Mokranjskoj steni — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Negotin), Lesni profil Kapela u Batajnici — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Beograd), Zemunski lesni profil — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Beograd), Sarmatski karbonatu brda Karaula — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Velika Plana), Bela topola u Molu (Ada), Šuma Junaković (Apatin), Grupa stabala hrasta lužnjaka kod Jelenskog ostrva (Apatin), Američki platan kod Sonte (Apatin), Ginko u Apatinu (Apatin), Divlja kruška kod Svilojeva (Apatin), Hrast lužnjak u šumi Kurjačica (Apatin), Hrast cer Zagus zapis (Aranđelovac), Lukića hrast (Aranđelovac), Park čelarevskog dvorca (Bačka Palanka), četiri stabla platana (Bačka Palanka), Hrast lužnjak u Staroj Moravici (Bačka Topola), Stablo kedra (Beograd), Lalino drvo, Stablo magnolije, Stablo ginka, čempres na Dedinju, Stablo himalajskog borovca, Platan na Vračaru, Hrast na Cvetnom trgu, Grupa stabala hrasta lužnjaka Kod Jozića (Beograd), Ginko na Vračaru, Platan kod Miloševog konaka, Banjička šuma, Dve tise Saborne crkve, Botanička bašta „Jevremovac“,Pionirski park, Akademski park u Beogradu, Bukva na Dedinju, Tisa u Botićevoj, Dva stabla himalajskog borovca, Tisa u Požeškoj ulici, Tri hrasta lužnjaka Bare, Dve magnolije u Botićevoj (Beograd), Cerovi kod Đušinog groba (Blace), Stablo lipe Mira (Bogatić), Stablo hrasta lužnjaka Radojkovića rast, Grupa stabala — Lozovik, Hrast sladun (Velika Plana), Stablo hrasta lužnjaka u selu Crna Bara (Vlasotince), Bukva Prozorac, Stablo hrasta lužnjaka Vraneši, Crni bor u parku Vrnjačke Banje, Grupa stabala Pet hrastova, Dva stabla hrasta lužnjaka Vrnjci (Vrnjačka Banja), Straža, Stari park u Vlajkovcu (Vršac), Stablo hrasta cera (Gornji Milanovac), Stablo hrasta lužnjaka Stražev (Gornji Milanovac), Županijski park u Zrenjaninu, Hrast lužnjak u Zrenjaninu, Beli dud u Belom Blatu (Zrenjanin), Park Učiteljske škole — Jagodina, Gradski park Đurđevo brdo, Hrast Koče kapetana (Jagodina), Park Blandaš (Kikinda), Klokočevac (Kosjerić), Brđanka-divlja kruška (Kragujevac), Stablo hrasta lužnjaka Obrva, Stablo hrasta lužnjaka, Dva

stabla hrasta lužnjaka kod manastira Žiče, Stablo crnog bora u klisuri reke Ibar, Stablo hrasta lužnjaka u selu Kovači, Stari hrast u Godačici, Samailski krajputaški hrastovi, Bukovički hrast zapis (Kraljevo), Stablo lipe Bela crkva, Grupa stabala Dobri potok (Krupanj), Stablo hrasta lužnjaka u mestu Bela Voda (Kruševac), Hrast Cara Lazara (Kuršumlija), Hrast Vračević (Lajkovac), Bogojevački brest zapis, Kutleški hrast zapis, Stablo oskoruše (Leskovac), Stablo hrasta lužnjaka Debeli grm — Runjani (Loznica), Radanova gora, Dva stabla hrasta lužnjaka Đurđevak, Stablo breze u Donjoj Kravarici, Stablo lipe u Guči, Stablo drena u Guberevcima, Stablo lipe u Pšaniku, Stablo hrasta sladuna u Vlasteljicama, Stablo lipe u Kaoni, Stablo drena u Viči, Stablo klena u Viči (Lučani), Hrast Dići (Ljig), Novoselski brest zapis, Dud zapis u Medoševcu, Pavlovićev hrast u Donjoj Trnavi, Rajkovićev hrast, Hrast zapis kod Banjičkog jezera, Cer zapis u Leskoviku, Hrast lužnjak u Donjoj Trnavi (Niš), Beli dud u Niškoj Banji (Niška Banja), Zapis u Leskoviku (Niš — Crveni Krst), Stablo crnog bora Lira, Stablo bora munike u selu Senište (Nova Varoš), Hrast lužnjak u dvorištu crpne stanice kod Kumana (Novi Bečej), Koprivić u centru Novog Sada, Javorolisni platan u Novom Sadu, Američki platan na Sajlovu, Američki platan u Futogu, Dud na čenejskom salašu, Bela topola u Petrovaradinu, Platan u dvorištu OŠ Miloš Crnjanski, Futoški park, Dunavski park, (Novi Sad), Kesten Ćurčina u Pančevu, Tri stabla belog jasena kod Dolova (Pančevo), Dva stabla hrasta lužnjaka u Petrovcu (Petrovac), Šam-dud (Peć), Park dvorca Jagodić, Park dvorca u Hajdučici, Stari park u Velikom gaju (Plandište), Stablo jasike (Podujevo), Visibaba — stabla lužnjaka, Stablo hrasta lužnjaka Ljutice, Stablo hrasta lužnjaka -Bele vode, Stablo hrasta cera Počeča (Požega),. Stablo hrasta lužnjaka-Jovanov hrast zapis, Stablo cera-Zdravinjski cer zapis, Stablo oraha (Prokuplje), Park dvorca u Konaku (Sečanj), Hrast lužnjak — Smederevo, Stablo hrasta lužnjaka Dolovo, Stablo Karađorđev dud, Šalinački lug, Stablo hrasta lužnjaka Platnara (Smederevo), Platan u Sremskim Karlovcima, Crni dud u Sremskim Karlovcima, Šimšir u Sremskim Karlovcima, Divlji kesten u Sremskim Karlovcima, Dva stabla tise u dvorištu Karlovačke gimnazije, Tisa u parku patrijaršijskog dvora, Bela topola kraj Stražilovskog potoka (Sremski Karlovci), Bela topola kod Stare Pazove (Stara Pazova), Dva stabla tise u Subotici (Subotica), Stari park u Temerinu (Temerin), Beli dud u Gardinovcima (Titel), Stablo hrasta kitnjaka Debela granica, Mečje leske na tru Svetog Save — Užice (Užice), Bor Cara Dušana (Uroševac), Gojkovića lipa, Fikus — čačak, Stari park u čoki (čačak), Lipa u Šapcu (Šabac), Lipa kod crkve Sv. Petke, Bela topola u Kukujevcima, Dva stabla hrasta lužnjaka u Gibarcu (Šid), Šuma Košutnjak — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti, Arboretum Šumarskog fakulteta — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti, Miljačkovačka šuma — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Beograd), Šumati šumar — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Lučani), Kamenički park — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Novi Sad), „Sveti bor“ na Kamenoj Gori — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Prijepolje), Grupa stabala hrasta lužnjaka na Kamaništu — proglašenje zaštite u postupku (Odžaci), Parkovi Vrnjačke Banje — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Vrnjačka Banja), Hrast zapis carice Milice — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti, Hrast Rasina — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Kruševac), Hrast sladun — Tulež — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Aranđelovac), Park u Mataruškoj Banji — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Mataruška Banja), Stabla čačka — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (čačak), Stablo hrasta lužnjaka — pokrenut postupak donošenja akta o zaštiti (Koceljeva).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

33.483(075.8)(0.034.2)

МАРИНОСКИ, Науме, 1954-
Turistička geografija [Elektronski izvor] / Naume Marinoski, Predrag Stamenković, Dragana Ilić. - Leskovac : Visoka poslovna škola strukovnih studija, 2015 (Leskovac : Visoka poslovna škola strukovnih studija). - 1 elektronski optički disk (CD-ROM) : tekst ; 12 cm

Sistemski zahtevi: Nisu navedeni. - Nasl. sa naslovnog ekrana. - Tiraž 160. - Sadrži bibliografiju.

ISBN 978-86-84331-56-6
1. Стаменковић, Предраг, 1983- [аутор] 2. Илић, Драгана, 1988- [аутор]
а) Туристичка географија
COBISS.SR-ID 219018508

Visoka poslovna škola strukovnih studija Leskovac
Vlade Jovanovića 8, 16000 Leskovac
e-mail: mail@vpsle.edu.rs, http://www.vpsle.edu.rs
tel.: +381 16 254 961, faks: +381 16 242 536

The publication has been funded within the freamework of the European Union Tempus programme which is funded by the Directorate General for Development and Co-operation - Europe Aid and the Directorate General for Enlargement.

This publication reflests the views only of the authors, and the Education, Audiovisual and Culture Executive Agency and the European Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information therein.

Projest No. 544543 - TEMPUS - 1-2013-1-RS-TEMPUS-JPCR